

НЕЛИ ҒАРЦҒА

АҒЫМҒАҚӘА

АХӘБАТӘИ АТОМ

**ЖӘАМШ РҒРОНИКА
АЛИРИКАТӘ ЕТИУДҚӘА
АМРАЦҒА**

Апқәынтшәкәтыжырта
Ақәа – 2015

ББК 84(5Абх) 6
Т 29

ЖӘАМШ РХРОНИКА

*Ессела иѳу ажәабжьоу
Хәтәкахъала иавтобиографиатәу*

**Тарпқа, Н. З.
Т 29 Асымтақәа. Ахәбатәи атом.**

Апхәынтшәкәтыжьырта. Ақәа, 2015. – 390 д.

Нели Тарпқа (1934–2014) лсымтақәа 5-тәи атом ианылеит ессела иѳу ажәабжьоу «Жәамш рхроника», «Алирикатә етиудқәа», адрама-феериа «Амрапқа».

ББК 84(5Абх) 6

© Тарпқа, Н. З., атынхацәа, 2015
© Апхәынтшәкәтыжьырта, 2015

АЗЫХЪ – ЗНЫ ИНЫТЦХӘРААЗ...

Апхәажәа

Азыхъ – зны инытцхәрааз – нкылашьа амоума!

Цъара амѳа ркыргы, зегъ акоуп хытцыртак, мѳак ахъ икылсуеит, итцхәраан афынанахоит.

Убри азыхъ апан апанхама аасгәыхәт, ихатқы апхъаѳ идызгало ссымта «Жәамш». Уи цхәтәыс иоургы ауан уажәраанзагы, ѳажәа шықәсақа рышьтахыгы... Аиеи, аиеи, убриакара ахытцуеит! Убриакара тцуеит сыстол амгәа итеижьтеи!

Иара ажәабжьоу ишахәо еипш, иахъиз, хәарада, анкәа зны ахәышәтәыртафәы сахънанагазоуп, сызлымго ак сымазтгы, егъараан сцъабаны шәсылгахъазаарын, шәгәы сытцышәхъазаарын, аха, акыс – сара ус ала-малагы ипсуа сакәым! ѳбагы – убарт ажәамшк иахъыстахзамыз снанаганы, сыпстазаараф исцәызыз мышқәаны икалеит! Имшы мышқәаны икалеит зныкгы-ѳынтәгы, избанзар, акы – стцара сгәабзиара

иацкляцшуеит, саргы схи сахэеит. Насгы – хэаа амамкэа зегы ирыцку – краамтатэи сара сеилахаракэа, сгэырфа нымтэакэа ирыхъаны скалам инсыжыыз – ыыц ишытысхит убра!

Афымта иит, ашытахь аамтала ихэыласшыызаргы. Уи зыхъказ амзызкэа рацэоуп, аха мзыз ссиркгы усгы икалеит – абри ахэышэтэыртаф, абри афымтафэоуп рацхьаза иахыз сқытауаа Дэрыцшыааи ажэытэ Ацъынцътылатэ Еибашыра Дуззаан итахаз урт ацеицэа хацэакэеи ирызку рацхьатэи ацэахэакэа, аессекэа, алирика-документтэ очерккэа, ажэеинраалакэа – ари афымта иацэеижыны, иахэтакны иаднакылаз урт рыбжеихарак ашытахь ииасыр акэхеит иагыагэылалеит – иахэтаны! – сышэкэы-сыхроника «Уара уцеицэа, Дэрыцшы!» Урт рацхьанатэ хаз-хазы аамта-аамтала акыпцхь иарбан, аха инеизакны рыфэра, ишэкэны рышытыхра – даараза иуадафхеит! Избанзар, азэи ыцъеи ирызкыз акэымхеит, 130-фык Дэрыцшыаа рцеицэа ирызкыз рацхьатэи лагамтахеит, рацхьатэи бакахеит! Абрака аргыларэ уахыки енаки рыла ишалымшо еипш, ахацыркэра афэрагы аамта кьафэла иалымшеит! Аматериал рацэаны иатаххеит, ахы-агэы атаххеит! Хи-гэи-пси зцым абакагы – збакахом, афымтагы – зфымтахом.

Ажэакалэ, абриакара афэты зымехазкыз ари афымта хэыц – с-«Жэамш» изтамзеит! Чыдалэ жэамштэи уакатэи сыцстазаарей, егырт ахтыскэеи, ари еипш абакауси зеиламзеит! Еипырымтыр амуит! Сзыхь хэыц – с-«Жэамш» иахылтыз сзиас ду иаамтнапаан – зымфа аухаз азиас, зегь акоуп, мшынк ахь икылсуеит! – сылкылнагеит саргы сыцстазаарей

сырфеиаратэ дунеи рзын бакак исзафызахаз «Уара уцеицэа, Дэрыцшы!» ахь!

Зыхь хэыцкы ала иалагаз, нас идухаз азиасгы здухома иаламтэазтгы азкэытэакэа, акэарацчакэа рацэаны! Убарт ирейуоу «зкэытэан» икалеит нак-нак хашнеиуаз. «Жэамш» иахэтаны, иацэеижыны иаднакылахьаз, ускан излеибаркыз, ихьаа хацэхэны иалсуаз адакэа – ахкэа: еихэ нас иназахаз «Ареквием», «Ахацэа рхацэа рашэакэа», ашытахь еихэ «Ихатэааз анкетакэа», «Амемориалтэ гэы», «Ипхызынгы – ипхызымкэа...», убас ажэеинраалакэа – «Скыта, скыта, са сгэапхара», «Ахынхэра»... убас ажэа пхацэа, ажэа уазкэа... Ахрониказ зыда ихэартамкэа иахэтэз, ибафеибаркырахаз, иацэеижь гэакыз акэхеит!

Ишысхэоз еипш, уи ашэкэы хроникоуп – Дэрыцшыаа рцеицэа гэлымтэахкэа рацхьатэи бакас ирызгылаз! Уиоуп изхахахаз, кыр жэашыкэса рышытахь изхачапахаз Дэрыцшы агэашшарафэ рыхьз акамыршэра иазгылаз Абакеибаркыра!

Абас ихэыцуп, уамак икамшэа, уамакгы амхэошэа збогы азэ дкаларгы, аха изыцшышоу рацэоу с-«Жэамш!».

Жанрс иатданакуазей хэа, ибласаркы длаха-фахо днадтэалозар акэхап цэгьамзар бзиа зымхэыцуа, измышэшыадуа критик цэыххаакгы! (Дзеипшызаалак, дхамандаз, иаууей, ус азэы, хаарылгегей хаазкэылаз!) Усгы зегь каканы ируталароуп, рхала рымч акэхом! Саргы исхэоит апхьаф цэоурагы ибоит, ари жэамш иртаарыху фымтоуп, ирымшынцоуп, зеипш хыызхэала иавтобиографиатэу, егьсахьаркыратэу, ессе хэсабла ифэу жэабжьоуп.

Убри иахъавтобиографиатәу иабзоураны, иалоу ахаҕсахъақәа шыоукы – иҕатцәҕьаз, сызхаану, ибзиан издыруаз уаауп, аха шыоук рыхъызқәеи, рьжәлақәеи, рхатарнакқәеи ырсахъарктәны иаднакылт афымта, исахъаркыра-литературатә хаҕсахъақәахеит. Урт рьбжеиҳарафык иахъа иҕам, ипсхъоу роуп, рыхрат бзиахааит, рыцқа, хахъызқәа рххо тыц зхалымтозеи, рхәап, нарцәы хәа крыҕазар!

Уа Анцәа, сыбзиа гәҕакы – гәнаҳамхааит!

Иапхъо ибоит, уеизгы-уеизгы ицәгыаз хәа акгы рьзымуит, сгәалашәараҕ инхаз рхаҕқәа сьмацара «истәны» иньсмыжыт, апхъафгы, имаздеит!

Абриоуп, нас, апхъаф ухаткы, заа исхәарц истаху, уажәраанза изысзымкыпцхъыз мзыз хадасгы иамоу.

Ифбахаз – иахәтаз, иацәеижъыз ахқәа Дәрыпцшьаа рьшәҕәахы ианиас, уа еиҳа ианатахха, зхәыцқәа неилкәшәа-неилкәшәан, акәчарақәа реипш изцәыргаз леипш, краамта-краамтаза еибакәеибаха исымпытахан иҕан с-«Жәамш», аха нас иаргы гәыргәеит, саргы сгәыргәеит – баҕак шаххылтцыз анаба!

Ихпахаз – ихафсыз, хазлиааз, хазлаазаз зьда цсы ххамкәан иаабоз хсовет хәынтқарра ахаан зегь шахтахытцәҕьаз, ишаххәатцәҕьоз «итаташьны» иҕамызт, зегь харкәатцып (уи тема нымтцәоуп!), абри иаафуаз ишахтаху тцабьргыла иаафьртә, ма ишаафьыз ицартә иаагәаҕуаз – хазмыргәаҕуаз акы ыҕан, «ацензура» хәа, зегь зымчыз, инапшхьршәыф мыждаз – зегь блатцарыла икылзыршәшәауаз. Уи «иаркәышхахъаз» редакторцәакгы, азәым-фьцьям, инахань иқәыр-тахан. Бызлацәажәо ауааи ахтысқәеи «рыцсы тауоуп» хәа, насгы зынзак ирызхымгоз – ишцыкәу

ххәынтқарра Ахада ду Хрушьчов ихаҕы ыреицаҕьан ас бзалахәмарыз хәа! (Уи ихъз амысхгәышьеит ашьтахъ исыхәозар хәа, ус «азәы» хәа дасырбеит, аха зегь акоуп, ибжьо бара дбеипшуп, рхәан, усалагь мфә сырымтеит!).

Иахъа исыргәежьюеит уи ахъз, уапхъо ушлеиуа, цъара иупылоит, апхъаф уи ихъз!

Ус акәу, егыс акәу, «мышкы иахыцаз – шәымш иахыцоит» рхәеит, уигы иара атәы канатцеит, аха иҕами аамта – дасу аҕәәара (иҕәәара) – иара аҳаракыра аамта – дасу ирзыпцтәоу, ирылахәу!

Лажь бзиа зауыша, шәарбанзаалак – уафгы, фым-тагь, угы!

23–27.09.2000

ақ. Краснодар

ЖӘАМШ

Сара уажәы избо цъысшьоит цхъафык ицъымшь длаха-фәахо, апьшәырччара дшалаго. Уаанза хазцои, сфызакгы абасшәа ак зыфәеит хәа аниасхәа, алаф сылхны аччара далагеит – «Жәамш»? Цъон Рид цсра зқәым и-«Жәамш», адунеи зьрхыцхыцыз?..»

Мап, цъушьт, амцхә ихарацәоуп уи Рид и-«Жәамш...»

Уи даәа мышқәан изтәыз! Ардәынеи ашьауардыни еидукылараха, иузеидкылом.

Мамзаргы, сара убарт еидыскыларц, еиҕсырцшырц иауҕастах!

Цъон Рид и-«Жәамш...» революциан, иреволюциоуп! Сара с-«Жәамш» иабатәи революциоу, аха уеизгы иабцъаршьтыхлатәу акәымзаргы амуа иауҕаху!

Лафуп, лафуп, исхэо, аха избан сара урт амшқәа сыцстазаара кыр изыладырхәыџадырхәыз, апшагы еилнархыз атла махәкәа реипш, изеилнархыз? Избан уи аахыс ауаа, адунеи, апсабаратқәа даеакала срыхәацшуа сзыкалаз?..

Ех, ауаа, ауаа! Шака ибзиа, амала, абзиа шәа ишышәхылтца еипш, даара кыр цәгыагы шәхылымтыр!..

Аиеи гәышәа, ацәгыи абзиен рышьхәа еивтоуп, ацәгы ахыкәоу – абзиагы калоит, иара убас иаархәынгы, аха шака иссирыз, шака иахәтаз, шака иреволиуца дууз ауаа рыхдыррае еснагы апыжәара амазгы ацәгы атқыс – абзиа арәиара!

Жәамш!..

Рацәак имачым, аха рацәазакгы идуум.

Изакәыхузеи урт аамтала иршәо апстазаарае? – еимгеимцарак, кәтыґырхасрак, зныктәи псеивгарак!

Жәамш – жәа-саатк, жәа-минутк, жәа-секундк ирафым-сыргы ауеит апстазаарае зны-зынла.

Иниасыр калоит икашәа-икамшәа, ус баша апстазаара мшқәа реикәыпхәазара цәара ибыжкатцәаза инымхарц, иханартәарц, еиешәаз азынцыыр еипш, еиґмыршәакәа ус ишеипшыу иагарц мацараз ишазшәа.

Жәамш!..

Рацәазакгы икам апстазаарае, аха рацәазакгы имачым!

Урт зны-зынла пстазаара дуззак иакароуп!

Азын тхы еипш инымтцәазо иаууп.

Ан лгәыґреипш иаууп.

Ан лыгәбылреипш ихәаадоуп.

Аха иагыкәафуп.

Икәафуп урт пхны тхык еипш.

Псынтры кәаґк еипш.

Аха апхын тхы апсынтры кәаґ егы икәаґзаргы, икалоит пстазаара дуззак амампытцанакуа.

Икәаґын, пхны тхык еипш, урт сжәамшк.

Аха иаун, иаун пстазаара дук еипш.

Иалагеит уи с-«Жәамш» пхны мшык азы.

Пшьашак аены.

Мап, имшыцәгыазам ари амш, апшьашамш апсхәрақәеи афынџажәа мшқәеи ишрымшугы, ишцәымзаркыра мшугы.

Зынзак зда псыхәа рмоуз ак акәымзар, исмахац, шамахамзар, апшьашазы ма азәы хатца дцеит хәа, ма азә пхәыс дааигеит хәа. Уртқәа рзыхәан Анцәа ишеит асабшақәа, амґышақәа, узцозаргы уцала, зәыр дузаа-гозаргы даагала!

Абри амш аены сара пташәеит сыпстазаарае рапхәаза акәны ахәышәтәырта захызыз (ахшараиуртае снанагарақәа – урт ирыламтцакәа).

Фымз накәа дуззак ахых баапс сагон, схы еикәжәаны ицон, зны иткәацуан, еазных атцәыршы азәы иалихәошәа, акыртцәхәа схагәта иалнахәон. Атцыхәтәан – еиужьзаны, мши-тци еипшыны псеивгарак хәа сымтазакәа...

Пирамидол, аскофен... азџафен, ахәаафен ухәа – шака утахыз ахых хәшәкәа итцоз шыта сара исмыхәозижьтеи! «Ахы порошок» (уахагы иамухт ихыымзар!) ада, ак сыхәо хәа сыкамызт. Уи сырфышыны, сышхазза сааканатцон. Ахых баапс змоу ида идыру-

ама уи аминут ухы тыгганы икаххаа иаилгаз азын мшеицш, уааилаганы уафшыны уаннықәхауа зыцсоу!

«Дасу иацбал дзахыцом», – рхәоит, сарггы ацбалк сымамкәа сыкоума, аха истахым, истахытқәкам, аиашазы, ус иаалырқьаны сахәнәтәыр. Ианамузах, сызфахәы згаша, иаасцеицшааит хамтакы! Иабанза уи хамтакы?..

Анацбалбеит, шәышықәсахарыма сара сзықәо? Сандуи сабдуи урт рабацәеи рықәрақәа – ашәышықәсақәа-цсынтпроукәа мацхо иалагеит хаазқәылаз!

Иныстааит сани саби цсынтдыр кьәқәа иныртыз абас жәашықәсақа нахтцаны, уаха акгы стахым. Мамзарггы избан, нас, хазхылтызггы цсынттра кьәқәаны, ирхылтызггы хацсынттры кьәқәаны?..

Гәнахас ихәмоузеи, сукәыхшоуп, абри адунеиаф ақәраантқәагы хышә шықәса ннатцүазар?!

Сара сыцстазаарагь зынзак иоузазшәа, ақәра ду – апсуа ифнықәра ду ныстдызшәагы исыцхьазарын цьюшът, срыхьзар сгәы итақәоу ма рызбжак акәзарггы!

Хагоу игәы ицоу игәы итацсааит!

Самханагалацәазар қалап, аха уеауршыцылароуп, сацхьаф, сфызә ухатқы, избанзар ус икоуп иахьатәи сара сцәажәашьа.

Издыруада, бгәы итахымкәа уажәы, антәажә, атәыла бырбгара быкоуп хәа, уқышә сныкәутцарггы цәгьа иумбозар?

Уиашам, афызә! Уара иудырроуп сара сгәы итақәоу шырацәоу, иудырроуп урт зеггы ирыцку иреихауггы ак шыкоу схазы-сыцсазы.

Шьоукы рзы!

Уара узы!

Еихаразак – Адунеи азы!

Ааи, иаацьюмшьазанишь! Схатә усқәа рыдаггы (зны-зынла, ииашаны, схатә уси азеицш уси ансзеифымдыруазггы ыкоуп!) Абри адунеи цәгьала хьаас исымоуп, умбои!

Издыруада ари ахьаа зықьнытә иаазгаз? Мамзарггы исыцима?..

Абригь-абригь амшазы диааит, абригь-абригь амш азы дагыгааит! – хәа, исықәтәазма уи аены ашацәа, сара саниуаз?

Издыруада иахьеи уахеи еицшны ашәкәыцхьара сахьазгагаз акәзар саныхәычыз аахыс? Ианакәызаалак қазшьас исымамыз сзыцхьо анаасгәапца, сналгаанза сыцсы фәиуан ацәаггы стахымкәа, – афараггы.

Исгәалашәоит хтыск.

ИМЫШЬТАЦӘГЬАХАЗ АГАЗЛАМПА

Зынран. Хьтан цәгьала.

Атц акыр инеихьан.

Хәфны зеггы шьталахьан сара сыда.

Статәқәа цаны сыртцага шәкәқәеи стетрадқәеи зеггы сышәкәытра итатцаны истцәахьан.

Садтәалан сацхьақа сыцәа пызчыз, сыздызхалаз ашәкәы (ишцасгәаламшәои иахьызы!..)

Сан хынтәқа ашьталартахьтә сызфылтхьан, бгыл, шьта иазхоуп хәа.

Атцыхәтәан, санымгылаза, дагыуа далагеит хгаз зегь быблит, исымысхыша, есуаха ишбыршоз хәа.

Аишаз, агаз мачын, аиурагъ цэгъан, аагарагы
зықәшәоз ҳара ахәычқәа ҳакәын...

Ма ари мацара акәхарызушь сан илыгәтыхаз? –
Ибзеицәоуп, арскатәи шәкәыпцхара збахьада? – хәагы
дысмытқәалоз зны-зынлагы?

Исызнартысуаз бдыруазу, агаз акәтқәкьазу бзеигзоз
ускан, сан?..

Тыц сылымто даналага, атәуаратқәкьа сакуа
скыжмыжуа сгыланы сдәықәлеит.

Сышәкәы аасоытраскын, алампа аашьтыхны
сындәылтцит, акәасқьахь шьталара сцарц.

Илашьцан, ихьтан цәгьала, цшакгы тәытцәза иасуан.

Ацша тамсырц азы алампатцәца снапы ахакны,
абартца ашәхымс сналбаан, сахьныкәгылаз, амацәыс
еицш абыржә абра сылкахьахыр хәа, схы иалнаркьеит.

Иагьналкьеит, сагьныкәтцәрааит!

Абаруажәпышәха ахәынтцәаршьшьыраснылахауеит,
аха скахара аума хьаас исымоу, абри слампатцәца цәыр
хәа акәын!..

Икасмыжът, рыццә, слампа изулак!

Адыххәа иласыргылеит. Сахьышььтаз ацәымзеицш
иара иххаза исхаркын.

Сан даадәылтцыр, хәгеитә, уа сшышььталхәахәоз зды-
руан азы, ажәжәахәа соагылан, сеиханы сдәықәлеит
акәасқьахь...

Суатах ашәқәа оасырkit.

Апенцьыр гәтәышәқәа леидсыжьлан, лаша-
ра кәапкгы зыбжымсуа иаакәстцеит. Сшьамхафь
ахьаа ибызбызуагы схаштын, сыоҳәытцалан снаи-
еит. Ахәацья икьтац шәкәы дшапцхьо еицш, сышкәы
сшапцхьоз акарахәа иаасыршеит.

– Есуаха лампак агаз табырцәуеит, иаасымсхыша! –
агьра дафьин сан адырсоаены ахәылпаз алампа фьц агаз
тацәо.

Сара сыпсы заны алампатцәца арыцкьара сафьин.

Абас сыхьит саныхәычыз зны.

Абас сыкан саныхәычыз.

Ишцеиҳәеи хпоет рыццә, цәгьала иршьыз Леонти
Лабахәуа?

Чесны слова понимаешь,

Саныхәычыз сеицшын аеш...

Уажә сзеицшузеи, нас? Хә-хә-хә!..

Исыршомә уаха шьта ашәкәы сшапцхьо?.. Ишца,
цьушьт!

Иудыруеи – сажәызаргы!

Узымражәрагы узмырфәрагы икоузеи!

Ауафы иусым, ихьаам хәа дуней афь крькоума!..

Анкья апсуа цхәызба илызхашьазеи уажәы илызхә-
шьоузеи?!

Санду ихалхәон: «Иахьеицш исгәалашәоит,
сыпцхәызба назаны ацьыкәреиртәфь соызцәеи сареи
апш хпапынкәа еизганы акьанцья ханалахәмаруаз.
Хгәыла цхәыс дцо-даауа дсыдгьежыло, схылхырц
дафьин, луа чкәынак силтарц азы...»

Ашаноуми нас, акьанцья далахәмаруа ацьыкәреиртә
далатәан апцхәызба, арахь азәы диртарц иафьин!

«Хабанзагазәз, Анцәа хрыцхашья!» – дцәажәон сан-
ду, анкьатәи лаамтақәа лгәы рзынамзо.

Саргы сылхыччон гәаныла-аргама, аишаз, аха
зны-зынлагы ани ашкол афәтәи стцатәы мыждақәа
ртцара, есышьыжь шаанза агылара, о-километрк

ахэынтэа атэтэара анаасгэалашэалак, қыф змаз санду
лакэын аасгэахэлон.

Аха нас, сышнеиуаз, цқя даныздыр, цқя саназхэыц
лыпстазаара, шақа дрыцқасшыоз аамта лашэ дахыалиа-
аз азы!

Са сеипш аамтак дташэазтгы, дшынкашэаз
еипш, тарак лтазтгы, анцэиныс, дзакэхарыз! Дзакэ
прокурор духарыз, дзакэ математик духарыз! –
«Шэкымтангы шышэ шышэымтангы хышэ...» – хэа,
адунеи азна еикэыпцхэазо-еикэыпцхэазо данаатэалак,
улыршанхарын! Агэеилгара, лгэы акэыгара дузза шлы-
маз шэышықэса рзы дыцсит уи.

Егъарааны дубаргы, лнапы лыгэчамахы иаакэкны
уск, цэажэарак ыкоуп ахыырхэаз, лэыналхон. Зегь лара
илусын, зегь лара илызбуан збафык иеипш!

«Ахы, шэыгешэыргэгэа, «апикроу» даауеит!» – рхэон
лхы инықэпшуаз.

Дыпқэысын, аха ахаан ынак хэлаанза ынык
дааынахауа, кэыфрак дыгэаханы душыыргы, илуа-
мызт. Иагъа дэахытэи ус калтаргы, адунеи азна ус
лызбаргы, «ких» лхэомызт цъара, аха уагэимшхаран
иахъазны пқалк азна азы хэныгатэны илықэшэар.

Лықбжы, лыгзбжы уаргыломызт. Ааи, нанду,
нанду, «спикроу» мыжда.

Бара сара сыбгыц-қыад инымтэо!

Сцэахэа инымтэо!

Бара сара зыцсы тоу сышкэы, сенциклопедиа ду!

Тоурых зызбахэ амхэаз, каламк знапафэи иззымкыз,
аха зеипш поет цхэыс – цсуа цхэыс адунеи данымыз,
дагыацэызыз!

Санду ссир, споеетесса ду!

Шақа бжэытэ хыбафыз, шақа бжэытэ таарыххэафыз!

Шақа жэабжы, шақа лакэи, шақа таарыхи бдыруаз!

Шақагы хбырдырыз харгы ибхылтыз, быкэша-
мыкэша иказ, аха шақагы адамра итабгалазеи!..

Хтаацэара, хажэла ахынзаназаазоз, шақа абшытра
шақа абицара рызбахэ бдыруаз, ибхэоз!

Шақагы быжэлеи быжэлари ртоурых афэахэа
азеипш ибдыруаз иагыбхэоз!..

Анкыбынкызатэи хабипарақэа, хабшытрақэа зегь
рпашэқэа ба бфынза иаазон, ба бфынгы итцтуан.

Урт бара бырпашэын, харгы бахпашэын, санду!

Даара-даара кырцъара хшеинымаалозгы, иахзеи-
пшызгы даара ирацэан баргы саргы.

Шыла, жыла-цэала дара-даара кыр сыбтеит,
ибыцьшыоу шыардоуп назаза.

Дабасгэалашэеи уажэы, Анцэа хрыцқашыа, аха
банбасгэаламшэоз санду?..

Егъараан бысгэалашэап, егъараангы бызбахэ
схэап!..

– Лшыақэыгэгэара зынза илакэуп 70–40 рфэи иле-
ит! – дхыртысуан ахэышэтэырта ахақым, – Лгэы
аусура еикарам, лпульс кахауеит, мыч кэарак лылам.
Дышыталароуп!

Уи сара сакэмызт дызхэапшыны дцэажэоз, исыватэаз
цъара пхэыск лычкэын, «санхэа лычкэын» иакэын,
ихыз абасхэари уажэы!

– Абас уаха ибыххыоу?..

Сху? Хы, ианбасмыхыуаз ма! Мшэан, исымхэахыазеи,
схы здыруеижытэи! Хадсыратэқыагы снамырбоз
санқэыпшаз, жэа-класск рфэи сантэаз!

Ишәтахума убри ашықәсан сшықаз атәы шәәхәараз усқантәи сымшынҗа абғьыцқәак сшәызырҗьар? Еитахәатәыс ишәыстом, аха уақа икоуп мазак – сгәы амазақәа – рымаза – сыдамздам азәы изымдыруа. Иара абри санхәа лычкәынғы изын иахьа уажәраанзагы имазоу.

Хәычымыцқәак идыруеит, хәарада, хылкьа-фылкьақәак иахахьеит, аха агәагьтәкьа изырбада!

Уи схәеит хәа, уи убысқак сидыруеит, – убысқак ситдахьеит!– атқо бзиа итатәы шитқо еицш!

Аха сидыртәкьазарцу?..

Истахым сара азәы сидырзатәкьозарц, азәгы сара дыздырзатәкьозар! Уи адагы иауама азәы идырзара?..

Абстрактлами ауафи ауафи шеибадыруа наңьнатә аахыс?

– Илыхьуа закәу шәымхәои? – дтәауеит иара, икәшәәцәгыаны.

Икәшәәцәгыахап, нас, ишпа! Хәыч гәартак инапы ианхаланы рыфатә-рыжәтә, рныкәгара... Ишцеиутәкьои, ихала даарыдхалар!..

Аха, сгәы сажьозар, ус сара избозар?..

– Ахы адақәа, ашьямфәангага дақәа реитцахәачра иахкьеит, аха игәатәтәуп, иқалоит ус акәымхаргы, даеа хьаазаргы. Ажәакала, игәатәтәуп, анализқәа кәхтәп, арентген дтәхтәп, еилахқаап зегьы.

– Зегьы? Азамана!

Зегьытәкьа бзеилкаару, схақьым пхәыс, бхатқы?

– Хәышәтәышья амоу? – Шақа илахь еикәузеи, ианаңьалбеит. Хәгеита, сеикәырцшьыхаа сықәушәа!

АНЦӘАҚӘА РТЫЦХА

– Сыцсыр икоуцои? – Итегы ианкәыпшыз, ргәы чкәынзан ианықаз цьара пхәыск лхатца диазцааит.

– Акгы кәстом, – ихәеит.

– Избан? – лхәеит ларгы, лгәы нтыпсааны.

– Избанзар, сара соуп рапхьа ипсуа! – ихәеит иара, дхааза. Убас дхааза, убас дхалалза...

Шақа дхааз, шақа дыбзияз, иарамшк дафьызахааит уи, усқан.

– Избан? – Дыпсытәкьаз ақара лгәы назеит.

Сара убас истахуп. Истахым, нас, бара бсыгны сқалар, – ихәеит.

Шақа гәыкала ихәаз, шақа гәыкалагы дықаз уи усқан!..

Шақагы лгәы изыбылуаз ларгы! Иеигьу ицназгоз адунеи афьы зәыр дыкоуп хәа дықазма?!

Ашьтахь, ишааиуаз, еиталырфьыцит лара лызтәара:

– Сыцсыр икоуцои?

– Икәстахуеи, ахи-хи, сыпхәыс рыцха, – хәа схы саасуа быстәуоит.

– !!!

Дыччон иара, ишидырыц, цәгыара наттамкәа, аха хара мыцхәыкгы наттамтәкәа.

– Ыы, ишпаббаз уи? Псуак ипхәыс дитәуеит хәа бахәхьоу дналхагыланы? Уи сара икәстоит.

– Иззын? – лыпсы лхахәхьан усгы.

– Иззын, бымбои, амцхәгы бахьыстаху ақинтә.

– Амцхәгы?

– Аиеи, амцхәгы.

– Избан?

– Избан? Иаххэап, убригь абри схэычқәа бахьрану азын.

– Уртгьы ахьыпқацәоу азын?

– Хымпада!

– Насгьы цак думазар цәгьа иахьысымбо – убри азынгьы?

– Аиеи, убри азынгьы! Аха ишца? Еитах бдәықәларцу? Мәаагара бцо цыбышьо, иау-уу, шәанацәалбеит, ассир, алакә далашоуп ари!

– Алакә акәым, аха алабәба! Са сеибгазар, усцәымшәан!

Цхәыс гәгәак, цхәыс мықәшәатәы ссирк лакәын лара!

Алаф лхәеит, аха еснагь абас лара ишылхәоз, иара бахкәатц, амарца, даеа хааск диуазар акәхап шихәоз, хоык дранны даакәлеит.

Рыхоыкгьы згабцәаны!

Ахынтә раан убаскак лгәы кыдгыланы, атыгә ағы инеины ишыкәзгьы (еитах апха!), иара убра асакаса дшанызгьы, илфит шәкәыбгьыц хәычык; «Ишубо, еита иахқәашьымхеит, аха умшәан, апшьбатәи дцахоит!»

Амала, дыкнахатәуп, дышьтәуп, ицхашьо, иаашьо лакәзам акәымзар, ишпалылшеи, ишпалгәагы, цхәыс мыжда, убри аминут азы абри еипш алаф?..

– Уаха угәы итеи санцсуа аены? – дцаахт еита дыехырччо.

– Уаха? Хашта апшьганк рғы пшь-киносахьак дсырбоит быцабацәа, бцәуацәа! – шыта дыччон, икәатеиах ццәо!

Дыччошәа луан ларгьы, аха лгәы лнархьуан иихәоз – дыцсны дыгәаз акара лгәы назаны!

– Убригьы азәгы изыкарымтцац! Апсрағы аиныхра картцоит ада... – инацитцеит.

– Еиха уқьархошәа иубозар?

– Ишца, нас, ишца? – дыччон, дыччон, икәатеиах ццәон иара.

Иуччо сыздырам, аха ус акы аакәлатцәкьар, уалазт, уалазт!

Гәаныла илхәеит лара.

Ашьтахь, ашьтахь – пхәыс гәгәак, пхәыс мықәшәатәы ссирк лакәын лара! – еита длыхшеит ахшара!

Апшьбатәи ахшара! Лаф Анцәа иныхәара иакәшәеит!

Длыхшеит Аца!

Абгьы аетцә кыдицаауан, амыргәырғьара ихан.

Лара усгьы – Анцәакәа дыртыпхан!

Ус-ус, рыкәра кыр интыст.

Рхы-рыхшара, дара – еитцаооы... – Ирызхәит, иуаа-хеит.

Ашлагь налапсеит адәы иатцәа изкәыз.

Иара деибга, лара деибга, рыхшара рыхшара гәырғьахәха изныз!

– Сыпсыр икоуцои! – ахынтә раан еиталырғыцт лызцаара.

– Акымзарак, – ихәеит иаахцәаны.

– Избан? – инкыдхәит лгәы.

– Баргьы быпцзом, саргьы сыпцзом!

– !!!

– Дышьталааит, сара еснагь исхәоит, – ари зхәоз иара иакәын, ус имхәар, иихәои шыта?!

– Мамоу, ус хәшәык сышәта, – изымурц салагеит сара.

Истахытцѣкымызт, аиашазы, сара ашьталара.
Ишьталаша – дызлымгара уамак зыхьуа иоуп, мамзар-
гы – згѣы каршѣны икоу цраѣа дызмам сара? Уама
ќалейт...

– Жоќра дыќами, – ххѣыцќѣа збоз лакѣын дызѣыз, ус
хьыз чьдас илахѣахьан уи! Лаќарагъ азѣы инааломызт!

– Жоќра! Уара иумдыруеи уи лыгѣра сызго дыќазар?

– Саргы сыќами, саргы сырхылацшлоит, хѣаас
иќабымѣан.

Аиеи нас, «Зыцсы ѣоу ихьуазеи, ипсуа иоуп», –
ухѣарц уаѣызар?

Сыпсыѣѣкѣо цьушьозаргы, угѣы уажьейт, рыцѣа.
Сара ус аламала иузуаѣхуа азѣ сакѣзам! Сахьзароуп
сгѣы иѣаѣоу реихарак анакѣымхагъ – рыбжеиѣарагъ!

Аѣахьзаргъ сыќѣрахьымзас,
Аха, мап, са сгѣыхѣтѣхьымзан!
Сгѣы иѣоу сапырѣуейт сыпсы шѣоу!
Сгѣы иѣоу рзынсыжьуейт зыпсы ѣоу!

– Зыпсыѣоу, еи, уара, ишѣаѣауама, шѣразьќы иша-
кыз?.. – сгѣы иѣоу шѣзынсыжьуейт!

Сѣѣа-сжьы адамра иѣазгалоит,
Сымѣа адунеи иапызгалоит...

Сымѣа – сѣымѣа...

Сымѣахымќѣа, сѣымѣахымќѣа, антѣажѣ, абаа
хьызжѣара сыќоуп!

Изакѣыхи, зегъ ипсуа ѣауп, зегьы! Насгьы изѣахьыда
убри сымѣа – сѣымѣа?

Аѣа ѣалом, атѣѣа ѣалом,
Жѣа хьырѣала уаѣ дзынхонда!..

Аха избан, излеибаркызаауаз, нас, ари адунеи
ажѣада, ашѣада? Ыалеи ѣѣалеи маѣара ишьѣаѣхарызу?..

Избан, нас, избан апшќа хѣычы ахѣхѣаѣѣа дзарѣѣо
ан лгарашѣа?

Избан узарѣѣо анду ллакѣ ссир, дунеихааназ угѣы
итымѣѣо?!

Избан агѣаќчымазаѣ – апсреи абзареи еимарќуа –
ихьаа зыхнаѣуа, дзеиќѣнархо Ахѣрашѣа?

«Ахѣра гѣгѣа ахатѣа иѣышѣагоуп, о-о, уараида!»...

Ак ыќазар акѣап... Мчык ыќазар акѣап, нас, доухѣ
мчык...

Иќоуп, хѣарада, аха иабаќоу сара сдоухѣ мчы? Исы-
мазма, исымоума, исоурангы иќоума?..

Ех, иахьа сгѣалаќараќѣа зынзак иееим, излазбо ала,
зегъ хѣыѣсыршѣшѣаауейт, акы сгѣы азѣам...

Иабанѣаазгеи? Аа, ахьхь! Схьхь мыжѣа ѣысыхзаап!
Уи анааилаќоуп ас тѣымбызшѣала аѣѣажѣара саналаго!

Нас, аѣыза аѣаќьым, сышьѣабѣоит ауп? Сыбзы-
хѣшѣѣѣру, бдинаныс! Хѣартѣак Анѣѣа исыѣ, цьушьѣ!

Снаган «схьы хьырѣа» снышьѣартѣейт. Апаимбар
цќы еипш ихѣхѣаза, иќѣашза, ихьшѣашѣаза харцќык
аасышѣѣаны, ахлорфѣы згѣылќѣа иѣоз иартѣак
снагѣыладыриейт. Апхьнгѣы шоураха, цысхьшѣашѣа
ихьшѣашѣаз уи сиарѣа санынагѣылаиа, саарыхьѣашьит.

Аѣ иашьыз иеипш стаѣсаза сыќѣиан.

Аназараза исымаз сгѣеилгара исанаѣѣейт снаѣсан
ѣыѣѣа шышьѣаз, сара сшыхѣыкыз. Абыржѣыѣѣѣа

итацэит тыцк, уатцэынза апшра иапсам, лхэеит, ахақыым хада.

«Импсыша ацма аматцэ азылакэуеит» – хэа, иуды-руазеи хэартак соургы, ас еразнакгы стыц хиазар!..

Сгэы итамкэа, схы итамкэа иаалыркыан сыоны сахытит уаха «азыкатцарак смазазакэа. Изоухэо змахауа изтоутэо зкылсуа с-Жокра мцацэагы (схэыцкэа раазац хэа исымаз) уахак сзыналмабжызеит...

– Бымшэан, сымхэеи, сара сыкоуп, – ихэеит санхэа лычкэын.

Указар, нас, указ, азаманоуми! Умч шақэхогы збап.

Дабацеи абри сашья? Татынхатэк аасхэоит хэа ашыжь дахындэылтцыз, уахагы дмааит. Иаасықэшэаны сыцсызаргы издырамеи!

– Дааип уигы, аоны днеины арахь бшааргаз иахазар...

Сгэы иртынчуан, аха изтынчхозма сгэы? Ишцаихы абас?

Ишцоухы, уахэшыа мыжда, уараулабара сшаргэакуаз умдыруеи? Сышцоузасыз ателефон? Схы пжэаны ицо, сеивнаго ианалага, еиусыжыит атцэуара. Дыстцэуон сан, дыстцэуон сахэшыа! – сахэшыа гэыхэтэхымза!

Истцэуон схы, абыскак ишэихаз!

Уаха азэггы дысгэаламшэеит усқан, уаха азэггы дыстахымхеит, атрубка аакэсхын, сасит уара уахь.

Ма исгэалашэодаз, истаххарыдаз уаха?.. Сан, сахэшыа схэап хэа указу?

Адунеи маахэуаз, урт сара исымазар!

Урт ракэын рацхызагы абзиязгы ацэгьаразгы исгэалашэоз, истаххоз нцэак уцсы дшамыхэарагы, сыцсы уамашэа иахэоз.

Ииасхыазма, ицахыазма мшык-шымш неикэырц-цакны, ма сахэшыа телефонла сылмацэажэакэа, ма – лара? Схыаакэа, сгэалакэа, сгэырғарақэа зеггы рхы ма иахытырхуаз, ма рхы ахьеиларкуаз лара лақара издыруадаз!

Иаакэысхит атрубка, аха самыхэеит, самыпцхэеит сара издырцаномер, шынқэра ныстдыргы, исхамыштца схэы инхаз аномер 4-79. Самыпцхэеит, егысмахаит уи лыбжы абыжкэа зегь исызрыцкыз...

Минуткэак рышытахь сгэы иаакэсит убжы.

Убжы – сара сзыхэа абыжкэа зеггы ирыцку, зегь реиха игэакыоу!

– Икалеи, ибыхы? – ухэеит.

Сылагырз сгэы икылатцэон, самырцэажэо ианалага, уара устахуп, схэеит, сыцсуеит, схы ткэацуеит, схэеит!..

Бхы быхыуазар, нас, адохэтырцэа рахь бымцои, ухэеит.

Уара иумдыруеи, зны-зынла угэатцэафынза аназара шуадаоу?

– Сара сшэип, аха агьарахэа бхатца дыбхагылоуп, бизымхэышэтэуеи, ба беипш апцхэыс даниоу?

Учшошэа ууан, аха сара сгэы цнажэон, сашья, иухэоз!

Уигы дыстахым – даеазэггы, уара уоуп истаху, уа узбар стахуп, сымцсыр утахызар, абыржэытцэкыа сыла уеарба, сухэоит...

Сылагрзи сажэеи еилатцэон.

Сназатар акэхап атыхэтэан угэафынза, абыржэытцэкыа сшэиуеит, бымшэан, ухэеит, угэы пшқахазаны.

Сара издыруеит уара уеипш гэыпшқак, гэыхалал адунеи дшықэым, нас, мыцхэы сызурхэацэои? Агэра

умгои сара еиха сангэыргъои еиха сангэакуеи уа уда азэгъы дшыстахым? Егъырт зегъ егъырт ак рывзбон хэа акэзам, аха хазуп зынза! Уара иумдыруеи хара хшаазоу, амцхэ хаибатахны, хада цсыхэа еимамкэа?..

Аетымра, агэырџа – ихагымзааз, абыдара-аны-дара, атыхэтэан – аеҳэшъадара ихахьяз – убас хаидырхэалеит апсратџкыагы хэзеидымго!

Шьюкы-шьюкы анык еицылхылымтызшэа, еицэтэымуаушэоуп, ихьшэашэаза ишеибобо, шыкэсык еибамбаргы, ирычхауеит.

Бзиа еибамбон, еибатахымкэан акэым, мап, икалап икэзар ус ацэаџа змоу, икэми ус згэы еизтынчу ауаа!..

Сара ахаан сгэы шэызтынчны скалахьазма зда дсы-мам сахэшъеи уарей?

Сахэшъа, сахэшъа, сахэшъа рыцха!

Бара былхэдаа, бара былымкаа адунеи сыкэзаарыма, нас?

Былымкаа крысфо-крызжэуа, ахауала сыцсы еивыго, сынхо-сынтцуа, ахэычкэа аазо-инькэго, сыччо-сгэыргъо ианатахугы, сгэырџо-стэыуо, ауаа срылагыло-срылтцуа?..

Шака дафэгэкааны дуланхоз уи. Адунеи шака-шака дахэоз уи апсэазаара, агэабзиара?..

– Бара шэызынтэык шэааилаланы абриакара абас хэычынзарак шэгэабзиара ахэтэак-ахэтэак сышэтэар, сара уаха стахзамызт! – бхэон, бнацэккыс хэычы инхшэоз харбо.

Иабаказ, иабахамчыз уи хара?

Шакараан ех, шакараан исгэалашэахьаз анкэаза зны ханду исалхэалоз алакэ.

Уи сгэалашэон сара бара бацхэа стэаны, сылагырз кэко, сгэы статэыуо сбыхэаны – сызбмышэо, сыбмышэангы – сызхымгауа, срыцхэхэа санбхатэаз.

Адуниеаџ лакэк апсэазаараџ кралшон икэзар, убаскан иалшар шпэастахыз!

АПЦСЭАХАИ АНИ

Дынхон рхэеит, цхэысеибак, лџеи лыпцхаи ыкан.

Аџа анизхэ, дануаџа, цхэыс дааигеит, ачара иуит игэыргъеит зеихэ ыкэмыз ала.

Аха мчыбжьыкгы аамтыцкэан, лыцкэын иааикэшэан апсра далагеит.

Ускан, рхэеит, Апсэаха аргамату дныкэон.

Дааины ачымазаџ дааидтэалон.

Инхоны акгы змышьуан икэз иакэзар – ишьапахы дцаны дтэозаарын.

Ипсраны икоу иакэзар – ихэаџы дтэаны, зегъы ишыр-бо ипсы ихихуан.

Абри ачкэын иџгы дааизаап, нас уи Апсэаха.

Дшааизтџкыа, днеины иханы днатэан, ипсы ихыхуа далагеит.

Ан, аеҳэшъа, атаџа пшкэ – зегъы ахыглаз атэыуара, аешьра реыкэыркызаап.

Аеҳэшъа даатџкыан, Апсэаха диҳэеит, сашъа дрыцхауп џыц цхэыс дааигеит, изхарагы димбац, икалозар, ицымхэрас сара сшы хэа.

– Ибзыгэаџуазар, азамана! – ихэеит Апсэаха!

Ачкэын дџаиргылан, аеҳэшъа днышьтеитџан, лыпсы лхихуа далагеит. Диргэакуа-диргэакуа, апсразы ак

лыгымкэа дшыказ, – Аа! – лхэан, ахэхэара далагеит уи.
– Ускэатц, устэкатц, исзыгэагыуам! – лгэы фэнакаауан уи!
Икаитцоз Ацсэаха!

– Ибзымгэагыазар нас уа быказ! – ихэан, дфэиргылан
еитах ачкэын иахь днеихеит.

– Мап, мап, са сыпсааит иара дыказааит, сара
изгэагыеит! – лхэан, даакфэйтцаап атаца хэычгы.

– Бааи, нас, ибымуазар! – ихэан, уигы днаириан,
лыпсы лыххра дналагеит. Аа, аргамату дишыуеит, лбо-
ит атаца! Илычхаит, илычхаит, илычхаит, агэак!..

Аха атдыхэтэан уигы акэукэухэа дыхэхэеит.

– Сумшыын, сумшыын, ацсра сылшом!

– Аа, абас шыкалоз саргы издыруан! – ипатца да-
лаччо ачкэын иахь еита днеихеит Ацсэаха.

Убри аамтаз дааткьеит Ан.

– Сычкэынгы дыказааит! Сыпхагы дыказааит!
Стацагы дыказааит! Рцымхэрас сара сшы! – днеины
леааитдыхны дныкэиеит.

Ацсэаха дгэыргьатцаэ днеин, лхахы днатэан,
лыпсы лхихуа далагеит.

Дгэакуан Ан!

Дыпсуан Ан!

Шака илтахыз, рыцха, дыкэкэы-цыкэкэуа, акэтагы-
цаэ илхны илаазаз рыбзиабара нагзаны илбар,
инагзаны дрыкэгэыргьар!..

Аха иуазма Ацсэаха! Иуазма!!!

Уи еизиркэкэеит казарас илаз зегы, диргэакит ди-
рузырт, мши тхы рацэеи еипшыны, уаф изхымгаша
ахьаа баапс лызиртысит.

Дшыпсытцэко лбар, лцагы дылгэалашэарыма,
зны дытымкьаргы, зны дыткьап, каитцеит. Аха, уаха

умцсит! Абырскатэи хьаа баапс, цсышыа баапс литеит,
аха зныкгы дымкьит Ан!

Лкышэ еихаргэгэа илычхауан, илычхауан зегы
Ан!

Аа, абар, акгы игзам, апсыкоуп, Ан лыпсы лхихуеит
Ацсэаха!

Деихеит Ан гэаша атдыхэтэантэи лыпсы еивылгарц.

Деихеит Ацсэахагы имч-идашьхэа зегы еибар-
кны!

Абар-абар!..

Аха ассир, ашана!

Инапкэа ааивахаит Ацсэаха!

Агэарахэа акэардэ дныкэхаит Ацсэаха!

Апхызбаа илтцыз атцэтэахэа икатэон.

Ихьшэашэахьан ипкыш-пкышза Ан илфатэаз
апхзгы.

Дхьагэгэа дфэагылеит Ацсэаха.

– Быказ, бныхэаз Ан! Зыхшара изын зыпсытцэка
иамеигзауа аргамату апсра зэазтаз Ан! Ибаазаз рна-
пала быршыаанза сара бысшыуам. Илабашья аакыдхны,
дзырга-зырго дындэылтит Ацсэаха! Ихы ахынахоз
днылабга дцеит, дцазеит, рхэоит Ацсэаха.

Адуinei афы исымоу зегь рыла сыкэуеит сара иа-
хья убри Ан апсэаха иаины зхы иамеигзаз, зычкэын
ипсра ахзырпаз, деикэзырхаз леипш, минуткгы
сымхьахэьачуа апсра сшапылоз, уи ала ба бшынхо,
бшеикэхо здыруазтгы, сахэшьа!..

Сара сахэшьеитцбы, сахэшьеитцбы рыцха!..

АЦСИ АЦСИ РЕИЗГЭЫКРА

Саазкэылаз,
зынзак сгэы бытцалан,
исыздыруам,
исыздыруам
схы ахыызгара,
сахьцара...
Ишар – ихэлом,
изшом – ашара итцалар!
Суазыруа, азыблареипш,
самахалоит бгэыкра!
Хышыкэса... –
О, имачым,
иагырацэам, –
аразинеипш еитцалан,
хымш зны иракарахоит,
Аха зны-зынлах, –
О, адунеи зцэырацэоу! –
Убас еитцытцуа-еитцытцуа
убас ихэаадаха икалоит,
сназангы – сзымназо,
саазангы – сзымаазо,
ѿ-хэаак реипш,
ѿ-мцак реипш
цэгэа срыбжэахалоит!
Сбылынгы-сзымбылуа
смыблыкэангы-сзымблыхуа
нарцэгы сыкамкэа,
аарцэгы сыкамкэа,
ца сыбжэантцэалоит!..

Акат хахеипш
бхыбэасахэа алакнахахоит
убрахь цэара ахара,
снапырхахаргы,
сгэы цэымзатцас снахаргы,
сгэахэара –
о, ишысгэахэароу – исгэахэароуп,
сгэы ахэаа –
шхэаац ихэаауп,
иагы абла хызѿаргы!
Цэымыг хышэашэа –
сгэы иалагылоу жэакцаха,
быцсреипш ихышэашэоу,
быцсеипш игэакэоу
уи быкамзаара
знымзар зны санышэахэап!..
Егы схэаргы,
егэа зургы,
зыбла тшэаша – Аиаша – сзавсуаха,
издыруа,
исцэымѿашэо
акоуп икоу –
сагызнымшэахуа!
Быцсра мыждеи
сара еикэабли
хаицэыхарахо
шака-шака,
еиха-еиха атыц ылыбхуеит
аназара –
сгэатцака!

АЕШЬА

Абыржэйтцэ́кьа, ухэеит, Гэдоутантэи, агэылара у́кан
ааиуашэа, 45 минут рыла укылкьа уааит.

– Ахэшэ зыбымжэуеи, ус зыкабтцои? – ухэеит
уеыргэгэаны.

Хыхьк лыхьзар, уамоума, хэшэык лжэыр, инал-
хыцшшап! – умхэакэагы у́камызт уаанза.

Абас иаармариан акэхап шьоукы-шьоукы ачыма-
заракэа зегьы ишрыхэацшуа. Ирдыруама, зэыр ихы
азишьтуама чымазара ду, чымазара хэычы шы́кам?
Ахэыч шакэу аду зхылтцуа?

Абыскатэи иаапкны игэароу ачымазара баапсгыы
абыскак ипацашькуамызт ауафы ианаамтоу ихы
гэцареикуазар.

Шьта, ус, разкызар акэхап...

Иразкуп хэа, унапы еиқэкны улатэаргыы, убзахэит,
нас!..

– Уара исуржэыр стахуп, – схэеит, ахэшэ анухэа. Схы
унапы – унап гэакьа дукэа! – натцоукын, ифышьтыхны
ахэшэ суржэит, уаасыхэаччеит, уаасахэмарит (уи еихау
хэшэы абаказ!)

Схы угэы инкыдтцаны уаасытцатэеит.

Ша́ка угэакьоузеи, ша́ка сыцсы ухэлоузеи! Ша́кагыы
сыцсы уахэшэузеи!!!

Унап дукэа – унапы хаакэа! – рыла схы ааушьышьит,
убас ихаан, убас игэыблын. Уахэшьа уара дукэыхшоуп!

Анцэа уитахытцэ́кьан уишеит уара арскак, хэшэыда
ухэшэызар!

– Инапы хаауп, ба бнапы аткыс, уи еиха ачымазаф
димароуп! – лхэон хэхэшьа қэашьдагыы, унапы ахыза

инхэытцатцаны, хьаа згымзаазоз лшьап рыцхақэа шы-
шыуа уанаатэалак.

Са исгэалашэом уара лшьапкэа мшьышьыкэа аха-
ан лацхьа утэахьаны! Уара лааигэара у́канатц, саргыы
азэгьы хнапы лтахзамызт. – Шэнапкэа шпацхауеи,
сжыы сшэырхьит! – лхэон, дхақэгэамтцуа.

Сара сгэы иахэон ари, аха аназарагыы хьаак скыл-
накаауан, избан абас зылхэо, сара гэыкала сылфупеи
хэа. Аха сгэы зыжьжьахуан акала, снапы дашьцылеит,
лгэы цнатэеитоуп и́калаз хэа. Апшеипш уаакылкьара
ла лзы ифьыцбарамыз, игэазхарамыз? Аха бжеихан,
агэра згоит, уара унапы шыхаатцэ́кьаз. Иқьйоу, ира-
зу уафьыми уара уханьтэ-ушьапақынза?... Башамаша
иуфьыцсаауама, нас, уара абриакара тыпхацэа, уара
ухьз зыхны иахьа уажэраанзагыы дэык изнықэымлаз?
Уцкэынра уацхьа иниасны иаауцыло цьушьома, зегь
хэаак-хэаак шрымоу анбоудыруеи?

– «Еитах амораль апхьара далагахт!..» – абыржэгыы
иухэошэа сахауеит еснагь иухэало.

– Адохэтыр иахь бзымцеи, ухэеит, уаасфэапшын,
уара сугар стахуп схэеит... Дааит умахэ, алаф наилухит
уи еснагь лафк илухуеит, угэы издууны иаргыы атак
ашыгэ-шыгэ дыччоит, цьым, сахэшьа дузымаазеит,
хузныкэымгеит, ухэеит уччо!

Хэизныкэымгатцэ́кьеит уи, уара уацхьагыы иара иу-
сурахь ателефон сизасын, аха уашьтахьоуп данааз! Уи
ибаргэузеи! Са сзын дымцхэцэазаргыы калап, цьара-
цьарауизхэыцыр, аха, ишырхэо еипш, «Москватэалоуп»
зегьы игэафьы ишнеиуа! Сыцсытцэ́кьон сығэазаргыы, ак-
гыы быхьуам, быбзиахоит ихэоит. Уи схэеит хэа, дашь-
цылахьазар акэхап, еснагь «схы сыхьуеит» ахьысхэо!

Саатбжак ашьтахь схы тыггаза, стагсаза сықәиан.

Шақа сгәы цакаәндаза сықаз! Арсқатәи хәшәы зыжәхъаз акы аламала иазеикәыртәомызт схыхь, уара уанааи, унапала ахәшә ансуҭа, ула гәакықәа анаасхуга, сыбзиахеит!

Сыбзиахап зынзагы, уара убас иугны усымбар сашьазатә!

Сара уаха сзымшахгы, ухьаақәагь сара исымандаз! Хаб игәаратаҕ ахаан азә ица имыхьзацызт. – Уи уара иухьт.

Хаб игәаратаҕ ахаан азә ататын дамыхацызт – уи уара уахеит!

Хаб игәаратаҕ азә дынцьнырымхацызт, уара унцьнырхеит! Угәтакы ноугзеит, иноугзеит иуулак, аду-неи иахьықәыз иреиғьыз ауафь уи дахьымзазаргы.

Иугәалашәо, уи дгәақуа ацсхьхразы данықәыз шақа умфа дазцшыз?..

АТЦЫХӘТӘАНТӘИ АМШ

Уара иаарыцкьан фышықәса аинститут аталара уафьын, уафьын есышықәса.

Ленинград, Саратов, ухәеит, седру, уахьықамыз!

Зны аконкурс узахымсит, даеазны – еакы уцырхагахеит.

Уахь ианаму, ара х-Ақәа артцәоратә институт ахь уаан, мчыла уаахган, апышәарақәа зегьы хәба-хәба хәа итины, аматематикатә факультет уталейт. Шықәсык Анцәа ишихәара уқан, атцара утцон, ибзиазаны, аха адырфашықәсан?

Адырфашықәсан еиҭаузцәыртцыхит нацьнатә аа-хыс иааугоз, угәы иҭыхоз.

«Артцәора стахым, сынцьнырхароуп!» – ухәеит.

Цәгыала, напышьашәала акурс аахуфән, хшынҭаацәаз зегь хшухьынхалаз, унықәланы уцейт, уахьцозгы умхәеит.

Уцейт, ахәа агралан атцла шырфо еицш, ачыма-зара баацс лыграланы хан дшафоз, ацсра ахықә дышхықәгылаз, дшухьынхалаз...

Лара лақара изтахыдаз, хара хақара изызгәадураз уара ауафәра наза улцыр, угәтакы назар, аха уара мыцхәы агәатеира бзиа избоз, цьара иамкуаз уафьымыз!

Уара уагыцейт, дагьынқахит хан, даеа шықәсык ма Анцәа исараза, сычкәын игәыхьтәыхьзара анцәа исыр-ба хәа, иахьеи уахеи дшыгәжәажәоз...

Хаха-хымш ацсра дафьын, дгәақуан, лгәақра фбан хан, лхьаа мыжда дшафоз, уара умфа дшазыцшыз!

Уажәи-уажәи лыцсы хәычык иназгашаз ахәшәқәа дрыхәон, агәыркәа дрыхәон.

Сара иахьагы-уатцәгы сгәы иқәыфәеит – уи ашьтахь уи схазырштышаз ауамеикәатцәақәа шысхыз-газгы! – уи лыхәхәабжы, лхьаа мыжда иахылтуаз! Иахьагы сшьара сықәкьан самоуп, иахьагы сгәы кыднажәоит уи исмахарц слымха шызыцгәоғьы, азәы исмырхарц сшафугьы...

Умааит, узымааит уара ахымш рызгы.

«Сыприт, ирласны уа сқалоит» – хәа ателеграмма иааушьтыз уажәи-уажәи хәхәацшуан, ашә халацшуан.

Дынҭанагалон, хәгеиҭа, ашәихәаф дшықәзаара дықәын, ацсеивгара дафьын, арахь уажәи-уажәи даалцны даахалацшуан. – «Дмаазеи?» – лхәон.

Акыр лыкэындаз, амшкэагь реихэйдхашэара далапсуазма! Ухаирплан нкатэа-аакатэо, ахауа иалан.

Х-саатк рыла ауафы дахьыбжысшаз фымш амфа укэын!

Ахымш рзы, ашьжымтан аиарта даакэтэеит еикэабылхьаз хан рыцха! «Сычкэын дташэырхеит, шэа шэоуп изхароу!» – лхэан, ллакта ырцэгьан дааха-хэапшит сахэшьеи сарей, адырра ахьуахтаз азын.

Ашьтахь афны иамкуа еилакь еилатэаз ачапшьацэа днарылапш-аарылапшын, акефхэа амыткэма аахлырт-леит.

«Цэгьала исаазахьаз, хьаа мыжда сызтаз, агэтыха сазыргаз, абаа ду еипш сзыкэгэыгуаз, ацсыха сызымтаз, сычкэын затцэ, уабакоу?.. – инеималтэеит хан!

Уафцы игэыжэла змаз дамыртцэуарц залшозма уи лмыткэма! Ахахэгьы артцэыуарын!

– Бафэытц, быстыхэ, акгы имыхьт, уажэ дааиуеит, иаачха, абаа пытрак! – илазхэоз рацэафын, аха акы дазынкыло хэа дыказма згэы кыдгыланы иказ, зыцсы ахац иакыз! Атцыхэтэантэи агэыграгы згэы ацэбашахаз ан рыцха!

Исгэалашэом, шака аамта ас хаказ, шака аамта!.. Лгэы хэычы итаз аарчылазаны, лыпс хэычы итаз аатыршэаны, дтагсаза дныкэхан леааитцылхит.

Убаскан, убаскан. – «Дааит! Дааит, абаа!» – рхэан, абартцахь абыжкэа аагеит, иааилауатырт.

– Рыцха, лыпсы дахьзеит, убо! – цэажэабжык зегьы инрылс-аарылсит.

Алагьрз хаганы, хала ахьтоу умбо, хэаткьеит сахэшьеи сарей.

– Дааит, дааит, абаа, Вера, бэыргэгэа! – быжкэак нлыкэдыргеит еитах хан хэаша!

Ус уаафналт.

Ахаан сыбла ихьтцраны икоума ашэ уанаалагылазтэи усахьа! – Уцэышза, шыа кэарак уламкэа, ула тырхаха хан уналыхэапшит.

Хагеита, диазаахьеит хэа укамыз, уахэшьа мыжда!

Ускан лыпсы фыц илхаланы дкэагза аиарта дыкэтэахьан лара!

Лыла траа дузыпшуан, ханду мцацэа – лан, уама зыхтызгахьоу лышьтахьала длытцатэан.

Уаха иууаз, иухэоз акы уаакэымшэазакэа игылаз уарылсын, угьргьыруа уфеаухеит хан лахь.

Унакэит, уеыналхажьны дгэыдукуларц.

– Мама! – ухэеит, улагьрз акэыркэа илбаадо.

– Уабацо, аеада! Са соума рацхьа игэыдукуло? Зны апцшэа рахэа арт итэоу!.. – Иахьынзалылшоз ала агьеф ааукэлыргеит лара.

Уааилацсеит азныказ, ула даеазэ дабо указма, ла лакэгэышьамыз узыхгэакуаз!

Лажэа фбамтэкэа уаагьежьны – Мшыбзиақэа! – ухэеит.

– Унеины рнапкэа рымх! – еитах адтца ултеит.

Уи атцыхэтэантэи дтцахеит...

Унарылалеит рнапкэа рымхуа, игэыдкыло хатцагы пхэысгы!

Зегьы уанаархысоуп уааины дгэыдукулар анылуз.

Улакэын, хаара-бзаара зцэызхьаз лхы-лфэы унагэзит, дааугэытцоухэхеит, улагьрз узхэаеуаз кэажо.

– Уабакоу, уара, скалаць мыжда, тынч апсыха зсумтозеи! – лхэан, лгэы аапшааит.

Зынзак апшқа иатцкыс деицэаны, дышпарыцхахеи хан хэашабгацэгьа!..

Нас?..

– Шәндәйлтц-аадәйлтц, лыхшареи лареи рызхара ейбабаит! – рхәан (зхара ейбабашья хаурызма ма?!) хан хаалызынжыны индәылибахәеит зегъы.

Даалтцит, қәашьда, дамтцит, дамтцит аңсра хамтакы!

Хымпада, абрака аңсәәахагъ игәы пшааит, цыхья сзыхцәажәоз алакәәе еипш. Дымчызтәышаз мчык калазар акәхап, аңсра иқәкыз саатк иадамхаргыы дхья-гьежыызар.

Кругәалашәо, сашья, иахья усқан иаххәәкәоз? Абри-абриоуп хәа, рацәак сгәалашәом, аха ибзианы издыруа, убри асаатәоуп ноунагзаз хгәәеы икәандаза, итцыхәтәантәины ицхаза, игәашаза иахзынхаз. Исгәалашәоит, алафгыы ххәон, хагыччон, ларгыы харгыы. Угәәцыба иаатухын, иаалуркит лара устуденттә билет.

Аа, абыржә избошәоуп ицәеикәа кацшьза икәынт-рышәза упатрет хәыч ақәырчабны. Уи иахәон Ленинградтәи атехнологиатә институт амеханикатә факультет афбатәи акурс аеы итәоу абригъ-абригъ истудентә билет хәа.

Ииулак уиасзаап уи аинститут ахь, инаугзазаап угәтакы!

Лнапы еикәыпсқәа рыла инархәы-аархәуа дахәәп-шуан уи хан рыцха.

– Хазлеижьо акы акәымзааит, бара, цқя шәәхәәпши! – лхы аахақәылкит дахыхәмаруашәа.

Харгыы хаччо (хшыччозгыы иуқәшәира!) агәра лхаргон ишжәагамыз, иштәоураз, дшынцънырхоз мышкызыны!..

– Адамра хыла саурсырц угәы итамзар, итца, инагза сүхәоит! Ууафха, абаа, уаб ихьз умырцәгъан, узлоу умырпхашьан, – лхәеит...

Нас!..

Нас – Сышьтых! – лхәан, уи унапада напы лтахымхеит.

Ахәыч иеипш дөышьтыхны унлытцатәеит. «Ак сурхьт, сушьит!» – лымхәеит. Хара аназара цъара хналкысыргыы. – «Абаа, сышәшьит, шәнапқәа шпацхауеи? – лхәон хазқәылаз, ағырц ааххлыргон.

Избан усқангыы уара унапы еиха изыхааз? Дуфыгәкааны дахыкәаз акынтә ус ла лгәы иабозоу, ма ииашан ихаатцәкәазу?.. Уи шыхааз уажәы еихагыы агәра згеит, сашья!

Усқан «снапгыы лтахым шыта!» – зхәоз сахәшья рыцхагъ аа-шықәса абри ашьтахь ларгыы лан лгәәкшья, лан лызәа лыхьны лкәал данаатагыла, уа унапоуп дзыхәаз, уа унапоуп зегъ реиха илзыхааз, са снапоуп ихаамхаз.

Уажә саргыы уара уоуп истаххаз, уара унапоуп зегъ реиха исзыхаахаз, «шьмаф ихәшә» еипш исыхәаз!

Нас?..

Нас дааиташәеит, хан хәаша, иаразнак.

– Агәыр сылашәтца шәласны, сшәыртынч! – лхәеит.

Шака инахагъа-аахагъазеи, шака истахымыз уи арәшьыга!

Итцегъ хазхара даабар, хлацәәжәар хтахын...

Аха хазлацәәжәарызу, дхазбарызу хан ахаан хазхара, уажәы мыждаз – еихагыы!

Истахымызт арәшьыга гәыр лылалтар, иканатцоз здыруан, аха илуазма!

«Абранзоуп уаха исылшом!..» – лхэозшәа, дааиҗа-
шәеит убас зынзак, хан лакэзамызшәа, тәымуафык
иеипш дыхьшәашәаза!..

– Иараби, лыпсы штаз лгәы хатцылхыма, халхаштыма
хан?.. – сгәы аатыхьшәашәааит.

Җнеихәапшы-ааихәапшит хәхфык.

Агәыр калтцеит ахақымцхәыс – уи атыхәтәантәи
«хьаартәаган»... Уинахыс... Уинахыс... Убри аминут
инаркны хьетымцәахахьан! Ахааназы иабыдаз,
ханыдахахьан, лыпсахәа ашамтазынза ишналгазгы.

Лыпсы штаз лхы хфәылгахьан, ханлыжхьан.

Уаха ианаму, дхәхнымхәлеит, дахнымхәлеит
апстазаара – абырскатәи хаареи шареи еикараны ил-
зырбоз, хымш рапхьа «даеа шықәсык ма исараза» – хәа
дыззыхәоз...

Ех, хан рыцха, сан рыцха! Ибдыруама, ибдыруама,
амала, бзакә хыхь мыжда баапсу – уаф изхымгара?..

ГИППОКРАТ ИМЦАНЫХӘАРА

Ех, Гиппократ! Гиппократ Ду! Гиппократ дузза!

Унапатцака саины сыкоуп!

Унапатцака саргы саанагеит!

Изыкамлеит, нас, сара уара уҗы саанамгар, салам-
шәар арымзаафык уара уҗы иаанагахьоу рхыпхьазара.

Уара иумдыруеиуртшакафрыпсыуараеикәурхахьоу?

Иумдыруеи шакафгы умч рыкәымхахьоу, шака
пстазаара ссиркәа умпытцазхьоу, иуцәкьатахьоу са
схы-сыпсы змаз, истахыз ауаа нарылатцаны?

Шака хшыф мра уцәыцәахьоу, шака шаетцәа
уцәкьдшәахьоу!

Иумхәышәтәыиз, узмыхәоз цьара азәы дшыкамыз,
днеит уара уҗы адунеи дузза ахьынзаназаазоз рапхьаз
уаф дызмыхәоз, уаф дызлымгара ахьаа баапс зыхьыз
Емпедокл, апоет шьахә, зкәәкәәҗы абахбачыра (иша-
аи-шааиуаз «аду», «акьыбачымазара», «арак» зыхьзхаз)
архаз.

Иара итәала дахын, адунеи амаа икын, аамтала, зны
уафыс уимшьо дыказаргы, зегьакоуп, даанагеит уи
ахьаа мыжда уара укны.

Ахьаа мыжда – хәыч дызмамыз, ду дызмамыз!

Ахьаа мыжда – нцәа дызмам!

Нцәас, ахас уи иоураны икалашаз уара уакәын, аха
зуакәымхеит, Гиппократ, зуакәымхеит!

Уи умыхьыр акәын!

Аха иухароузеи, абри адунеи шака ибзиоу, шака ихәартоу
– убриакара зәа цәахны иамазар?

Емпедокл дазәын, дазәызатцәыкын уара хәталатәи
упрактикаҗ уи ахьаа баапс зыхьыз, аха иахьа?

Иахьа иабанзаназоу. Гиппократ уи зыхьуа
рхыпхьазара? Шықәсқәак рышьтахь шықәсыкахь жәа
миллионк цсуазтгы уи ахьаала адунеиаҗ зехьынцьара,
уажәы фажәижәаба миллионфык цсхьеит, рхәеит, Гип-
пократ!

Уи ипсыз, аха ипсран икоу?.. Ишцакалеи, изыкалазеи
абас? Умч зымхазеи, ухшыф зымшәызеи абри арыцхара
абырскак измыраапкыша ухәыцыртә?

Абри зегьы реиха изызхәыцтәу, зегь реиха ахгы-
апсгы зықәтатәу ак закәымхеи, Гиппократ?

Избан, избан, Ейнштейн дзирыз уара ушьтахь?
Зкьы-шықәсақәа рышьтахь? – Избан дзирыз уи аду-
неи аҗы даартфы дуны, дтоурыхтә етапны, датомтә
шәышықәсаны, дкосмостә ераны?

Избан абри ауаф, даниуаз, ихэычы бжаны, краамтагы ихэыч лыгны иказ, уара уатцкыс апыжэара зигарыз, амзахь дызцарыз, Венерагь дызтэарыз?..

Ихы итамзашаз аума ауаа рашэа ииз ихэамц иазышьтымхуаз, иацтэарамыз ахы былдыз ихаргыланы дзишаз?!

Ихы итамзашаз аума бжышыкэса ихы дакапануа ыымтга, дзымцэажэо дказтаз?..

Бжышыкэса изымхэаз, изышьтымхыз аума ауафытэыфса ноунагза идирхэаз, идрышьтирхыз?!

Хы мыжда зхагылаз азэ иакэын уи, Гиппократ!

Уи иеицэа хы зхагылаз уакэзамызт, нас, ишцоухы абри арыцхара абырсккак иаапкыртэ?

Ухы дышцоуымырхэеи уи, Гиппократ?

Издыруада шэартас иуказыр уи ицхыраара? Ауаа идирхэарц, ирхеирхарц акэымзи уи итеория зихэыщыз, атом зизбыз?

Иара ихароузеи, шыоук аалаган, уи хлымзаахк – ныртэагак алырхызар?..

«Акэты ашыга шыапы итнахуеит» – хэа иныртэага хэыщны адэы икэйтцама Ауафы?..

Гиппократ ду, Гиппократ!

Афилософцэеи ахшыфдукэеи, Софокли, Еврипиди, Фиди, Полеклети ираамталаз ахэшэтэыф ду, ахақым ду!

Демокрити Емпедокли ргэабзиара зыхьчоз, иахылацшуаз иахьатэи амедицина уасхыршьтатцафыс иамоу!

Унапатцака сыкоуп, утоуба самтаиоуп саины!..

Платони Сократи хатыр ду зкэыртцоз, еицырдыруа Римтэи ахақым Гален ирцаф иашан иипхьазоз уара, усзылцха, усзыхэшэха!

Имачхарыма, нас, захатыр азын сара усхылацшра, усыхэара?!

Мап, издыруеит, сара уара ушсыхэо, уа узмышэо акызатцэыкоуп, чмазара затцэыкоуп – амаф еипш, зыхьз уафы имхэаша!

Аха уи сара исымам, цьым, Анцэагы исыдумгалан!

Сыздыруам, иабхэтаан ихадимгалазар хазшаз, иазхоуп уи исцэагахьоу!

Абар даины дысхагылоуп уара ухатарнак, уара у-Пиндар – знапы санутцаз. Схьаа шэартамзар акэхап, уара уи ауаф инапы санутцазар, аха дфеацами уи, Гиппократ!

Ииашоуп, У-Пиндаргы дыгкэынзан, аха игэра угартэ акынза днеихьанеи ари?

Сыздыруам, настгы дыпхэысуп, дыпхэызбазоуп!

Сара уаха насылымшо, уаха инахымшэо рахатыр збоит апхэысжэла, аха рацэак бзиа избазом.

Издыруада, уи зыхкьо урт бзиа избо ахацэа шэахьыкоу акэзар? Иатахузеи, иатахзоузеи, цьым, апхэыс мыжда иахьынзахэтоу ахэафынза дхаларц азы?! Ахэса зегьы ирымчым уи, зегьы ирынархам!

Уи схэеит хэа, ахэса рымацара ракэхарымашь уи рынарха мацра зхароу?

Суазцаауеит, дызустазалак, схатцоуп хэа зхы зыпхьазо уара уакэзами апхэыс лымчымхара-лынарха мацрақэа зегьы хытцхыртас ирымоу?

Уара уакэзами шэышыкэсала-зкышыкэсала уи дфеазхэо дызшьахауа? Ус шакэугьы, иубома дахьынзаназ, шака лхы дахэаз!

Уара адунеи ишазар аахыс иузеифемырцааз, иумчымхартаз – лара шака аамта кьафэла леахьылыгтаз!

Апхэыси апхэыси ракара еилибакаауада, аха урт ракарагы еиматэамда!

Иарбан цивилизацияалакгы уи акы ахэап хэа сыйкам. Сара издыруеит, апхэыс лыхэ гба итазом, апхэыс лхақ адунеи акара ихъантоуп!

Азэгы игэы иаанамгааит ара са сахыпцхэысу мап ацэыскыр стахушэа, сахашшаауашэа, мап!

Иахьцалак, дзымит, дзанымлеит адунеи апхэыс илеигы!

Апсабара иапнатцаз апцтамтақэа зегы ирыцку лакэны дынхеит, дагыкалеит назазаз егъа рыла зхы ткэацуа хатца фырхатца адунеи афы ишыказ, ишыкоугы...

«Атыбра зцэымгу ипынтца итиаауеит» – хэа, (усцэка акэхару!) саанагеит еитах апхэыс лфы, апхэызба лнапафы!

Илдырри, еилылкаари абри – хатцатэка дымцазар? (Ох, исхэахт, хатца даацандаз уажэы, дыпрофессорха даакэгылап! Ус икалондаз, хатца имцац пхэыс шытара адэы дыкэлозма, адунеи иахьа изтагылоу амчымхарақэагы амамзаауазар акэхарын...)

Мап, мап, сгэы касмыжып!

Ддырехэоит лара, Анцэа ииныхэаша, лықэра мацуп, лпышэа мацуп, аха дара дыбзиоуп, рхэеит.

Седроу, уагоу иацъал цэгъахааит! Уахьыналыхэапшуа ублаф уамак дзааиуам, акыр даууп, акабардаееипш дхаккала.

Хаара рацэакгы лытцам, схаандаз хэагы зэанызшэогы азэ лакэым.

Амцхэ лхэом, дыччом. Бласаркьақэакгы цыфцыфуа лыбла иамоуп...

Дысгэампцагэышьеит, иаахтэаны, сгэы бықэымшэеит ббома, апхэызба, разкыс ибымаз – сарпызбам. Ғыхэшэтэра ба бкны ишьтало дарбан арпысзалакгы ас бигэампцо балагар, хатца бзымтцеит, бхэар сахаит!

Аха иабакоу, бдырехэоит арахь, еихаразак ахацэа рпалатаф. Идбырбазеи, иарбан хэацъа шэкэу ирзыкабтцаз?..

– Ибфахаит, (ааи, абри ажэатэка!) абри апалатаф бахьаанагаз! – лхэеит сыварафы ишьтаз апхэыс еикэа, ххы анааилахгала, ханеибадырқэа. – Оымз акарахэа иаантэеит абра сышьтеижьтеи! – атцты даакыит.

Шэзынхьаауазеи? – абри азцаара стир, уеизгы-уеизгы ишылтахыз ааслырдырит.

– Оо, нан, мачхэума! Бызцэымгугы изааумган! – даагзит.

Анцэа хрыцхашьа, уахьлыхэапшуа, лызмахаак аалак ирзыфом, лган анаара узавсуам, арахь илмышьуа ак ыкам! Алогика мыжда шцацэызи еицэацашэа икоу абри адунеи!

– Дкэыпшуп хэа блыхэампшын, дхьуп, нан, дхьуп! – Атцты дыкыуа даахэын, варала дныкэеит.

Уа Гиппократ! Ухатарнак зынзак дыбзиазаап! Уигы фба хэа ипхьазатэуп – иахьа исразкхаз анухэо!..

АЦЪАРСАХЪА

Сфы атзамц ахь инархэны снаиеит, уи ала уафы идырын сара азэы сияцэажэо егьиуа, агэахэарагы шсымамыз, – амчгы. Скидыпшылон уаашэоык (издыруада,

инреихазаргы!) рыбла знысхъаз знапы адыршыла-хъаз, аха акгы ахьрызкыдымхыз, ахэшэффы зыдкыа ицоз атзамц. Ирхэыцуаз, мап, рацхъа исхэап, ирхъааз абра иадыпшылахыоу? Икоума иахъагы ма ицахыоума урт – ҫаахэыра ахыккам – нарцэы? Ассир! Зэырфы ибахыоума са сыбла карақәа еразнак абри атзамц ахахышәа иаанырхыз?

Азэы итыхны инанитцазшәа, игьамгьамуа сапхъатцәкыа икыдын ацъарсахъа! Зынзак ани хқытан хыхынхоз хгэыларәа иказ иахъагы ихыжәжәараза игылоу. Лакраа руахәама хәа изышытйоу, еикәжъакцаха иахагылаз ахатацсәта!

Ажәла нтцәеит, акы иазхәамзааит! Мап, цыушьт, изаузузеи, иахзеилоузеи ацъари сарей? Сара – ирымнатыц, ирымцшыац, уахәамак зшыапы ахызымгац, сара – икыырсианым, иагыпцсылманым, дин змам, икыатазаны адәы икәу! «Бкыатаза адәы быкәындаз, нцәакгы дбымамзаауаз!» – абыржәы исахауа цыышьоит санхәа лыбжы. Оо, уи шака Анцәа игәра лгоз! Амц схәазом, аиаша, сыфнамлац ахаангы сара уахәамак, абас снагәыдыпшылахыеит ауп Лыхнытәи ауахәама, Афонтәи ауахәама ухәа. Ахытцәтцәа шаны ирыртозаргы – сыздыруам урт рыфнутцкақәа! Мышкызны цъара сахымцәажәар ада цсыхәа смоургы, акгы сыздыруам, ани зызбахә сгәалашәаз Лакраа руахәама ада. Зырхәарах зегы зыгрырхыз агыгшәыг еипш, игылоуп уи ахәамц мацара иахаанха, атзыварақәа хаххала. Убри акәзоуп сзыфнапцхыоу: нарцэы хабжы «цаны» «ишаауа» аабоит хәа, хцалон анкыазы ханыхбыцкәаз. Итыкка, еикәылашә-еикәыхышәашәа иказ хныфналаны хых адаан иамаз хныкәгыланы, хаицлабны ҫахтуан ма азә ихыз хәаны, ма ус иаахатшәаз хәоукәак

неипшыа. Ауахәама алазара атзамц кейфхәа инанкьон хабжы, нас иаанцаны арахы еита хәа хәхы аҫаанахон. Уи дасу ханашыцылақәа. Хашыцылаанза, апцсәа рыбжы акәызшәатцәкыа ицхъазаны хшәазызон. Зегы ахынеиуаз хамнеир зынзак шәаргәындақәак хакәны хрыпхъазар хәа хшәон, насгы шака ихахтцоз «нарцэы» хәа акы ыкатцәкыоушәа!

Абри ауахәамапхъа ес нанхәамш, уахынла атц кыр инаскыахыаны, еизаны итәалон аҫарацәа, ххабла атыпхацәеи арпарцәеи, апцсәа ангыло аабоит хәа. (Хара хауп атыхәтәанза акәны уака итәаз. Уиаахыстәи абипарақәа уи ахәаа итысхыеит – рабацәеи ранацәеи рлафкәа ма рцоурақәа» рыгәра ргартә, ишца, цыоушьт).

– Аддыхәа ҫыла ибжыалоит иҫыбгаказацәан ицсхыоу шыоукы – ашәа хәо, еинкыаны икәашо. Цъанат рымами, нас! – шакантә лала ирбатцәкыаны, лымхала ираханы рхы хдырбоз шакафы!

Уахык, нанхәамшык азы, хан хшылмышытуаз, агәыла хәсахычкәа лызкны аарла хлымпытыцтыцны хцеит сахәшыеи сарей. Уамашәа иубаша, хандугы – абырскатәи нарцә усқәа хазхәахъаз! – убригь илтахымхеит хыхыцаз шәзыршәо ак жәбар, шәгәы кыдшәаны ак шәыхыр калоит хәа. Икалақәахыан рхәоит, убасқәагы, чытбыжык заханы, апсы ибжы акәтцәкыоу цышыаны, згәы кыдшәаны, иахыапсрауатцәпсра ипсуаз. Ашытахы изласхыпцкәаз рыла, санду хәа хшәара ацәшәарадагы иудыруазеи, илдырзар уи ауахәа ишыпцтәоз сара абырскатәи исылалаазоз апцсәа рдунеи атыхәтәа?.. Зегь рапхъазагы зинтерес сымаз акызатцәык акәын, усгы апцсәа гыланы избоит хәа агәра гатцәкыаны сызлаказ ала:

Убри ауахәа апцсәа «дрылзбаар» стыхын сара Кәынта.

КЭЫНТА ЛАЖЭАБЖЬ

– Сара уи азгаб сылхаанын, нан! – шакантэ илымхэац цышья илхэалоз санду уи лтызшэа. – Нан рыцха лыпца затэ лакэын («нан» хэа длышьтан лара анхэарагы аецаларагы лзызуаз, лхатца иабияшья Сыкэын ипцхэыс, апцхэыс ахкэажэ хэа азэыр изырхэахьазар, иззырхэахьаз Елыф.

Дызхылтцыз рыла, Цдаа дыртыпцхан. Шьюук абхьзыла рызбахэ рхэозар (ани ипцха, ма ари ипцха хэа), лара иара Ламшьатцэ иахэшья Елыф хэа акэын ишлышьтаз. (Лашья еиха хьыз змаз хатцазар акэхарын!)

Ипцхэыс цааимбарыз, аха митэеикэатцэа зхызгахьаз пцхэысын уи. Лпеи лыпцаи хэычзақэаны (сабду иаб ихылтцыз, уа Тырқэтэыла иахьнеиз еибахаз, зани заби цсыз, убартгы хэычқэаны!) аайдкыланы аарла изхытцит лхатцеи лареи амхацьыррахьтэ. Аарлагы рытцэан нарсны, қылак рхы аатцакны анхара ашьапы ркуаны, уахык ахышэахьтэ азэы агэызхэа иаатиркьаз ахызатцэ деизкьа дышьны дылканажыт апсуа мца апхья армызаф ихэхэаза иқэианы, зызқэа амцашыра иатаны, иаапса-икараха ицэаз лыпшэма Сыкэын. Дыршыт харада-барада шықэсыла иааиуаз, уаха имьцэаз шьюурак атцыхэала. Деиба-кэеибаха даатэеит Елыф, аха лгэы калмыжыт. Лхы-лыпсы рыхтынтцаны илаазон афырпынтцлеипш иқанқашо иоагылаз лычкэын Абдатэи лыпца затэ Кэынтеи. Аха уигы лызимырхеит «хыхь иқэтэоу» ханцэа ду (санду лхэашьяала!). Цэаншьапс, хэыштэара мырцэагас лыфны иазгылаз Абдат хэылбычэаказ иааикэшэан, уаха еитахэарак ааимоузакэа, мчыбжык аатцуаны

дыпсит. Убасканууп Елыф агэырфатцэкьа, аибаратцэкьа захьзыз анылдыр. Дахыпсаарц акгы лыгымхеит. Аха ус аламала ак иаго дреиуамызт уи апцхэыс, акысгы – илзыкэалеит лыпсы лызмыргэагыз: дшаецэаха длашо, лыхцэы қамызқэа дыршьахауа, зеипш хшара дмачыз, зеипш уафсахья азэгы имамыз лыпца Кэынта. Ашэеикэатцэа лхьыхэхэо ианылшэызгы, ахэацэа-гацэа еикэибатца илызеыжэтуан уи. Ашэы анылшэылх, усгы – агэгэахэа илызеыжэтуан, шьюук цар, шьюук аауан. Дахыпцстынхаз, дахыызатцэыз азы лхахэатэы иавасырц азэгы игы итамызт, аха иабаказ, гэацхара литомызт Анцэа хазшаз! Хьяа чыда, гэырфа чыда лзыкэалеит лан гэаша. Усгы, тцарак лтцанда, ак лылтцында хэа даеакы деилахап, дазылкып хэа указу ускантэи аамтаз. Апцхэызба диит, лызхаит, атыпцхара аамта кьафэи хатцацареи дрызкын! Есымшааира дныхэо дапылон, ес мраташэара дныхэон Елыф, лыпца разк бзиақ латэашьяхарцаз.

Ахэацья, рхэеит – акэыдырцаф, апшфы, рхэеит, зегы иахья-уатцэы анасып лоуеит хэа, ижья-жьо иааргон. Усгы илхэеит азэы (агэра слыргатцэкьон санду!) – кэыдырцафык, шэымшэан иаарласны шэлыргэыргэоит, фынфажэа мшы анаатцуа хатца дцоит, анасып зеигьыкам лоуеит хэа. Лгэы хытхытуа дазыпшын уи амш Елыф, издыруада еитахэарак соур хэа. Аха дышпахэапшуаз лразкы аус лара Кэынта лхата? Илызбауаз, лгэы итааз?..

Иахьягы-уатцэгы уафытэыфса издыруам абри сара пшыа-ынбицарак ирхысны изахаз сыда Акэыдырцаф аехэара илхэаз хымш шагыз, иаалыгхеит Кэынта. Амцашоура иаалызцэыркьаз ацэашьеипш деикэанарбыл-

еикәанарбылуа, ахәшә-абығышәы, апшфы шырхәоз, хнырхәтәыс иҕаз зегь шыҕартцоз, ахаха рзы ацсхыхрахь днѣхеит (илыхьыз, дызгаз азәгы издыруам, лашья ипсышьѣипш, мцашоуран иаашьтылхит.

Сгәалашәара иалфны исахауеит санду лыбжыы:

– Сан, сбыхәоит, анра-пцара базыраззар, уаха азәгы шысхамгылан санцсуа, Хацъарат ида. Уи инапала сеикәиқыр сҕахуп, – лхәеит цәашьѣикәаблы!

Хацъарат зыхьзыз атаацәара иахыпцъазалаз, хәышықәса раахыс иабрагыны, зеырфашьяны дара рҕы иҕаз иакәын хәарада, уафшьрак атцыхәала (усгыы уафшьран, шьоуран изҕыз ацсуаа жәынгыы-ҕангыы, имачымхар хәа ишәозшәа!)

Лажәа илхәаз фбарымтәит атаацәа. Изқәыхәланы амцабз илакьтоз злакта алабылуаз Хацъарат игәагыы-изымгәагыа днѣины дналхагылеит. Ицламхәа еихаргәҕәа, иеыҕажо длыхәапшуан.

– Уеыргәҕәа, Хацъарат! Ухатцами, абаацсы! Сухәоит, улагырз сықәумтәан! Унапала сыбла хәа, уаха даеазыы иоумразан. Идыр, са сзын уи еигьу цъанат цага шыҕам! – лхәазаап, акәашьтацәҕа, атцыхәтәаны.

– Убри лакара зхыздыруан, аччахәа ишцәажәоз, зыла шаапшуаз ипсхьоу азә дыкам, мцацәа! – Лгәы еикәжәо даакәыпсычхаит санду. – Ишылхәаз еипш, Хацъарат иоуп, нан, знапала деикәызкыз уи! Ашышьыхәа, иеыҕажаны, лагырзыцк лықәымтәакәа дналхытцит. Дышиашаз ихы иқәыжь дындәылтың, афны днавалейт... Абас лыхьт Кәынта рыцха! – Даатгылт санду минутктәи ацъабара-ҕымтра ныкәылгошәа, – Ацсы деикәкны зуха дындәылтыз инаркны гәырызшашәаз дынкылахәаша дцейт Хацъаратгыы, иахья уажәраанзагыы избахә ыцәоуп.

– Избан, нанду, иеызыхиркьазеи? Абырскатәи аамта дныкәызгоз атаацәа ргәырфәа атцыхәтәанза дзаламгылазеи?

– Иашьяк иеипш дылзыҕан уи. Изихымгазар акәхап, рыцха, дылхагыланы лагырзыда лыцъабара. Насгыы дабрагымыз, ауаа рахь дцәыртцуамызт... – абарт ажәакәа ишхахауа игәнахкыларц, сгәы аласыртынчырц дазышәон санду, аха сара егыараан сазхьяхәларын абри икылазшья, насгыы избан лымкаала дзалылхыз Кәынта абри илуамыз-илыхзымыз илжымыз-илцәамыз? «Иашьяк иеипш дылбон» мацараз?..

Нак-нак еиха-еиха сәеидасцыпцъаза сгәы зызфоз санду лажәакәа ирытцыздырааз лара лыпсы иахылмырзааз амаза еиха-еиха исзаргамахон.

Адамра италгәлейт нас, уи ззин лымамыз, имахагыараны илыпцъазоз ацәанырра. Лагырзыла итәыз илапш гәыблы шылхыз, илызгәакъазаз инапқәа рыла лылацәа неикәыпсаны дапыртцит уи адунеи абри атцыхәтәанзатәи ала зегь хәаны! Абри атцыхәтәантәи ала зегьы лзырханы!..

Абрака иптәейт апцхәыс пааимбар Елыф лгәатцга, лыфны ашәгыы нытцашьыхааит. Ххылтцшьтра абицарақәа рсхема итхны исымоу аҕы уаха имҕеиет Сыкәын ионата. Атцла иалфәаз амахә еипш, хабацәа ррагәапш инагәылапсит.

Иахьатәи абжьаргыла

1). Цдәаа рыжәла Ацсны иҕазам, икоугыы Қардаа хәа акәзаап шәышықәса инареиханы рапцхья ауахаама апапцәа-қыртцәа ирбзоураны ишыпсаххаз. Дара уртгыы мачуп иахья.

Цдэы Ламшьатцэ иахэшья, абри лызбахэ дашьтала-ны енак сышэ даахытцит, абас хэышықэсака рацхья, Қардаа хатцак.

– Жэытэла издыруа бакэзароуп бабацэа рхылтцьтра, абри апцхэыс лызбахэала исабхэозеи уаха?

Иасхэеит, хэарада, санду лыла исаханы издыруаз, егыасхэеит еица, Елыф лыцшэма Сыкэын Атарба инышэынтра еиқэханы ишыкоу сабацэа ржэытэрынхартаф, Сыкэын хэа алатын бызшэала ианцаны, иахьанзагы ишыкоу. Схата шака еазнык сныкэыцшыр стахны сыкоузеи, уи идагы избахьаз, схэычра аблаф инхаз егырт итаацэа (Елыф, Абдат, Кэынта...) рнышэынтракэагы. Урт – зегь рхэынгакэа нханы икоуп, анкья Траа рыдгыыл хэа изышьтаз анхарта хэстафы. Иахьягы уа дыкэаарыхуеит, имазкуа Тарбак иааигэа дыказамкэа, дыказаргы, хабдуцэа ршьа иахылтыз иоуп хэа азин изтаз сусгы асовет хэынтқарра ирымнахьаз, аха тахыла, абхэтаала изыкэнагаз, сабду иахэшья Шьямсиа илхылтыз Гэымбы Рашьыт ихылтыз, ихагымхаша хэхэшьяца Гэынба Лиова.

АЗРЫЦРА

Абырскатэи зызбахэ сахахьаз, зшьажэла сдакэа рфэи лейеиуаз апцхэызба Кэынта лакэын сара убра нанхэа ауха азрыцэа антэоз зхэынгаа збарц истахыз. Дызбоит хэа агэра гатцэкьяны сыкан, «дызбар» дшыздыруаз агэра шсымаз еипштэкья!

Ишысхэаз еипш, хцеит хцута атыпцацэеи арцарцэеи хрыцны убри Лакраа руахэама ааигэара, уи иавганы игаз амцаду аамцахытцшэа.

Зегь реица сшэом зхэозгы, издыруеит, уи ауха иахьцалак гэыазарак, гэтыхьтшьаарак шимаз. Иахьшэоз акынтэ, амцхэ иччоз дубарын, амцхэ ицэажэоз дубарын хааилатэаанза, аха ханааилатэа. – «Шьшы-ссы...» – рхэан, иааибартынчкэеит. Хкытбжы мгар акэын, мамзар ацсцэа «шэаны» хамцан икэымлар алшон!

Даара краамтагы пыф-чыфхэа ицэытцачча-мытцаччон азэык-фыцьяк, насоуп реандыртынч.

Исгэалашэоит, даара ачхара уадафын умтысзакэа, «кыт» мхэазакэа инеиужьны фба-хца саат адэаза акэтэара атцагэы инахысхьаны, еихарак абри еипш атагылазашьяан.

Хавараф абыкхэа тэак лкахаргы, агэра згоит, сгэы атхаратхарахэа еисуаз нкыдшэан ицаргы шауаз! Сахэшьягы – убас, ларгы саргы, атынхадакэа реипш, хэцсы заны хааидыгэгэаланы хтэан. Издыруада, итцегь сшэаргы ускан сара, абри сахэшья леица апсык сахэицаз атацхыкэра исыднатцоз хэычык сгэы аласмырхатцозтгы.

Тыззы-тыззыхэа нанхэа тхы рхагаланы ирыман артцукэа, убарт ракэзан адунеиаф атцх еилазгоз сыпсымзар, адагькэатцэкьягы «рсимфониа» ыкамызт уи ауха.

Уажэы-уашьтан сыпшын, ацсцэа аацэыртцны, ишырхэалоз еипш, еилацэуцэууа, еилыс-еилысуа, «аураашья» икэашо амцаду иаабжьалоит хэа, даарылска-ауеит хэа Кэынтагы, лыхцэы шыкыркэа дыршьахауа, лоуразоуроу дкэашкакараза.

Атцх тынчран. Ус, иаалыркыан ссухэа инеигэа-ааигэеит, рыцсы дибарзазеит зеггы: еиха-еиха иааскыауа апкарапкарахаэа аеышьтыбжь харантэ иааоуа иалагеит. Инакэырццакны иаахакаэыршаны ана-ара ашэшэыбжькэа аагеит.

Аа, апсцэа ахыгылаз, аа апсцэа ахьеизаз!..

Сгэы тќьома схэо, адык-дыкхэа абжыы цэгъахеит, митэ амшын исыдыгэгэалоз сахэшьагы лыгэ хэычы. Хазватэаз хаихабацэа хнарылапс хцеит наќ-аак.

Исымхэеи, мшэан, абри сахэшьа дшэар хэа сшэеит, акэымзар, уагеимшхара акэукэу тастара сыќан, атцхагэа, псгы дсымбо, бзагы дсымбо!

Аеышьапышьтыбжь есаaira иааигэахо, ханыпшы, еыхэакќэашза атцх мѡаду иаабжъалеит, апкарапкарахаэа иѡхавсит. Хабла аарла инеихыст, дќэашза азэ ихэамц наќэабааит уи аеы, ашэшэыбжькэаагы аапкзеит зынза!

Аеыуаѡ даахэын, еита апыќкахаэа дылхавсит.

– Сыгэра жэгомизтеи, шэхала ижэбама, нас? – лактала ихахэо, иеырпагъзаныдтэан зегъхаизыхэхэаны уаха хаазгаз арпыс, ас акы ибатцэќьоит хэа дыќазамкэа иаргы дшыќаз ианиќэманшэалаха.

Хынтэ алада апкарахаэа дхавсит, хынтэ – аѡада. Даеазнык даабжъалар, сгэы тќьазаны сыпсыр ќаларын.

Хќэызга-ќэызгаза, азэгы хзымтысуа хаилатэан.

Ус хапхъа амѡаду нымѡахытц дќэашза азэ даалыѡрын, абалерина леипш, шыап цыќэла дќэашо, ха хэхь иѡааихеит. (Лѡаалхеит акэзаргы здыруада!) Ашэшэыбжькэа еитаѡыцхеит. Ани «апсы» ихы хаќэкзаны дахзааигэахазо даналага – «Унанаа!» – лхэан, артцэаа-артцэаа нымѡахылтцеит хаздыгэгэала

хтэаз. Сывараѡ сахэшьагы – Уаау, уаау!– лхэан, инацлыргызит, анаѡс итэаз лара илыќэлаз хэычыкгы. Урт инарыщырхэеит даеа ѡыцьаќа...

Исыздыруам, ххы хэхшыѡ ахь ицаны убри аминутаз зеггы хазлеиламгаз, ма хгэы злакыдымшэаз!

Зегъ ааилауатырт, итќьаны иѡны идэыќэлаз дубап, еикэагъежъуа иќэхаз дубап, иахьтэаз изымтысуа ихахэхан иаанхазгы шаќаѡ утаху!..

Убасќан хапхъа итцбангы – изымтцабаз, ибналангы – изымбналаз «апсы» царта имоуа даакэхеит. Днытцаба дымцеит усгы, апсцэа ишыќартцалоз еипш!

– Уо-р-ра-а, шэымшэан! Шэымшэан, шэымжэла нтэеит!– ихэан дыѡхалаќааит ихарпаз ашьаршьаф шќэакэа ѡеихицааит хгэыла рпыс Камуна. «Камунаратцэќьа» хзиуит, айвыс, уи ауа!..

Иаабаз-ихахауаз хабла иазхамтцо, хэычы-хэычла хапсы ааталеит зеггы. Сахэшьа рыцха, (усгы ацьалкны дахыцеит усќан, хара дацэымцазаргы! Лыгэ хэычы ахаќьа-хаќьа иеисуа, дысгэыдыршэыланы стэан. Ех, иќасымтцаран иќаз иахъа убри аминут шысзыхынхэуа здыруазар!..

Дыршьырт, дырхэахэарц акгы игымхеит Камуна, цытќ ихаихаз ахэыцќэа ргэы тќьаны иушьтуазма, аеада хэа ицэа ихыхуа.

– Са сакэым, аха шэа шэоуп иеадатцэќьоу! Мамзар, апсы дгыло жэбахьоума?! – ихэан аќырќырхэа дахыччо дынхадтын дцеит Камуна, ишьаршьаф ихы итарпаны.

Зрыѡра хаштэаз гэазтаз иѡызцэеи иарейи раќэын уи аухатэи ацьшьахэ гэытќьага хэа халазырцшыз!

Адырѡаеыны уи ада хэатэык ыќамызт ххэыќа аѡы.

Нас ацсцәа шәызхара ижәбахьоу хәа иахьыччон иаахпылалак.

Шака илгәампхазеи, амала, санду аґар изпшьаргаз. Дуаруаруа аоны дыонан хәлаанза абас ацсцәа ирылахәмаруа иалаган азоуп урт, ажәйтәан еипш акәымкәа, реыртцәахуа имгыло изалагаз хәа. Уи агәра гатцәкьаны дыкан ацсцәа шгылалоз, уимоу, харгыы агәра хлыргарц даґын, ишгылоз хәа ажәабжькәа хәхәо.

Уи убас гәыртцкәылк лыман, убас бафчыдак лыман, илхәоз аргама ухата иубазшәатцәкьа уналгон!

Ех, ацсцәа, ацсцәа!.. Уажәык саарыланагалазахт! Иарбан, нас, срылазгалаз? Аа, ани ацарсахьа, нас уи исгәаланаршәаз ауахәама.

Ейтах даґа хтыск сгәалашәараґ иааимкьейт. Ахаан исхаштуам сара уигьы!

«АНЦӘА ИАШЬАПКРАХЬ» ИДЫРХАЗ АЕКСКУРСИА

Ашкал сантаз акәын, ажәбатәи акласс аґы стәан. Иаалыркьаны иаахаласит ажәабжьк, Лыхнытәи абжьаратәи ашкол иґоу атцафцәа «Анцәа ишиашьапкуаз» жәдыруоу ухәа.

30–40 шықәса рацхьа ауафы акосмос ахь дыприт хәа рхәар, еиха уазыпшырын, абри ажәа атцкыс. Ишпа? Дызустада Анцәа иашьапкуаз? Атцафцәоу? Ишпа-каларыз абри? Итцозеи ханацәа, хабацәа, урт рабацәа арелигиа иацәхьатцижьтей, еихарак абри хара хмилат! Шәышықәсала инцәадоу хара хажәлар реипш азә дгылахьейт хәа сыкам. Иахьагы иуахалоит агазетқәа

рґы, ажурналкәа рґы уапхьалоит, чыдала уи ґапызәеуа атеисттә литератураґгы иуцылалоит афанатизм аґынза иназо арелигиа ихнахны, иатәнатәны иамоу ауаа ргәыпкәа шыкьоу, урт реилыршәшәараз, рапыхразы аусмәапгәтәкәагы шырацәоу. Хьзыс иартәзаалак, гәыпс еиґыркаауазаалакгы акьырсианцәа, ацсылманцәа, абаптистцәа... зегьы акаґоуп иахьейцкылсуа: Анцәа ихатцара, иашьапкра, адин амтахырхәара, псәтахәыс урт рзын акәгылара ухәа, шака рыхкы ухәари! Шьоукы рфанатизм убаскак цартахәзмам аґынза иґеиуейт, рыпсы иахылтызцәкьа имеигзакәа «псәтахәыс» Анцәа иртауа. Хаґоу иибаша, иахаша! – Ацсуаа хґы лакәкк аґынгы иуцылома, шамаха, абри еипш ахлымзаах?

Ахаангы! Аґоурыхгы иамхәац, ажәларгы ирымхәац.

Насгы шака шәышықәса тцаз усгы хмилат еиуоу азәы инткааны, ипкааны динк дамтцаныхәо, дашьапкуа дыкамижьтей. Икьырсианра ахьынцәо – ицсылманра алаго, иара убас – иаархәынгы: уахәамак италаны иныхәо, ма цьаамак италаны намазк ркуа, иахьакәым жәйтә аахысгы иуцылом. Хажәлар абри аганахьала санрызхәыцлак сыбла иаахымгылар залшом саб анкьатәи ишәкә хәычык (уи цәахуп сахьыз хәоны егырт саб ишәкәкәеи ихьз зхәо адокументкәеи иртахьаз аграмотакәеи ирыланы). Иахьзуп «Анцәадакәа реилазаара» («общество безбожников»). Инцәадоуижьтей итцозеи хәуаажәлар абас шәчыдак хьызхәала ишныкәрымгозгы шака гәадурала иаххәалозеи ус ханаайдтәалало – адунеиаґ рацхьазатәи акоммунист уафы Ленин иакәзар ацсуаа

– рацхьатәи коммунист жәларуп хәа! Сара абри салаехәоит! Иҕоуп ус гәкаҕацәәкәакгы рылшарақәеи реихьзарақәеи зегьы рыжәлар ркәәкәа инькәжьюа ицәәжәогы – ханцәадан азоуми даара бзиагы хьыказ хәа. Сара еакала сахәапшуеит: хәкоуп даара бзиа хәгыҕоуп, аиашаз, абас хмачны, абас теитыцш, абас атоурых хаманы, абасгы цеипш хаманы хкалар! Атоурых алакытца лашьца хтамзыкәа уи ахышә лашә икылжны иаахгазар иахьанзагы инахгар наҕ-наҕ хшьамдгьыл ахьыз уи апсы шахоу, ажы шақәу, ашьа шашьоу, ада шадоу, ахьыз шахьзу!

Хыхьынтә нцәак итцамныхәазаргы, ишьамхышгыланы дин лкаак цкааны иқәымныхәазаргы, ирыман, ирымоуп, иагьроуеит назазаз урт изымтцаныхәоз, иагьзымтцаныхәо – ххәыштаара мца ес иҕыцхо – рыпсадгьыл – жәрагы зрагы зқәым!

Нас абарт реипш иказ ирхылтцыз роума иахьа асовет аамта иалианы, саб анцәада иеипш иказ ирхылтцны, ираазаны «анцәа иашьапкра» иалагаз?!

Зегь зхысхәаауа, урт ацәоцәа цытөык реааизырган, ркомфареидгыла амазаныкәгаф рацхьа днаргыланы экскурсия хасабала ицазаап рышкол авараҕы игылаз ауахәамахь.

Адәахьала иахьынагәыдыцшылоз ада азәы дныоналаны имбацыт уи. Инеит, ионалт, ирбеит-ирахәит. Инапшы-аапшуа ацьҕахәа иаадәылтцит.

Хымш рышьтахь рызегьы рсия катцаны акомфареидгыла араиком аҕы ишьтан. Ашкол адиректор «хыхьынтә» лахь итан, уи иахьтә акласс еихабацәа рцәоцәа лахь рытан, урт зегь рахьтә лахь рытан реиманыхы итцаны уи аекскурсия имышьтацгьахәхаз

иалахәыз акомфарацәа. Аизара-еитеизара мөапырго, ирцхашьан, иркапшьын «арелигия ихнахьыз» асовет ҕар! Ашкол ирызтымцеит акәымзар, иаарзаарымцаз икоузеи!..

Уи аздырхозма!

Акомфареидгыла араиком абиуро аилатәараҕы иахәапшуан ари аус.

– Шәызцазеи? Икашәтцоз ауахәамаҕы? – ухнар-шәаарын урт ажәәкәа ирхылкьоз ацәаршә хьшәашәа.

– Икахтцоз? Ус баша, экскурсия хасабла, шақантә шакацьяра илхәахьаз абри «лчанаба» амазаныкәгаф.

– «Ус баша!» – лхәашья еицеикуан уи, гәаҕла дхь-хәхәо.

Анцәа ицьшыоуп, агәҕыҕь дазмыргашаз дышусуф «цсыцкьоу» ала ихьз златигашаз уск еилыргатәыс иман!

– Ишәабжьызгада? – уеизгы-уеизгы азә дахт-ныртцар ртахын цсатәхәыс!

– Азәгы, сара соуп ирабжьызгаз. Ажәытә баа хьжәжәарақәа, атоурыхтә, бакақәа убар калозар, изыкамлои ауахәамагы аонапшра? Уигьы тоурыхтә бакоуп, интересуп! – Лыцьшьяра цыхәапцәарадан ацәф пхәызба.

Изеилибакаауамытз урти лареи – иахьа уажәраанза заманала еилибакаауаз.

Зегьакоуп, уи ахтыс хьшәашәа иканатцеит иаратәы, шака дыгәены, шака дыҕены, шака дкәырны дыказ уи аены, шакагы дьнхазеи наҕ-наҕ активистцәа зегьы иаахаалукаашаз еилкьаз, зус зхақәцәанза згәазтаны аматц азызуаз, имаашьоз, имтәоз, ишырхәо еипш, амца згыркьоз акомфар пхәызба!

– Мап, аекскурсиаз акэым, мап, анцэа, анцэа шэиашьапкуан! – дыхэхэеит атдыхэтэаны амазаныкэгаф.

Ассиргы абар, икартазеи, нас убарт мбатэытэжыас? «Ацэ зхэапшыз абла тихуан» – хэа, иакэишыуама нас уахэамак иахыфнапшыз? Икартазеи урт гха дуззас цэацеыгас? – Дызустада иахья абас гэаныла имтаауа изахауа, изгэалашэо?

Аха усқан убыскак иршэан, убыскак ирхан уи агэаанагара қыи, азэазэала хакэгыланы еизарацыпхьаза, пленумцыпхьаза урт «адинмта-хырхэафцэа» рцэа рхахуан, ихарпхашьон, ихаркапшыуан...

Аа, нас, закэ «фырхатцароу» анкызы сантафыз сызлахэыз! Иабаказ сгэаанагара, сгэилкаара иаша? Уи атданза цьара итэахны ишсымаз зны-зынла ихэытэажжо ишаасылпхалоз, аха ишынхэытэасшылоз, абар иахья аргамату иаасыцэцэыртцит.

Анцэа уиныхэааит ура ацьарсахья, сапхья атзамц ашьшыараф ианысхыз! Уи акэымзар, уаха сзалацэажэараны сыкамызт абырскатэи аамта сгэы итыхоз «Анцэа шэиашьапкуан!» – Ашықэсқэа ицаз иргэылуаа иаины схы мыжда иасуан апша бжындеипш ианкьон абжы хьшэашэа. «Анцэа иашьапкуан» анцэа иашьапкра захьзыз ахаан иззымдыруаз. Ускан акэым, сара иахьягы еишэа исыздырам абри ажэа «ашьапкра» шыкатэжыоу. Ишца, нас, Анцэа ишьапы иахынхаланы иркуама, ажэ ачыргэ еипш иатцатэаны?

Изахьзузеи, ухатқы, ускантэи араиком амазаныкэгаф, цэатаззашэа икоу, иахьягы иахабаба-

ны иахьеихау тыцк афы итэоу? Уи захьзу ура еиха иудыруазтгы, харада хара зыдтақэаз рааста?

Иудыруазтгы, ех, иабакоу, аха арахь харпышла ииз уакэымхеит! Избан сыздыруам, аха абыржэ уахьтэоу уапхья инкылсны ухэынтэрақэа аапыртланы угэы инкыдыпшылар, ахьтэы еимхэыц ихшы хьтэы цьарк угэы иаакыдырбааларашэа икоуп сгэы!

Урт реипш иказ ажэа гэафакэеи убри леипш иказ акомфар иашатэжыа рыпсхашьреи заманала ирызказоу азэ уоуп. Уразкы етэагы ухапхаауа уаман иаауеит, уахынзагаша хэа уызхымсуа хэаак шыкоугы шыздыруагы.

Дабакоу, нас, иахья уи амцабз иафызаз, храйон афы адагы хреспубликафы еицырдыруаз акомфар пхэызба? Бзиа ишылбоз еипш, цэгагы данаалон уи аусура лара. Леипш икақэоу роуп, аиаша утахызар, иахьягы уатэгы уи иазктэу. Аха илзынагзама? Амш кашырраха, иаалыркьан иапыраҳаз апта хэашь наххэаны, еита иаалашаз амреипш, деитазыхынхэыма уи. Аус цьша?

Мап. Уи усқан инлыжыит ашкол бзиа илбоз дызфэгэхэаауаз, илгэахэараз зегы, илцэызит лыхиткэит. Шықэсқэак рышьтахь хатца дцеит. Хэарада, дыпхэыс бзиахеит, ахэхэыхэа ахэыцкэа лыхшо, дымшха, лтаацэа-лхатца ухэа, дзаманакэа! Еигу икоузеи ари, зегы ирыцку ами, аха урт зегы цырхагас иабарымаз ани илыларшыз абафчыда?

Шака иссирыз агэырткэыл илымаз усгы, уи иаамчыдарахаз! Шака ишьахэны дыфуаз уи – лажэеинраалақэа, лажэабжыкэа, лара ашьтахь ишылхэалоз еипш, «ачуан италырзыз». Дагыркыпхьхьан зныкымкэа, дагыецгэартахьан, ас

дхэычны дыхькэыршэаны, акыбаф бзиагы лыманы, еицырдырша азэ лакэхоит хэа.

Изаацэаны, изаацэаны ихтэеит уи лышэт махэ.

Дабазбей лара уажэааигэа? Аа, абазар афы. Аныхэазы сцеитишаабацфатэык-жэтэыкаасхэарц. Акэтытиртафы сахьнеиз еилыс-еилысуаз еилахэаахэтуаз срылсны ак ахэ сгэацхар, ахата сгэамцхо, акы ахата сгэамцхар ахэ сзатдамгыло сышнеиуаз, сылацш нарыкэшэеит иааза-ихьча ичакны напкэак иркыз акэыткэа. Усгы иртиуа роуп абазараф рацхьа узхэацшуа. Шакоузеи арт хэа стцааит.

– Восем, восемь рублей стоит! – сгэы иаакэоит априказ еипш бжык.

– «Кох, аабатцэкью?!» – иаацьясшьеит.

– «Уамашэагы иббейтеи, раазара ус иббонда! – лхэеит, лыбжы нхэытцакны, лбызшэа шсахауаз лзымдырзо, илдырзозаргы – агэхьаа лымамкэа.

– Шэа шэызфэу ала, хашнеиуа, кэтыжькгы хзымфо хкэшэтцоит, шэыхэ уаф дахэом, – схэеит сара еицах урысшэала сагыналыхэацшит. Аиашаз, ианбыкэыз кэтык аа-маатк ианыркуаз насгы, насгы, дабаздыр-уеи, мшэан, лара?

– Хош кушай, хош не кушай какой мой дело! – лхэан, иаасгэйдлыжьлеит, мац, акэты акэым – лажэакэа! – Иагыбымфахт аринахысгы! – хбызшэала инцэытцалхэеит.

Скьатеиах ццэо, аччара сналагеит.

Чауо смоиотсиа?! – даасацэахит лара лтэала, лыкэт-гы днахеит, дагьяасфэацшит.

Лылакэа, лылакэа, зны амца зыхэхэала иказ, иахьа-гы уи ацэаара змаз анаасыхэацш, акарахэа сыхшыф

аамкэеит. Ларгы ус лыхьзар акэхап, деицрашэеит, амала сшылдырыз сшылдырырц шылтахыз еразнак игэастеит, аха илыкэымфэеит.

– Ух, еааныбымнеит, барабоума, иаасбырхэакэазеи! – дааччашэа луит лара илтэзамкэа, бжык налхатцаны иагынацылцеит: – Бышцакоу, маладец, афор бгеит!

– Бара бышцакоу? Быцхэыс шьахэеит излазбо ала, бкэыткэа раазашьа мацарагы ирхэоит, амала, рыхэгы бзиоуп, – схэеит.

– Интэеит хэа бахаит, хцамгэа рымгэоуп. Мыцхэгы сымоу цыбшьо, шэкы роуп сынтэа исаазаз, аха исымтир калом, фнык хналаган... Ибтаху мыст, мышкызны бышнеира бтаацэеи барей. Уанза халгоит, иахныхэоит.

– Иарбан ишэныхэо? – Азныказы исзеилымкааит.

– Аоны. Аон фыц. Уажэ цагэыргьа мацаркэу цыбшьо ауаа ируа аонгэыргьагы руеит, ирныхэоит!

– Аа, хажэаара шэоуааит, ибзиами, нас! – схэеит, аха рацэак сызлыхэацшуамызт, лыла ахыцшылара сцэыхьантан, измаану сзымдыруа.

– Бнейр, арт ирейгу кэты цылакгы быстоит! – лхэахт, арт илку сатэамшьашэа, дажэарцшзауа.

Амарца, изтахыда, мамзаргы ускак иркуа аасхэарцгы сыкоума? Сара истаху ицегь икэытфаракэоу, ицегь... «исыцтэараз» кэыткэак аахэаны саналцуаз, избеит лара дылчыхызшэа иааза-ихьча иказ хатца шэпажэпак, лкэыткэа зегы икатцкэыр итартэаны афэахэа “хьешьцара” цхьазаны ианлитоз!

О-ос, егьа дыбзахэит уи, егьагы дирбзахэит лара лыфны ашта итамзо (анкьа ашта акэын иаха идууз, аштоуп иахьагы саб игэаратаф еиха идуу) илыргылоз лыфны азхэамцк афэахэа илызхеигалозшэа збон.

Амѡан сахъцоз, абас схэыцуан: уажэ лыѡны сне-
ихт. Нын бхатцкы-быцсацкы хэа, дааспылахуеит лара.
Сналыртэоит, нас дыѡны аѡны аатра днавагьежьюеит
дэйтэ-дэйтэ хэа, лыкэты ꙗдыцькэа дрыцхэауа. Даргы
акраамта илзымкыуа ирꙗкыжуа дышрылоу (ишца, ацшэма
бзиа лыкэты абжыы лыргазомеи, лычуан атца абжыгы
улырхазомеи!), еицэоу акы днамтасны икны даахыа-
гьежьюеит (ишца уигыы «акэты цсыла» лымхэеи?!) да-
гыпарпаруеит, шэыпсы иастааит, иастеит усгыы хэа...

Нак-нак, сеилагазама, мшэан? Илымаскуази, слы-
дызцалазеи абас, дызлакам зегь рыла сылнызбауа?
(Дызлакам, схэеит, арахь дрылаканы сыбла дыхгы-
лоит!). Насгыы, ианбыкэыз ацсуа пхэыс абас даныꙗказ
– уарла-шэарла цъара пхэыс баапсык, харамк
лакэымзар? Иабаанагеи абри апсыцэгъара, апсымтэра?
Амамзаароума? Аха ирымоупеи, хэарада, аштэ иамкыуа
итэны акэым, аха усгыы шықэс дуззак ес мышк бжыа-
ханы илшыуазаргыы, илшыыша... Нас иарбан иꙗкалз?
Ауаѡ игэатахракэа рдуinei тбаахеит, иазхаит ухэарц
утахызар? Уи атбаахара – аламыс тшэахара, аламыс
кыаѡера уасхырс иаману? Мап, мап, уитцэꙗкыа узычхауа,
ухахыгы иузааго иꙗкам!

Уажэ избо цысышьоит ани анкыатэи амазаныꙗкэаѡ
иахыагы ибагъаза еихау тыцк аѡы итэоу, ицымшь
длаха-ѡахо дызкэыршэшэа-ѡызкэыршэшэаны,
изыѡуа итэылихуа (дацхьар, аха уи дамыцхьар?) ари
хара хэпстазаараѡ итиптэым, ари цэгъакылцшроуп,
цэгъахэыцроуп хэа, иршо иманы дшаакэло, иалшаргыы
шауа игэтакы-матапшь, аха иалымшаргыы шауа. Моу
анакэха, итиптэума, нас, хыхь исхэаз аилатэараѡ иꙗказ
«азбара» ицꙗкыаза, ишшаза иꙗказ ахэычы хшыѡкэа ргып

рыꙗкэꙗара аѡара амцабз арцэара, агэтакы лашаꙗа
рырхэашьра, аꙗкыбаѡ хазынаꙗа ргарашьра?..

Интересуп игыгыгеит уи уажэ абра сызѡу, ауаа
адигалт, иалаирхэит. Анкыазны еипш, агэаанагара,
агэеилкаара иаша агэы тꙗкыаны, ахы азцэырымго,
ишэазызо, цъара изкыдтэаларыма еита усꙗан еипш?
Абри сара ишсыхыыз еипш, аамта рацэа атаххарцу,
нас, уи ахцэыргара? Мап, мап!.. Мап, анкыатэи
амазаныꙗкэаѡ ухатцкы, иахыагы еихау атыц аѡы итэоу!
Уара ишухэакэо еипштэꙗкыа иꙗкам иахыа аамта, уара
ишубатэꙗкыо иꙗкам иахыатэи амш! Уи даѡа мшуп, уи сар-
кыоуп, саркыа цꙗкыоуп – хэашьрак зным. Амцхэгыы исар-
кыа цꙗкыоуп, уара иуеипшу, уара иурѡиакэоз иреипшу
– ма иреитцоу ма иреихау ухэа акы анымпшуа цъара
ицэытцахартэ. Уи алакэаѡ зызбахэ рymoу лапшхырцага
саркыоуп. Угэы уажыоит, уара, уи асаркыа уахыаным-
лаша тыцкаѡ утэоушэа ухы убозар, ианымлазо азэы
уакэынгыы ухы упꙗхызозар... Уи асаркыа уацэыбналан,
цъаргыы узцом сара сеипш уанызбаалахыоу рацэоуп,
ушанырбаалаз атэы аахтны иуарымхэацзар, инаувс-
ауувсуазар, уеицэамхазарцазы ункылашэа урымазар
уи атэы хазуп. Уи азынгыы мышк ꙗкалап!

Уара иухэоит уажэы, уцꙗкыоит-упоит (уапꙗхызозар,
аха уапꙗхыроуп!) дсыдызцалазеи исымалкузеи, ил-
зызузеи цэгъарас, бзиарамзар хэа. Сара сакэзам ес-
нагь лыгэтакꙗа лгэахэараꙗа, лꙗкыбаѡ чыда ирыц-
храауаз, дтызгоз, дырхызызгоз хэа. Уиашоуп
– уагыиашам. Абри азꙗаб хэычы леипш сыхэжэазтгыы,
уаꙗрагылазтгыы сꙗеипш, издыруадаз са сꙗынгыы уаатэи
алтцшэа ꙗаларгыы. Аха иꙗкам ѡакы: ауаа зегь еипшума?
Аа, уажэ избо цысышьоит, сажэа ушахынхало: «Ус

анакөха, сара сумацарагы акгы схарам, лара ус ак злытцшаз азө лакөызтгы, ус лыхуамызт. Ашкол дтахцама? Бтытц хөа лаххөама? (Мап, хөарада!) Мам-заргы сара сзыхтабкызеи, сара сумацара соума уи аус... Ускан ашкол адирекциягы ус аус мөацнагеит – акомфареизарагы, нас, иахьеихау ахынтөгы «асигнал» ыкан, насгы ара уажө бцөажөоит басны, аха бара бабаказ ускан?.. Абар уахьяанагаз, абранза ушаанацоз саргы издыруан. Саргы уиоуп аскак зысхөаз, аха иудыруама, анкьатөи смазаныкөгаф ухацкы, уажөгы тыц дук афы итөоу, усканти убжы мамыршөага иахьягы агөыз-гөызхөа ашөақы ткьареицш схи шысхныхуа? Агөыз!– «Анцөа иашьяапкуан!» Агөыз!! – «Ахьз-ахьымзг акомфар идеал ацсахра!»

Сара иахьягы шака истахузеи уахөамак сныфнааланы избар ус, аинтерес азы мацараз, аха убаскак агөызхөа иаахгөйдутцаз убжы сахьинаршөаз, сгөи ахьынкыднарпаз – уа иаанхеит. Схала мою, экскурсиязы уи еицш атыцкөа рахь ицо шьоуки срыланы сныфналаргы, убжы агөызхөа ифыткьаны, сышьны сылканажьыргы калап?

«Анцөа шөиашьяапкуан!» «Шөиашьяапкуан!» – Гөыз-гөыз-гөыз!..

Иаасоухөар иауазеи, нас, иахьягы, изахьзузеи «Анцөа иашьяапкра?» Хымцада, зегь реихагы уара иудыруеит – абри агөра шсымоу еитасхөахуеит, избанзар уара ацсык еиха урзааигөоуп ихафсыз ашөышыкөсакөа ихафсыз Анцөа имтцаныхөара аамта!

Хабанза уаа цкьақөоу, хабанза уаау, хара, уара уааста?! Убри сзымдыруазар, иахья абас ыгыгөгөала сызцөажөарымызт! Амала адунеи икөу зегьы иреигь-

узеи хөа утцауазар – ыгыгөгөала ацөажөароуп! Анцөа шөиныхөааит ыгыгөгөала ицөажөо ауаа! – Ауафара, Аламыс, Ацсыцкьара биракны измоу!

Хнеиуеит, хнеиуеит, хнеиуеит!

Ха хбираккөа цырцыруа!

Хнеиуеит, хнеиуеит...

Кьи! Акьртцөхөа схагөта цьара илалнахөеит, иааибарххеит, иааилауатырт, иааибаруазырт схи адакөа зегьы, ашөартара шыкалаз здырыз ацсыз хөыц реицш. Лада-өадантө, лада-өадантө иаст схагөта акалакөыткөа реицш. Изт ацьарсахья (ажөлантцөеит сыцс...?), изт атцзамц, изт адунеи... А-ду-неи-и-и!..

– Ибыхьи, нан? Баацши арахь! – атымитыша итыфөуа бжык сыцхьон.

Изыбжыда, дзустада сыцсы иацшөамахаз? Иноусыжыыр ицены ицыххаа ицар хөа сшөошөа, схи иеидыргөгөала изкыз, снапкөа аарла иаадызган атымитышахь снапшит дзустадаз гөастарц. Атымитыша абаказ, сацхья дыкөтөан, лнапы көымшөышө – ицөпхөаза иказ – сылахь иахьаднакылаз, ацсык шака сыцсы ааивнагазеи! – Еимхаа-цха Мина!

– Мина Павловна?.. Ди Мина?.. Бабаказ, бабаангеи, банацьялбеит?.. У-у-у, сара ашөикка, сыцсыма, сыцсыткөкьама? Мамзар анарцөуаа рөы сабананагеи?

Истахым, истахым, истахым уахь!!!

Еимхаа-цха лакөым, сан хазынагы уа дыкоуп, сахөшьа мцацөагы уа дыкоуп, саб хазынагы анкья дыршьтхьеит, аха ацсраказгы истахым (ацсраказгы

истахым апсра, хы, иабакоу алогика мыжда?). Исымхәахьей, мшәан, сара макъана сгәы иҫоу абжа-еитабжагы шысыҫкамтац? Нас, уахь исусхәузеи?.. Ее, гыди, ауаа ргәы иҫоу, ирылоу зегь ҫатцаны, инагзаны, наҫнәтә аахыс илиасуазтгы, иахьа ҫатцатәы-утәы ҫамазамкәа, нанькьарахәа адәы ҫақәымзаауаз! Ицәгьамызт, ицәгьамызт, аха исыхьи абри сара, сыпсытцәкьама? Сабананагеи, цьанат аума, цьаханым амцашыра аума? Ҫагоу цьаханым итыпҫааит! Уа, рхәеит, акапитализм еиҫазоу аформа ыкоуп, рхәеит! Сара уахь усс исымоузеи, асоциализм аргыларә абжара анаафнашоз, артәаахәа сыбжы ныхтцаны, сиины азәы хәа адәы саакәлар! (Сыда цьыхәас иамаз, нас, абри адунеи, сара сымир!.. Ҫаи, ҫаи, антәажә!) Сышьацәа санкны сдәықәыргаларгы, апсраказ сычерыстом! Еигьми зынзак умпсзар, цьанаттцәкьагы уанзымцах?! Еигьми, еигьми, еигьми!..

Издыруада, убри дырны дхынхәызар ди Мина? Исхәакәо закәузеи, мшәан, дхынхәызар, егы хәа? Изакәи, заагара дцазма, рыцҫа, сылзыразуп, лыхрат бзиахааит! Аха дабакоу сан, сан? Сан – сыхькәа иреицәоу! Сан – еснагьтәи сгәала, сгәырфәа, еснагьтәи сыхь!.. Шәабакоу зегь?..

– Быстыхә, бааикәтәа, нан! Амцхәкәа бгәы иабмырсцәани, уажәытцәкьа беикәтәоит!.. Ишца, «сеикәтәоит?» Уи иахәозеи? Мап, мап, бара бакәзам, ди Мина, зыбжы саҫауа!! Уи дхазуп зынза. Аха издыруада, сбыцәшәозар хәа бшәаны, быбжы быпсахзар? Аха бзысмацәажәои апсышәала? Ма уахь бахьцаз даеа бызшәак бдыртцама, бхатәы бызшәа «капут» рхәама? Мап, мап, ибзиам, иеитцәкьам убо нарцәы! Изакәузеи зегь лархәы-фәрхәны!..

Хәшәык сдыржәт хәа сыкоуп, сфьтца ашафын-тәаразоуп ишыкоу. Ааи, ааи, халатқәакгы кәаш-кәашза исхагылоуп. Абар Гиппократ, ухатарнакгы! Дахьыпцхәысу азы Пиндарела лыхьзыстцар иамоуи утафы Пиндар иахатыр азы?

Пиндарела. Пиндарела! Анцәа иныс, ахьыз ссиртцәкьа шылзысыпшааз!

– Акгы базымхәыцын, бнервкәа еибмырсын. Еиҫа бтынчхап абнахь бхы рханы биа! – дцәажәон Пиндарела.

Иаба? Атзамц ахь? Шака уахь сфь смырхәра! Уака ашацәа ааины инасызкьдтәалан, ицагьцагьуа цьарк сызкьдтцаны ицеит ибымбазеи бара, Пиндарела? Ех, Гиппократ уакәызтгы иаразнак игәоутара уқан, аха уабакоу? Усзааирыма ашәышықәсақәа, азкьышықәсақәа ицаз зегьы рыла еизугаз, иуоуз адыр-реи апьшәеи уманы сухәшәтәырт?.. Са счымазара закәыхузеи уара узын, умч зқәымхо даеа мыждак – сгәатцга цызтәахьоу – акы ыкоуп умхәозар...

«Шьмаф ихәшә» еита исдыржәит хәа сыкоуп, мамзар иабакоу схы ахьаа?..

Схы, схы мыжда – хьаа мыжда! Усыдызцалазеи? Исымоукузеи хәыч гәартак ран, егырт зегьы харкәатдыргы?..

– Абри ахәычгы (дарбан ихәычу, сароу?..) ахьы абалтахыз! Ее, нан, аамта ухәеит хәа!.. – ари Нина Павловна лакәын, аха анкьа ипсхьаз сгәылапцхәыс ди Мина лакәмызт хәарада изыбжыыз... Аха иаацьюшьаша егыирахь реипшра шырацәазгы, рыхьзи рабхьзи – убартгы еикәшәеит, ак акәхеит! Уеазкны аенышыбжьон цәашьыркыла удәыкә-ларгы, иузыпшаауамызт абарт реипш ф-зкәарак реипш еипшыз!

ЕИМХААЦХА МИНА

Мина Павловна, Мина Павловна!

Апхэыс сы@сы@, апхэыс замзам замана! Анкьатэи лаамыстара агэы калыжьхъаз цъушьома! Душьыргы, енак хэлаанза чаиртак дынхыланы мракы дыцэгыломызт, зазак дцэыломызт. Шьта шэа шээзхэыц, азаза мбар – дхыломызт, азаза бар, амра цхон, лара зеггы реиҗа илағаз. Егъарааны дубаргы, адавление сымоуп, лхэон. Уи убыскак избахэтэны илыман, ашьақэыцгэғара халатцэҗканы апсра далагаргы, анкьазны ауаа жьаны еизызгоз ахьча, аиаша анихэатцэҗкыагы, цасхэа иҗаитаз цъшьа, ишихамытцгылоз, дшеимыртцэаз еипш, аригы илхэацоуп рхэаргы каларын.

Уи иаахтэатцэҗканы, илтэхымызт адэахы аусура, еихаразак абри «акэамхаз» ахьахьызы азы. Илтахаратэы, нас, анкьа ахкэажэк леипш зхы зыцхъазоз аамыста цхэыс! Амала, ахкэажэрасгы илбазгы егыҗкам, апсата ххэозар, дышҗазаз быжьык ахшара шлымаз деибахеит. Ишырхэо еипш, акэтагыцэа илкэкэааны илаазеит зеггы, азэы лыда (уи дышқэыпшыз дыцсит), ианырфозгы-ианырымфозгы, ианыршэызгы-ианыршэымызгы егъаран иҗалазаргы. Иара ус «лаҳаракыра» илнамтаз, аха илнатарц зылшоз анкьатэи лгэадура, лхатэ пагыра лыманы даауан.

Саналанагалах, исхэар стахуп уи аҗыц аамта дзыразхар ауаны, дазыразымкэа дынзырхаз. Апхыз еипш аарла исгэалашэоит, усқан схэычын сара. Ачаиртақэагы уажэеипш ирызха-рзыҗа, амшын

цэқэырцеипш итагазгазо иауҗахыз! Иқыцэмыцэза, җыц еинышэшэыло арцыс ипатцеипш, ихырвырза, ицыхмыхза, адгыл иқэхэхэон. Убҗагы даара акыр илаурҗэыр акэын ачаибгы җухыр азы, уцышэ ытцаргыланы ухахы ушьа зеггы еизыркэкэо. Чаихыхроуп, бнеироуп, мамзар гас бҗацхъазоит хэа даныхтарк, дцеит уи Минагы, лкатцкэыр хэычи лхаргы аашьтыхны. Лызнапыкала лхаргы кны илхаргыланы, егы лызнапыкала ачаибгы җылхуан. Ари збаз рзы ччарахеит, лафхэарахеит. Еимхаа-цха Мина лчаихыхшьа хэа ахаргыкэа рхаргыланы лыҗатцашьа катцо, ачаирта ихылхт ахэсахэыцқэа, арцарцэа! Иахычоз лафк ахызхэааз иахихэааит, аха ацэгы алызхызгы дҗалеит, аколнхатэа реизарахь инаргеит лус, араион ахь ирыцхэит, «аамыстапхэыс шаҗа тэамбашақэ аколнхара ус дазыҗоу...» хэа!

Зегь реиҗа имықшэатэахаз, корреспондентк дыҗкылсын, лхаргы лхаргыланы, цнапыкала ихэынгалшьошэа (иагыхэынгалшьатцэҗкыон!), ганха дгыланы, ачаибгы шхылхуаз лпатрет аатихын, агазет иҗаган иҗанитцеит, аколнхара азеипш нхара затэазымшьо заамыстара казмышьуа Емхаа-цха Мина... хэа натцафны.

Убри ашықэсан убри ада хэатэы ыҗамызт збатэгы ыҗамызт. Уинахысгы иахьагы Еимхаацха Мина лчаихыхшьа хэа, ақытауаа анааилатэало, иргэалашэаны ианымыччо ыҗазам. Шьоукы уи алаф ианцаны иахыччон, лара аус «данцаны», днарца-аарцон, ддырцхашьон, илықэмақаруан, бықэцаны бҗахцоит азаагзара, аха ларгы панцэгыак лакэын, длаҗаапкны ижэымуазар, уа шэыҗаз, исзыжэуагы збап, лхэан, уаха апсраказгы

ачаиртахъ шыаѣак ныкалымтцеит. Гэартак сыхшан, адэы икэуп, урт ируа шэызхоуп, шэарггы сарггы егъахцэырацэоуп, лхэеит...

Икартауаз! Дыршыуазма, нас? Амала, ѡба-хца шыкэсаггы абас дкынтцаны дрыман араион аѣы еихаб ѣыцк даахагылаанза. Ауаѡ кэыш дуднагалар, уарггы укэышымхои! Шэанацъалбеит, пхэыск шэландатланы, иагыламысмей, шэаалкэатци, ха хтэаѣы даанамгар, дабацои, ихэан, иаалкэатт, акэымзар дызтадырцшышаз Анцэа идырп!

Абри аказы гэыбган даумыргозар, еггыс уи леипш пхэыс дмачын ххэыкэ аѣы. Игэыргъараз-игэакраз, зегъ ахънеиуаз рапхъа дгылан, лара далахэымкэа, илмазтаакэанггы ахаан хабла уск еилдмыргакыт. Апсра-ацъабараѣ акэзар, леипш мыткэма хаа еикэыртэа-еикэыргыла изхэоз дмачын, илтэуо даамыстоуп, ма дынхаѡуп хэа акэымкэа! Сара исыздыруам хъахааилатэуо анкыа лара еилылмыргаз зцэазтэым пхэыск дыкэуп хэа, ишьтылымхыз, илымныхэаз сабик дыкэуп хэа! Убас дыпсыхэуаѡын, дыхэшэын лара ичмазѡу иѣггы мши тхи неипшны дылчапшьозар, иматц луазар моу лымамызт! Еитасхэахуеит, дызустзаалак – дынхаѡы-даамыста...

Икамлацызт мчыбжык ахьтэ мышкы лаба аакыдхны, лкасы лхы иаакэыршэны, еггы лнапы лыгэчамахы хыгъагъа пшза иныкэтцаны лѣынаханы, шэишэи дынкыдгыло агэылацэа (Ахуаа хэа ихашьтан) зеггы ханааимылымдоз. Жэабжыс иказ ухэан-схэанс иказ, иргозар, иааргозар, икарыжыуаз, иршыыз ухэа иаалзымдыруаз аламала ак ыкамызт.

– Ахы, улзыпши, Еимхаапца «обход» калтцоит! – рхэон зеггы ччо, данаагэарлалак.

Азэы ила дакып, азэ ицэ лзыткыап хэа укэазу, зегъ лара дырдыруан. Зеггы ирыцкыз кыбаѡ чыдакггы лыман лара: дкэашон, аха-а убри апхэыс! Лыгэчамахы хыгъагъа дулызнапык пшзаза иныкэкны, еггы лнапы ашэт хышэт еипш ишьтыхны, лнацэкыара тхэаа-тхэаакэа ырцшзаны икны, дсыѡ-сыѡуа, деикэыпхэызбаха, пшза-пшза данаакэлалак, соуп зхэоз пхэызбакггы даалытцашьыцрын! Лашэахэарей лгитарархэарей?! Зынзак анкыазны акалакъ аѣы дшаазаз ѡашьомызт (д-Гагратэын лара абшьтрала).

– Ишэыпшааи цъара ѡажэижэабатэи ашыкэсқэа рзы скытауаа ртоурых шэазхэо патреткэак (агазеткэа ирнылахэоуи ус итыхуи) рапхьатэи ақытаѣтэи ашэахэарей акэашарей рхор иалаз ахьтырхкэахэоу? Анкыатэи лахкэажэра азгэартазшэа зегъ рыгэтаны дыртэаны (зегъ реиха лхытцуан азы!), еггырт зегъ лхагыла-илыватэа лсахъа тыхуп Еимхаапца Мина! Шака напы лзеиныркыахъаз, шака лакта лзыччахъаз зыкэрахъ инейхъаз апсуа пхэыс ахкэажэ! Аграмотакэа рацэаны избахъан сара урт рыѡны абарт ахапшьгаратэ кэгыларакэа раан илатэаршьахъаз. Урт зеггы асаркыа итасаны икнахан, реиха уаѡы иахыбартаз, иахылашаз атзамц аѣы. Ацъынцэтылатэ Еибашьра Дузза аан илыцэтахаз лычкэын хазына ипатрет иавагтаа, лычкэын, лара ишылхэоз еипш, лыхшара зеггы ирейгыз, зегъ реиха игэбылѡыз, згэы кэымшэышэыз, тейтпшлагъ ипшқарахыз!..

Пашэ рыцха!.. Иѡныхъз алоуп дшаанхаз зеггы ргэалашэараѣы!..

«Уи игэагъны азэ дишьит хэа сыкам, кэтытцэкыакггы ахэда химтцэацызт! Иара дырфеит, иан дырфеит!.. – лхэалон уи данаатэалак.

Илыцьшыаны, илцхэысра бзианы иахьяггы уатцэггы иуцхьазаша – уи илаазеит аафык ауаа. Сатанеи Гэашья леипш быґеиааит хэа зэыр илзырхэахьазар, уи – лара лоуп хымцада, пшь-офрак, пшь-хэыштэаарак еиґытцны хаз-хазы Анцэа ишихэара инхоит-интцуеит иахья. Аибашьяра амцабз далтцны дааноуп дшынхоз лпеихабггы. Даараггы-даараггы дахыцаноуп цхэыс дшааигаз, аха азэыр иани иаби ркэал дынтагылазар – уиггы иара иоуп, ахытцэтцеипш аафык ахшара ссиркэа имоуп!

Аибашьяра хантагылаз ашыкэсқэа раан шакафы еибацэа, шака таацэара ныкэнагоз усггы Еимхаапца лыфны! Гэдоутеи, Акеи, Гагреи ахынеипшыу дырфыс, тынхас илымаз зеггы ашэартара итыганы, иааганы афны илыман ди Мина,– арк рыфара-рыжэра, рбара-рхара иатахаз! Аибашьяра ацэхэыра-агэхэыра аамтаз акэым, иахьяггы ицэгьоуп арымзаафык еилартэаны рныкэгара. Уи даара ифырцхэысран, хэарада! Лара мазарала закара дыкамызггы зхада рххатэы-ныкэ-гатэы дызмамызггы, егырааны иубарггы, иашшуан, уапццэык ашыла хазтацсам хэа ихэаркыуан, арахь ртуанқэа злахыбыз рыцш ахэынапқэа алатэаны реырчауан!

Уи итоурых ара ускак салалом Дэрыпшыаа рцеицэа ирызку ашэкэаґы лхатэсахья цэабырг аласмыргылар ада цсыхэа ахыкамлаз азы, лычкэын, аибашьяра адэаґы итахази лареи реидыгара – гэнахараны ицхьазаны!

Шакараан сақшэахьяаз усқан аибашьяраан сара шыжьхьяфара хэа ахартэи ашыақартцеи жэны, арымзаафык акэшаны итэаны ианырфоз! Уи – иахья, уи – уатцэы! Ашэыр– шэырцэкэьоуп, ихырхагатэкэьоуп, акэымзар, цсеикэахашьяс ироузеи урт ауаа?.. Иахьяггы

зеггы, адауапшықэа реипш, ргэы бзиоуп, рхы бзиоуп. Шьта уззычалалу зеггы узыбзиахозар, иухахауазар акэхап! Абас дықан Еимхаапца Мина, рыцца, ааигэоуп даныцсы.

Сара саалаган дызлақаз, дызлабзиаз зегь схэеит, аха сгэы иауам иламысны исыцхьазом усггы уажэггы-уашьтанггы лызбахэ схэаыцхьаза итэымыцха, изазха сгэы иналакшо адамра италгалаз ахақ хьанта дызтцаз. Сгэанала, уи еихау гэнахареи хақ баапси ыкоуп хэа сыкам! Анцэа, бзиара нагза уаха икамкэоу?..

Ашэихья-ґатахья назоит хэа рхэо сахахьеит, аха абри лышэихья шыназаз еипштэкэа, уафытэыфса имахацзар калап! Убри азы акэушэа сгэы иабоит сара иахья азэы дгэаа-хааха, ашыа игэыкэхэашо даакэгыланы, еихаргыла-еитцаргыла дшэиуа данала-галак иназо акеипштэкэа ицхьяаны, агэтыха зышь-тысхуа, изысцэымчу!

Аха ишца, ишцакалои, ишэхэа, ауаа, ухы-уцсы иахылтцыз дуаазо, духьчо, уеибара уи иацлазггы ацэа дылкэкэааны, даазаны, адэы дныкэтцаны, нас абри иуаазаз, уздынтэалаз ицстазаара зегь ахтнитцо акынза, ихы-ицсы зызцаз, дызгэахэаз, зда дызным-хаз акы аныкала, ишцыкэу, нас, абри унапырагыланы гэатцэажэпала, унаграгыланы, уццэахаха уаззгыло?..

Шака дтоурамкэа дишарц дыкоузеи ауафы, шейшыкэсеи игроу агьангыашра ицсы иахылтцыз рыла игэы ирдо аґынза днеиуа даныкала!!!

Мап, мап, ссахыы исзаагом, исзаагом!..

Динара рыцца, Динара, зан лышэипхьыз лгэаа гьангыашра иахэхаз (даґазэы ґакала ибозарггы, сара усоуп ишызбо уи!)

ДИНАРА

Теитыпшлеи казшьалеи зегь рыла лан длеипшын уи. Дкэашафын, дшэахэафын, дыхэмарфын, дыччафын. Иа-хьагы зны-зынла хчаирта еитцхақәа ирхыхэқәала иа-аиуа ацшеипш акы иаманы исзаалоит уи лашэахэабжьи акыркырхэа иныхтца-аахтцо лыччабжьи егырт ххабла хэсахэыцқәа рбыжықәа зегьы рылкаа.

Дыпхэызба ласын даара, зынзак хткыак лакэын, убри акнытэ краамтагы дызгэапхоз азэы дыкзаргы, игэагыны ихы дызадкыломыт. Акыс – илыцшэон, апша иакэтэоуофны дыфнатцаны узынхома хэа. Фбагы – лара лгэы изымцозар, ақыта зегьы инахлыртэон, икала жэдыруама, абни, абаа, бзиа бызбеит, бсыцца хэа сеихэеит хэа илафхуа. Агэхьаа лыкзамыт уи илафыл-гоз ауаф «ахьз» ихылтцоз дшыканатцашаз.

– Ани схы дадкыланы, сеилагеит хэа указма?.. – инхьатцуан арцарцэа, аха бжеихарафык ус, рахэшьак, қалак лахасабала даара пату лықэыртцон, бзиагы дырбон. Амала, ларгы леипш дмачын ақелараф, айфызараф, дычкэыназ, дыпхэызбаз – зегьы рфы. Соуп зхэо арцыскгы играмыз агэатцэа лыгран. Изалымхэацдаз ма хатца санцо, уара уда азэгьы фызара дшызымго хэа! Ажэакала, зегь лара «илхатцафызцэан», арахь цоу лымамыт, – аау лымамыт!..

Бзиа дызбон сара Динара, еснагь слыцзар стыхын, ачаихыхраф, антытраф. Сира фынтэ ишылдыруаз-гы, лхы сакаратэны дыкан, дхэычы-дду зегь рфызара лылшон. Ани исеихэаз, ари исеихэаз, ирасхэаз... хэа, егырааны дызбаргы «атыпхара аусқәа» срылалгалон (саргы схэычы мыждаха, шака срызфлымхаз урт!).

Хайфызара зынзак ишэтит ани илзымааицыз, лылахь ианыз аразкы анылзааи.

Лассы-лассы еикэибатца сасра иахтаалон сан лашьцэа, лахэшьцэа, дааигэатэ-дхаратэ. Уи сан леипш аназара зыжэлантэык изы згэы былуаз, ша-маха, лыпшаара удафын. Даргы убас бзиа дырбон лашьцэа, анык-абык илыхшаз рахэшьцэа гэакыақәагы уи илафырго дрымамкэа. Зегьы-зегьы рус-рхьаа, ргэала, рразкы даладырхэуан, илазтаауан. Азэы цыара пхэызбак дигэапхаргы, лыда цыххэа имам-заргы, зегьы акакэын, сан илхэо дыкэныкэар акэын. Самыршыагала длазтаауан абригь-абригь дыбды-руама, дышцаббои хэа. Сан, урт азтаарақәа рхы ахь-цоз аулзымдырхуаз дылдыруазаргы хай, уи леипш дабакоу, лызбахэ смахахьей хэа, дааималырехэон. Уи акэын лашьагы «хэшэыс», имаз. Пытк анаабжыис-лак Быбчка (лызгабраф ус лархэон сан), ани изыбхэаз дызгоит, ачарахь бней хэа дыччо, иразкы ифыкэпхаауа еырхыла даакылсуан. Уахэшьа дукэыхшоуп, разкымш уоуааит, аказына лами хэа дгэыдылкылон сан. Даафнагыагыаны акэыткэа лшыуан, афатэ калтцон саатк ахы-атдыхэала. Ахаан дгэамгэамуа дыфнаны, сасык млак далмыркыцыт усгы! Иага лгэабзиара алакамзаргы апсык ахлыртцуамыт. Зегь зхысхэаауа, абарт сан лашьцэа рахьтэ чкэына катаки Динарей бзиа еибабейт, иахьейбадырызгы хара хэоуп. Рацхьа алаф рхэо – еихэмаруоуп ишаланагалаз. Атдыхэтэан убранзагы инейт, рыда цы еихэламкэа, мчыбжык еибамбар – ейфагахаауа. Иара лара лааста чкэына пхашьацхатцак иакэын, азэы игэагыны лацэажэара акэым, лыхэапшрагы агэагыра ицэуадафны. Дкахэхэа,

изара т̄к̄ыц̄эаа, иц-иш̄э п̄шзаза, ц̄эац̄к̄ыак, еснаг̄ь ибла ихаччо!.. Аха абри Динара убранза дналгеит, иблаг̄ь ц̄эаж̄эеит, иғ̄гы ц̄эаж̄эеит, лыда п̄сых̄эа шимамыз ар-гама иналеиц̄эеит.

Сан дылц̄эып̄ц̄аш̄ыо иг̄эағ̄ны ишизымраргамозг̄ы, арака дих̄эеит лара Динара.

– Вера, уа ди Вера, ани баш̄ья дысг̄эап̄ц̄еит, иарг̄ы барг̄ы с̄х̄эап, саабимтарг̄ы с̄еыс̄шыуеит! – лх̄эан, дых̄эмарш̄эа луит, аха иабат̄эи х̄эмарраз, ахаан уаф̄ы илыдимбалац̄ызт акап̄шь ш̄эыгаг̄ы ф̄алғ̄ыст. Сан еснаг̄ь илх̄эалон абри абас х̄т̄к̄ыак лоуп, мцеик̄эмырт̄эак лоуп, аха иах̄ылтаху анасыц̄лоур, леиц̄ш̄ п̄х̄эыс̄ д̄калом, ш̄эымбари х̄эа. Иара лара Динараг̄ы «лых̄т̄к̄ыарақ̄эа» зег̄ы акакала р̄т̄ых̄эт̄эа п̄ц̄эо, иах̄еи уахеи х̄ыц̄ыр̄т̄ас дааш̄ьтылхит Шали.

Лафла д̄цаауаш̄эа к̄атцаны ег̄ьарааны, дубарг̄ы их̄ы-ит̄ых̄эа еилылкаауан Динара сара с̄к̄ынг̄ы, иабанхо, ишпанхо, имада-их̄зыда, уаха данбаауа...

– Бааи, аш̄эа данах̄т̄цап̄ банш̄ья! – ф̄аалт̄ит енак ачаи ц̄эах̄эа х̄аиц̄х̄ыланы их̄ыхуа х̄ашнеиуаз.

– Бааи! – с̄х̄эеит сг̄эыр̄ғ̄ьат̄эа.

Усг̄ы лыбж̄ы аубзиахмыз, акеф̄х̄эа иаац̄эырылгеит ус̄кант̄эи ашық̄эс̄қ̄эа раан чаир̄т̄ац̄ып̄х̄ьаза, м̄ф̄аду-ц̄ып̄х̄ьаза, чарац̄ып̄х̄ьаза иуахауаз, зег̄ь реиц̄а еиц̄ыр-дыруаз, бзиа ирбоз Ражден Г̄эынба иаш̄эа – «Абзиабара аш̄эа».

Издыруеит, аш̄эа еснаг̄ь ирх̄эом, ма рг̄эы ах̄ш̄эаны, ма рлымх̄а ац̄экараханы аамтала ирхадырш̄тыр шауа, аха абри аш̄эа иарг̄ы ихамыш̄траны, ег̄ьырт̄ изх̄эоз-издыруазг̄ы ирхамыш̄траны ирхадырш̄тит.

Шакаф̄ тып̄ц̄ац̄эа рг̄эы ат̄хара-т̄хара еисуа иазы-зырф̄х̄ьаз, шакаф̄ р̄парц̄эа рг̄эы тығ̄ығ̄ьаны, рг̄эы-

рып̄сы зег̄ы наларзыт̄ны ирх̄эах̄ьаз, нас, уи! Аш̄эа атекст х̄эарада, уаазыршанхо к̄азарак ат̄атцаны ик̄атц̄ам, аха амузыка изнуи иареи убас ишьт̄ибахит, иах̄ьаг̄ы иуг̄эалаш̄эаны, иах̄ьынт̄эааз узымдыруа ианаац̄эыругалог̄ы, уг̄эы алакамзарг̄ы, п̄шакхааза иа-ауннадоит, уг̄эы аарп̄сасиуеит, ах̄эа уарқ̄ып̄сычхауа. Ех, аф̄ара, аф̄ара, х̄ьах̄эра зық̄эзам, аха иуц̄рымзаауа ах̄ьаа хаа!

Исг̄эалаш̄эоит ац̄ып̄ц̄эахак:

Срыц̄хауп сара,
Сыкоуп абра,
Бсыц̄ца бара,
Бызгома хара!

Ибасх̄эоит сара
Сыг̄этых(а) абра,
Ибсыргоит аг̄эра,
Бзиа бшызбо сара!

Абри ат̄ых̄эт̄эант̄эи астрофа ак̄эын еиц̄аразак лып̄сы злаз Динара ф̄арх̄эаг̄ас илымаз! Иаарх̄эны лыб-зиабара изылкуан абас:

Иуасх̄эоит сара,
Сыг̄этых(а) абра,
Иусыргоит аг̄эра,
Бзиа ушызбо сара!

Х̄цо-хаауа, их̄эо-еиц̄ах̄эо их̄амаз еиц̄аразак абарт ат̄ых̄эт̄эант̄эи ац̄эах̄эак̄эа роуп, нас х̄ых̄ьт̄эи алагаш̄ья:

Срыцхауп сара,
Сыкоуп абра,
Суццоит сара,
Сугозаргь ахара!

Абашаз иухоурштит, ухатцкы Ражден, ари уашәа! Еи-цоумкранггы еицоукит уи ажәақәеи амузыкеи. Уи уарггы агәра угеит хәа сгәы иаанагоит. Насггы уазхәыцхьоу абри – ажәа ҫыцқәеи амузыка аитакреи акәзар хәа ашәаггы зшыыз? Зпа гәакыа дныжьны атәым ца иаазара иалагаз аб иеипшхеит уи.

Лан ллымхаҫггы иназеит ари ажәабжь. Лыпцхаилареи еимхацәгәхеит, уаха даалатәалымшьеит, даамыстам-дтауадым, дцарам-дыцшарам, қыта чкәынак (уажә лыпцха дпрофессорыз цыушьап!) дабахтаху хәа даакәгылеит. Ижәлаггы шынакәма жәлан, аха, ум-бои, еихау лтаххеит! Дыззылкқәоз, дыззылтахқәаз рацәафын уи «адукәа» рахьтә, ауа-атынха зхәаз иеипш, зәырфокгы абжьацәажәарақәа ирызкны илыман ана-ара, аха лара илтахыз макыана дара дыртахымызт.

Сан акыр дыбжьақәзеит, аха ди Мина ишыл-тахытцәкыамыз анылдыр (лхамабзиараггы гәгәан тәа!), даабжьытцит, уимоу, ахаан азәы иалымхәацызггы иалхәеит Шали, улкәатц нак, уахәшьа дукәыхшоуп, уи лан шәаазрыхуа уафым хәа.

Шака ихы ицәымгханы дыкәтцны дцазеи убри аены Шали! Даара краамтаггы ихабар камлеит. Лара Дина-раггы даара кыр лан лыката дампытцахан дыкан, дылхалырштма ухәо аҫынза. Аха еитеибабахт цыара, еитеизхәахәт, еита рыцсы еизцеит иҫыццхараза!

Усггы хышықәсака инаргеит дара абри реизхәара – зны еипыртцау, зны еишьтало, избанзар лан уи ба-

ницца, икастцо хәа аешьра ләықәкны дтәан, хара хәхь ааираггы дакәыхны длыман.

Аха енак Динара бааи, лхәан, хазха ахықәаҫы сналыртәан, сара ләыза (13 шықәса зхытцау!) – исал-хәеит Шали дсымбар, схагахоит, иахьатцәкыа адырра сызибтароуп хәа.

– Бәы иаатыхны азәы ианиабхәа, сыбшьит, ди Ве-раггы илабымхәан! Абриггы сызита! – лхәан, дыц-цакы-ццакуа азәы имбандаз хәа днацшы-аапшуа са-лам шәкәеицарсак леилақь ахы иаавтылхын, снапы инанылыцгәалеит! – Бахама, Цымса, сбыкәыхшоуп, иахьатцәкыа! Ба бхәычы ссирхми!..

Схы атцәах нахлырган, ашырхәа днасыдкәеит.

Ди-ида, сгәыргъеит, сгәыргъеит, аха ишпасхәара! Сыоуа-сыоуа сҫынасан, сашьа дааспшаан, сияцәа-жәеит, ханшьцәа рахь хцап, уааи, игәхьаазгоит хәа.

Усггы цыара ацара хурбондаз, еихаразак ханшьцәа рахь, ажәәан мардуанда ххамлози!

Саатк инеиханы ханлақәыршахатра, лыхәара хәҫын, аха илуамызт, иабашәыхташәеи уажәы иаалыркыаны, еазны шәцап хәа хәақәылцалт, аха харггы дықә-харгъежыт. Хгынцкуа, хкутцәуо ханакәымтцза, шәмааит, нас, шәца! – лхәан, дпарпаруа хноулыжыит. Хамацара хәхьцоз дацәшәон уи.

– Арқәала шәымцан, Арқәала, ацә шәашьуеит, нтцәараа! – инхәшьталхәеит.

Арқәа хәа иашьтоуп Чандара ақыта иатәу рхак. Уа аламала азәггы дынхазом, еиужьны имхурстароуп, тагыныртароуп. Насггы зегь реиха ақыта атоурых излантцоу – Чандараа рырахә ферма убраауап иахыказ (иахьатәиала – убригь убра икоу исыздырам).

Абри афермаҕы хэышыкэсака ирыман цэдук, аха думбеик зынза. Алеишэа цэгъан азы, аламалагъы итрыжьзомызт. Аназара азэы ихы иныкэыпшыр, ес, итцхэасны исаишьталон. Ифуан, аха зынзак аекэар еипш. Азэык-фыцъакгъы ампыхъашэахъан уи, иашьырц акгъы рыгымхо, ахьшьцэа рыхъзаны еикэдырхахъан.

Шака аинтерес хамаз абри ацэ мыжда хара, шака хазыгэышьуаз алабара, шакагъы хацэшэоз!

Исгэалашэоит, зны саншьа еитцбы Ладбеи рыфныка симан дзон. Абри аферма ааигэара ханааи (дагъыхэычымызт, аха) ипсы заны снапы ргэгэаны икны, днапшы-аапшуа дытцка ифэинеихеит. Стэы нкыдшэома схэо, адыпдыцхэа итытцны ицон, схыпчыцуа, бжа сыфуа сишьтан, сшэон, аха арахъ сагынапш-аапшуан, цъара ацэаара збар стяхын!

– Аа, абан иахьыкоу! Быф, быф! – днацкэеит саншьа, снапы шикыц икны.

Хафт, аха-а, хафт, аха-а, ахызатцэ хашьтоутаргъы ихахъзомызт!

Азиас харны ханныкэла, – «Ух, шьта бымшэан, шьта хшэартам!» – ихэан агэра сиргеит ихашьталазаргъы, абри азиас афынза шакэыз, арахъ ишмыруаз.

Ыы, уи дууп злархэо акэзар, ари азиас хэычы аума измыруа? – иаацъасшьеит.

– Ишпазмыруа, аха ирзом уи, хэаас иамоуп, – ихэеит, агэра сыргазаны.

(Иахъа исыздыруам, ииашатцэкъан, аха амшцэгъақэа раан ада изиас хэычы, бжеихан ана-ара итаба-табаны иказ, Дахэырта, укоума, ма утабахъоума схэычра азиас?..)

Исыздыруам иаратцэка ибоу, ус игэы иабоу, аха атэыфақэа закараз бдыруоу, аа, иахьынзааиуаз, ихэеит, инапқэа ааитцыхны ифыхарейкит Ладбеи, «ханейкэхақэа»! Убасканоуп иангэахта ихылца шихамыз. Уи убри ацэ цсатахэыс иахтеит! Иахъагъы знызынла стэы иабоит убри ацэ убра Арқэа бнарак илагыла исыхэапшуашэа, саншьа ихылца атэыфа иахарцаны!

Убри Арқэала ацара шпастахыз, Динара санылышьтуазгъы, аха иара хацэшэар атцкысгъы, хан хлыцэшэеит: схэатэы шэышпахыцеи хэа, хаагъежьыр, хаиманахы хтылымцоз, усгъы хара мцхэашъа хаздырзомызт.

Иара усгъы амфақэа сызнылахъоу зегъы ирыцкны иахъагъы уатцэгъы исзынхеит сара саншьцэа рахъ игаз амфа.

Шака бзиа избоз, шакагъы сафэгэхаауеи иахъа! Шакараантэ истаххэаузеи сшьапы хыркъақьа, сеимаақэа аанкыланы аддыхэа амфаду саныланы, зны ахэы схало, зных сылбаауа, амардара сафало, сафэсуа, амхурстақэа, ататыныртақэа фылахартақэа сыргэылтэраа сфынасхар абри амфала, абри Арқэала акэзаргъы, атцыхэтэан сныкэгылар Цъниаа рхэы – саншьцэа ргэарц кказа сныкэзырцшуа.

Знымзар-зны фыц сзанымлеит абри амфа, издыруадаз егырт сымфақэа зегъы зынзак даеакала ихаргъы иахъатэи ауадафарақэа ирымоу наф анакэ еипш инарххэаны...

...Хнеит ханшьцэа рфы.

Днапыргъежьуа, зегъ рацхъа дахпылеит ханду!.. Дсыпшааит Шали, аухатцэка инасызгеит адтца исымаз.

– Чымсика, сбыкәыхшааит, быцәгъа-мыцәгъа са са-
гааит! – Усоуп сара саншыцәа иреиуоу зегъы ргәыблра
шыкоу, рыдагъы азәы ас ихааза, игәакъаза изхәома.

Иахъагъы сгәы иқәсуеит Шали игәыргъабжы.

Хышықәса дузза уаха изымхиауаз урт рынасып
убарт амшқәа рзы ихиеит. Ди Мина сыпқа шыта уи
дылхалырштит хәа, лгәы ртәаны дышпшыз, ахызатцә
аалгәыдыртцеит енак, быпқа Динара хатца дцеит, абри-
гъы-абригъы дигеит хәа!

Ххәықә амца злалмыркыз сыздыруам усқан!
Лыхәхәабжы лымақарбжы, лышәибжы мчыбжык-
гъы иагхомызт! Амала, сан лахъ ажәа хәахәакгъы
лымхәеит, уигъы лгәы шацәкалыршәхъаз лдыруан
ақынтә.

– Уажәтәиала быбз шалам здыруеит, аха знык
бназлацәажәаз уаха хырцашъа шамамыз, ишықалоз
сышпазымхәыци! – абриоуп еднхәас илхәаз.

Сан лыбзиарақәа ирыцкыз акы далашан, ииаша-
ны, зыхъз аалхәаны инеикәлырпшыз, ма дазыраз-
ны зус далацәажәаз, цкәыни згаби рус мыхиақәа,
жәашықәса бжысыргъы, зегъ акоуп, еиразқхар
акәын! Шамахамзар ма ус иақәшәон, ма ус доуха
қъиак лыман, сеидрума! Азәым-қыцъам, бан лоуп
хаибызтаз, лыпсаца хакәыхшоуп, лакәымхар, егъараан
хаимцәхытраахъазаарын хәа сазхәахъоу. Исыздыруам,
тцаны, уи лыбзоура ахынзақатцәкъаз, аха сгәы аладу-
уп сара уи! Убз назхысыз аразқы еикәымшәар амуа,
инеикәыпшыз еиразқхо ианықала – уи, хымпада уаф
дзеилахаша, салақандаз, шыри, хәа уззыгәышышыша
қыара дууп, гәытбаара дууп! Уафара дууп!

– Ее, аллах сумыхәои, мчы умазар, сара абри
иумтагылоугъы хақ сывазар, истахымкәа, исзым-

таакәа сыфны индәылтцыз, иахыстахымыз зхы
анасып азтаз сыпқа хиамфәа дақәумыршәан! Лышь-
тахъка дыхнымхәыр амуа, дызлымгара лыхъны, сыда
напы дамкуа, лхы дамыхәо дааганы дсымтцартцо Анцәа
иқайтааит!.. – абас днықәгыланы дшәиит, абас мра-
гылареи мраташәареи дырпылон ди Мина шықәсык
инеихангъы!

Схәы-сжы қәқаза ишпеилагыло абри лышәипхыыз
анысгәалашәало, еихаракгъы иқалақәаз раамышьтахъ.

Лара лтәала, даара ихымызгъшәаны, дара игәынганы
илыман лыпқа иқалтаз...

Сара сықан Динареи Шалии рчарафы. Хәи, дыз-
базаалак лара! Шака лразқы лфәықәыпхаауа, шака
дгәыргъахәа дыгәагылаз уи лымқара акәакъ!

Иара (амахә) – ачарафы усгъы дауцәыртцхуаз! –
агәыларәа иеытцәахны дтәан. Сара спыруа ахычпапыр
еипш срыбжъан уи дахықаз афни атаца лымқареи.

– Илнаало, Чымсика, атацара?! Уажәгъы дгылоума?
Дмаапсазеи? Атацабацәа рацәоума? Зегъ дәылцаны
хәычык лыпсы лбыршьарауеи? – сгәыдикылон Шъали.

Саргы сыфун. Сгажәуаза зегъы азәазәала идәылцо,
лара дыртәаны, лшьатца лышьхны лшьапы апсы ана-
сыршьоз жәбар егъа сцъашәшьарын! Аха уи хамтақ
акәын, исцәыфналахуан, ани-ари хәа, ахәчымч ша-
раз лчамаданқәа иртәз лархәы-фәрхәуа, инықәтцо-
иаакәтцо, дасу ирықәнагаз аарылхны индәылтцуа-
иаафнало. Атацабацәагъы еиштарцсса рфәархауан
амшраз-атцхраз, амреи амзеи реипш еихажәааша хәа,
атаца дныхәо, илыкәшо!

Лыхгъы дақәныхәон, зегъгъы лықәныхәон Динара,
азәызатцәык лан дзыхшаз лыда. Иоухатхәа иалырхәарц

алырхэон уи, дшышэиц дшэиуан! Иахынхоз ргэылара дынкылсны бдэылтцны баала хэа дылкуан, длацэхауан, митэ лыхтылгон, аха лхэатэы дацныкэо дыказма Динара! Шьта убас лаоцтаа дылзыцэгъахеит акэымзар, иабатахыз абри зегъы, иабанамысыз? Лыпцха цхатцас уаха длымбеит, лымахэгъы усгъы уафыс дылшьама? Иара иакэым, иахынеипшызыз рытцкархэк дахьаалбоз, алаба нарышьклатцон, лышэи шрышьтац ирышьтан. Аха дрычхауан дара, иланарыжбуан ртаца лахатыр азы. Уи бзиа дырбон, рыпсы лыгран, ларгъы дара убас дырзыкэн. Егъарааны дубаргъы, длахэыхын, дыччон, лыхэмарра харкьарагъы рымбазазшэа, ма убас илыкэнагазшэа акэын ишахэацшуаз. Лхатцагъы, даарак шамахамзар, илмырбацыт лан илуаз-илхэоз гэнылго, ма лгэы обанатэуа. Акы имаханда, игэы иалымсында хэа еснагъ абз дацэылыхьчон.

Обышыкэса аатцханы хшара длоуит уи, аха абрака итцытцхыан арыцхара ахы – енакгъы лгэыхэпыхш лхэычы илзылфамцеит. Зцэа акалоуп ззумхэашаз иаалызкылкьаз арыцхара – ачымазара баапс лыбга ааобнатэеит.

Убасканоуп лхатагъы лтаацэагъы ианырдырыз лан лхымобцгашья шака игэнылгоз, шака дарччиауаз. Лызкы даалымпытцдааны цэымхала ланхэа длаазон, лара – лхатца диманы, инапы дыхшьны, шэишэи дынкыдгыло, хэшэтэыртеи санаториеи еимыркьо дныкэлеит.

– Ибасымхэоз баазрыхуаз, бзызныкэгоз таацэара бшаламлоз?.. Усоуп, ус бкэақэра згааит! – дмақаруан лангъы. Уажэраанза дшылымбоз, данычмазаоха, ларгъы лыпцха лтцыхэа кны дналышьталеит, лымахэ ирыцыз жэа хааки лакта хааки усгъы имырбауа!

Зны деигъхеит, зны деицэахеит, аха уаха иаалзеит-тамхэеит Динара рыцха!

Лчымазара ацашэқэа амцхэ иахахьан. Иназеит нас Еимхаапцхагъы лышэицхьыз: – лыда напы дамкуа, дызлымгара лыхьны днаганы днышьтартцеит лыфны.

– «Ала ахьымтэаша иантэа, идыргылон» – хэа, бахьымцашаз банца уаха ишцабыхьуаз, нас! Агэыхэгэйтцэақэа рыгчиара иалазыз, зхы зфаз, бара ашэикка!.. – лхэон уи шьта, лыпцха дылхагэежьюа. Аха ауаа ус рхэомыт. – Азэ лышэи назахьеит хэа, абри лышэи шыназаз хэа, дышьман, дышьман!.. – рхэон, рцэа итыхьтшьауан.

Абри еипш иказ ан, даеазэызар, лыпсрамоу, лыбзиарагъы налгомыт, аха лымчқэа анеизымха, иахьцалак ан – ан анлакэха, иланалыжьзар акэхап уи Динара. Иара усгъы, гэыбган гэгэакгъы лан илылто азэы илмырхаит. – Лгэы нсырхеит, нас, илхароузеи ларгъы? «Ан лышэи лгэыпцхэы иахысзом», – рхэоит, – длыркьиауан, ахэаша, лан ауаа рфы.

Дызбазаалак абарт ашыкэсқэа раан зшьеи зыхши ааилацэо, икахэхэа игылаз арпыс Шалигъы! Зынзак дфашьны, ахэажэцэа икэныланы дкэанаатцеит ипцхэыс гэлымтцэах лчымазара. Афонгъы ихтэарц акгъы рыгымхо, агэцэхэы иныкэтэатцэкьеит, рыжэ нымхеит, рхэыс нымхеит, – рыкэты, зегъ лара лыхэшэтэра, лныкэгара иакэдырзит. Аамтак ианын, акэымзар, хагэица, ахьымзг ргарын. Афон фыц дыргыларц ахахэтэ фны ашьапы ахьынаркыз – уа илеихабаа ицеит.

Жэашыкэса днеит Динара, рыцха, усгъы абас дшыказ, зны схатца иахь сыжэга хэа, уаха илымукэа, лхатца иахь дганы дышьтартцо, зны лан днеины мчы-

ла лыфныка даалго, зны асанаториахь рхэо, атыхэтэан даакылыргеит атыхэтэантэи аанфасыртафгы «зыда напы дамкышаз» лан лфы.

Дышгэакцоуп, дшышьтацоуп хэа рыфн жэйтэ афы (апхэа идыргылахыз рыфнеихагыла уахыкгы дацдампхеит, ла илтахымхоу, ди Мина ус иакэылцоу здырхуада!) дышьтатцаны дышрымаз енак лан лдэылтцымта инакэыршэаны, лыпсы аалхылхит анкэатэи зыхаа-пшзара ахэынгаагы знымыз, зцэеи зыбафи еикэыршаны мацара иаанхахыз Динара!

Схатца дысхабмыргылт уаха, аха сыпсымтаз барггы бысхасыргылом, лхэарашэа, гэыбганк хышэашэаза илфыкэын уи лан данаафнашыла.

Иахэа ххаблафэи саннеиуа, убас игэфыгыраны, убас икэызгараны избоит, ажэла нтэеит, ххэыкэ зеггы тацэыма, икэзаама зеггы хэа, азныказы сгэи нтыпсаауеит. Избанзар икам, имацхеит иахэа уи зырлахэыхуаз, са сызхаанызтэи ауаа, цыанат гылартас Анцэа иритааит! Аха инхаз Еимхаапца леипш иахкэажэза иказ ахэсакэа абакоу! Иажэыз – дажэит, изызхаз атыпцацэа, арцарцэа – хатца ицаз – цеит, апцхэыс даазгаз – дааигеит, ахэыцкэа ирызхауеит аха цасеипш ирацэаны акэымкэа, фба-хца таацэара рыда, ирызхауеит таацацыпцхэаза азэык-фыпцак, сара ис-зымдыруа, хэычык исыцэтэымны избо афарацэа, ис-зымдыруа атацацэа аана-гоит, цкэа иахысзымдыруа, сахрыланымхо иахкэаны акэхап!

Ауаа нхоит, интцуеит, иччоит-ихэмаруеит, лафкэакгы шырхэац ирхэоит, аха цасатэи акэаф рызтамкэа. Ахацэа ишыржэыц – иржэуеит, аха уажэык зынзак иазгаганы! Урт ракэында, ахэсакэагы ихэычы-иду уи

цэгэа ишырымбо убоит. Гэеимыхгак, фэартыгак хэа, ахэса дукэа ракэызтггы ххаан уи нцэытцазжэуаз! Нхарала хараза еигымзар еицэам, аха баракэатра дукыкан избом, рчеицэыка тбаа ду – асас игымз, уиггы ахэаакэа кырза еитцацалоуп. Анкэа шэкыла акэыткэа, ашэишэикэа зтацэуцэуаз аштакэа уажэы уарла-шэарла шэоук ныкэубаауеит. Зеггы аныкалэша – зеггы цаны абас ишпакалеи хэа, агэыхь мыждагы уманы уфныка – акалакэ ахь ухынхэуеит. Есымшааира ак шуцэызуа убоит, угэы иахэо хэагы акгы уарггы иузымызбауа фазэггы имч акэымхауа.

Схабла, схабла хэа, мшеи-мыхэлеи игэхэаазгоит, аха уа саннеилак, ибжысны, сыпсы ыкэымзо избоит сыгэфыгыра, сгэыпшаара, схаан иказ аиххэыцра, аитанеиааира, аизгэыкра, агэеизтэра – абарт зеггы сырзыгэышыны хакэалакэ салууаны уахь снеихалоит, аха рацэак иузнагом уцсы ыкэымзо, иузымхо рацэахоит ауаа инадыркны апсабара афынза, еизымхарак угэы зеггы ашыуеит... Ухэагэгэа ухынхэуеит... Аха нас еица инауахоит угэы. Упхыз мыждакэагы еихэеихэа унаскэацыпцхэаза тып уртом, убрахь ургоит, уброуп, шэанацэалбеит, иахыкэу уцсы!

Ауафы данцслак ицсы цэара икыдхалоит, рымхэеи! Нас ус акэзар, убра сахыз акэхап иахыкэоу, иахыкыдхалоу сыпсы! Мышкызны саныкамлоггы, ахэахаи, абри лыпсы абакоу хэа, дафэацэара шэамышьталан, шэлеи, шэнеи уа скыта, уа схаблан, уа саб иашта, игэараимзырха! Вака ижэбап уи сыпсы, уака ишэцэлап, икэацмацуа, инымтэо, хэаа змам афбатэи апцстазаара аманы!..

Станэагалеит еица, мамзар изакэузеи аскак исхэыцуа, еилсырхуа? Хэаи, Павловна, Павловна

иаасгәалабыршәазәеи! Ҳаҗсәә-Ҳабзаәә сәарылалан,
уаҫа рылтцшәа сымам. Арахь бымхәыцын, рхәеит. Ир-
дыруазар, акгы бгәалабмыршәан хәагы сарымхәоз?
Иоурызу, нас, убри! Ицәгьам, ишәартәтәкьам схы
акы агәалашәо, ак ахәыцуа, акы еилнакаауа-еилнацо
иказар макьана!

Схәыщрым, акгы сгәаласыршәарым, нас,
сынкыдыцшыла-аакыдыцшылап ус, агагеипш иласза,
итацәза икоу схы нарха-аархо. Аха избан изыхьантоу?
Итажьузеи убри сызлымгара, ма хәхзыртәалара?
Ааи, абри акарпыжә уацхәа илыкәтқан, уласны
иааикәыршьаны уаграцшыр шауеипш, ухгы уацхәа
илыкәтқаны уаграцшыр ауа икахгы! Шака ибзиахоз
ускан сусқәа!..

Ных-ных, алаф схәеит хәа, ас избалак схәар ауама?
Схы ахәтыр шпаласыркәи, исфьтцшәшәәқөзеишь!
Аха, иабакоу, аиашаз, убри еипш ахы сара схы еипшу?

Изакәи, мамзаргы, сара схы?..

СХЫХЬ ИАЗКУ АБАЛЛАДЕИ СХЫ ИАЗКУ АДИФИРАМБИ

ШӘСЫРЛАХҒЫХЫР ШӘТАХЫЗАР!

Н. Ғ.

Схы сыхьуеит. Исыхьуеит сара!
Ахыхь баацс схы сыхнахуеит цәгьашәа!
Самыхәеит сара. – Самыхәт ахәта!
«Шьмаф ихәшә» сүтаргы, иахәом уажәшьта!

Зны азәы еихала еихисошәа збоит,
Зных-атцәыршеипш азыртәхәа акы еионарссоит!
‘Еазных – адунеи дузза иакарахоит!
Адгьыл ду сатцоушәа, цәгьа ихьантахоит!..

Ишпәсхәари уаҫа? Исыхьуеит цәгьашәа!
Абыржәы-уашьтан, абыржәы-уашьтан сагарашәа!
Шәанаңалбеит, изышәымхәшәтәуеи шәара схы!
Уа азәгы шәыками – иахәартоу схыхь!

Амза иахьаау гәашәтарц шәәфызар уажәы,
Амра шәәтаарц шәгәитазар уатцәы – абри сара
Схыхь аума – шәызмыхәеит, зырхәаз?
Издыруада урт аҫба шәхырхзар еиха!
Урт иаҫа ишәыхәоны жәбозар иахьа?
Уа ус ак шәыхьтәкьазар,
Шәа шәызмыхәаз хыхьтәкьазар,
Шәызлахәари аеакы!
Излашәхәари еак атәы!

Акәыз, аха Амзаф шәынзырхода шәара!
Шәхазгалода ма Амрахь хара!
Уахь игоу ацхақәа цтәөзар схакны!
Уахь игоу амәәқәа ракәзар са схыхь!..

Ишәхәышәтәы, абаа, шәуаами, ишәхәышәтәы!
Еикәшәырха уи Схы-мыжда-хы!
Ә-нызқь шықәса дузза ртоурых иатцазар иара!
Урт ртакцхықәра дуззаза – адзар иара!
Бзиареи цәгьареи – Адунеи дузза иабахьоу,
Ауафьтәыәса дзынқьахьоу-дзынпахьоу,

Ииуз-илшаз хэа, иахьанза дзыхьзахьоу,
нак-накгы дзыхьзарц, дназарц иахьихэтоу –
абарт зегь – абарт зегь! – иара иахтынкьахазар!
Иара ианцазар, иаргы иаганкьазар!..

Исашэхэа, изхарахазеи сара Ауаф сзы?
Еихаразак, изахарахазеи уи Схы?

– Ахыхь захьзу анкьа ирыздыруамызт! –
Исахахан сабду ихэахьаны!
– Шьаптыхк сыхьхан амзар, изаусыз! –
Лара сандугы абас дьгехэаны!

Аха сан, сан илыхьлон лассы-ласс!
Илырхьшаз лхьаакэа мацмызт, ишэкымыз!

Ахьаакэа, ахьаакэа!
Иртамзаз ахэаакэа!
Иртысыз ахэаакэа! –
Шэа шэоума суашэшэыразтэыз, исызтаз ахыхь!
Шэа шэоума иззышьтымх, иазыцэгьаха Схы!

Ахақымцэа! Ахақымцэа!
Сшэыхэоит, уаха атахымкэа –
Салшэырга Схыхь!
Ишэхэышэтэы сара Схы!

Схы – уи Мроуп, зыццхькэа меигзарахда изшо!
Схы – уи Мзоуп, саныцэоугы, итамшэо илашо!

Амра аткысгы – ианбанзамроу уи!
Амза аткысгы – иабанзамзоу уи!
Урт аамтала игылоит, иташэоит!

Схы – ноунагза ипхоит, илашоит!

Уи – атомуп!

Идууп!

Адунеи еихазоуп!!!

Ани атомгы – ижэдыруагы! –

Амитэ дукэа кэзцо,

Уагынзырхо-уагынзыртцэо

Иароуп изхылтцыз

Иароуп изтазо!

Уи атом – цсцэахахазар иахьа

Ицьаханымтрахазаргы цьара!–

Икэзтаз уи Схы акэзам, о, мап!

Икарцеит уи шьоуку рнапкэа!

Уи ахтыц рынпыккала

Ирнуп схы адакэа!

Уи ахьаа – уи ахьаауп! –

Изырбыжжуа, ихагазтэуа Схыхь!

Уи ахьаа... Уи ахьаа! –

Уи ахьаа мыжда нхеит

Схыхькэа зегы рхыхь!

Ахақымцэа! Ахақымцэа!

Сшэыхэоит, уаха атахымкэа!

Ишэхэышэтэы, нас, уи Схы, ишэхэышэтэы!

Исзеикэшэырха Схы! Схы – мыжда-Хы!

Уи сара дара-даара истаххоит!

Истаххоит!!!

Сара сеиха – шәара ишәтаххоит!
Ишәахауама – ишәтаххоит!!!

Җы, ижәбома, нас, Схы закәу!
Ишәмхәышәтәыни, ахы-ы, ушьтагы!
Ижәдыркәо шьоук рыхкәа иреипшзамеи уи!!!
Закә хақ баапсу шәызтцало, шәымбари!
(Ахәмарра-алаф Анцәа ихагумырхан!)
Уигы агәабзиара, ауафызфыдара
Абзиара иатәуп рымхәахьей?
Аиеи, аиеи, мшәан, ирымхәагәышьей!
Ирымхәагәышьяхьей!
Анцәагы иахагәышьяроуп!!!

СЫЗЫЦШЫМЫЗ

Абригь-абригь шәпалатафәоума дахьыкоу хәа,
слымха иаатасит хатцабжь гәафак.

– Дарбан? Аа, абни лоуп. Дыцәазар акәхап, рыцха,
лхыхь тьысны дықан, – атакс ди Мина лыбжьы аагеит.

Дызустахарыда? Ех, шака азәгы дыстахымзеи
абыржәы! Иара усгы тынч ацсыха шпаурымто, иаа-
уа-инеиуа иуазтцауа. Ашәихәара, урчапшьарц акгы
рыгхом! Абыржәакара сгәы ианымкьац урт ршоура
шака ицәгыоу. Даргы амш ргоны, уаха ус рымамкәа
иаукартахауа ацара-аара, убара-уахара.

Шака ус рцәеитцахозеи, шака усгы рцәеикәылозеи
уа убаразыхәан аамта инырхыз иахыркьаны, еихаразак
апсра уәфуп хәа рахар, мшеи-мыхәлеи иудеизаланы,
учапшьара иалагоит.

Ганкахьала, уафизы ихәартоуп, игәыхәшәуп, хәарада,
ауа-атынха иузиуа, агәцаракра, адәы уаныкәыз,
иара изын имыцхәыз азәы шуакәым, уангәакуагы
убара дшазхьуа, псыхәшә ыказар, дузыхәшәхарц
дшыхаттахатцо агәра урго. Аха уи ухьаа анымыждоу
(ухгы анутахым, азәгы данутахым!..) зегы-зегы
мыцхәны ишцакало: агәафрагы, – азымгәафрагы!

Абыржәакара сгәатцәа иамдырц, сахәшьа мыж-
да, сахәшьа мцацәа, агәафра баналага, бымшкәа
аныцхьазатәха, шака ибзышьтымхуа икалаз уаанза
зылабара, зацәажәара баргәакуаз хәуа-хтынха, хақәла-
хазла.

– Иауазар, ргәы иалымсуазар, уаха азәгы
даабмышьтын са сахь. Сахьыцсуа рбарц ртахызар, ма-
кьана сшымцсуа рахәа! – бхәеит, ахаан ибылазамыз
ахәжәареи ацьабареи аабнырцшны.

Ибдыруан, ибдыруан, сахәшьа, ачапшьара закәыз
ирчапшьоз дызустаз! Хан гәаф лаан бахысхьан уи
апышәара хьанта!

Уажәы фьц еиҗа са ианаасьдгыла бычапшьацәа
рылатәара, рцылара, рынаскьара, рныкәгара, зегь ры-
лымкаа уахык (иаха ианырацәаха, хуадакәа фныртәаа
ладантә-фадантә ианеиза!), икказа иааимкьейт
сыхшыф уаанза алфак еипш еилахантоз.

Иатцанакуаз ари зегь, сахәшьа, быцсытцәкьома?

Иахьа ма уатәы, хагеита, уаха быбжьгы смахауа –
быччапшь усгы салхәдахахьан! Хтынчхарцу баргы
саргы?..

Санхаларцу адунеи ду еихәшьада, ба быда?!

Зымфакыра пжәаз азхытц еипш, ипжәеит сычхара

абра! Сылақәа кьақьаза иаатны, ацсәәаха илакта лашә саанхалейт.

Хара инеиуа азә шбакәмыз шцасзымдыруаз, аха астәкьа иаарласну?..

– «Хан пшышықәса днанагеит, сара сышцананам-гари, Бесик (бычкәын хәычы) ашкол дтастцон, амузыка дазыскуан, илымха азытцаруп, рхәеит, сыфны – зхәамц штысыхыз салгон, нас, настәи усмызт!» – абас была хааза, итхахаза бысәацшуа, хымш рацхәа ибхәаз азеикәа-мшынеикәа илахә-лабгарцу?..

Шыкәсыбжак ала ацәашь еикәаблеипш блейкәеиблырцу?..

Абас иаарласны?..

Ахухәа инеимастәеит, тәуараха, гәыпжәараха, цсмачхараха исысит!..

Ба бырхаштын, са исхагьежьюан. Ацхырааралас иацхьан иаарган, агәыркәа сылартцон, сшыагәгәара ихалаз лбааргон, сеикәдырхон, нас, ус аламала ак иагоз шсакәмыз рдырузма!..

Хәи, сыхнымхәыхгы убри ауха!

Аарла зыцсахәы злаз, аха ишгәакьаз инхаз бнапы цсада кәашә хәыцкәа рыла инхыбфар ускан урт сыблақәа, ба бгәырфала зкьынтә ибаазахьюу, ахаангы цәаакыра згым, ускан цсы сыхьзхомызт!

Аинкьейнырра излагаз бцөымгхан, уаха саныбымба, ак шыкалаз бдырын, бхалатоу бышәтцаны алаба бәантцаны быпсыншьанха баасхагылт ускан...

– Ибыхьыз сара издыруейт, – бхәеит, – бгәы цейт, арскатәи цәпшьацәа банаарылацш, дыпсытцәкьозаап, бхәеит. Ус ами? – Уаха ажәакгы ахәаха сыбымтеит: – бымшәан, цасхәаггы сыпсуам, ибымбари, уатцәы сшыапы сыкәымгылозар! – бхәеит.

– Аиеи, бахәшьа дбыкәыхшоуп, хабзиахоит, хәицхыраар! – сылагырз сыхәлазгалеит, акәыркьхәа илбааздейт.

Ишцастцахьаз, сышпашьцылахьаз лактала сыччо алагырз албаадара!..

– Уа бара, бшеилагаз бымбазои? – бхәеит сахәшьа, зны баагәашәа.

– Икалеи, Тута? – иаасцәымыгхейт.

– Ианатахугьы-ианатахымгы быччо сырбо, ахәаша бара, ибжьо дзустада!..

Стәы ткәацырц акгы сыгымхейт ускан!

Шака лагырзы лбааздахьюзеи ба ибсмырбарц, ибысмырдырырц азы!..

Шакаггы инымтәөз ба саныбымбоз нас, ашьтахьгы...

Снапы кны ишышыуа, хамтак бсыдтәалан.

Азәазәала идәылыкькьа ицон згәы цшааз, зылагырз зызнымкылоз. Барей сарей хәихәаччон, хәибабжьон.

Ех, ацсык исзыхынхәыхгы ма убри аминут, убри аймгеимцарак!..

Адырфәены, ииашатцәкьаны, бшыапы быкәгылейт!

Блейфеиуа хуадақәа ааимыбдейт!

Аценцьыраф баатәеит!

Оымшка аарла бхәхәны быкан.

Оымшка ихәабцейт блахьынтцатцәкьа!..

Иахьаггы стәылацәа ирхаштзом, бахәшьа, бнацәкьара кахәхәа цшзақәа хценцьыр адәахьала ихшьны ибкыз!

– Закәнцәахша сахьаз илымаз, хаас, деикәыпатретха, аценцьыр дахьылубаауаз!.. – Шака ирхамыштуаз урт

усканти бсаха! Бчымазара ес бшафозгы, бсаха ацаара уггы инханы икан.

Ашьшыха атзамц сыла аапырызган, саахэны исазтаауаз снаихаапшит. Азныказы дысымдырит, аха нас, даусымдыруаз! Сахыз-сахаазаз сқытантэи аколнхара ахантэафы иакэын.

Саачашэа зун сөейханы, сыхчы сынкыдиаалейт сыетахэхэаны, хшашыцылац еипш, сөейхатгыларц сафызшэа.

– Ибыхы, ара баазгазеи? – даин, сапха аскамаф даатейт дхаихаиуа, ацсеивгара ицауадафны. – Бзын-хыауазеи ускангы?

– Ус хыхышэа ак сымашэа сыкоуп, – зынзак иаахыдастэит схаа.

– Ахыхь бхэоу? Хау, ибыдызгалазеи? Ус ибызгагоу, ыкамзи, иаалыркыны ибыхы?

Шака ибзианы ихэазеи «ибызгагоу!» Шықасык сашьтазаргы, исхымхэыцыр каларын абри еипш ажэа!

– Исызгагоуп! – сааччейт.

– Ихэышэтэтэыми, нас, ахыхь еицаоу крыкоума? Сыбжа згаз ауп – ибга кны атцды даакыит.

– Шэара шэзышьтоузеи, ишэхыуазеи? – ипижама ишэыз иахэон уггы ара ишьтакэоу дышреиуаз.

Са стэи иалабхузеи, цыбышьт, ажэра, ажэра! Сажэит, ыкамзи, уаха акгы! – абри «ыкамигь» акэымшэа, ыкамз и цэгьа дазгаган иаргы!..

– Кох, ажэра шэхэахт, макьана шэабакоу! – дажэазаргы, ус ухэар акэын шыта!

– Атцла анхэарехалак иахыуа бымдыруеи? Убасоуп ауафгы, дажэуа даналагалак (шакафы ирфьтцакузеи

абри аифьырпшра!), уаанза изымдырзоз ахыаакэа зеггы изцысуейт. Радикулит, рхэап, ишиаз... (иухыит ушиаз! – гэаныла сааччейт!) ушьақэгэгэара харакуп, рхэап, ыкамзи, сеидроу, ирымхэо! – итачкэым ахыгэхэа ишьамхы илықейкшейт.

– Шэаапсеитоуп, арскатэи цыбаа збахыоу!

Ахаан цсышэакгы сеимхэацызт, сидыруасгы сыздыруамызт, хқытахь санфөиуаз акэыз, ус цыара ханейфахауа акэыз.

Гэыбгансгы истоз, сабеидыррыз сара уа хқытан иаркы-иаркы ирцэ-ирцэ хэа, адунеи схагала саныкэыз, иара дыкамызт, даеазэын хантэафыс ихамаз.

Уи (цасатэи) инейцынкыланы 10-15 шықэса хқыта дахагыланы аматц иуан, иара ихааноуп хқытауаа рыбга еитцыхны ируа-ирхэо рыцааиуа хреспублика ахынзаназаазо аколнхара пхагыла, аколнхара миллионер хэа еицырдыруа ианыкалаз.

Ачаибгы иатцэа сқытауаа рзы ихы иатцаохейт.

Ихэмарны ирхэо сахахейт цыара цхэыск илхэаз хэа.

«Дэрыпшь агэашашарафы сыпха днаганы джын-да!..»

Ишылхэатцэкьаз, хатца дрымандаз хэоуп, аха ианраха, алаф алаф ахырхэааит Дэрыпшьаа рхы иазгэдуны.

Агазет цэажэар – дара ирызкын, арадио цэажэар – ус, аизарақэа аилацэажэарақэа рфы акэзар – ус...

Зхы адызныхэалоз, еигэыргьоз ыкан сқыта, аха икан баапсыла иатцашыцуаз егырт ақыта хагылацэақэакгы. Сқытауаадара рцабаала, рхымшатарала рхы ахтыргаз, акөфяарақэа икартоз ирзымхэыцзақэа, цэгьа ирбомызт инцэытцархэа-аацэытцархэаргы, сқыта ахыз-апату хадыркьазшэа, иапсамызшэа.

Сара ғыгәғәала исхәар сылшоит, мап, иацсоуп сқыта, сқытауаа уи еихау ахызыпшагы иацсоуп, иагыацсахоит, хымпада, избанзар убартқәа зегы рзы анарха ду рымоуп, абзашыа-нхашыа бзиагы агыама дугы рыкхейт.

Згыама дуу, нас илшагы дууп, инымтәазо ақәғиарақәагы изыпшуп...

Иара угы зны ишыацәхнымслар амуит сқыта, ишырхәо еипш, илапшкызшәа, илашыцакызшәа.

Зны иаалырқьан аколнхара абухгалтерия имбылзо акасса инақәланы идырхәит. Изырхәыз дрыпшаауадырзымпшаауаишықаз, краамтацеит. Адырқашықәсан уи аархадырштхәан еипш, ғыц еита идырхәыхт, акасса иағаз ацапха аағжәаны, итыганы иргеит ажәлар рыпхзаша ирзаанагаз рдара.

Аинститут алгарахь снеихәан сара абартқәа ансахауаз, насгы иқәлеит даарагы сгәы сзырхыыз – хқолнхара ахантәағы иармарахыала дшықәтәиааз!..

– Абартқәа-егьыртқәа ухәа, акыр ирхырқьаны ихы дақәйттәны, даеацъара матдурак ахь диаргеит.

– Хқыта акадрқәа зегы нтәама? – рхәеит, ақалақь ағтәи иматтура бзиахытә дааиаганы хантәағыс данаақәдыргыла уажәтәи, ииашатқәкьаны ишырхәоз ала, итахымкәа, иаарласны атәанчарахы сцоит, исзыжәуазеи, шихәоз. Аха знык данқарга хқытан, еихаразак иматтура агыама убас икит, апенсия азбахәгы ихаштит. Иперсоналтә машына еснагь илеины агантәи даанагон, есыхәылбгыха даман ицон... Ачаиртахь – иарала амхкәа рахь, иарала, иааигәа-ихара, уи дақәтәамкәа шыағак қайтқомызт. Иара ахызымнеиуаз

– иаргы анеира ицәуадағын. Ус иқаз атып гәахақәа, амқәа баацсқәа ықан угы ақыта акалтқәа рахь.

«Уа, баашәт, ани ахтәкыа шыапыла дахыцо и-«Волга» цағыцағь еиқәатәа-самсал дақәтәамкәа дцазом!» – абас ихлафаауан, аха изцасны акәым, ицәоушыашаз, изгәдуны! Усгы бзиа дырбеит рқыта атцеик иеипш! Иаргы иахахәан уи алаф ихырхәауаз, аеыгәеыгә дыччон, шәмоурахә мызааит, иаашәхәазеи хәа!..

Ақыта ахызыпшеи, абарақьатра марымажареи, ақәғиара шыахәқәеи убас дрымарахеит, иагызыхалалхеит убас, даннеиз ашықәсанытқәкыа СССР Иреихазоу Асовет ахь депутатс далырхит аихақьхараангы деиталырхит! Дшааи-уаз, асоциалист Цыа Афырхатца хәа ахыз дугь иртеит, игәы ицағыцағыуа аорденқәеи «Ахы иатәеи» нкыдлеит!

Зегь иатәан иара, хәарада, ххәарада, егышцаиатәамхоз, еицырдыруа аколнхара пхыагыла хантәағыс дамазар, даазхагылаз атып иеитцеимырхакәа иныкәиго дааиуазар!

– Пасақәа ракәын хә, уажәшыта ныкәгатә дус ихамоузеи, дад! Амазеигы узахамтәар, иныкәумгар – уи зынзак нышәкәыдроуп! – рхәон ашлақәа. Иаргы убас ихәон, нас! Жәашықәса тит уи аахыс, дтысит ипенсияқәра. Амкәыба еснагь азы шаанамго еипш, ацасақәа илшоз илшом. Шышықәсоуп, абар, есхасабырбамш, есеизарацыпхыаза, дад, уахыынзаапсаз узыхалалхааит, ушыта уцы шыа хәа иархәоит хәа сахауеит, аха иара, даапсас ихы ипхыазом шыта!..

Ашықәсан знык-фынтә рыда сқытахь сшымцогы паса ааста еиха сшалзааугы (хағейта, гәакыак дыпсыр

ма сымнеир ахьамуз чаракахь ухәа раамчыдырахаз, зегьакоуп, сара издыруеит уа икоу аусқәа зегьы: ажәабжьқәа, ахтысқәа, ицсыз-инхоу... Хатала гәынхара хәычыкгы сымоуп, нас! Еснагь хқыта иаҕцаауан, иатаауан ашәкәыџцәа акультура усзуџцәа, ашәахәацәа, акәашацәа, атеатр...

Аҕар ахьхәа-цыцьахәа еилан. Зхы зтаху ихы рыдиньхәартә! Аха уажәы даеакала икан: аҕаргы еакхеит, ауаагы.

Иабатаххарыз шыта ускак аланарцшырақәа – али-тературатә хәылпазқәа, аицыларақәа, атеатртә қәгыларақәа – агәаеахәа процент зырқала аколнхара аплан наназозар! Ақыта ахыз шамац иказар, ахыз азто ахандеицәа атцагылазар!.. Урт адирижор иеипш, урхагыланы, лабак рзумкьаргы,– иртаху рдыруеит, икарцаша рдыруеит, ачаи-мал аматц руеит, рыматцгы ауеит, иагьныкәнагоит! Ирфо рымоуп, иржәуа рымоуп, рыфнеихачацақәа, рхатәы машьыналасқәа, ртракторқәа...

Амала хәаанырцәынтәи делегациак ма Москвантә еихабырак сасдахь дук дөеин даныкала, изакә цылароузеи, изакә чеицьыкоузеи ирзеиҕеикаауа! Ақыта ферма цәгы нымхо, кәытгы нымхо! Аха зегь акуп, ак рыгзаан иубазоумызт, икац шыкац-ишрымац! Ани Дырмит Гәлиа, Анцәа ииньхәаша, иажәеинраала шәгәаламшәои («илыпхьазеит...») Башьлиацха Хыш итаца лыхьшь иканатцаз еипш, марымажарак рзыкалеит акәымзар, хаҕеита, аҕәцәхәы инықәымтәоз! Ишәгәаламшәои лыхьшь шана иканатцоз:

...Акәарт иатцан жәохә кәчара,
Ахьшь нышьтасуа ус мацара,
Иаалзынхеит џажәа кәчара!
Аха амала ишьтамсузаарын,
Акака ртәаны ицозаарын!..

Абар, нас, ахаан цсышәак сазымхәаңыз, уажәы дааины схәычы хьзы хәо дсыдтәалан. Иабеидыруеи хәагы стцаазом, избанзар уи схәычыхьызла еиха сидыруеит сдухьызла атцкыс. Анкьа саб даныказ, ақалакь аҕы ханынхоз, хәоны инеиртан, итәартан, игылартан, рхәоит, аиуарагы хаман. Уи зегь сара издыруан. Ирхәоит, саб идагь цсы ихамызт, сан леипшгы тынхак, ҕызак ипцхәысгы дыкәамызт, хара ирхылтцыз ахәыцқәагы – ихәипшыз хәыц дыкәамызт, убаскак хәигәыблыртан! Ауп тәа! Аха уи зегь хәаак аҕынза, енак аҕынза, саб изы «ажәлар драҕоуп» рхәаанза, ддырзаанза!..

Аҕәахәа хәоны ашәкәа леидыжыланы асақь ныла-тцаны адәы хнықәпцсаны, хәибакәеибаха ханаакәдырха, акәақ-акәақхәа атцәымг ларсны асақь еихда ианын-кыдыртцоз аҕынза.

Уаа хара рыцхақәа, уаа хан хәаша, уаа хаб хәаша!..

Слымха зыцьгәоит, исахар стахзам, аха сгәы мыжда еснагь иахауеит абарт Иуа ду ицәахәақәа (зынзак хазы иҕызшәа!):

Аибаркыра халагылан ханыкәашоз,
Снапы акырта уаҕы изымтцоз,
Хаткәаны ханыргоз,
Зхабар хамбазас,
Абырзыкь рыцкәынцәа!..

Амала, иахьагы, уатцэгы са сзын амазақәа ирымазан инхаз: абырскатәи тейи шыахәкәа ашықәс цсцәаха ианахәхоз, излеикәхазеи, ирыхәзеи шыоуқы?! (Атаккәа рацәаны исахалоит, аха зегь реиҗа зыбжы саҗауа сабду иоуп) уи иара итәала ишәон-изон усқантәи атагылазаашья:

– Хызмаз ауаа ы́камьзт, дад, ианакәызаалак, ант шыоук рашьцәа, рабацәа реицш, ахьырхьын ныр-тцәага реаеаргалартә!.. – Аха инацитцахуан: – Зегьы ндыртцәаракәын ауама хәа, шыоук хәикәхазаргь – харгьы шаикәхароуп, Анцәа иумхәан, хшыжәлар хәыпу хәаидкылан аетап хартә!..

Аха сан лыбжыгы саҗауеит:

– Шәаб хәылак, са исхәаз дацныкәар, дцацшыза уажәы цьара дтәамзаауаз! Ани дыбналт, ари дыбналт, ари ихы дахәт, егыи – ихы дахәт, ихалтцны ицеит, уаргыы ухы уахә, убнал, уеыцхьак Урыстәыла дузза, кәакьяе цьара! Мышкызны аамтак шпәкамлари ма ухәпшаап, ма хупшаап, анысхәа, сишыырц акгыы игымхеит, амцацәа, ишцыкәу сшыбнало, счархәаоума, сгыычоума, исыдыбцало закәызеи хәа! «Еилымкаарк калазар, аамтак ааип, иаахачхап!..» – шихәоз, енаказы ифкылсын... – лыцсахы еикәыччон сан абас лгәамтцымтакәа раан! Лгәакрақәа, ргәаг уи ала илхылгон, акәымзар, ус кәитцатцәкьаргыы лтахзамьзт, уи ус шакәыз ахәон саб «иагьра» иатцаз агәадура!

Сара сзыхәан саби уи еицш индыртцәоз егырт атеицәеи абанзафырхацәоу иабанзатцоуроу, ачархәа-цәа реицш рхы мөацымгакәа, ридеалкәа шридеалыз, ишуаатцәкьақәаз хатцала ацсра иахьапылаз! Аха издыруада, саб, уа усыгымкәа сыканы, уиашара-ууафра

зыпсаз сзымдырзакәа сынхазтгыы! Иатаххазар уи назаза аныкәгараз уара утахара? Ус анакәха, тоуба зует, саб сшықәзаауа уи уиашара мөа! Уиаша мөа – уара утахарала еиха итбаахаз, еиха ахара ихаз, еихагы итцоурахаз!

– Уқытантәигьы абра дышьтоуп, дузымдыруеи, анырхәа, атыххәа сгәы бааташәеит, ы́камзи! – Ыы, нас, уажәгы ибыфоло ант... – дааеахеит – аа, ант, ы́камзи, быстатиақәа?!

Ианацьялбеит, шәкәы дамыцхьозаргыы, ма «Ацсны кәапшь» дамыцхьазои! Арахьгыы «астатиа!»

– Иарбан статиоу? Ажәеинраалақәа ракәхап! Аиеи, усшәоуп... – сышәара адгьыл схы нытцатцаны саацәажәеит.

Адунеей икәуабартазтцәарақәа зегьы реицәасшьоит!

Уахагыы ртак шпәсхәарыз, нас? – Оо, изымөкәа, атәыла смырбгои! – схәарызма?

Мамзаргыы анышә итцатцаны, илбааныхны сызрыхцәажәари?..

Уигьы иашам, егыигьы иашам, аха шыта руакы алысхыр акәын, уи руакгыы – «усшәа» акәхеит!

Даасгәалашәеит абра еицырдыруа, даара ирылатцәахьоу аурыс поет, хөыза, хәоны итәахьоу-игылахьоу Евгени Евтушенко. (Иаххәеит хәа, абрак сыгехәар сылшоит), уи рацхьа ачеицьыка бзиа изыкатцаны, хөызцәа икәыршәаны дныкәызгаз, зыфны «дыфнардаз» сара сыфноуп. Ускан зынзак дфәан, 23 шықәса ихытцагь азгәахтеит, зуатах ағы дыцхьоз Кара иакәын, Алиоша Лашәриа ус иархәон

иҕызцэа. Усҕан Жениа зынзак икэыпшыз, атамашэт
капшь еипш ипшзас Белла Ахмадулинагь дицын. Аи-
аша схэап, цэгъашэа дынцэахшаха дыпшзан. Ашьтахь
жэашықэсака антцы, Москва данызба, дысымдырырц
акгы сыгымхеит, убаскак лцэа лыхкьахьан!..

– Хэицынхозар аабар хтахуп хатей цхэыси хэа, –
ихэеит Жениа мцацэа!

Акьяф уаара ааига цушьап!..

Иагъзеицнымхеит, хэарада!

Уи зегь ара изхэатэуи, аха зны сиязтааит иара,
иахьатэи апоетцэа ишэымоу иреигьда хэа.

Дааччеит иара, иеырхықэымтангы даацэажэеит,
убригы шцабзымдыруа хэа епныхэак аанарго.

– Кто лучше, талантливей? Кто же больше! Конечно
же, я! – ихэеит!

Уахагы иблагь цыара иааихамкэыст!

«Хай, Анцэа ииныхэаша, шака ухы угэазтоузеи!» –
аасгэыхэт.

Дшычкэынзас, ихьз антытц-аатытц еицырдыруа
дахьыкалахьаз дханацаазан даман. Иара усгы ис-
сирми, аҕызцэа ухы угэазтаны уаныкоу, уи уацэып-
хамшьазакэа аргама ахэарагы ахьуло!

Уи схэеит хэа, ус аргама ахы агэаздура, аханьгехэара
зегьы ирылшом, уи акэымкэа уажэы абра сара ма
исықэлоусҕызак иаххэазтгы, изахауаз убаскак иахакка-
лаз цышьара «тэыҕақэа» аргама иҕеи иҕеихагыларын...

...Анцэа хрыцхашьа, аха дшықэу атцэа дықэло,
дзакэузеи хьыднагалаз хэа, егьяҕы мақарыргы
калап, аха исхарам! Сара схи сарей (уамашэа иу-
баша, ианычмазаҕа) хаймаданы, хада ус еимам-

куа абыржэеипш икамлазац ахаан, нас схэатэгы
рацэахозар, изцъашьатэузеи?..

Сылашара, сымшашара сапхьаҕы, иаасараза,
иаасықэырз уаамта хэычык, зынза хэычзак! Мыш-
кызны сыпсыргы, тэуатэыс суоуеит, нас! Иудыруеи,
абри схэацэара са сзын здазхэазтам шьхардац шанан
исзыкалар? Уааи, хэычыка хы иақэитхап схы, аидарақэа
изтоу хэычык ирытцаххып! Цсата умырхаи уаргы,
уанацалбеит, саргы, ох, гэышьа хэа, скатмышьза
сеааитцысымхри! Срыцхауп, нас, арскатэи сгэы итоу
сгэы итапсыргы!..

Абри аены инаркны даара хайзааигэахеит ххантэаҕи
сарей. Убри убас хэнагарак хэа иман аха, шэазымтаан!
Бзиарак ааззиухьаз, ма ирзиурц этахыз зегьы ааны
дырбон, ихэы рыманы амҕа икэын. Зыхэ мыждаз –
уажэоуп аарлақэа акалара ианалагаз! – акарпыжэгы
иахьа пшьба-хэба изнаргон. Ипалатаҕы ишьтаз зегьы
иара иныкэигон, иара – саргы убра снарыцтаны!

Абри аены нахыс сылымкаа акы агьама ибомызт!

Хьызла-пшала итэыз ипстазаара далтхьеит акынтэ
схы исзакэнаргом ихьзи ижэлей хэо, «ицсы аргэакра»,
ҕбагы – иаадыруа идагы, ҕымтатэ хаҕсахьак еипш
игэылсыртэааит, изеипшыстэит акынтэ, еигьысшьоит
Ахантэаҕы хэа ахьз истар.

Дуаҕы шэпажэпан уи акыр, аныкэарагы
ааицэуадаҕума ухэо.

– Ааи, амарца, акы амыхьындаз, абритцэка хмал
зегьы иароуп изтагэоу!.. – даасахэытхэытит зны ибара
хэа иааины иказ колнхаҕык, аеыгэеыгэ дыччо, длаф
халалха!

Изланыскылаз хәа сыздыруам аччара!

Ус шакаф лафуадаз, насгыи шака хкы рыла!

Уамашәа иубаша, имыръаазакәа, игәаг кынгыи,
цасхәагә акәымкәа, ус иахәтаны, ирпхәазоз акеипш,
алаф ихыръәауан уи сқытауаа!

Иаргыи идыруан урт рлаф, кәышралагә дахатцгылон!

– Икоу бдыруоу, хазгаб бхатцкы! Изулак абас аус
шызуа хәпхәанза снейроуп. Уаха цсыхәа сымам! Нас
схалатцкәа акәатахәа апенсиахь сцоит, ыкамзи, есым-
загыи ичакәаза хныкәгагак соуа сқалоит!

– Уи шпа? – исзеилымкааит, избанзар астцкәа
иаахтнытцкәа сазыцшымызт!

– Аиеи, баба! Мамзар сынтәа сцар, ыкамзи, уиакара
издухом спенсиа. Шьта уамак хныкәгара уадаос исы-
моузеи, сцаацәара дуума, сыцшәмеи, сареи, схәычи
хауп икоу. Зегь ахәса анааргоз, саргыи азә даазгазтгыи,
уажә бара ибакараз дсымамзауаз! Амала, ибдыру-
оу, бхәычра шыздыруа! Шакантә баб рыцхаи сареи
беимакны хәицлабны, ыкамзи, ажәфан балахцахәаз
быршәны, акыркыръәа быччабжь абыржә исахауашәа
збоит...

Сгәыцшаара аахыжжит! Саби схәычреи ртәы анухәо,
ус сыхьуеит еснагь!

– Егыи, ыкамзи, сыфны схәаам, сьдәны схәаам
Анцәа ишихәара сыкоуп, ақалакь агәтаәәараә сынхо-
ит. Цыцхоуп сыфнеихагыла ду ргыланы саналага – ар-
гамаду ихигәазтаны дцәажәон уи.

Сара сқәызгаза стәаны сизызырфуан...

Аухантәарак даара краамта сзыцәомызт, схы
итытцуамызт ицәажәашьа, ихигәазташьа! Аха арахь

цагьычрак иакәыркыиз азә еипш, схы бо акәын сшыказ
адырфәеынгыи...

ПИНДАРЕЛА

– Шакаф ахәычкәа бымада? – лыбласаркыкәа цыф-
цыфкәа дрылпшны, дсыхәапшуан ухаатарнак, Гиппо-
крат!

Дахьцхәысзу азы Пиндарела лыхьзыстцар иамоуи,
утцафы Пиндар иахәтыр азы?!

Ачымазцәа зегьы дырхысны, иацаахыс ирхәау еил-
кааны, са сқны дааины дтәан уи Пиндарела.

– Пиндарела, Пиндарела! – Анцәиныс, ахьз ссир-
цкәа шылзысыпшааз!

– Хфык.

– Апхацәа, апацәа?

– Апхацәа.

– Ишпа, зегь пхацәану?

– Аиеи, зегь пхацәаны.

– Еилкаауп, апа быфкәаса бишьтан!

Аиеи, апа сыфкәаса сишьтан! Икамлазоз, нас? Сара
исхарагәышьоузеи шьоукы иаразнак хәаада-баада апа
дааргәыдхалозар, апа дзыцсоу ахааназы са ишеилы-
скаауа ирзеилымкаакәа.

– Иазхоуп! – дфәгылеит Пиндарела. – Апхацәагыи
уаха зтахым роуп! (Уажә урт ееим хәа ласхәаз цьушьап!

– Брыхәапши баргәа шьаргәацә иалыхәхәо бдакәа,
ишыткәацра икоуп. Абас ишыказ аума?..

– Аиеи, абас ишыказ, егышеицәаз!

– Убриоуп аусгыи! Ишшәартаз барымхәазеи?

Аиеи, гәышыа, с-Пиндарела! Ишсархәозгъы, җазны ибымгәаҗааит, шырхәоз!.. Акгъы смыхьит, нас, аҗа дысмоуит, умхәозар!..

– Уаҗа азин бымам! Бхы бҗахымзар, седру! Ибмаҗахъеи, амкәыба еснагъ азы аанагом.

Ланаҗьалбеит, шаҗа ихәжәаны аҗәажәара лдыруа-зеи!..

Са даазбеижьтеи абасоуп, нас, анахь дзырехәакәо илыдырбалазеи? Ма урт ркны даеакала лказшыа ыҗоума?..

– Аа, ант ахаҗәа рпалатаҗу? Уаҗа «ауадауқәа» шытоуп, насгъы аҗаҗәа рымоуп, дыцхәызбами, дахьыҗырбашагъы лдыруеит, – ари зхәоз «Жәыргъытә» лакәын.

Шәмыччан, д-Жәыргъыттәын азы, сыхәмарны ус слышьтоуп.

Лара сара дышҗасышьтоу? – «Ханга аҗаза!»

Ишгәаламшәои Миха Лакрба иновелла «Маан Хасан – аҗаҗаагаҗы». Убри җенак ианылзеитасхәа, убас дарҗеит, убас илгәаҗеит, ани аҗауад Аднан иҗәажәашыа ааиҗылтәан, «ханга аҗаза» хәа хыыз җыдас исылтеит. (Уаҗа иҗахтәоз, нас, зынзаск гәаҗкәак хәкәмызт, арахь адунеи азна аамтә хәмажын!)

«Бхы бҗахызар...» – лхәеит Пиндарела.

Схы маҗараз схыҗуа адәы сықәзар, хы...

Аха усқатқәыгъы схы сҗәымгымзар акәхап сыҗоны җыртәаны хыуаа, еиқәҗо, зны итәуо, митә рхагала, аддыхәа аҗоны исзыҗназар!

Мап,мап,биашоуп,Пиндарела!Шытаегьҗхашыаразар акәхап, җазнык анра аҗазкра. Ааи, акәаҗ ргылатәуп!..

җак шиакәхо удыртқәыҗозар, иумгәаҗра иҗоузеи! Сыҗоны иҗоуҗы раазара сахьзар, са ишыстаху ашәа. Ауаа рашәа! Уи разк дууп!..

Усгъы, шыоуқы-шыоуқы ахәсақәа реиҗш (сыш-җарытҗа-шыҗло сара урт!), ахшара раазарада ус змамкәа иҗоу среиуазар! Ажәытәан аҗхәыс дызладырехәоз, зегьраҗхыа иргылыны илыҗшыаз – шаҗа ахшара раҗәаны илоуа, илаазаз хәа акәын! Аха иахыа? Урт рхыҗхыазара азырхара аха абалымоу, аду-неи усқәа уа, хшыҗлагы лхы рылакызар, аҗонусты ныкәго, аҗааҗарагы ныкәго, аусгъы уа, хшыҗлагь лхы «ткәаҗуа» (ус лара дымсааит!) Арскатәи реилаҗара адауш гәи адауш мчи аҗахуп!

Абарт ахаҗәа роуп, нас, жәынгы-җангы ззын анакьатара ыҗоу, – рзанаатқәа, рҗакҗхықәрақәа ахыҗаз – ишыҗаз инхеит, ишыахитхарт акгъы рыгым.

– Насгъы ибхабмырштын, хшыҗла аус буеит, уи аамтә раҗәаны иаҗахуп! – Алабжара «атхәтәантәи акәаҗ» ампыл еиҗш иаасгәыдҗаны, дҗеит Пиндарела Гиппократ-ипҗа!

«Е-еҳ, аасгәахәт, – Ибыҗзоузеи, ибыҗзоузеи макьана Гиппократ ихәы хәрак аҗынза аназараз, иҗсымч ахь-неиуа быҗсымч неиразы! Уи зегъы бқәыҗшра иахара-зааит, хара ибызнамго акы акәзааит, иаакәыртәианы, даеа аамтәнык еиҗшымкәа («Аҗсны кәҗшь» баҗхыало?) даеа җәаҗа, даеа «җсык» ала еихабхәуа акы акәхааит!

– Былзымзырҗын, нан, ба бгәы иаҗаху, бус иаҗаху баҗныкәала! – лхәеит Мина Павловна (шаҗа аҗааимбар сахыа лымоузеи усгъы, дыхәтҗышза, дпашәза дахышь-тоу!) – Амала, ибдыруаз, ба беиҗш Анҗәа ииныхәаз ахәсахыҗқәа шмачу. Аҗа илеиҗу дыҗоума ан лзы?

«Схазы мацара схэыцыр, ус акэхап», – саахэыцт.

Мап, схазы мацараз акэхарым...

Сара дысзеилкаауам, деилыскаарцгыы стэхым, дыпхэысуп хэагы дысшьом тейк, тэфоншьапык зыхьзала адунеи данызымтцо, изыгэтыхам апхэыс, апсуа пхэыс!

Тейк зтэыла, зыпсадггыл дазымтцо апхэыс!

«Атцей, атцей!» – шырхэоз адэы иныкэлейт хара хажэлар.

«Атцей, атцей!» – шырхэоз, ашэышыкэсақэа, азкыышыкэсақэа иртысит.

Еилаффы, ашьхытэ реипш, хадггыл иананызгыы, атцей изы ирыцхан, атцейгыы ишьтан!

Атцей изы ирыцхауп, иагыишьтоуп, иахьагыы – еихагыы! Наргэытцак ианзало акара ианыкалагыы...

Аха, издыруада, еиха еигьызтгыы изызырцхау аамырцшзакэа, зегь рыла Анцэа ишаны адэы икэитцазшэа рхы аадырцшлар, иара хлахьынтца ацасазгыы?..

Ускангыы... Мап, сыбла дзыхгылоузеи, нас, еснагь Камачыц, лыда ахьрымамыз, хатцаргыы дахьрымамыз акнытэ бжеихан ахатца мацэа лышэцтаны ираазоз?..

АТАЦАЦЭЕИ АНХЭАЦЭЕИ ЕСНАГЬТЭИ РТЫЗШЭА

– Уаха сзымшахгыы, сычкэынцэа зегьы пхацэаны исыманда! Ас стынхадаха сыгэахозар жэбарын! – дыкьуан Мина Павловна.

Аа, абригыы, уахьыналыхэапшуа, иаалыдумкыла-ра агэаг шцалымоу лыхшара рахь, лычкэынцэа рахь!

Зынзак идауапшькэоуп урт, рыпшра-рсахьа, зынзак «ауаа аазақэа», насгыы ипжэаны инхозаап: дасу рыфны баашкэа, рашта дукэа (абри ақалақь ацентр иналганы Турбаза ахахьы инхоит), ахкэажэ леипш ран дыкэыртэаны дырбозар, акара фба-хца алшара рыманы. Аха лара илцэытшэахеит урт аханкэа, зегь зыфналаааз ф-уатахки матцуртаки лхала затцэык дрыфноуп, хэгеитэ, уаха иаалыкэшэаргыы, зымхатцэк лзыркуа длымамкэа.

– Абар шыта фымз тцеит абра дышьтоуйжэтеи, фынтэ затцэык лычкэын еихабы даины дйбахэеит, егырт азэгьы ихабар ыказам... – Уи лдуinei сзаалыртуан «Жэыргьыто».

– Ус ишцакалеи? – иаацъасшьеит.

– Лтацацэеи лареи еинаалазом, ейбабаны инхом. Убри азы акэхап, седру, мамзар хан зымхэо дыббахэоу!

– Лтацацэагыы дабарбо, лцацэа дрымбозар! Ассир бхэоит, бара! – лкасы рееины илхатцо, лыхчы дынкы-диаалеит Жэыргьыто.

– Урт апхэыс хэа рыхьзтцаны изшаз дкыдыбгааит, Анцэа сумыхэои! Амацкэа, агэылшьапкэа, азэ латцкыс азэ деицэаны!.. – даамақарит хэицэажэара злымха итасыз Павловна.

Ссирс иупхьазаша, абжэаапны умышэхэакэа иухэо аламала илахэазом, аха ас лажэабжэ злоу акы ааухэеит, ллымхакэа цыхза иаакалоит!

Уаалыцэшэартэ гэагла иаатэит лхы-лгэы. Шака лтеитыпш хкэажэра ианымаалоз усгыы абарт лажэакэеи, лказшьа чыдакэеи, ацэымгра дызхэаеуази! Адггыл ажы амырхьзо иныкэо Анцэа пхэыс, ухэап, арахь...

– Нан, зегъ ахшара раазеит, аха сара сыхшара шысаазаз бдыруама? Имариазма хык арпарцеа рныкэгара, ақалақ ағы унхоны, арахъ убеианы, акы узаазго, ак узаазго думазамкәа? Раб цышыацәгъа, – ари аамтеи иареи усгы иааибуазма! – ағы ыжәуа, азы ыжәуадгәаран, ақәкәахәа иахьатахугы иахьатахымгы итапанча харшаланы дхысуа. Уи ныкәымгакәа шыафак ныкеитцомызт. Ақалақ азбжаха игылаз ҳаонду – ҳвилла ду – аахамхны, ҕ-уатахк хрыоначаланы ханаадыртәа, зынзаск даапкит, ажәрада занат шытимхит! Ғнак ижәны, иқяф катцаны ифааихан, ақәкәа дхысуа дшаа-иуаз, абнахьхы Чалбашь ацхағы дааицылт ани ҳаоны анхамырхуаз еицыз хадара рзыуаз. Қәашьтацәгъа, иаргы! Ға ҳаоны усгы ихамихит (ахәшәтәырта кайтеит!), аха ихгы ҳақәитцеит. Сыпшәма иагеи иареи шааицылазтәкьа, амалагы иижәыз ишыара дықәнамкьахьаз, аа, уара алацынта икылкьаз, ҕныдагәарада Ақәа салазтаз, ихәан, дааизыткьан, инахәны инахьацшаанза ақәкәахәа илеигәыдтцан, дышыны ацха абагыр днахаижьт... Уи акәхеит, сеиба-кәеибаха саақәхеит зыхь знапы заамкылазакәа иныкәыргоз аққәажә пхәыс, хык еихымкьа-еипымкьоз ахәыцқәа сыманы. Ахлахәадагы дызтымтцит уаха абахта, дылтацсы дцеит, сыгәнаха изымгартә! Аха исаазеит схәыцқәа, Анцәа ишихәара, шыбжьбаанзагы азәы инысмырпшит аибара. Иштәуадшьтраз удыруан унарыхәацшыргы: иршәын, ирхан, иаазан, ртеитпш бзиан. Аха изласаазазеи? Ғнак шыбжьбаанзагы аус зума? Сандуцәа, сабдуцәа ирхааныз ипцтынхаз ахьымадәеи аразны мадәеи счыкьмацьа иамкуа исымаз акы нысмыжьит, истиит, акызатцәык – хца затцәык,

егъа сгәакзаргы, исымтиит. Урт санду сабду данааигоз ахьымацәаз илитази, сан лыхьтәы лымхәрии, сара мыжда хәыларцәа саниццоз, напеимдахьас иситаз ахьтәы медалион саати ракәын.

– Иабақоу, нас, урт иахьа? – илзымычхаит Ламара-Жәыргыто.

Ахьы мадәа азбахә лахар, усгы дхагахон уи, убаскак бзиа илбон. Бзиа ишылбоз лара илымхәаргы, унлыхәацшыр, иудыруан: лгәыргәыл мацәаз кьақьа ду усгы жәа-граммк иреихан, нас бырлаш хахәла иыгчаз амацәазкәа даеа ҕба лнацәакәа ирхарыпхаан, лыхьтәы саат, ахьтәы тцга аманы. Лыхәда ахьаапшуаз лгәы икыдыпхауан ахьы еимхәыц иахаз ахьтәы цьар хәычы. Ахьы лымхәри кәымпыл дуқәа усгы ргәы злоумхәарыз!

– Иабақаху, хы, Анцәа сшишәихьаз убриалагы ифашьома! – дцәажәон Мина Павл-ипца – сычкәынцәа ахәса анаарго хәа, сыпсы иатцатцаны, итцәахны исыман, сыпсы ҕеин иткьышәуан, знык тацак дсоуны, нан, ари зымтоу абри лоуп хәа хәаны ианбалысто хәа. Хынтә-хынтә санрыкәшоуп ианаласҕычаз сцәихабцәа кәдыцкәа рыхәсақәа. Аихабы санду лнапеимдахьа мацәаз лнапы иахастцеит, егы илымха иасыркит сан лыхьтәы лымхәрикәа. Анкьатәи хқьаф нхара, хаамта ссир хзыхынхәрашәа, ахәхәы стәуо, сызхара исзымбо, сгәы пшаауа срыхәацшуан сара урт.

– Егы амедалион саат? Уи ахцатәи илыбтама? – дцаауан Ламара.

– «Илыбтатцәкьама!» Илыстарангы сыкахызма? Абзиа аура акәзам, нан, усс икоу, уахьымхәкәа шака иупылаз ауп.

– Ибцымлеи, ди Мина, ацацаа хэа адауапшыкэа бymoуп, рхэоит, бтацацаагы хэыдамзар акэхап! Амацацаагы бымазар акэхап!.. – аеыгэхэа са сахь мазала даалацэкэит Жэыргыто. (Шака ауафы джыаны длырцаажэозеи усгы!)

– Таца ссирс исоуз аха, сызцэымгугы уаха ифамшэааит! Ибымбои, шака ибзиақэоу, шакантэ иааны сырбахыоу? – гэагла даатэыхт ди Мина, ыыц иаалгэалашэазшэа. – Сара усгы сырфеит, аха сцацаа рыцхақэагы рфеит. Ахкэажэцаа реипш икэыртэаны ираазоит, мшеи мыхэлеи «иааг, иааг!» – ада акгы рыздырзом. Башамашагы атцарақэа рцаз цыбышьо, зегы Маскэа, Қарт ишытны иреихау атцараиуртақэа ирылсыргеит.

– Бхала мацара излабылшазеи нас абырскак? – Сгэы иаатылхэааит Жэыргыто.

– Исылшеит убас.

– Ахэынтқарра быцымхыраакэоу?

– Аинтернат итан рыхык, абри акэхап ацхыраара ззыбхэо.

– Уи мацума, нас?

– Ани рыстипендиа цэыршэагоума бызэу? Са сычкэынцэа згэы кыдны иаазоу уаауп, уи рыздырхартэ!... Аитыбы, нан, игэы уашэшэыран, дхыт-кэытуан еснагы азы, Қарт атцара анитцоз (дынцэнырми, нан!), ауатах чыда изамхны, ихэы кэзтцоз, ипхь кэзтцоз, ихылапшуаз ауафы дизкны хэышыкэса дныкэызгеит. Цэгьацсышьала исаазаз роуп зегы! Аха нас? Амацапшыкэа ааганы рыкэа иантадыршэ, рхы интадырқан, ес, ран сакэзу, сакэымзу аархаштит!

– Ди Мина, бара ибхароугы ыказар? Ба бами изхэаз айхабы цхэыс данааига ачарашытахь ацаа игхоит хэа,

ипхэыс лахь днамышытзакэа азалафы днаганы дсыри-еит хэа?

– Ыы, ишца, нас? Цаха имыцаахыз (закэ чароу бдыруоу изызуз?), икарахан иказ схэычы кэымшэышэ изыхгозма, нас, ахахатэи амыцаара? Уцаа хэа иалхэап хэа быказу, ахага!

– Нас дзыцэеит бгэахэоу дахьбыриаз? Дыбналаны дымцазеи? – дылкэатцуам Жэыргыто, аеыцхэа са сахь длацэкэуеит.

– Дыбналара дыкан! Ашэ ацацха аркны са сыхчы иатқан.

Шака ирччагаз, шакагы ирхэыцгаз абри хыхь-хыхьла рацаак зымхэоз ахтыскэа. «Нас бтацацаа ргэымбылра аханатэгы ба бакэзаарын изхараз!» – аасгэахэт. Икалап, нас, абас еипш анацаагы, зыхшара рхыбаара, рыхзызаара мыцхэы аахэны зхы итацо?..

– Егы афбатэи бычкэын айбашырахытэ дыхэны Шэача дышытан хэа анбархэа, ишцакабтцеи? – Лхы сара иаасыкэылкит Ламара-Жэыргыто. – Бара ассир лыцсхакуп ари. Ара бтэаз, бара уахь ибусхэузеи, лхэан, илбаз-илахаз зегь аайдкыланы лара дизцазаап уахь. Лычкэын ыыц иааигаз, хымз рыда дыздымхалазакэа зхатца айбашыра дызцаагаз лтаца афны днартэаны.

– Аиеи, нас, цымз накыак убра сидтэалан. Иказамыз азинкэа сыпшааит, иказамыз ахэшэ, афатэ пшааны, ишыапы дыкэсыргылеит. Апсра дамтцаа дылзаазгеит, уаха илтахыз! – дыкэуан Павловна.

Хай, Павловна Павловна, ухэеит! Хымш рхыртцыхэала сара игэастаз: даара зычхара уадау, згэакэшэашыагы хэантоу, даара ипхэыс хынцыцу азэ лакэын уи.

Дызхылтцыз ракəым, ара дахыкəаз ахақымцəеи ачымазцəеи даара илыргəамтцуан, илымазам хьа-ак азы дкыжмыжуан, аиарта цкьаза илзырыпсахыр, дафыоуа, дылацшуа далагон. – Азəы итцхны исзааргеит, хымцада, стацацəа рыбз атцоуп! – лхəон.

Уахык зны даара хлыршəеит. Хтахахаа хшыцəаз, лыгзбжы харфьхеит.

– Аа, сылшыуеит, аа, сылхəеит, ахчкəа сықəыл-гəеит! Шəсыцхраа! Шəсыцхраа! Уаф шəыкəами! – дгьатцəыгьатцəуа дыкəтəон, дышьталон.

Харпзатцəы хатцейбаркьан, хналхагылт, быстыхə, ибыхы хəа. Аха лара илхəац лхəон.

– Лтацак цхыз дылбеит, уаха иарбан! – дагьуан лыбжы нытцакны Жəыргьыто.

Амедиахəшыцəа, ахақым цапшьафы ухəа еибароны иааин, цəгьала лыкəажара иалагеит.

– Иабакоу, иабакоу? Исцəылгеит! Шəлышьтал, шəлышьтал! Схəаены, сышыны илгеит! – дырзеикəкуамызт.

– Анцəа хрыцхашьа, бара ани лыхьтəы медалион саатцоуп дызфəу! Ахцатəи лтаца илылымтазаап, ббо! – иаацьалшьеит Жəыргьыто.

Аччара салыркит, арахь амитə ханиеит.

Оба-хца саатгы аилагьежьра хəфьын.

– Ажəратə шизофрения, уаха акгы! – дындəылтцит ахақым, Павловна дзыртынчша гəырк налылатцаны данаикəырк.

– Шьоукы-шьоукы иргəу-иргəатцəоу ухəеит хəа. Изака уааузеи абри дызтəу? – хымцада, абас игəы иа-анакон цкьа дыззымдыруаз, саргы рапцхьанатə ус сы-хьит, аха хəычы-хəычла еилыскааит икəтцəкьаз.

– Лпацəа рыхоык рыхəсақəа рыманы икан иа-хьа абра, длыдылкылом сыпсыр шəтахуп хəа. Уама иакəшəаз, са сызбар зтаху ипцхьыс дсымбааит, мамзар ахангы абра сдəылтцуам! – абас лхəеит Мина Павловна аха зегьы хандəылцаны, ахақым хада уи дыргəыбзыгуа данлацəажəоз.

Дтынчхахьан Мина Павловна.

Дыцəан егьи хоызагы.

Ицəан зехьынцьара ахəышəтəырта, хьаамтəак змаз азə иакəымзар.

Рацəакгы истахыз, нас, азмыцəаразы! Ани-ари, ана-ара – иабькəу сахьнанамгаз, исымхəыцыз!

Абас еипш ахтысқəа раан еихагы иаапкуеит, ифьхоит шықəса рацəала угəы итыхо, узхьымзо... Атцла махə еипш, урхьынхаланы уфьноухоит...

Сыбла даахгылоит, агəыр злапцəаз азахтə еипш, ска-лам злапцəаз, шықəсала исзымыоуа «С-убых тыпцə».

Ишца, сышцалагеи сара уи илызку!..

Иажəабжьоухараны – иажəабжьоумхац, ироман-хан – ироманымхац, ессе оымтан – иессемхац, аха изыохоуи изыофан икоуи зегьы ирыцкны исгəыбылны, исгəадуран, исхылшаран – исхылым-шаз, ес аашар – «исчкəахауа», ес аахəлар – сзеипцхызуа, исзыгəжəажəароу соымта гəлымтəах (имиц, аха иоымтамхой, ахьз хазынагь асымтахьеи!)...

Ишца, сышцалагаз, нас, сара зны уи илызку?..

АУБЫХТЫЦҘА!.. С-УБЫХТЫЦҘА!..

Ицъашьатэзам абарт аоажэак ауаф игэаанагара ахьысцэеиларцсо, – уимоу, лхылтэыми, дызланагалаз закэузеи хэа имхэакэа калашам цъара азэгы. Дабаанагеи, дабакоу иахьатэи хэоажэатэи ашэышықэсазгы акэымкэа, азежэтэи ашэышықэса аеиошамтаз, зышьта амшын иоагэылхэаны инхызлаз, уахагы хьагьежъра зкэымыз агбеицш, атоурых айлашыра иалазыз жэларак рхылтцшьтра иатэу уафцсыжэлак хэа.

Саргы убастэкы сыхьыр здыруадаз, цъара азэы абас акы далацэажэо, ма исзеитеихэо далагар.

Аха ацстазаара – цстазаароуп, атоурыхгы – тоурыхуп. Иагъа гьангыашра арфеиаргы, иагъа ихарамхаргы, зегы акоуп, шьтак ннажъуеит цъара, збахэык ннажъуеит.

Мшэан, уамажэ аамта ихагыламзаауеи ипсыз, иржыз ауафы ихатгэын, анкы азэы адэы дшықэыз, абри ахауала ипсыцшылеигафеигоз, ацстазаара агэыргъарей ашарей дшырфыхэауаз, амци ацтабырги дышрыбжъаз, насгы енак дышиз еицш, енакгы дшыцсыз, иказамыз азэ иеицшгы адунеи дшафнахыз атэы зхэо!..

Иубап, зынзак шықэсқэак рыла агэы лтахань, иааимафызны иаакало анышэынтрақэакгы, арха абга икэырфааз ацстэы бафкэа реицш, икэаш-кэашза хахэқэак краамта изкэубаауа, ишнеиуа, уртгы, апша иагазшэа, иныкэба ицоз, анкыазны абра цъара азэы ибаф амардахьасгы иказымтцо.

Аха иками ахатгэынқэа, анышэынтрақэа, абаа зкэыршаны, ақъашанақэа зхаргыланы, уахэаматцас ана-ара ақатцарақэа ирытцубаауа? Дара шака игэгэаны

икатцоу еицш, ашықэсқэагы рацэаны ирафырхуеит урт...

Зегь зхысхэаауа атоурых ауп.

Уи ашьха дагэакэа ирныфыз абжъеицш, краамта-краамтаза ианнарфоеит ацстазаара аамта харақэа иргэылыркъа иаанаго бжы хара-харазак.

Изгэаламшэода абри агэыргъафэааша: ирцшааит, идырцэажэеит хара хера калаанза 13-12-тэи ашэышықэсқэа рзы хбызшэала – ацсуа бызшэала! – ицэажэаз, афыра зныртцаз ахахэ – Майкэацтэи ахахэ!

Хэарада, дарбан ацсуазаалак иакэым, дзакэ милатзаалак, дарбан агэра змам апсуаа адунеи аниша нахыс иишақэаз ишреиуаз, аха агэра ду акэым, агэра хэычыкгы злаиоурыз, аиашаз, хбызшэала афрей апхъарей ыкан хэа анкыабынкыаза зны, уи еихангы – гэыгшыас иказ, мамзаргы, абри лоунытэи ашэышықэсақэа рхаантэи афыра знылаз ахахэ тынха – ахахэпфыха хэ хкынза, иахьанза иаазап хэа!

Ех, атоурых, атоурых! Зегь зхароу, зегь зыбзоуроу-гы уара!

Уара убаскак ухалалуп цъара-цъара, аха убаскакгы ухарамуп, убаскакгы укацьбеиуп, уафытэыфса уизхымго, аха ус шакэугы, унеизакны – убзиоуп, убзиоуп даараза, абри еицш ахтыс ссиркэа ауафытэыфса ицугалозар!..

Аубыхтыцъа!

Аублаакэа ртыцъа!

Бабатэиу, бабадгылыу?..

Бабакоу, бабану?..

Избан, избан, нас, уамажэ аамта сгэы бызтоу, таха сымто?..

Иахзеилоузеи, ма иахзеимакыроузеи बारेи сареи?..
Иахзеицшу ихамоузеи, саб бихылтца, баб сихылтца-
ма?..

Бсахэшьоума, бсахэшьапхаума?..

Кыкахшк хаицарбаазама?..

Анык хаицылхылтца, хлаазама?..

Зыцшьак ма хаицзаархыма?..

Аха бара 19-тәи ашәышықәса батәыми, быцсылман
тыпхамы, сара 20-тәи ашәышықәса сатыпхамы, динк
сыманы, самтахырхәо сыказам.

Са сзын икоу акызатәыкоуп: – са совет тыпхауп!

Нас, ус анакәха, иахзеилахари барггы сарггы!..

Сычкәынзар, бзиа бызбеит, схәарын, аха сычкәы-
намеи!

Ма истаху азәы изын быстахуп, схәарын, аха
быкамеи!

Ма быказма, быказма зныкыр бара?..

Банызма зныкыр абри адунеи?..

Аубыхтыпца. Сыкан. Санын абри адггыл зны, абри
адунеи! Сагышпаныз!!! Ба беицәа санызма, ба беицәа
цшреи, сахъеи, хъзи сымазма!..

– Баанфас, баанфас! Бысгәалашәеит, апхыз еипш иа-
аит бсахъа-быплан...

Ари ба боума, с-Убыхтыпца, ба боума изызку абарт
ацәахәақәа?

Шәышықәса цытк нархны анкъазы, абахча зырлашаз
алашара шәахәеипш, ба бсахъоума изырлашаз уи ауаф
игәы, абас гәтыгыгәаала ибыхцәажәаз, наунагзагы
икәиц цахәцахәны згәатца бтәшәаз?..

Апхәызбацшза!

Абасоуп ишбыхъзитцаз уи бара ахаан бзымбацыз,
ахаанггы бызбахә змахацыз.

Хәылбыгехан.

Ибгәалашәо, еафратагаланын.

Акыр ифыхътан.

Атра итамгыло шәаанда ацаф иадсылон амшын,
ашьтахъ шәгәафра, шәгәырфа гарастгы цсцәахастгы
иаиуз.

Издыруадаз убаскан уи агәрымбжы цкәа базы-
зырфыр, ибанахәазтгы уи ауха шәыфны имфахытцыз,
абзиабара бызтаз, аха убриакараггы мышьтацәгыра
бзыуз шиакәыз!..

Ибанахәазтгы шықәса фынфажәижәаба рышьтахъ
иәаахәырада мфаха иара амшын ахата шыбзыкалоз.

Аха иабабдыруаз, иабабхәыцрыз ускан бара
абырскак икәыпшыз, абырскакгы ззинқәа кәафыз, ба
беиха зхытцуаз, ба беиха збахъаз бабгы изымдыдыр-
зар, амалахазгы ихахгы изаамгазар!..

Дымфахытцит, нас, убри ауаф шәара шәахъ.

Агәгәахәа ақидқәа еифажьны амца ахъеикәыз
шәхацашъ дныфнажәгалейт.

Цшәымаггы матцуфгы зегъ шәнеигәныфын, асасцәа
ртәартә-ргыларта шәырхейт.

Ауархалқәа, асадаацәкәа еитцыхны ишьташәтцейт.

Ахчы уантак дукәа ааганы икәышәтцейт. Амца
шәфахан, фыц еикәышәтцейт, ишәырпхарц икараханы,
ихътакны иказ шәысасцәа.

Уи акөымжәи акабеи ишәын, ихтырца ыркыақыны ихатцаны, дкалаза, зынзак иббац-ибахац убых чкәынак, аха чкәына кьалантарк, чкәына бзиахәзак иеипш!

Бара егьбзымдырит, гәоарасгыы ма ибкыма уи иматәа здыз ацәеижь аґы ибыцәтәымыз ашьа шныкәоз, ибыцәтәымыз агәы шеисуаз!

Бара бакәым, бабгыы, ашьхауаа жәларак Нхытци-Аахытци рус зызбуаз, пааимбар хшыоґс ирымазгыы идырма, идырзазаргыы!..

Ихәздырхиаз атыпқәа рґы ханынатәоз, дааоґналеит, ихәеит, зґаб қәыпшк ампахьшыы лыхәда икәыршәны, алагьани аирызи кны.

Убасқан, баныоґналатцәкьаз, азәы амца оґеитциха-заарын, аоґны зегь зырлашаз алашара бааликазаап бара, бханьтә, бшьапаньнза еразнак илапш набыхганы.

Ахаан исымбацыт сара абри еипшыз апшзара, ахан исымбацыт убарт иреипшыз аблақәа, ихәеит иара, убри еипш хаґсахьа, убри еипш еиґкаашьа, ихәеит...

Лара даақапшьхеит, ихәеит, даасыхәаччан, ґымт-закәа длакәын, азы алагьан инантәаланы, сшьапқәа нзааргыланы рызәзәара далагеит, ихәеит...

Уа Анцәа! Зшьапы бызәзәоз дызустада, изызәзәозгыы бзустада!

Иара– апшыхәоґы, нак-нактәи бапхьакатәи ақәылаоґы!

Бара – анцәахша шьхатыпқәа, икәылара иахәхаран иказ!..

Даара краамтагыы ихаштуамызт урт бнацәкьара кәымшәышәқәа рыхаара, рыгәыбзыґра...

Ианылызәзәа, мпахьшыыла хаа-хаа, тынч-тынч иаа-лырбан, днеитатцын, егы асас иахь дниасит, сара уаха «табуп» хәагы шхәатәыз сзазымхәыцзакәа, ихәеит...

Ус-ус, алашара амца иахылтцыз таауа-иґаауа, еса-aira иаамачхеит, баргыы буал нагзаны, ашьшьыхәа, бшьапы ыкәбмырсзошәа, бындәылазсан, бцазаап бласкәантраза, апша идәылнагаз амахә қанқашеипш.

Ашә дынхытцын, алапштцашәареипш днытцаба дцеит, ихәеит иара...

Бцеит, аха бымцапшьха игәы бталазар акәхап, ас ар-гамаду ишихьыз ихәазар, нак-накгыы, игәы иґашәаз, аха изызкылымблааз ахы цахәцахә еипш, игәгы ба-зынхазар...

Бцеит, аха дымцапшьха бгәы дынталазар акәхап иара баргыы, дшыббоз еипш, ақапшьра мца оґабґысзар ицахәцахәуа, быпхашьацхатцә ччапшьк хаак неиґабыр-пхазар, нак-накгыы, уинахысгыы дыбхамыштызар...

Шәыоґны иааины арымзааоґык ицахьаз азәы дбызеипшымтәызар...

Краамта-краамтагыы бимахазар уи гәыла быт-кәаны...

Ааи, бзиа дыббеит, дыббагәышьеит, субыхтыпқәа! Да-ара бхы бақәпазаргыы, даара рацәак ибтахымхазаргыы...

Абрака иптәеит аамтала зны скалам ақьышә, дара краамтагыы иазбзиахоз сзыпшаауамызт.

Атцыхәтәан, сгәы ихьаауа ианытцалаза, иоит скалам, еихагы игәыпшқахеит!

Дамыр, Дамыр! Сатоумтан, уара сузызыроґыр, уара сузымхәыцырц шыстахыз, сгәы иахьтазамыз хара цьара сагазаап!

Исыздыруам ишыкала, исыздыруам, амала, сыгәнымоґханы, уажәа сгәы ианымкьон акәу цьумшьан ус зсыхьыз!

Исыздыруам ишыкала!..

Аха иудыруама ура схэыцра згаз уи апдхэызба дзакэу, урт ауаа закэу?..

Иуахахэу абас апсуаа ражэа иаланы: сас бзиаак дшыртааз рхэарц аныртаху: «Аублаа дитаазшэоуп уи асас дышидикылаз, дышиеигэыргъаз» – хэа?

«Аублаа дитаазшэа»...

Еилумкаауеи ура, ари иатцанакуа?..

Дызустада, нас, уи Аублаа, иабаказ идгғыл, иабакоу итэыла?

Уааи, усыцныкэа, хныкэлап абас ашыкэсқэа рышьтақэа рыцха хакэланы, амра инцэытцны ақэатцара ианнйтцало еипш. Уара умшэан, уака амра убом рацэак, аха иумбахэеи ашэапыцьяц инаргэылцханы лашаракгы кылкыашааза иахыанылахэу, цэгъашэагы ишылашарахо!..

Убыхтэыла! С-Убыхиа! Сублаакэа ртэыла!

Азеижэтэи ашэышықэса аикэшамтазы, 1864 шықэсазы кэуызхэара азэы даанмыжкэа, зэааизакны, зыцсадгғыл-знышэнап ааныжыны Амшын Еикэа инхызла ицаз шэара, аубыхкэа!..

Ма даеакала ишырхэало – аублаакэа ртэыла, ртэыла хькэыршэа хэычы, атэылафеацэ хэычы, амшын саса арахара итакыз фатцак икамыз адгғыл хэычы, уапццэык икамыз ажэлар зныз! Миллиардэыла ауаа зкэынхоз адгғыл. Адунеи кэымпыл дуззафэы, азиасқэа Шахэеи Хамышыи рыбжьара бжьыртэааны 40 нызкы инарзынапшуаз ауаа ахыкэынхоз!

(Еихазаргы – иззыцхыазахьадаз!..)

Зчеицыкеи зфырхатцареи зэырфэы аныкэафцэеи атоурыхтцаафцэеи ахцэажэахьаз!

Апсуааи адыгъааи рыгэта иаласаз, уахыгы арахыгы ирзеипшны иказ, ирхылтцшйтрахэыз амилат – аублаакэа ртэыла!

Уара иудыруоу, Дамыр, апсуаа крызхытцауа, крызбахэу ауаа урт аубыхкэа иапсуаан хэа ишрыхцэажэо?

Икалап, адыгъаагы убас рхэозар, атоурыхтцаафцэа, ажэытэзатэ аныкэафцэа шьюукгы апсуаа рмилат иаларыцхызон урт.

Хара хтэкаагы ас изырцхызоз урт рмилатра дырзырц, ма иртэыртэырц акэзам, шьюуки-шьюуки ишыкартцо еипш, убаскак дара ирзааигэаз, убаскак излахэыз уааны иахыиказ азоуп.

Аублааи апсуааи шака еизыказ, шака еизааигэаз акэзами иахэо Апсны атцыхэтэантэи ах Ахмытбеи Чачба ипа, ашэкэыфэы, еицырдыруаз ауаажэлартэ усзуфэы Гьаргь Чачба даныхэычыз, аазара аубыхкэа рфэы дахыиказ?..

– Нас, нас? Иацу абакоу? – игэы иаатцаххышт цхыафык.

Уфэы изхэаз хыла итэыхгы, иацу сыманда, егьиинда!..

Изфызшэа сыканда, сыканда!..

С-Убыхтэыла, с-Убыхиа!

С-Убыхтыпцха – стыпцха лаша!

Быхыз, быжэла, бтэыла ахыз хэо, азы акэарахэа сшынахэоз, сышшэызхыауаз, уа мгэартэ итапсыз иеипш, шэсылапсырц акгы шэыгым!

Ус шэагьапсуазар акэхап, сара шыкэсала сгэы исызтымгоз шьюуки иаалыркыан ифэны, ашэкэы хазына ныкэыртцазар!..

Иапхэозар, еитаргозар!..

– Иаха бышпацәаз?
– Сыцәан?..
– Быцәа тынчзу?
– Оо! Зныкгыы смаахәзакәа, акарахаа илкылсыршеит.
Ари – с-Пиндарелеи сареи ашыжьтәи
хаицәажәароуп.
– Бхы быхьуазма?
– Сху? Мап.
– Бгәы?
– ?!
Ех, схақьым цхәызба, с-Пиндарела, сгәыгырта ду!
Гиппократ, са с-Гиппократ!
Шака ибзиаз иахья уаарцхьар са сҕы, хымпада,
иудыррын иахатәи атцх шсыршаз – «зныкгыы
смаахәзакәа!»
– Уашьтаншәа ибыцхьоит, бгәы акардиограмма
тыхтәуп, хымпада. Бпульс сгәацхом.
Итырхтцәкьандаз иаргыы сыгәгы акардиограмма!
Ижәдыруазеи акы ранахәаргыы!
Атыгә-тыгәхәа еислап иара, арахь ақбаад хәхәа иа-
нылап ацәахәа. Зны алада ицо, зны аҕада ицо, зны
ихәахәахо, иҕхало-инлыбаауа... Лада-ҕада, ганха-ган-
ха – цхьака-цхьака!
Зымҕа зырҕашьар зтахны инакәаратца-аакәаратцо
ицо иеицш!..
Аха избан умҕа зурҕашьахуеи, сгәы ахац, сыцсы
ахац?..
Зынзак ани ацирк аҕтәи аклоун илацшхырцагеицш!
Иаартны иику иҕы ахәхәахәа итытцуа алента
иеицшны, амашына кәалац хәычы асаса хәычы итытц-
лап қбаад хәхәак, абарт сгәы атыкәбыжьқәа зныло.

Интересуп, иарбан тықәбжьу уа иахьяныло иахак
сызлаз – уаха изымизакәа исылацсыз с-Убыхтыцха
лажәабжь?

Ех, сгәы! Усыхьла, нас, иумуазар, амала, амачсацаз
акәым, аус злоу, хырхага злоу азы!

Шака исгәацхозеи абриакара игәнугаз, атцанза сеил-
зырхыз иахатәи ашара смырцәазакәа сахьамаз!

Уи уаҕроуп, сылашара сгәы, аха избан схы зысур-
хьуа?..

Иухәарц утахызар: адунеи азна быластцарц сьлшо-
ит, аха уашәшәырак бнысымцартә, убриакара амцқәа
сымам хәа?..

Избан, изумами, иабакоу уи агәы, сабдуцәа сандуцәа
ирызтаз, ршьа лазга-ҕазгоз, уа ушьагыы еиха изыркац-
шьышаз?

Агәы – зегь злазоз, зегь рыла игәгәаз, агәырҕақәеи,
амчымхарақәеи, ачымазарақәеи зегьы-зегьы,
ашьантцахәхә ианкькьаз ахызатцәқәа реицш, зегьы
зынкькьа хаха изгоз, изынзырцоз?..

Ех, сгәы мыжда, узыбзызгазеи уажәы сцо-саауа? Аа,
акардиограмма!

Ани ацирк клоун иҕы итытцуа алента хәхәеицш,
еитцыхәхәа акәалац хәычы итытцуа!

Аха уака ианнатцарыма иахатәи атцх – итцхны мшны
исхызгаз?

(«Атцх мшы» хәа срышьтоуп сара узмыртынчуа
ахәыцрақәа, атемақәа, ажәеинраалақәа иуцәдыршо
атцхқәа).

Атцх мшы, амз цхы!

Амз цхы анысхәа...

Са исгәлалашәоит итцәымг жьакцаха, еихымсыгъзо хьаамазаха иахьагы-уахагы сгәы иалагылоу мызтцхык.

ИТЦӘЫМГ ЖЬАКЦАХАЗ АМЗ ЦХЫ

Кыр шықәсақәа, кыр шықәсақәа рапхьақа иқалаз хтысуп ари. Ахәыцқәеи сарей ақытафәы ҳафны, сан лфәы ҳақан, ииуль мзасы акәын.

Даеа шықәсык ашьтахь саныдахарц сықан усгьы сәатшәаз аахыс иабыдаз! Зынзаск сеибахарц сықан, аха макъаназы нцәа дсыманы адәы сықәын. «Ан дызмам – нцәа димам» – рымхәои. Ахәычы еитцбы дгарххын – илымуит, дгарахцан – илымуит, крылфәахцеит, анс-арс ххәеит, аха дмыцәо, дмықәшәатәха дахзықалеит.

Абжәаапны, афны акәзар, усқак игәхьаазгозма! Дтәуар – даатынчхарын, аха арақа исзаруамызт уи. Есаaira ацигар бгьыц еипш, итцагахоз, хышықәса нақбак раахыс ачымазара баапс иаркараз, иархаз сан лгәы мыжда иалазомызт.

Убри ауха ақара схы сымшәицзар қаларын, сабаауаз, сшьапқәа аапытәтәааит, сан дышпасыргәақуеи хәа!

Аха умааргы луазма лара! Лызхара илзымбацыз, лмотацәа мызкы илымбар, илзычхауамызт.

Ма лаба аалытцшыуа (шьапы бафхьаалоуп дшарқәыз уи «ахзымхәа» – акыба чымазара!) лфәыфалхон ҳа хахь, ма адырра қалтцон – ибыман бааи хәа.

Уи ауха хьаак даргәатеигәышьон ахәычы, аха арахь лара илызхәомызт, ҳара иахзеилкаауамызт.

Атцыхәтәан, деитагаратцаны, дқьазаны лыртцысра

сшафыз, – лхы тқьазар акәхап, рыцха, – дыцәеит, – сар-гыы сафьцәааит лгара артцысра.

Аха иаразнак азәы сирфьхазшәа, сытрысынгыы саапшит.

Сан лкаруат ахь снапшит, аха дықамызт, ахыза нхьаршәтны дышнылтцыз иқан.

Ашырхәа сәатқьан, сындәылтцит, ак лыхьзар ақара сгәы назаны.

Сара саадырижтеи исыман уи ацәшәара, еснагь сан ак лыхьыр хәа, акы даахампытқәкәаа дагашазшәа!

Шақантә пхызла избахьаз дыпсызшәа, ак лыхьызшәа...

Сгешьуа, стәуо сфьхон, краамтагы уафы сизыршәыкьуамызт... Сааигәа данықаз усгьы слылапсны дыскуан, сфьсзмыртынчуа, сааигәа данықамыз – зынзак схагахон...

Издыруазшәа, исцәаныруазшәа уи заа дышсыпхоз!..

– Афә ббома, Чымса – дысхыччашәа луан лара, илафылгошәа қалтцон, аха илцәытццунлгәы ақәышра...

Хгәы лыргәгәон, агәра хлыргон уи зегьы хабзиарақәа баны, ххылтц-рхылтц дрыхьзаны, иаазаны, ибаны, лгәы рахатза, уаха злоу ипсра убеит хәа, неихыркәа лымамкәа дажәны дшыпсуаз ала.

– Адунеи тцәоурахом уаха, баашәт, ус қамлакәа! – лхәон.

Иа Анцәа, агәра хгар шцалтахыз! Аха уи хы-шықәса рапхьазатәи хтысуап. Шьта уи далацәажәазомызт!

Сгәы зызо санынапш, нахьхьы хәхьацатцла ду, хашәшьыра атцақа асқам хәхәа кыдчацала дықәтәан уи, амза лықәыччо, лхарп қәаш далцхаауа.

Сыөит лара лахь, харантө усгыы избон лцәа акәкәы дамхо, дрыцхәхәхәа дыштәаз.

– Хмаараны хаит, хара цъара инеиуа хаума! – сгәы атцәуара иакуа сналыдтәалеит.

– Ибуазеи, тәымцъара баазшәа! Бан лҕы бмааи, антас иҕоу ан дыбмоуит акәымзар! – Акәкәы дамхон лцәа. Дахьамхоз, ана-ара икылчаа-кылчааза ибахт-бахтза иҕалон, уи есымшааираггы илзыхарамхоз, анкызы изеилаханы ауаа нтцәоз лцәа-лжыы мыжда!

Аа, абан лхагәта икакәчааза акы ыкәгылеит, аа, лызлакытцакгы итцәгылаз!

Лцәа ишцәцәыхарамыз ицсабаратәымкәа иадырга-лоз!..

– Абасоуп, бара, саазкәылаз, цәахараха иаасысуеит, нас абахт еипш инасыкәнацсоит! – Имырхьаацәакәа акәын ишылхәоз, аха са сакәызма иззымдыруаз шака хьаа атцаз!

Икеикеиуан амыз тцхы.

Илаша-лашон хашта еиужь ду агәашашара иакәкны.

Ипцхозтгыы, илашозтгыы, нацънатә аахыс еипш, назаза азынггы!..

Аха ирымхәои «амкәыба еснагь азы аанагом?..»

Иамбазар акәхап хзыхь азы, хлантцы дталазар акәхап ханцәахәы, абри агәарата абзиаракәеи аламыси, ахьзи апшеи зиаск еипш иниакәкәа идәыкәлазар...

Убри амыз тцхазы сгәатцда ахьыпцәаз ипцәазеит, сгәыгракәа зеггы амза, ахаан дгьылггы уафгыы змырпхац, иарпшшеит.

Ифаххыкны хамхыртахыы атәыла рбго, ашәихәаф иеипш иаакәтәеит аты.

Аты, аты мышьтацәгьа! Сабду данпсышаз ашыкәсанггы атәыла урбгон.

Хханытцәкьа ара ақәцәаф уныкәтәаны уахакьууан хгәарата.

Убаанагах, иутаххазеи, аҕа убома, иубо уара уага-аит!

Узын хыцәхәцәхәк шпцакамлеи!..

Шақантә дахафахьаз уи сабиашья мазала. Икам-шәазоз ихызатцә ала хлантцы ихәылырбыбны итеи-тарц, аха иамуит!

– Иамбахкәа, абни апсаатә цәыршәага, атцарақәа ирылырцаз, ала ишынтапшыз ашәа цанцаны еимыр-жәжәо атажә аума кыр збоз! – схәахуан сарггы, аха арахь сцәа стыхьтшьяауан...

– Иакәытцшәа иҕан, еиталагахт, ахы итәшәааит иабо! – илцәымыгхеит сан.

– Уи акәым, абни хла Момсажәгы Анцәа ишәиит, абри атцх ду иууеит, иууеит, иахьынатәо.

– Иажәит, сан, иахьатәиу цьыбшьома! Афызцәа зеггы авпсаахьеит! – акы иатцызгон сара, аха уи абыжь-ггы уоубжьха сгәы икәсуеижьтеи...

Сабду иашья иаанггы ус, рла рыфны иатцаууан.

Ичкәын уаха ианизакәымх, деихсны ишьит, аха иҕалашаз усгыы иҕалеит. Днаганы анышә днартеит рылахыс абахчафы, уинахыс ипсыжра тыпха иҕалаз.

Джуп уи шә-шьафакгы ахьыбжьам инафс ижу иашья – сара сабду ивара, ыршьа змам азиас еипш, хыс-шьа змам ахәаа еипш, ирыбжьоуп урт еснагь ииатцәоу, есышыкәса сабиашья ихырцшзаауа-ихырффо имоу ақәыцаанда. Рыпсы антәз еицыз, енакгы иеицрым-шәацыз, зыпцстазаара қәра ду еицызфахьаз, ишақәнагаз еипш, еихабы-еитцбыла инеишьтагыла знарцәымфа иныкәлаз.

Назазаз сгэы исзадымкыло, егьсзаапырымго хьаа-хоуп ишысыкылаз сара абри ахэаа ирыбжьалаз.

Данпсуаз уасиатны инижьит сабду:

– Аарцэы хшеицыз еипш, нарцэы хайцызар шөтахызар (сара даара истахуп!) икалозар, импсуа азэггы хакам, хазкэатыц еизакышэтэ сашьей сарей, еидышэымган. Лахьхьи ақэыц тла ахыкэгылоу ахэа-фы ажэйтэ хтаматрафы хапсыжра кашэтца! Уа егытыц пшзароуп, иагьейцахзеипшуп!»

Усгыы ифыщны адгьыл пкатэын, избанзар ажэйтэ рыпсыжрахэы харан, рани раби усгыы зкэатыц рмо-уит Апсны, Тьркэтэыла иахьахнагаз, ипсит, ибжьазт рыбаф.

Абри ихэеит, дагыпсит, аха ицпсыз иуасиатгыы уа «инаицыржит».

– Ипсымтаз дтанагалан ак ихэеит хэа, лахьхьи алазара ицода, атэуаф дыкоуп, ацэымзаркра ыкоуп. Абра хазха ахыкэан араду аафсан адгьыл изпышэка! – лхэан, уа «иаапылкеит» санду.

Сан рыцха, дыкэгыжьааит, ауаа лзылжит, дад иара дахьахэаз азкэатыц ишэт, лхэеит. Аха уажэы усгыы апсыжракэа досу рымхьртакэа реы икартцо иалагеит, акгыы амам, рхэан, уа иаапыртэеит.

Издыруада, сан, абанс дад ихэаз хэа, дамыхэазтгыы, санду уи иуасиат налыгзаргыы! Уи усгыы сан «хьи» лхэар, лара «оок» лхэалар акэын! Пхэыс бзиара лыгмызт, аха абри сан лфы акы аалызымрееит санду Катиа!

Бжеихан иубац-иуахац анхэеи атацей инымтэазо ртема, рыхка! Насгыы арака иацлеит зеггыухазырштуаз:

анхэа-анхаф пхэыси атаца-шьнакэмапхэи реимаабра, азэы – лхы аламыркэра, егыи – лхы ашьтыхра, сара хэа!.. сара соуп!

Аха уи азын шака бзиа еибабоз сани сабдуи, шака еиххэыцуаз, шака пату еикэыртцоз! Шака длыхзызауаз итаца!

Шака акы игылмыжьуаз итацагыы!

– Бара, сжьаны мацара апхэысра шаасылихыз хэа!.. – лгэы иладуны дихьгехэалон сан сабду.

Ахаан зыхь знапы заазымкылазакэа, мрак зхы икэмыршзакэа изызхаз сан апшқарахаазара, лхатца да-ныналхьрга, иани иаби даарьдхалейт, хэык ахэыцкэа хлыманы.

Амрагыы лыкэпхейт, азыхьгыы лнапы заалжит, аеагагыы лжит, ацэмафэагыы лжит, драшэеит, длатцеит. Афны-адэны еихалхэит, ишьтылхит...

Вера лнапы, рхэеит лчеицьыка, рхэеит, Вера лфырпхэысра, рхэеит!..

Издыруадаз итегь шака рхэарыз, сан, абас икья-фымхар быпстазаара, «хьзымхэа» мыжда бахэнам-тэыр!..

Ианба, ианбабызцэыртц, сан, нас уи? Иабантэыбзаргеи, егьбзаазгада?..

Бара ибхэеит:

– Сычкэын аа-мзы анихьтыуаз, сгэыпхэы шэын, ипыркеит, атэа тхэаны, ирыцкэаны ифэрхэеит. Ус-ус, игьейт, ибзиахейт, аха убринахыс игэастон, икэымпылза расацк иакараны убра ак штахаз. Аха ис-хьаамызт-исбаамызт, ус, убри ашыкэсан, азфа иагартэ, ишазхаз збейт, ахьаагыы шьтнахит, тачкэымзаирагыы

ихахэыршэыгэха сгэы инкыдтэалейт... Иазхацыц-
хьзагагы амцагы аеыпцэа иакуюейт, икыдблаауюейт...

Исгэалашэоит, исгэалашэоит, сан!..

Исгэалашэоит уи амца анацралоз, баныбылуаз: боу-
разоуроу бцэышза баатэон, бчабра ырбаазан иакэтцо...

Сара хазы сгэы сҗатцэуо сыбзагыан, икабымҗан,
бацрымхан хэа, ичха, ибыхгоит хэа... Бцо-баауа
ихтабкын, еихагы ибыраапкит, схэон...

Ех, сан хэаша! Убри абааза хьшэашэаза уи быблырта
инакэыбҗацыпцхьаза, саргы ихьшэашэаза акы сгэы
иадлон.

Ихьшэашэаза!..

Аха избан... сан, ус зыкабҗоз? Ишпабалхэаз
ахақым, ахахаи, баламкысын, акы адбымгалан, мам-
зар еихагы еицэабҗэуейт, аракэакэа планы ибылало-
ит хэа!..

– Дабмыркысын, бан лассы дыбцэымзырц бҗахызар!
– еснагы слымха тыршьаауюейт абарт ажэакэа!

Абри акэын, нас, саргы сгэы ихьшэашэаза иадла-
лоз!

Ианбабыхьҗэка усгы, сан, бхэыцишь? Абни
ажымдыр хэыч иҗахаз акэну? Бҗашьазар, сан?..

Дгэырҗахэха аус шиуаз, дшымашьоз, дшымтэоз,
дагышымшэоз, иаалырҗкыаны иматҗура данамырх,
бхатца икэшэацэгыаны, иббац иакэзамкэа дааоналаны
деизҗэыҗыны искам даныкэха, – Унан! – хэа быонагызны
банаатэа акэзар, сан, уи рапцхь аракэа андэыкэнатцаз?..

Сан, саб иҗаарых ауп, ба бҗаарых ауп ани
с-«Маҗиса»-ы сзыхцэажэаз, итема хаданы иалыз-
газ, игэылсыртэааит, ихасыртэааит, исахьаркыратэ

оымҗа «маҗэахэны» икастцейт акэымзар. Быхьзҗэка
нарбаны, быпсҗазааратцэка атэы зыфрын, еицэаз
жэабжьхомызт. Аха уигы зхароу бара бакэхеит.

Ибгэаларшэеи, ашкол ханҗаз хабригада «Амхтэы
бҗыц» тшэыжьроуп хэа ианхадырҗа сфызцэеи сареи.

Дасу шэусура, шэықэҗиарақэа рехэаны, акгы
казымҗазгы рцыаны астатиақэа антцаны, инаган
хчаикапанырҗаҗ арамҗа инадхарҗаблейт.

Убрака икан статиак, бара баапсара, бықэҗиарақэа,
бышчаихыхоы бзиаз, ухэа ргэы зхэоз.

Бхымцэажэашьасгы ихамаз, нас, хабригадаҗ
беипш ипцхьагылаз ахэса маҗзар? Иаабоз, иказ аиаша-
ми хзыхцэажэарц ззин хамаз харгы?

Ххэы хшахатэаз, бааонашылт бара, снабҗаҗшит,
иагыасцэымыҗхеит. (Ацэшэарагы сыман, нас, саргы,
бсымдыруаз!)

Ишызбоз еиларҗэыҗы ибкыз ақяад кэыжэкэыжэ
амца инакэбыжыт.

– Х-«Амхтэы бҗыц!» Сан, ус зыкабҗцеи! – сҗатца сгэы
иоқылахеит.

– Даеазны исыбмырбан абри. Быпцхамшьазои, бан
дырехэаны агазет дахьаныбҗаз? Ргэы иаанагозеи
сызлатэоу ауаа?!

Ех, сан гэак, «ргэы иаанагозеи» бхэо, бхы цэахуа,
ибыхэҗоу ахьзгы бхы инахыго, ибылымшозгы бы-
лыршо...

Шаkantэ бхы бамыхэо бышьҗаны, аа, ханҗэейт,
хҗатын җабааит, аа, хчаибгы хыҗейт, ипцхастахеит,
анырхэалак, шаkantэ бхьаа җахэаны бҗынабхяхьаз, ара
хаками, нас, икахамҗои хэа ахэса рапцхь бнагыланы!
Шаkantэ бычмазаоны бышьҗаны, уа апшэма дыками хэа,

сасык агэашэ данааталалак, акёыора баакёытцызшэ, – Унан, бзиала уаабейт (ма шэаабейт!) – хэа, быччо шака-
фы бырпылахяз, иныкэыбгахяз, сан!..

Сан, шака сгэалашэари, шака ртэы схэари!..

Икалазеи, нас, абри абгыц хэыч аёгы снабых-
цэажэаны, сгэы быладуны ак зфызар, сымала соума,
сфызцэагь, исыцырфызар?..

Абри ахтыс хэыч еснагь исгэалашэоит, сан, ба
быхызала акы анызыоуа, ак анысхэыцуа.

Убри азоуп, сан, быхьзытцэкагы Матциса хэа изы-
сыпсахыз изфыз сповест аёы. Сара издыруеит, сан, уи
бгэапхон баргы, егьсыдбырехэалон – быцсы таны
бахьзатгы.

Бхаан салагахьан уи аповест аора, быцсра амшала-
гы шышыкэсагы итынхадаха ишьтан, насоуп санала-
газ, убригы бара ибышышаны, цхыз избейт, сан, нас
ажэинраалагы алсхит, бара ибызку, инымтэо, иахья-
гы сцикл иахэтакуп.

Бычэкаса, хыфы лархэы-оархэуа акы башьтахуп.
Бгэамтуан иахьыбымбоз. Сан, ибыхьи, бзышьтоузеи,
анысхэах, – Бкалам исырзыз сашьтоуп, бхэахт!

Сан сылашара!

Сан, сылаапшыра!

Быцсы атцакада цскаларта Анцэа исумтан! Барей
Тута қашьдеи шэыцс атцака!

Бара бакэын сара сцеипш зегь хьтцхьртасгы
цансгы иамаз. Бара шбакэызгы рдыруан хатала иб-
зианы быздыруаз, иаасыкэыршаны иказ ауаа, иахьягы
быцсийжэтеи, быкамижэтеи уамажэ аамта штцуагы,
ибзиазан бызгэалашэо. Ажурнал аёы ианыркьыпцхь,
сан, уи аповест сразки сцеипши зегь змабдоз, знапы

ианыбтцаз хашэкаёыоо ду Баграт Шьынқэба амшынхыкэ
аёы хлаоёиуа зны ханцшахьырсуаз, о-саатк усгы
дсыцныкэо, игэы сызтаны исеихэон убри ибёхьюу зе-
гы ирыцкуп хэа. – Амала, ихэа, лыпсаца бзиахааит, бан
рыцха лакэзами изтаарыху? Лара дсыдгыланы аччахэа
исалхэозшэа, зынзак лцэажэашьякэа, лыбжьи ахыска-
ауан санацхьоз!.. – ихэеит.

Сан, сара уи еихау хэшьярагь стахым, – разкгы
стахым!

Исгэалашэоит даёакгы.

Икасымтцаран иказ исзыхынхэызтгы убри асаат,
убри аминут! Амца ақэбырцхон, ахэшэтэыртах
бныкэон, сан! Убаскан иахьяа-иахьяца умбазо инкьд-
зытла ицахьан (уи адэахьяла, адэахьяла!) бгэы икьд-
тэалаз ахахэыршэыгэ.

Ибыцлейт, быцшзахеит, зынзак бёахеит, «бдыр-
шэтит» ант ибылалаз арентген шэахэа мыждакэа – урт
быршэтны бейкэарыблырц икан усгы! Ашэ аасыртит,
бааонашылейт бара бшеишеиуа, бгэырғяхэа, бшыа
бёыкэпцаауа, атыпца нага леипш, бхэацыхэапшья.
Сан, еснагь быцшзан, аха убри аминутаз бшыцшзахаз
хэашья амоума! Издырит бгэы иахэашаз, бгэы
зырцкэынраз ак шбызтысыз! (Багёамаыз, нас, сан, 43
шыкэсагы бхьтцуамызт уи амыжда банахэхоз!)

– Сан, Верачка! – сызхара бысзымбо, сызхара сыз-
бмейгэыргэо, иоасыхэлатцэаз сылагырз сызнымкыло
снабыдгылейт.

Ашьтахь, атыпца хэыч леипш, бацэыпцхашьо баацэа-
жэеит:

– Абна хыхьлыбаауа дгылан шэгэыла ду Шьынқэба
(ускан онык хейиционан!), исзымдыруа хатца бзи-

ак дидгылан. Санаарывала, ацшәа ааибәххәеит, нас ани ахатца иахь днахәын, – Дузымдыруеи ари? – Ари Нели лан лоуп, – ихәан, сааиирдырит, – бхәеит. «Кох, зынзак дыцхәызбазаап! Ас иҫоу, ицшзоу ан думазар – разкыми!» – ихәахт, бхәеит! (Убри ахьеитабхәозгы бацәыпхашьон!).

Аа, нас, атыцха леипш бказтаз ажәакәа!

Егыхәшәу, егыражәгоу, иагырҫагоу ажәа, ажәа!..

Шака ибзиаз уи еснагы ирхәышәтәыгазар, еснагы ирҫагазар! Шака, шака ибзиаз!

Сара апату исызрыкәу, бзиа излазбо акара ҫба инацтаны рацхәа схырхәоит урт ауаа бара бзырҫашаз, бхы-бгәы ахызташаз ажәа цшзақәа базхәаз, аамталак акәзаргы, иахьеиқәырхәалаз ант ипланы ибылаз арақәа мыждақәа!

Сара издыруеит, убри аминутала иныбтцаран иказ, мышкы иадамзаргы, ацсык шахыртаз!..

Ианбыкәу, ианбабызцәыртци, сан?..

Усгы, иахәагы уатәгы хәыцыртас исымоу – ианбыкәу, ианбабызцәыртци, сан уи «хьзымхәа» мыжда?

Издыруада, абри аены акәзар: агәгәахәа алахәеиқәатәақәа аашәхеибахәеит. Бхәыцқәеи барей шәыҫны шәаадәылырцан, аитцбы игара даалкәкәааны! – есышьыжь иашәа быжьха ачарахәа иаашәыртлоз быҫнашә аҫҫахәа иҫадыркын, ақәақ-ақәақхәа иаа-суа асакьқәа еихданы ианылартцоз, ба ибылартцозшәа бызрейцъыз, ахәаа бызтаз урт ацәымг жыакцақәа рақәзар бгәы назазаны иалакацаз, нас ацәацәгәахь зхы зырхаз?..

Сабду, убри аенынза акьалантар еипш игылаз, убри аены зыбга хәаз, ауардын иманы длеин, бысабицәеи барей шәнаньртәаланы, «Ишыдыдуеипш – қәа ауам», дад, ахахаи, бгәы кабмыжьын, бымшәан, зегь бзиа-хоит!.. – хәа, алымҫанык дышбабжьоз ақытахь банигоз, ауардын агьежь ҫыжбжьы акәзар иракәаны быцсынтры зегьы зәалызхәаз?..

– Арт иаауго ирзууазеи, сыцкәын затә дабоуфеи, ура хлахәада? – Ханду лааҫтымта акәзар уи иоунажызы даеа рақәакгы?..

Мачхәума, мачхәума урт, шака утаху!..

Шака утаху арақәа рахәыцқәа, аамтала рхы цәытцакны, хназхьынхалара лыцсапара абақоу хәа, адесантцәа реипш ибылатәаны шықәсыла ицшымыз, сан!

Башагы ирхәома, нас, икам чымазара баапсы, иаа-лырқьан аушәақәа иаацәыртцау хәа. Уи иалшоит краамта иулатәаны ицшыхәлар, уцсы апара иазцшны.

Уцсы узамыргар, быжь-цсык зухалар – даеа усуп, инуцитоуп ацсуа иҫынқәра, иахәа даара-даара ишмач-хазгы.

Аа, даеа хтыск, хымцада, убасканоуп ианыплаз урт арақәа цсәахақәа! Рацхәатәи бхылтц-лхылтц, бмота, дини аҫны даннабгаз адырҫаеноуп ари аныкалаз, сан!

Дышгарабтцара-дышгарыбхра бзымдыруа, ҫыц анра ацәанырра бызцәыртцны, бгәыргәатцәа быҫнан, сан, хуада!

Илызыршозеи, мшәан, лхәаакәагы лхаштма, лыцхара иакәытцма ани «адажә» лгәы икыдтәалаз! – Сызхара бсызцәамшьо сбыхәапшуан, сан!

Ҳгәылапхәыс, ашә даасын, канвертк ааслыркит.

Ахәычы лгаратцара баеын бара.

Сара ажәжәахәа иаахсыртын, апхьара салагеит, сылагырзгы сызнымкылакәа (ускан иабастцахьаз, сабашыцылахьаз сылагырз анкылар, албаадара!) аеырхәа аеыланахеит.

Иееиу, уаф дзыргәыргыо ак шсанамхәоз бдырын, была тырхаха баасзыпшит.

– Изакеызеи, бзиара иазхәами? – баагытцөыгытцөит.

Иагышкәакәаз, иагыейкәатцөаз уи абгыыц мыжда иахәон, сан, иахәон ба быхьз ала, бхатца Тар Залтинцка Алтыкә-ица инаскьагазоу лагерк аеы ахгара шикөыз, ипсы штаз 1942 ш. август мза 19 рөынза, нас дшыпсыз... СССР апрокуратура Иреихәзоу аколлегиа иус ишахәапшыз, хара шидмыз, дышиашаз ала ареабилитациягы шизыруз...

Бара ибдыруан, сан, ари атыхәтәантәи – дышиашаз, знымзар зынгы ииашара шаадырцшуаз, аха ибыздыруамызт, мап, ахаангы агәра бгомьзт, сан, рапхәтәи ацәахәакәа ирхәаз, агәра бгомьзт убри аенынза!

– Леи-бгеи ирфаз, уара ахәаша, сышцагыгуаз! Сыргәыгуа сышцааугеи 20 шыкәса дузза?..

Беизкәығены адиван бныкәхаит, сан!

Нас бгылеит, бтәеит, быонагыежыит, аха бамкит, сан, бамкит хәоны!

Ипжәеит абырскәтәи аамта ихызазо иртәны иаабгоз бгәырәа мыжда!

– Уаха зылахь акы анымыз, айкәыбга, Залтинцка еитамхәа! – бхәан, ихьз аатыркьаны, амыткәмахәара бналагеит!..

– Бандбыкәхшоуп, абаа, сәтабымтцан, аха убри иеипш ак зыкәзамыз дыкәзам. Уи иааста сара избазаеи, абри

игароу сахьлыхьяз адагы истахузеи разкыс!.. Знык абарт рызханы, иуааханы, шәкәык иапхьо, тцарак ртцо, сылаиабандаз!..– шихәоз, кәашьдацәгы! Шәтцаракәым, изхарагы гарак шәизгархма, шәизгаратцама. Цьарантә данааилак, уажәоуп, дангарстца, икоумтцан, уара хага хәа, дышхьызыжәжәауаз, ажәжәахәа шәаагархны, изхара дшәылахәмарыр акәын, шәгәыдикылар акәын! Еикәымшәа, зылахь акгы анымыз!..

Са исызхәарызма, сан, шака бхәаз, шака бгәалабыршәаз, шака лагырз кабтәаз!..

Банхәа сакәызшәа, – Сәтабымтцан, абаа, бан дбыкәыхшоуп!– бхәон уажәи-уажәи!

Ахаангы, сан, уи кьаадбгыыцкгы ианзаларым, иагыкылнаблаап ауразоуроу, ашьацмакәа реипш итығәа!

Убри аены мацара ибгәырәаз, ибтцәуаз быжьгәыжк ирзышьтыхуазма, сан!..

Усгы шә-ракәак аунашьтит ускан бгәы икьдтәалаз ани «ахьзымхәа» мазарахәжә!

Убри аены инаркны, иага зундазгы, ицәышыз матәак сзыбшәымтцеит, сан!

Еикәатцәамыз зегы ашәыга илтабтцан, еикәатцәасамсалха иаакәабтцеит. Ахаан ишланы азәы ибмырбацыз, еснагы ибшәуаз бхахәы ахакәитра набтәит: ашьаатантә итцылашаауа, ес, ипштәыдахо, илеилашлахәа ицеит, быкәрагы акара нацнатцеит!..

Санду лоуп еитах ифырцхәысхаз, ашәы сшәырцартә иауазеи, лхәан, лымцангы иаалымгеит, аха убас лгәы кьджәазаны даакәыпсычхаит, иахьагы ихьантыцыз сгәы итажьуп саргы! Убри нахьсоуп уи сара еиха дрыцхасшьауа саналага.

– Шәән шәара дшәыкәыхшоуп, шәыбзиаха, шәуааха. Аҗарақәа шәтца, шәаб ихъз шәацсаха!.. – абри акәын талисманбыжътас ихашьтабтцоз ҳахынтытцлак.

Хар ҳамамызт, сан, ҳаргы, уамак ҳазмырҗазаргы, азәы ҳиеицәаны ҳхы ныкәхамгеит!

– Амала, а-ах, сышьтәын усқан, шақа схынцыцыз бдыруоу, ани саазара бзиа иахыркәаны. Зныказы схы ааиатәасымшьаргы цәгәа исымбо сеаакәстқан, аха ис-замуит, ида цсы схамхеит! Дыхәмарҗын, длафхәаҗын, ахәылак! Аҗны дыканы, тынч уиртәомызт, иахәшыцәеи сареи ҳашьтыхны ҳаршәны, ма ҳаркәымпылны, ацыгәкәа реицш адиван ҳныкәицсон, нас днеины ишьапқәа ааихыхны хыхь дыҗақәтәон, ахәыцқәа реицш ачу-ачу ҳәа.

– Дугаз, дугаз, аа, схы сурхьит!.. – ахәхәара сналагон.

– Усоуп ашьнакәматыцқа, сызхара бхы сықәтәеит анхаҗазажә! Ус ауми шәышхашьтоу, бабгы ишбеихәоз!.. – инапы ааинкьо, иаaira дук згаз иеицш дааҗналон!

– Аа, зыжәла маатки бжаки ҳәа иаазхәаз! – ҳәа җазны атцәы сылеитцон.

Сара сызхылтыз, ма сыжәла рзы акы ааухәар, аешьра сығенықәскуан.

Сгәааны счамадан аашьтыхны, сабраахь сцоит, уаха саауам ҳәа, сгәы стәтцәоу сдәықәлахан!..

Санхәыпқацәа цоу цышьа, иҗны иансышьталалак, шәылкәатци, дахьынзацо аабап ҳәа, инаганы ауатах иныҗнеикуан. Саргы сабацагәышьоз, аҗны сааватәины аулица саангылон.

Ус, иара даакылсуан, счамадан аашьтыхны, дыч-чо, – Бахьцо баалеит, Вера, баама? Икәоузеи бахьнеиз,

бани баби шпакоу? Рыгәкәа бзиоу?.. – Сыжәаа инапы натцхны иҗынеихон.

Уаха акгы сзымхәо, сгәаарақәа зегьы насхыцсааны сицны саахынхәуан... Дарбан хатцазаалак дшыкоу еицш, дсыламцәажәо, сыхъз имхәо, егыиуа, душьыргы иҗыкайтцомызт. Иан ишылбоз, шақантә абас дхәхәмархъаз иахәшыцәеи сареи... Иара иоуп уи ахъзгы сызтаз.

– Уу, дида, исахақәозеи, зынзак уапсуара урзит! – ҳәа, – уажәы убри акәу цышьап ацсуара еибаркны изкыз! – аҗрап-чапра далагон иан. Уимоу, шәаргы (ихәыцқәагы) инапаҗы шәикуан иани иаби рҗы, дшәахәмаруан, шәирцәон. Ақытаҗ ханнеилак, нак-аак шәымахцә кны шәиманы амхкәа, агәылацәа зегьы ааи-мидалар акәын. Зегь рыла ацсуа тцаскәа ирыкәныкәоз, соуп зхәо тахмадакгы, ҳаи, ииуазеи ҳәа иааианазым-шьоз дсымбацызт.

– Ғаи, аибазара шәоуааит, шәеигымхааит, дад, даргы уаргы!.. – ҳәа, ус иахәтаны иузшәа, дныхәа-ныцхьо инаивсуан.

Икәми, нас, зкәазшьа зҗыдеи зуаҗышьа гәлымтцәахи зегь хнахуа, иацымкәа икәитцо ахәыцгы занарыжьуа, адугы занарыжьуа ус иахәтазшәа здырбало? Убарт дреиуан шәаб!..

Шақантә ибымхәац цышьа ихабхәоз, сан, ҳаб избахә!

Ғыц ихәхазшәа шақантә еитабхархәаларыз ҳаргы!

Атацәараҗы икәло иарбанзаалак гәырцынтцак иакәроу иадамхаргы, зегьы-зегьы рышьта нырмыжьыр калом ацстазаараҗы. Ани агәыргәроуп тәа рацәак нтыра змам, изырҗашьо акы анаапыраха, икәзамшәа инытцабоит.

Амала, иразкны ибзыкалаз, сан, еикэтэашо
пшышыкэса ибхагылаз быхшара хшеибгаз,
ишыхэычыз ишлахъаз сахэшьа хэаша лтэы бымбакэа
бахъдсыз ауп!

Агэдыхэа цъанатцэкъа бцеит уи лгэакреи лыгзбжы
бгэы итцэымгха иаламгылакэа (абри сара сшахаанхаз
еипш).

Апстазаара аматцэеипш иахынхалаз, уама зхэо,
уама зхыжжуа иаапшуаз лыбла тырхахақэа блакта
таршыртэ бахъаанымхаз!.. Барак изаацэаны быш-
пацси хэа, аа-шыкэса дузза мшеи-мыхэлеи ишсыз-
хымгоз, сан, шыжыы ишэтны уаха инеикэацсаз
акэыкэушэт еипш, мгеимцарак иалагзаны днеикэаблы
дцеит.

Дмацэыс еимкъараны апстазаара днагэылсит.

Дыпшатлакэ мфасны сгэы зегъы тгэыхааны дниа-
сит...

Убас дласны дниасит, сан, саахэын – дсыман
аехэшьа, снахэын – дсымамызт аехэшьа!

Шаќантэ иақэыскхьюзеи сылағырз неикэхэаланы
изфырц абри лзын сгэы итыхахью зегъы, илуафышыаз,
дышпсынтрыр къафыз, Ленинград ахэшэтэыртаф
дахышыштаз, ашытахыгъы дагыахышыштацэаз,
лыхъзи лыжэлеи мхэакэа, «29 шыкэса» хэа ишлышытаз
ухэа зегъы-зегъ нарбо.

Аха иахъагы-уатцэгъы исзыфуам инеипынкыланы.

Сеикэабылзо саналагалак, акы-фбак ажэеинраала
зфит, ажэеи-ажэеи ахъеихысхэаауа, дкэиц цахэцахэны
дсыцэналашэалоит.

«Сара сахэшьеитцбы, сахэшьеитцбы рыцха!..» – аа,
иахъзу изыфраны исзымфыз уи илызку!

Макъана схэфы исзаамго, схы исзадымкыло рацэоуп,
лнышэынтра ууаза хапсыжрафэ ишынабывагылазгъы.

Ипатретымзар, кьюшэоуқэак ракэымзар, лхэыцқэа
злакым, илытцкархэны, инхаз ак шыќамгъы!

Апартетқэа, апартетқэа!..

Музеи фныкеипш, сабионы атзамцқэа кыздыртэааз!

АЕНЫШЫБЖЬОН...

Аенышыбжьон сықэха сфынасан, аа, агэашэ аар-
тны хгэарц еиужь ду снықэлеит.

Ашьац иатцэа снылсны, атаќэажэ лхапыц затцэ еипш,
саб игэарата иахаанхазан иќаз хафны затцэ амардуан
хэыц сыфхалеит.

Исгэалашэоит, саныхэычыз еихык-еитык араќа
итагылан ахыбрақэа, урт рацэан.

Ари уажэ егъќэаскъоуп, егъматцуртоуп, хафны иа-
вагылан аматцуртатцэќа, шыкэсык апхъа еимырхыз,
ихыбгалаз.

Уакэын ххэыштаара мца агэгэахэа иахъеиқэыз.

Қабацэа, рабацэа ирхааныз, уажэы еиқэжъакцаха
хца атќа аеыхэчар итаршэу хархнышына ахыкнахаз.

Аматцурта илахыкны сыбла ихгылоит быцала ишыш-
ны, ишыыхны игылаз егъи афны, – иќказа итацэноуп
сара схэфы ишаанхаз уигъы.

Иандырбгазгъы сгэалашэом.

Уи анафс ихаккала игылан хца ду, ф-фык змаз, ала-
малагы итамцэлоз.

Уи илавакных – хафцара ду, хуалырқэеи, хачуанқэеи,
ххырхыны зыфнагылаз, еитцыхэхэа, уаа-шэфык зкы-
шаз «азал ду» зфапшыз.

АЦСТАЗААРА АЕПИЗОД ХЭЫЧЫ

– Сатамыз, абрааума абригь-абригьы дахьышьтоу?
– хәа – иаагеит азәы ибжыы хәшә ахьтә.

Схы нархәны, зны ианытцло, зных иеаеаза атзамц
ианылало ани сцъарсахъа сшахәапшуаз ауп ари
шаасахәаз.

Саахъахәит.

Хәшә дылагылан арпыск, амра дабылны дцеи-цеи-
уа, ипсуа еикәа иакәыз икьае амагракәа хъарены, игәы
апхъа цыртланы. Игәыдымзало иикыз акарпыжә акәын
рапхъанатә убла зыдхалоз.

– Ара бышьтатцәкьазаап, ор-раа! Сара уи...

– Ак иаго азә лакәым, шухәоз, ус ами? – иажә
анагзаха имтакәа иааимыздеит, сааччеит.

Зәааирхаз инапы ааимсхит.

Иабаказ анкьатәи издыруаз инацәкьаракәа
тхәаакәа, инапы кәымшәышәкәа! Урт уажәы «ахгы
зрылымкьо» убас цәак хәа рыкәын, ицъацъаза, икацаза,
иазрыжәхъан изаазаз анышә. Схаан амыдагыцәатцәкьа
сымкыц, аха абас изыфоу, еикәышышьа-еикәышышьа,
зцәа жәпаза икоу анапкәа анысклак, мыдагыцәак
скызшәа збоит...

– Каи, цыушьт, ус сымхәеит! – Иааицәымгхеит исхәаз,
аеыпцхәа акапшьрагы леиґысит (Анцәа хрыцхәашъа,
уажәгы!). «Уаха иузкамыршәи укапшьхара?» – гәаныла
саацәажәеит.

Духәапшыргыы – дкапшьхон, уара уихәапшыргыы –
дкапшьхон, ус казшьас иман иара!

Шьоукы рґы сыздыруам, аха сара сґы ус акәын.

Иаасгәалашәеит ххәычра, хашколтә шыкәскәа...

Сөыза Шамониеи иареи сасыртанык амаца еицас-
уазаарын.

– Баша хәхәмаруама, бааи, акрыкәтцаны хәицасып, –
анихәа, – икәахтцой хәа дтцааит лара.

– Са саиааир, Чымса дсыбтоит! – иааираргамазаап
иара ихәмарра ақәкы...

Дмақаруа даакылсит ашьтахъ Шамониа са ськны,
лара лтәала даара ихымызгылшьеит, даара игәнылгеит
амаца сахыкәйтцаз.

– Ух, уи уара ацәыршәага дустаанза, уахьтәоу умгы-
лааит! – схәан, сгәан, амацакәа иеацсаны сцеит. Хы,
иитахкәоу ббоит, антцәажә!.. – леылзеикәкуамызт уи.

Лара дзырмақаруаз – сара скьатеиах цнатцәон, сыч-
чон, уамашәа сарччоит иахъагы, ианаасгәалашәалак!

– Ахых, беитаччахуеит! Уаха ишпабхамыштүеи, асду
еипш! – дааччеит Такәа, уажәгы иаргыы игәалашәазар
акәхап ари ахтыс!– Сзыкәшәазеи, уара!.. – ихәеит,
деитәакапшьхеит, анкьатәи ихәычра цәаныррак хааза
дшааимнадаз иныпшуан.

– Мамоу, цыушьт, иарбан узґу! – схәахт саргыы,
сцәазна смыждаха, анкьатәи сқәыпшра аказшьақәа аа-
сылыжжны.

Ицәгыазам, нас, икаиматми иумазар абас ихааза зны-
зынла инулсны зхы угәалазыршәо цәаныррак, инамзаз,
ихамтәааз, аха ноунагза зцәаара цхатцәыпцхатцәуа иуцу.

Уи ахәыштаара иеҳәаршәу акәиц хәыч иафызоуп,
цкьаахәаумыртытыкәаиумбо, ахауазааигәахацыпхъаза
еиха-еиха зыпхара уныруа.

Абасоуп аускәа шыкоу, санхәа лыцкәын! Баша
умцашашалан, нас, сара сыббаанза, бгәы тыкка, ауалыр
еипш итацәны адәы быкәын хәа. Мап!

– Иудысныхэалоит, пхэыс дааугеит хэа саҳаит. Хагьеиуацэахеит, уи удыруоу? – снаихэацшит сыччо, убас сгэалакара бзиахеит!..

– Аиеи... зынзак ба бкынза дназгои, аха лактала шэеипшуп хэычык, шөшеижроу мѳашьо, – ихылца лархэы-ѳархэуа дсыхэамцшзо ауп ишихэоз. – Хаѳны апату илықэу абжеихарак убри иабзоуроуп, ибдыруа-зааит! – дааччеит, дагьяакапшьхеит еита!

– Уихэацши уажэы иихэақэо! Ускан игэагъны сыхъзгы ишсахауа иузхэомызт, – снацэа аасырмакарит сыхэмаруа.

– Ани икамлаша усоуми! Акыр сықэындаз, сығегы ейхымтцаз, аѳрагы балагозу! – Исыцихэон алаф!

– Аѳра иауеи?

– Иауеи, бымбои, бмыѳуазар, бабеипшаауаз ани, зан лмагра итшааз! – дыччон, дкапшьхон Такэа, длафуан, ахаан изымхэацыз зегы ихэарц итахызшэа.

Сара салацэажэарц сгэы итазма илафынгы анкьатэи «хачкэынра»! Икоуп шьоукы-шьоукы, иара ус илафынгы уи алацэажэара хьмызгны изыпхьазо, ианбыкэыз, уи еипш анбахабжьаз хэа, аргамату мап ацэкуа. Издыруада, дара рзыхэан лытцшэа ахьамоз акэзар изыхьымзгыршьо? Мамзаргы убас ипшьоу акеипш ипхьазо, дахзызауа игэы итеитцэахуазар, ахцэажэареи алафхэареи иацэыхьчаны, мамзаргы дызмышхэазо хьаа мыждаха итцысны ҫыц идэықэлар хэа дшэозар?.. Иудыруазеи, егьа рыцхара ыкоуп! Убас акала дызбон иахьанза Такэагьы, хьахьааибобо, ихэы ицэысфазшэа, илақэа цэытырцшны, дапсышэадаха дсыхэапшуа.

Уажэ хаизуаахашьа цьасшьон сара, сагьеигэыргьон, аттаттахэагьы сгэалашэара ахацхэ цнартлон.

– Ихабымтцои, иан лмагра дыштоу? Шакаѳ ргэатцэа бфаз бдыруоу?

– Хаи, ахарақэагьы сыдуп акэу?!

– Ахарақэа ракэым, аха агэнахақэа! – дыччеит ибжьы ныхтцаны, нас ишьтаз днарылапшын, – Сағамыз! – ихэан дѳагылеит. – Анахь сдэылтцыр еиха еигьуп, азэы акакеихэа дсытцакьяанза! Ба бызгылома?

– Аа, сгылоит. Схы сахэом хэа уархэама? – сыччон.

– Анцэа иумхэан, цьушьт, бҫы иташэақэозишь! Хаи, сыззарышьтызгы схамышти! Быздэылтцуазар, абна быртахуп, ус зыбтэык рымоуп буаажэлар ххантэаѳ иҫы, – ихэеит. – Абригы иара иоуп ибзаазышьт, хьахьа ибоуааит! – акарпыжэ ахь снейрцшит.

– Сара уара иумтанууп ишызбо, табуп – схэеит!

– Ауп аха, иара изкымыз, ара бшышьтаз пхьыз избаргы, ихастдомызт. Пхьызгы ббара азин сызтагэышьода, уажэшьтак зынза салымззааи, санхэа лахэшьа лыпцхалыпцхалыпцха... барбан, мшэан? – дыччон, дыччон.

– Ускак иумырхаразани!

– Исырхара-исмырхара, ех, башоуп шьтатэи! – Хэмаршақэ даақэыпсычхаит, нас еита ани акарпыжэ ахь иниаигеит ицэажэара: – Быпшла, уашьтан ибзаазго зеипшроу ббап!

– Аиеи, кабақ, дук, акамбашь дузза зтатэаны ижахэо, – иааимыздеит илаф.

– Аиеи, кабақ дук, камбашь дук зтазо иакараны! Быччоит, аха хколнхараҫы иаахрыхуеит хара уажэы акабақ, ани ацсуа кабақтэка! Уи еипшу тырқэтэылангы икам!

– Уа ахаангы икамызт! – саақэыпсычхаит, ипшатлакэха сгэы инажэлеит хажэлар ирыхтыргахьоу ажэытэзатэи атрагедиа апшағьык...

– Шака дычкэына бзиоузеи, дбашьюума? – Мина Павл-ипца дтцауан.

– Аиеи, дсашьюуп, хқытантэуп! – схэеит, сагбаа-хэыцит.

Иахьатэиала, ииашацкьаны, дыкамзар калап сқытатэык, сара ешыак, гэакыак, абык, анык, ехэшьяк реипш исымпхьазо!

– Зегь бара ибашьцэоуп, ибахэшьцэоуп, ссиршэа-кэоуп бшыкоу! – ицьалшьон Жэыргьыто-Ламарагы.

– Афырпхэыс, уафра бзиоуп уи! – саалырехэахт ди Минагы.

Зынзак ампыл згазаап!

– Иара усгы алыпшаахкэа еизганы индырха-ма уа, рызегь азэ дубар, азэ духаштуа, ауаа пшзакэа, акьалантаркэа!.. – дцэажэон Ламарагы.

– Ее, сикоч Жэыргьыто! Ибзырбахьада суаажэлар! Хабзырбахьада!.. – схэеит сгэыргьатэа. Ахаан хыхьк иамыргэатеиц леипш, сласкэантраза сышцакалеи, ухэара-уеи!

Иацы уаины уаахаланханы, жэларык хтызшэа, хказшыа дыршыас иамоузеи!..

Сахьаркыратэоымтакафырхацэаирыхтысуаакеипш урыпхьозтгы абарт сцэахэакэа, хымпада, иухэыцрын абас: ари аипылары, анкьатэи ацэанырракэа ыыц изырфыхаз, нак-накгы еихахауа, игэылыртэауа, ыыц игэылтцны ишэтуа акы зхылтцуагь ауп хэа! Мап, дад, мап! Акыс – асахьаркыратэ оымта афырхатца иакэым ара аус змоу, џбагы – апстазаарае икалало эпизод хэычык ауп – ажэытэ цэанырра, анкьатэи афара хааза иаазызыфыханы, ахаара угэы икэхэхэа иааузныжьны иноухытцны инаскьо!..

Дарбан уафызаалак ипстазаара тэуп, еибар-куп ари еипшу, ма даеакала ихюу, угэалакара шытызхуа, ухы-угэы азтазцо аепизод хэычкэа – ахтыс хэычкэа рыла. Нагзара акэзааит, нас убри еипш ацэаныррагы, агэалашэарагы – ахэа иехэоу, иумбо, ахы ицэытцухыцыпхьаза зыпхара уныруа акэиц хэыч еипшу!

Аха ианцэытцухлак, еа рыцхарак калар, харазак изымнеикэа хэычы-хэычла икьато, ихьшэашэахар!..

СҚЫТАУАА

Абри амш тоурых мышхеит са сзын нак-нактэи сыпстазаараеы!

Сындэылтцит исыпхьоз рахь.

Урт ани хатцла затэ амцан итэан. Рыгэта дтэан Ххантэаоы, иатлаз пижама кахэхэа «дамбар амуа», ишэхыпхауа. Амала, аеа номерк еитцахар – дагьызталомызт, убаскак дтатцты дтэан! Уи диватэан, – аа, зынзак издыруа! – аскульптор Рухазе.

Инаос дтэан чкэына қэыпшк, ашытахь дызлаздырыз ала, абафхатэра змоу, агэыгра рхэамц хазхазгалахьоу апсуа скульптор Стасик Иванба. Уи сара иахьада ас дааигэаны дсымбацызт, избахэ еиха издыруан, акыбаф змоу азэ иоуп хэа.

Арака итэан убас хқытантэикэа, сара сира ыынтэ издыруаз, исықэлаз, убас хатала издыруазгы исзым-дыруазгы.

Даара сиеигэыргьеит абри ауаф кьае пылтыкса. Уи сабиашьцэа-сыжэлантэкэа дреиуоуп.

Ианакэызаалак убри снаихэацшны, сгэы аамыцшаар аузом, убас абык иакара исызгэакбоу азэ иоуп. Акыс – саби иарей еикэлацэан, аус еицыруан, цсык еицырхан (Гэдоутэ ханынхоз), абас ышыкэсака, дтаацэарахаанза пхьартас, аангылартас хара хэоны акэын имаз... (Хэоны ухэаргы, ы-уадак, хэфатэ катцартагы, хашьталартагы, хэаилатэартагы зегь цьарак акэны! Аха сан излалхэоз ала, ионазоз рацэан уи! Уахык хэоык-жэоык халампхьякэа ахаан икамлацыт, лхэон, икан мызлагы шыкэсылагы ачымазцэа анылзышьтазгы!)

Ари зегь сара иабасгэалашэагэышьо, ышыкэса затцэык ракэын исхытцуаз уи ауада ханыонырцоз! Аха исахауеит лыбжы:

– Шэаб дандырз, хэоны уаанза иахьей уахей иагмыз хэыццэа, хтынхэцэа бжеихараоык хэцэхьатцит. Азыршы рэаскэазшэагы ацсшэатцэкагы сахэара иацэшэон, абри Гарасма ида... Сыздыруам дагызлеикэхазгы... Акино ахь баалароуп хэа симаны ддэыкэлон, ацэцэахэа бзия ханыказ. Ахэычы дабазго, анысхэалак, са дыскызаауеит, хэаас дкабымтцан хэа, ихэда бныкэыртэаны биманы ифэынеихон... Шакантэ акино нагзаны имырбакэа ддэылыбгахэаз, шакантэгы ишьамхы бырбаазэхэаз!.. Аиеи, аиеи, ихабтцом!..

Усгы шэаб диоызан, шэаб бзия иибоз ракэын хэа ааззылхэалакгы харгы харфэынтцэаауа рыбзиабара аашьтаххуан, хэб ицэа рхахкаауан!..

Сан хэаша, ацсрахы данейагы, абэа, унапы Сануп, схэыцкэа, урхылацшла хэа инапы ханылцеит... Бхэында назарак иакэым, иааигэоугы, ешьакгы изкацэарымыт Гарасма ускан алагырз икеитэаз!

Ионы, итаацэа хархыцхэазаланы хэимаазеит умхэозар, егыс еснагы илацш ххын, иаххуп иахьагы, игэы хзыбылуеит дахьыказаалак. Иахьагы цьара хнышьацэхныслеит хэа иахар, абык иеицш хэагэхаазго азэ иоуп. Саргы сгэы изыбылуеит, саб ицэа ихыскаауеит, аназара цьара дызбаргы, снейны ихэда сэынахэсыжэуеит дгэыдкыло. Уаха саб хэа азэы дгэыдыскылап хэа укоу, дгэыцшаауа сааигэытцеихэцэоит иаргы!

Ахаан исхаштуам хтыс хэантэа: сахэшьа мцацэа адуней цэеижэлагы цылагы данацырцуаз аены акэын. Уаоытэыоасак игэра ганы дсызимто ацсыжрахь – лнышэынтрахь хэнынеиха. Кыргыз азэгы дсызимто, лхахы сцо, лшьапахы сцо, лкэыршэ цшкэарах «еиела» дтэсыхэцэо (ахьта дакыр – сызшьауадаз!), леимаа хэыцкэа лшьапы кэрышэцэа ирышьхыршэшэо (лшьапы дашьыр, ишцазуаз!..) сылхан.

Ацшкэи ани шеймыркэкаауеицш, хэимыркэкааарц иалагеит ахацэа.

– Лыцсы бмыргэакын, лымфа дыкэцэа, дад, ус азэы икаимтцац! – аедныхэахь ииасит ргэы анццэа.

– Са схэла уахь дтэсыргылоит! – схэан, сейхеит, аха срышьтауазма!

– Уи апцэыс илусым, дад, ахаан цсуа итаарых иамхэац! – дсыкэцэкарц инацшыгеит хэуеишьара еихэбыкгы.

– Шэылкэатц, шэанацэалбеит, лгэы шэымхэын, амэлагы згэы такаакэоу! – Иаасахэаит убаскан Гарасма ибжы.

Саакэцэаиааит зылагырз фэыц атра пжэаз сара:

– Уара, уара унапала дтаргыла, Гарасма, сукэыхшоуп!
Уара улхылацш! – Усгы иара ида уаха азэггы игэра
сзымгеит!

Атдыхэтэанзас снапы налыхышьны, лыбла ташәә-
шәәкәә снарыгәзны (шака быхышәашәаз, шака бгәакыз,
шакаггы бтәымхахыз, бахәшьа!) лқәыршә дырәаггых
лоуразоуроу даатахәхәаны, дааипхышьшьааны дна-
ганы днаистеит... Настәи уаха акгы сгәалашәом,
сцацхәытәкыа акы сеиәнатцәеит, сәысзеиттымхуа...

Шака уафы игәалашәозеи леи-пси рыбжьара, шака
сахыа убла ихгылозеи...

АРЕКВИЕМ РАЦХЪАТӘИ АККОРДҚӘА

– Ара икабтои? Бабаказ? Уара ари лакәызма
шәызфәыз!– Сгәыдикылон сашыаду Гарасма.

«Анцәа ихәар, иахыатәи амш бзиарамзар акгы сзаа-
нагом!» – схәыцуан гәаныла, сгәалакара шытыцны.

– Ишпа, ари шәкытантәиума? – иааңеишьеит
Рухазеггы, суаажәлар шракәыз анидыр, – Оо, зыхыз
СССР иахытәахыоу ақыта хызырхәага балцит, уи насып
дууп! – ихәеит.

– Ха хзынггы инасып дууп лара хара дахыахтәу! –
дааехәеит (зны-зынла уи азын ирутозеи суаажәлар!)
Ххантәафгы.

– Баатәеи, дад, баргы бхы аахалабтар хтахуп.
Абри хазипхыз убриоуп, ишыбдыруеипш, уажәы тра-
дициа бзиак шытырхит: Аңынцәтәылатә еибашыра-
ан дасу рқыта иалцыз, аибашырахытә изыхнымхәыз

рыхызала абакакәа дыргылоит зехынцәара зеггы
иахыырзеипшу... Уи, ыкамзи, рыбафцац уа иша-
мадамггы, зеипш нышәынтрак еипш ирзыкалеит
хтцеицәа шыахәкәа, иахыа ихалагылагәышьам, хызла-
пшала хтәылеи хажәлари зхы рыкәызтцаз. Абри хара
хапхыаггы азәы ихы итамшәацыт, аха, ишыббо,
ыкамзи, иахыанзаггы иахзыкамтцац.

– Излакахтцо, ацара-ашыара зхәаз иеипш, хамамкәан
хақан акәым, ус-ус, иахзеифымкааит! – даацәажәеит
Гарасмаггы.

– Зны-зынла уи аиҫкаара мцацәоуми хәартә змам!–
днәскыашәа дахытәаз гәыбғанс азәы изы ихәозшәа
даацәажәеит еазәы.

– Шәара ишәхәа ишышәтаху, планс иашәто, шәагас,
тбаарас иашәто, настәи сара исусуп, – ихәеит аскуль-
птор.

– Икашәтцозар, арскаамта ианаажәгах, шәымчкәа
еизхозар, уафцас икацатәуп, – схәеит сара.

Шакаңыара избахыз игыамадаха, ихәфәала, апслымз
зәыппуаз абакакәа, казак иакәым, печкажәкатцафык
иааилиршыыз акы акәушәа.

– Ипшаатәуп даара иҫыцу, иоригиналтәу формақ,
атәымуаф иблаз акәым, иара изтәу, иказтцо хазгы
кра-цанакуа, кыр ханахәо икалартә, цшыатыпқ
иафызахароуп уи...

– Шакаф тахада дара, рыцха? – схы наиқәыскит
хқытсовет кыр шықәса раахыс хантәафыс иамоу, зыб-
жа аибашыра иафахыоу, аибашыра аветеран Виктор
Тәанба.

Снаргәыдыпшылеит игәышпы зеггы кыдыртәаны
икыдыз иорденқәеи имедалқәеи.

Уи ианакэызаалак ашэитышэи днеизом абасала урт игэы икыдыртэаамкэа.

Забцъар ззышьтамтцо асолдат иеипш, ахаан изышьтатцом шыала-цсыла иааигаз, дышрыпцоу еипш, иагынаалоит дара.

– Икоу хэа, арк ыками, бара Анцэа ииныхэаша! 130-оык ыкоуп, итцегь рыцшаара-реилкарагы ҳафуп, – ихэеит Виктор.

– Шэиоажэижэоыктэкоу?..

«Дым-дым-дым!» – иааипмыркызакэа схы иасуан, иасуан...

Агэгэа-гэгэахэа сқытагэы икэибахэа, рабцъар разкэынтца илеиуаз арк сыбла иаахгылт.

Сгэы неидыгэгэалеит, атцэыртхэагы схы мацэыс блыгак налкэа-налкэеит.

– Шакоо цадаз еибашьра? – сылагырз сгэытчауан.

– Цшышшооык инреиханы!

Агэгэахэа иацлон ршыапышьтыбжь, иацлон, азхытцреипш ианын урт сқыта агэымоо зегы рымпытцакны.

«Гэао-гэао-о!..» – ицон, ицон!..

Аккорд хьантак иацлон аккордк, даеа аккордк...

Ахахэ еипш сгэы итахауан урт, итахауан...

– Бара бзаазгаз, дад, абра абарт хааста урткэа, ыкамзи, еиха бхы рызцоит азоуп (ажэоан еита сналеитцазахт!). Бхацхраа, абри ауаои барей шэеынеимажэдар, ишшэылшо аадыруеит, дад!..

Агэгэахэа уи ацамоабжы аарла иалыоны исахауан Ххантэаоы иажэакэа.

– Ара ишэымоума дара? – сышхэыцуаз саацэажэеит, аха сеилыркааит усгы.

– Рсия?.. Ибдыркэогы калоит уа, аха бжеихараоык...

– Иабалдыргэышьо, уара, усқан лара дхэычзамзи! – ихэеит Гарасма.

– Аиеи тэа! Лара мою, харгы иаххаштуама ххэо иахзыкалаз, апхыз еипш зхэынгаак аабо рацэоуп, – даакэыпсыгчхэит эазэы.

Уи сара харантэилоуп дшыздыруа.

– Зэыр ара ишэымазар рсия? Иаашьтышэхыр иауаз! – дынрылапшит Ххантэаоы.

– Сара схатэык сымоуп, ус иныкэызгоит, – икостии ум аахыаиршэтит Виктор, иорденкэеи имедалкэеи ахьаркызы рытцака итцакатэи ицьыбахьтэ кэаадкэак аацэыриган, пшынтэ иреыз бгыцкэак аарылигеит.

– Аа, абра иануп зегь рыхьзи, рыхэлеи, рабхьзи.

– Хара ихамоуп хкультуратэ хан афэ астенд ду, зегы азэы даанмыжкэа рпатреткэа-ртарыхкэа ахькыду. Рыцха, зпатреткэагы нымхаз ыкоуп, – ихэеит Гарасма.

«Убри астендцэкагы сымбац, нас, суаоума?..» – схы гэыбган настэеит.

– Илбахьазар акэхар, дад, – ихэеит азэы.

– Ибымбацт? Аиеи, мшэан, усоуп ишыкоу, инултцыз нак ипагыахоит! – аара зегы сара инасыдитцеит Ххантэаоы.

– Хара иаххароугы рацэоуп, уи зухэозеи! Хара тэымк дэеир, ее, ихамоугы-ихамамгы зегы еипгало, еифырцаауа хэипылоит. Ха хтэык иакэзар? Хаахэынгы хихэапшуам. Ус хаказагэышьамызт анкэа, аха... – игэы еибакны даацэажэеит ани исзымдыруаз, аламала фызымтуаз.

– Хара иаххаразар, ихариашап, ыкамзи, хапхьака...

Сара урт ирхэоз шыта сгэы акгы ыкэсуамызт,
«станагалахьан».

Сапхья икэын пшь-дакьяк иказ асиа.

Ашкэакэа иланыршэланы еикэатцэала ианын уа
арк ирзынацшуаз, рыпстазаара зынзалаз ацэахэакэа:
рыхьз, рабхьз, рыжэла...

Схэы-сжыы гылон.

Азхытцреипш агэгэагэгэахэа хқыта аулица
бжыртэаа илеиуан арк атцеицэа.

Атцеицэа, атцеицэа – зуазэк шэфык иреифсуаз!

Рымфэабжь иалыфны игэытшыааган сгэы икэсуан,
сгэы икэсуан, сгэы икэсуан ареквием!

Ареквием

Дыкан Ауафы.

Дыкам Ауафы.

Дыкам, аха дыкан!!!

Дыкан абри адунеиаф азэы хэа дыпхьазаны.

Хьзык иманы.

Жэлак иманы.

Милатк датэны.

Тэылак дахшаны.

.....

Ус-ус-ус...

ИАХЪАТЭИ АГЭЫЛАРГЫЛА

Ари рапхьазантэ – с-«Жэамш»... афы ииз рапхьазатэи
аккордкэа роуп, нас Дэрыпшыаа ртцеицэа рышэкэахь
иисыз.

Ари инацлеит ускан «Ахацэа рхацэа рашэа!»

Импсзо, имкьатазо ашэеикэашэа – ареквием –
амыткэмеи афырхатцарашэеи еидызкылаз!

Игоит, игоит уи мшафенеипш ишгац игаларц!..

Уиоуп музыкатэ фонны иатцалаз аладахьтэи ахы –
«Сапхьоит асиа..»

Уи иахылтцит «Амемориалтэ гэы!»

Игылон, игылон, иазхауан абака!

Сгэы итиауан уи абака!

Ианылон, ианылон ахьызкэа, ажэлакэа тыкка!

Ахтыпкэа реипш ианпыкка!

Уи инацлеит «Ихатэаам анкетакэа!»

Ихыблаау, згэатцга кылблаау анкетакэа!

Иаахсыртуеит, акакала, еихсырпхьоит адакьякэа!..

Сапхьяф ухатцкы! Абарт ахкэа арака атдыхэтэан
еикэысыпхьазаз шыоукы нагзаны, шыоукы ааркьяфны
ралагамта акэны иахьиз, иахьанылаз абри с-«Жэамш»
афэоуп. Аха уи еилкаау мзызкэак ирыхкьаны (еихаразак
ускантэи аамтаз игэагыуацэаз атыпкэа ирхараны)
иахьяуажэраанза исзымкыпхькэа иаазгеит, аха
сахьхэым, Анцэа ибоит! Избанзар иароуп – «Жэамш...»
ауп шыатас, хацкыртас иаиуз ашытахь изфэуаз (уигьы
жэашыкэсала!), атдыхэтэан хацсырацэгья баны сзыл-
газ, егытсыжыыз сышэкэы-хроника «Уара утцеицэа,
Дэрыпшь». (1984 шыкэсазы).

Ауафы ажәфанахьтә дшымааз, дызхылтцыз шыкоу еипш, ахроникагы зхылтцыз абри с-«Жәамш...» ауп! Аиаша схәап, сычмазафхеит, аха мышрақә стәлон уи ахәшәтәыртә! Сгәабзиара ахәшәтәра атқкыс еиҫа сыпсы иахәаз – иит, рыҫахаддыркит уи ашьтахь апхьяфгы иибаз, сқытауаа Дәрыпшыаагы гәык-псык адкыланы, иазгәдууны, иныхәа дуны изпылаз! Ихашәтә, убри егырааны исымфыргы – сычмазафхон, салымгаргы – сахыпсауан!

Убаскак исхын-исыпсын, исыгәтыхан, исыпстазааран уи!

«Жәамш...» афгы, ашьтахь изфыз сызлацәажәо ахроникагы икоуп ирзеипшу – усқан акыпхьраз зыгәагырагь ззингы сымамыз тыпқәак. Урт атыпқәа рмыдара – са сфымта акыпхь аҫара алымшон исыпхьазеит.

Иахья уфы зкуа, узыкәдырзуа режим баапс аныкам, аҫагылазаашья схы иархәаны, ара ибжыазфхеит тыпқәак. Акы – уи исызгәакыоу, саб иашта иатцеи иашаз, аибашьяра збахыда иалазыз сабду иашья иҫа (схата сзын исгәакья сабиашью!) Симон Махмед-иҫа Аҫарба изку ажәабжь ахартәаароуп* – Ари афымта анапылафыраф маҫара инхаз ахроникахь усгы исзиамгаз Симон, усқантәи иааитҫагылаз рапхьазатәи асовет фәруаа зегь реипш, даара дсоветуафны, даара апсы иханы, агәра дугы игоны дықан 30-тәи азалымдарамәмабара шықәсқәа калаанза. Ихы еипш зыгәра игоз, итцоураз ауаа хазынақәа-еиҫабацәа, иуацәа, иқәлацәа – зны азәазәала, нас хәыпхәыпцла еидыхәхәаланы иганы «ажәлар раҫацәа» роуп хәа рҫакра, рахгара,

иааргәыдтцаны рышьра ианалага, уафы ишимбац иееитеимкит, ихы-игәы ахшәаны дҫалеит рхәоит Симон аламала дмыччо, дымгәыргыауа, дгәамтцуа...

– Уара, изаамтахеи зыгәра аагаз, уара, ари закәи, уара!.. – агыпшәыг ифнарцалаз еипш, дзакуамызт, рхәоит, афны. Арахь ибжы изтымго. Итумган, ак умхәан, уаргы ухәцәдырзуеит, еилымкаарак калазар, иахья идмырәеиргы – уатцәы идырәеип хәа, деиқәыргәон зегы, сан рапхья днаргыланы. Уи усгы убаскак ихы акара пату лықәитцон, хатқак иеипшгы длықәгыгуан, илхәоз дзахымпо дыкамызт.

– Абри шәаб иҫакра зынзак ибҫа аапнатәеит! – лыбжы сахәуеит сан!

Аибашьяра аныкала, хәпсадгыл хьчатәуп, анырхәа, – Иарбан, уара, иахдырхьчо – ауаа рҫаныртәара бахта дуу?! – дыхәхәон, ипсы еиқәыччон. Аибашьярахь аҫарагы иҫазамызт, аха зегь андәықәла, дцеит.

– Стахар – стахеит, сынхаргы – арахь схынхәуам, Вера, Залтинцка дхынхәанза! – аа, абри акәын, нас, ихәаз Симон, инхареи – инымхареи, ихынхәреи – ихнымхәреи саб ихьз иадкыланы.

Дҫахеит, хәарада, уаха избахә камлазар... Саб иеипш, икамыз-ианымз азә иеипш днияззаа дцеит. Уи дызфазгы – фашистцәоуп, аригы – дызфазгы – фашистцәоуп, еифырго хәа икахузеи!... Еифыргоз – шьюкы зыхьз аахтны адунеи иахаз, егырт – мазала, гәатала, шыатала!

Пхьан ишысхәаз еипш, иахья уфы зкуа, узыкәдырзуа цензура баапс аныкам, аҫагылазаашья схы иархәаны, абрака иагәыласмыргылар, уаанза иахьгылаз атыпәф

исмыргылар, сыламыс исзатқауам усқан, «Уара утцейца, Дэрыцшь» антсыжбуаз, иалсымхыр ада цсыхэа сырымтаз Дэрыцшьаа ртцейцаа рахьтэ даеазэ итэы). Уи ашэкэы аайдкыланы саналага, акыпцхьрахь саниас, итахаз рсиа иарбоу рыхьзкэа ус ибышьтыр калом, КеГеБеаа рылапш ахымгакэа, рзин бымамкэа хэа анырхэа, икастцагэышьоз, «амшэ иакыз – «Дадах» – ихэеит», – хэа, иганы ирыстар акэхеит. Егьыкартцейт рус – усқан уи асиае иарбаз 135-оык рфеынтэ жэаоык анырымхыр рымуит, аикэатцаа ларыхьшыны исыртеит... Сара стэала акыргыы снашэаашэеит, ани ифы снеит, – ари ифы, аха ирымуит, хаала исархэеит, урт ауаа зыхьз узымхэо шыоук шракэыз...

– Азэи оыцьеи рымшала егырт рыхьызгыы бмырцэгьан, бышэкэы амоагь фэбымкэан, – рхэеит.

Икалеи, ирыхьзеи анысхэа, иахьзымхэогыы ыкоуп, аха ибдыруаз, урт Хапсадгьыл ду иагацеоуп, ичархэаоцеоуп, рхэеит... Цэгьашэа игэнызгеит урт ачкэынцэа рыцхакэа рыхьз абжыажьра, аха снапы иакыз! Еихаразак азэы лымкаала сизыгьатцэыгьатцейт – уи схэыч хшыоафэ игэакыза, ихалалза инхаз, аибашьрахьтэ зыхнымхэрагьы оынтэны игэнызгаз сқытауаоы, сыуа-стахы, егьсгэыла хазыназ Гэынба Хаит, Тамшьыгэ-ипа иакэын.

Абри еипш иказ ауаоы хазына, аныхафэ сноугаргыы, сыхыкэаарын ус акы дшалакамьыз хэа (ус акэхап егырт ажэаоыкгыы чархэаоны рылахь адамыгацэгьа шаньртцазгыы), Хаит дахьыргаз хашьхакэа зыхьчоз ар рахьоуп. Уахь ихаргалаз зыцсы таны изыхнымхэыз Дэрыцшьаа рычкэынцэа иахьагьы зыхьз риашам

ыкоуп хара шрыдымз ала, алемсакэа ирцыланы ирыцхраауазшэа, арахь илыбааганы ихакэыртцарц. Нак-нак усгыы еилкаахеит уи еипш ачархэара атыц шамамыз, аха ачкэынцэа рыхьз ырхэашьны илыбжыархэаша иргеит.

Ишысхэаз еипш, хагьеиуацеан, хагьеигэылацеан Хаити хареи. Сабду иахэшьязатце Шьямсиа лцейтцбы иакэын. Уи акыта Аротэ иаду Дэрыцшь акыта хабла Чатигэаоа хэа иахьашьтоу (Гэдоуархагь анырхэо ыкоуп, азиас Гэдоу иахьацну азын) жэытэаахыс инхон, инхоит иахьагьы рхылтц-ихылтцра). Ахабла мацарагь акэым, дара итанхоз Гэынбаагьы – Гэдоуаа хэа ирышьтан – Гэдоу Тамшьыгэ, Гэдоу Никэа (уи ипа) хэа...

Ари зегь зысхэо, са сфы мацара инхар стахым арт ахьызкэеи ахтысқэеи, иааиуа афар иразхэаша мацхо иалагеит!

Аишьцеа анеифьтц, сабду иоуп, рхэоит, Хаит дааганы хнаоф абшьтрала иахтэу, сабду анкыа иааихэахьяз, адгылафэ дынзырхаз. Уа инхон Хаит итынхаз – ипшэма Хьыкэа, краамта лымацара дызхыз, нас лычкэын илаааз ихылтцыз ухэа атаацеа...

Зегь зыхьсхэааз, убри Хаит избахэ анкыа изохьяз, акы ацстцом, акы агсырхом, абра иагэыласыргылоит Дэрыцшьаа ртцейцаа рышэкэы иагэылырхыз Дэрыцшьаа рархив еизганы иахьагьы исымоу ирылаз, мшашарак иазпшыз ахы.

АТЦЫХЭТЭАНТЭИ АХАМТА

Сёынаспа еита алада, асия сапхьо. Ари? – Дсыздыруам! Ари! Уигы дсыздыруам, дысгэалашёом... Аригы... Аригы... Ус, хылкья-фылкьяк здыруеит, ани дызтэу, ари дызтэу хэа, ани дзашьоу, ари дзабу хэа. Збахэыла...

Аа, ари, Анцэа ицшьоуп, дыздыруеит, дыздыруеит! Схэычра ацхызк еипш дысгэалашёоит – Гэынба Хаит Тамшьыгэ-ипа!

Хаит иакара тынхакгы гэылакгы бзиа даабомызт хан иаалхылтыз хакфык, еихаразак хакэшьеитгы. Уи зынзак лыцсы игран, енак длымбар лзычхазомызт. Иара иакэзар – уигы длыфхагахауан, илеигишьоз хэычыжэла дуней данылахьеит хэагы сыкам. Ицс иахылтыз дахьимамыз, дахьизгакуаз иабзоураны.

Абыржэ дызбошэа збоит ауку, еикэагэык (ианшьцэа еиха дреипшын!), уафы лахёыхк, шэахэафык, кэашафык... «Гэынба Хаиты Барцыц Гришей (уигы итахаз!) ашэа ахьяаицырхэаз – урт ракэын изтэыз, ацсгы дзымгыларыз!» – аа, урт рызбахэ ишалацэажэо ирхану!

Абас фажэижэабака шыкэса дыртагылан.

Ипхэыси иарей кыр тцуан еимеижьтеи, ахшара дрымамызт. Убри ахшарадара, ахшара изгэакра «агэаг» акэхарын харгы иаххигоз, дзафэынцэаауаз, еихаразак хакэшья...

– Ахы, шыта уазар, урт унрыдынтэала уца! – дыхэмаршэа лулон ипхэыс, аха хьаак ацзаргы акэхарын!

Хатала сара иабасгэалашёо, аха дкассирын, рхэоит, аколнхара аусхэартаф. Аха ибзианы сыбла ихгылоу – шыжьы инытцны ицоз уха инеихашэы ихэлаанза даазомызт. Хмыцэац, хмышьталац анигэахэуаз, даакылсуан, изхара дхакэмарны, хгэйдкыланы, икэакэа хакэыртэаны – хлагафоганы (хшыхфыкыз!) дцар акэын.

Уи аены...

Ашьыжь хаапшит.

Хэаф-сафхэа ифахыкын ашьхарахь атэыла бгон: алахэеипш икыруа, ижышо хашьхакэа ирыкэлаз ага иабашьуан хауаажэлар хацэынмырха.

Иаалыркэаны хаирпланк анааххалалак (хэарада, хара иахтэыз, ага итэы зныкгы икбаланы ихаламлеит, ха фэы иаазаанза, зыбга ылапыртэаз, зцыхэа амца адыркыз алацэгьеипш, акубжы уамыхэо хланцы илталон), ахэыцкэа хашхэыпкыз хаибарыфны, еес, хкэаскэа ацка хныцеибахэон, ашьакакэа хакэрыважыны, хшэаны адэахы хзымпшуа. Уи акэын «хыцакыртас», хеикэырхартас ихамаз агазакэа, акы афыланахар, иара уа хшеикэхоз агэра хамазшэа! Нас харантэ ипкыш-пкышза пхныгатцас ирыцхны ажэофан акалт ак шынаныцсалоз аабон. Ашьтахь, саныфеидас ауп ианыздыр урт азениткакэа итдыркэаз, ахауа иалаткэацуаз ахкэа шракэыз.

Зныкгы ихаман хара аиааира амш: хараза ажэофан ахтэ ихэашьза, еилаханто хагэцэы италан афыланахеит хаирпланк.

– Гитлер илгеит, илгеит! Гитлер капут! Гитлер капут! – ххэон, хаибаркаауа, хаибарцо ашта ду хакэшо хааталт.

– Ҳаирпланк атахарала Гитлер апсцаахажэ дызка-
путхахуазар, уаха крыхтахызма! – дааххыччеит сан.

Аарла хаакеылхит хахэхэара хазфыз.

Абасоуп сара аибашьра шысгэалашэо.

Зны адырра хауит сабду иашьеипа Иасон дызлоу ар решелон Гэдоутала ииасны афронтахь ицараны икоуп хэа. Сан уи мызкада иимбацыз ипхэыс хэычы даашьтылхын, ддэыкэлеит, напшхыкэ акэзаргы, еибалырбарц. Саргы сыжэгароуп, саргы дызбар стахуп, схэан, сырхынхалеит стцэуо. Ианамуза, санду шэкеакэа дыкэыртэаны дызжэгома, шэанацьялбеит, дызжэга хэа ианаарыдлырххала, сдэыкэыргалеит саргы.

Усгы шыапыла хзон ускан, Лыхнашта хлыкэсны аулица ханангыла, агафахьибгеит, идыдит, акааметкалеит. «Икьялан» игэарлаз ага ихаирпланкэа ирышьтахх хатэкеа цэыртцит, еилартцеит, ипсыда-инхада хэа. Исыздыруам, ус амш шыакэ-шьашэытцэкыаны иказу, аха исгэалашэеит агафа зегы еимаханы, илфакрхараха ишеихатэаз.

– Аибашьра арахьгы икалеит, нтцэара усхеит! – амфа лада-фада еилауатыруа, хгарта рмоуа икэхеит ауаа.

Гэдоута улазаанза Лыхнаа рхэаафэ, амфа афыкэан шыоукы нхоит, исгэалашэоит, рыфны хэычы хэхэаза, иахьягы уа саннавалало, ускантэи амш сыбла ихгылоит, рыфны хэхэашья ахэхэашьян раштагы, аулица инаркны абас 50 метр ракара узон. Нас акэын афны уаннадгылоз. Ишызымуаз, абра саанрыжын, ицеит. Скутцэуо агэарц сшыкэыз, афныка срызнамго агэашэ сшылапшуаз, илеихашэы ихэлеит. Ус, даргы ааит имида-гэидаха, излархэаз ала, ажэак иархэартэ изеикэымшэеит сабиашьеи дарей, убриакара еилыхара-еилагьежьран...

Зегы зыххэаау, абри ашьыжэ ауп. Абартца ханаа-цагыла, катцкэыр хэычык пшзакеакэараза, икэынтырышэза икатцаны, амаафэ бант шкэакэак епыпца иаркны, абагыр афэ ишыкэгылаз аабеит. Ари закэызеи, изтэыда хэа, хакысыр хзымгэагыуа (хан улмазцаакэа акы уакысыр калозма!), хакымсыргы, хапсы иамуа хшадгьежьилоз, хан аматцурта даадэылтцын, даахадгылеит.

Лыблакэа тыкапшыааза, алагырз даганы дыкан уи.

– Нан, нан, ари зтэыда? Иахзаазгада? – хналыдхэатцалеит.

– Ари Хаит ишэзааигеит абыржэ ашьыжэ. Дадкэыжэ Тута исызлыт, саанза салалгэалашэалап, иаха илзыспеит хэа, – лылагырз фыц еитаналфэыкэсеит хан.

Уа сан, сан фырпхэыс! Иабанзатбаз, егынтазазоз уи бгэы, абырскафык рзы ибылуа, абырскакгы ибылуа! Дыкоума хтынха наскыагакгы, хгэыла назаракгы лагырзыла инаскыабымгаз, лагырзылагы уинахыс ибгэалабмыршэоз!..

– Ыы, иара дабацеи? Дабаргеи? – хахфык хнеилагзит.

– Еибашьра, нан! Абра хашьхакеа рфэ атэыла бгеит, хага дхытцны дхакеаларц дафуп!

«Саанза»...

Уаха дышзымаауаз идыруазма, ахэаша, ипсы зыграз Тута хэычы лзы хамтак икамцакэа дзымцазар!

Хмырфыхазакэа, хгэыдымкылазакэа дахыцаз иахьягы-уахагы игэнаагон. Мшеи – мыхэлеигы данбаауеи хэа хапшын. Ха халымкаа – хахэшьа. Икатцкэыр хэычы лгэыдыркэакэла, азэ хакысыр лымуа илыман дыкэын еснагь. Кыр шыкэсагы иналгеит лыкьянцьякэа, зны лыхэмаргакеа татцаны, зны ацыгэкеа тартэаны

иныкэго. Даныцэоугы, лханы икэгылан, ма лкаруат итцагылан. Данаалак аггы шазызымуз, ишеикэсырхаз исырбоит хэа деигзаны дынцэон...

Аха баша гэыгран зеггы.

Ухнымхэит, Хаит!..

Дшэымбахъеи гэырца хьантак, цьабара дук зхыганы, згэы рданы анышэынтрагэ иаакэтцау апхэыс? Уи сылфызан сара уи ауха!

Еицах апстазаара!..

Азакэанкэа, апкаракэа иамоуурафсны, уеырдагэаны ушцазымцои уггы хара? Укалт иахьынцашаланы узкыз амг еипш, ухьанаргьежьюеит уи иара атэахы. Мамзар имариазма сара сзын абырскатэи жэларак итахаз ртоурых азхэыцра, сцангы-саангы арахь сыказамкэа сызлаз, сзацэажэоз, изгэырфоз. Ицъасшьоз, сгэы зладууз, дара срызхэыцуан, дара ракэын сыбла ихгылоз, схи нархэы-аархэуа, иныкэтца-аакэтцо аренген афы асахьа антырхуаз, аха зэыр изанбаалама сыхшыцаф урт шэи-қашы реипш иахьеилыхоз?.. Зэыр иахама урт рхьаа?.. Абринахыс сагьеицхарызма гэыбзиарала?

Изеицэамхарыз сыхь, изысмоурыз агэыхь?

Мап, ицъашьатэуп зынза, еиха исхызгеит, еиха ихыдахеит!

Хэарада, арака хэартара зуз рацэоуп: ахэшэқэа, агэырқэа, авитаминқэа, абжягара-гэыргэгэарақэа, зеггы ирыцкны исзыкалаз – ахаан азэы ихы иарей еизныжыны икалахьазар, схи сарей хаизныжыны. Салкэкэаан, исхыган сыцстазаара абжеихарак эфаз, итзыркэкэааз, аха зда цсыхэа ыкам иахьа-уахатэи аикэагьежьра, аикэахынхэра: атацэа рныкэгара,

рбара-рхара, рымгэа аматц аура; иааиуа-инеиуа рпылара, рынаскьагара, аусурахь афра. Уи хэцэахы аусутэ алатэара, азеипш ус аеалархэра, пси-бзеи русрмартхэ... Жэашықэса акарахэа иаанцэеит абри сшалаз, азиас иаанахэаз адагь еипш («усгы Очамчырака сцон!» – амхэеи!), саанахэаны сшамаз, зны-зынла псааитакра хэа «саазхытцны» санаатэало ада, уаха каламк аха сымазамкэа, шыбжьяанзак хамадарак салахэзамкэа.

Ахы, иахьа бхы бақэитуп, бхи барей шэеимадоуп, ишыбтаху быказ хэа, аауахэаны кэынтхэк афы знымзар зны удмыртэар, цсгарак умоузар, унархагы зеипшрахозей? Адунеи афы уаха акы сахэом, абри мацара бамадаз хэа каламк насыркны, схи ахынахо сындэыкэыртцо аамтак, мчыбжы затцэык ма ишсоуа здыруазар!..

Ех, уггы ихэатэуп, сгэашахт азы исхэоит хэа, убриакара сатэнатэхьейт, убриакара сагэыланахалахьейт абри ахынцэынцара, саалаган цьара снадыртэатцэкаргы, икалап, схимхэаха саакэхаргы, назаза акэхарым, аха шыардаамта, царта змоуз акэтеипш, сықэгьежь-ықэхынхэуа. Икалап, зынза иснымааларгы, саматэамхаргы, ах ица иигаз ациган тыцха илыхыыз еипш (абымбыл иарта дыларианы атцэа бааш хытцэцараха даныфнарцэа, дзышыцыламыз лызхымгакэа арахэ рбоурафэы дцаны дышьталеит уи!).

Еиха-еиха упстазаара нак-нак уныкэлацыцхьаза еилукаауа уалагозар акэхап зеггы-зегь закэу: атацэара аныкэгара, акэ-атцас амфадгара, анра-апхэысра... Анра – инымтэазо, ихэаадоу ихы-ипсхарштгоу, аразкэа

ирейхау! Зыхгы-зыцсгы ашара ирызымтаз дабатэи пцхэысу, нас! Аха дабатэи иахьатэи уаѳу – иахьатэи пцхэысу! – анраз мацара ишаны, егырт адунеи усқәа зегы зхы рылызгазгы– згэы итаз згэы итазшыыз, аеҳәа иеҳәазшыыз, иаххәап, ашәа бзиақ, ажәа бзиақ, цсра зқәым аартра дук?..

Мап, сара схы исзадкылом уи еипш, сагьаматәам иахтәаны! Сцалароуп, нас, абас схи стцыхәеи зыцсы тоу, исыкәыршан икоу ауааи сус гәлымтәахкәеи «Ач-беи Чачбеи реипш сыккәа-сытцәтәа» сеынарытаны! Хьыз сзалгар, «ампыл сызгар», еихау разкгы абастаху! Иансзалымгахгы, рацәа сыбзахәит ауп...

Нас абри аухазоуп мых дуззак зрашәаз иеипш, сынтахәахаа саныцәаз – стагсаза... Аха изыхкәаны? Иарбан «мху» исрашәаз, ма итазгалаз? Иабакоу уи «сымхы?!»

Сқәаад – сыхьызхәарае!

Сыламыс тынчын, итынчын акала. Сыла ихгылан, сыцәа ачапшьон уи абака, зшьапы сқытауаа иркуаз, зсахьа-зыплан, зычапашьа зегь сгәатцәфы есаaira ии-уаз.

Ашарамцаз, дгыли жәѳани рыбз аарла ианынеивтырхуаз, сыцәапсымта хаа анҫыцәауаз, избеит сара уи – ипхызынггы – ипхызмыз, ишанангы – ишанамыз!

ИАХЪАТЭИ АГӘЫЛАРГЫЛА

«Ипхызынггы – ипхызмыз, ишанангы – ишанамыз...»

Абас ахьызны, абри аѳымтаѳоуп рацхьа иахьанылаз, насоуп иахәтангы ибаны абрантә ахроника «Уара утцеицәа, «Дәрыпшь» ахь изиазгаз, егырт ахкәа шьоук реипш, абри ахгы. Уи ахрониказгы, уи рацхьаза изнызѳылаз аѳымтазгы, иара изѳыз схата сызгы, зегы ирыцку хынггы исыпхьазоит.

Ѳбагы – аус злоуггы! – исыхтызгатцәкәеит, избатцәкәеит уи ацхызгы, уи ашанагы – уи ахәшәтәыртаҫы!

Избеит хыхь зызбахә сымоу амш ашьтахь, Дәрыпшьаа ртцеицәа итахаз рсия сыхчы инатцатаны сахьнышьталаз, атцх албаашамтаз!

Ахы аладахьтәи ахәта (пхызла избатцәкәаз сахьалацәажәо!) ацхьаѳгы суеигзаны, хазгы – хәатык усымтарц азын! – абрака еитаныстѳом – иутахызар, иугәаласыршәап иахьану – «Уара утцеицәа, Дәрыпшь», ад. 334, амала, гәыбган сымамыз, – ара исзыбжәажьуам уа зызбахә сымхәаз шсыхтыстцәкәаз.

Ахагара ззааз иеипш, снапшы-аапшуа, сахьыкоу сзымдыруа сиарта сагәылатәан. Анцәа хрыцхашьа, акы ухәаены уашьуазаргы, узбо хәа зәыр дыкоума?.. Зегы ашарцазтәи ацәа хаа реатазан ицәоуп.

Аденцьыр ахьтә сыла иаахьпцхалт акы илацәкәышьацәкәуа. Уи нахьхьи аѳны ақә иавпшны аназарантә зшәахәа сыкәзырцхаз амра шеишеи акәын. Ус адыруеит иара, ажәѳан абла аныхту. Есышьыжь абас ахәыц иеипш исахәмаруа, исалацәкәуа, сгәалакара шьтыхуа

алашарахь сеинархоит. Аха иахьятәиала иахзеилаз мацхеит, атакс хәа лацшы хаакгы сызмырхеит амрахь.

Сзыџнамзеит апалата, ажәжәахәа сдәылтцны хатцла затә амцан ақәардәоу снықәтәеит.

Сыбла ихытцуамызт избаз ашана, слымха иштаџц итаџуан адыдра иаџызаз урт ршьапышьтыбжь.

Шақа истахыз атынчра, аидхәыцлара, цсызхоу уаџытәыџса иакәым, атцыстәкьагы спырхагамхар.

– Қоқ, шыжьбзиа, ас шыжьнатц бзыргылазеи?..

Адыххәа саатрыст, сапхьа дгылан, – дарбан зышәгәахәуа! – Ххантәаџы. – Быжә бхәыс ацәама? – даалафит, нас даасыдтәалеит.

– Банацъалбеит, бызбар шыстахызоуп. Ацхыз хәа ассир збеит, ықамзи, абыржәы, уиоуп сагәаазырґыхаз! – ихәеит.

Сгәеисра ццакит: мап, мап, цъушьт! Астцәкьа, мап!..

– Ибзиарахааит! Шәара ацхызқәа жәбалома? – аарла сґы насырхәит.

– Хы, ацхыз хәа ашана збеит, анцәиныс. Ариабжьа-рак, ықамзи, ани ихаргылараны иқоу абақа атызшәа хамами, уи акәхап, ықамзи, мамзар астцәкьа ббахьоу?.. Хасны абни абақа аргылара хәґыхуп, ықами. Абақа, аха зынзак, ани бара ишыбхәаз еипш, аха еиха идуны, абахә ацакьеипш, дасу рсахьақәа хәамцзаaira иа-ласахын. Аха иаухуам! Азәы ипатрет алахсацыпхьаза, ықамзи, – уара, хзықәшәаз ххәан, хнейәапшыхуеит, даара хшанханы хәахуп, ықамзи! Ус, иааџыхт абақа иалыџны бжьык, бжьык, аха бжьы уамак! – Башаза шәеадшәымшьылан! Ари абақа хара хазыразым! – Ааи, ааи, абастцәкьа! – Хазыразым! Хазыразымгы абри-абриоуп – рхәахт, ықамзи...

– Иарбан ззырхәа? – убасқан сыпсы сыхәлачны санымцс ахаангы ак сыхьуам!

– Седрума, бышьәатарамхт! Абни, ықамзи, агәгәахәа арахь ралцра абжы ада, уаха акгы нымхеит, ықамзи, схаґы!..

ИНАМЗАЗ АґАТАХЬА

Издыруеит, издыруеит заманала, рыцхарыла, зылымдарыла зџызцәа звыршьааз шықоу, урт рыгагаґ зыпсы зтәахыз, иахьагы итәахугы шықоу.

Ишцыкәу, нас, урт адунеи дара реиха иуааз, итцоураз рыгага, рыхцша реевакуа, арахьгы иацәшәо, рыпсы таланы иџагылан, ахахәмґыхә еипш изхажьу ртыцқәа аарымхны иргар хәа ишәо! Убри азын акәхап урт рыриашарагы рацәак цытџык захамтцгылоз, ирымчны изықалар, ишалдмыршоз. Аха ирзалмыршакәа, ианыриашахагь урт атцоурақәа, рыхьз ахәара ныхәак еипш ианықала ауми рхы ахьыржуа рымамкәа, ааттрақәа изрывахаз. Ахаан, зыбзиа акәым, зыцәгьагы ззымдыруаз ақыта атоурых аґы аґыц аамта шыақәзыргылаз иреиуатцәкьазшәа ишанылаз, зыпсы ақәызтатцәкьаз шыоукы-шьоукы, тәымқәак реипш, хара-хара инаргыланы.

Хара сызцозеи, иагьрымаскузеи – иртииз, иаархәаз, зымшала итахаз, изыз хәа азә хьызхәала дысзымдыруазар? Аган дзавасыжьуазеи ани издыруагь, рыхьз схәом, дара срыцәшәаны акәым, мап, рхылтц-рпылтц – абацәа бзиақәа змазар зтаху рахатыраз! – иахьагы акькы ишәахәо инартәа-ааргыло, иџнадо иры-

моу?! Апсны ахақәитра азаазгаз хәа, аветеранцәа ирхыбаоу хәа пату зқәыртцо иаарго? Инеихьишь-ааихьишьыз абгьыц еикәатцәақәа ирыбзоураны акәзами храион ағы иреигьыз атцеицәа, ақәпаоцәа, аиғамсқәа иашатцәкьақәа руа-рдыхә ыказамкәа аты-митыша изтаһаз! Ханкәығахоуми хан ианлаһхәаз хаб зышәкәеикәатцәала дтаһаз ижәла, ихьз, уаанза изыжәуазеи, дабашәтаһу хәа ишынахылга-аахылгоз.

– Абригь-абригь иоуп, нан, шәабыдазтәыз, аха изыжәуазеи? Шәаб имала иакәым, егьао итиит, иашья хазынагь дитиит!.. – Исаһауеит иахьягьы сан лыбжьы. – Шьта шәызхәит, дзустоу жәдыруаз, аха шәхы илашәымгалан! Иаргьы бзиа дыкоу цьышәшьо, имаз зегьы азәазәала интәахьеит, анцәа дахьирхәхьеит, ссызцәеи сарей ххы дшыныкәпцшлак, дшәо-дырхауа, хаха ачыкь дасуеит!..

Иабакоу, сан, арахь банцшылеи ари ашәкәы «Апсны Асовет мчра азаазгаз ақәпацәа» хәа итытцхьоу? Ипатцәкәа цадраза, игәышцы кылхәаны, соуп хәа, цас ула дтаччо дшану? Агазеткәагьы избахә шцархәалои – «большевик-ветеран!» Хаб избахә зырымхәои – ишычкәынзаз апсра иағагылаз, хаамта ғыц зхы-зыпсы ақәызтәаз?.. – Ихьжжуан хгәы ахьяа!

– Уи, баашәт, усума! Шәа шәыкәами! Шәа шәыбзиахар, шәаб ихьз шәацсахар, зегь ирыцку убриоуп!.. Урткәа-урткәа иара дрышьтазамызт, хәашабгацәгьа!.. Иара дзышьтаз, дыззыкәпоз – шәара ишәымоуп, шәыкоуп! Убриоуп иаргьы иитәахыз!..

Шака бгәы тбааз, шака бкәышыз, сан!

Шака ибыршшоз бара бзыршлаз, быбжазтәыз, ачымазара баацс бызлымгара зхыбкааз! Иахья абра бсымазтгьы, хымцада ркьиагак еита ибыпшаауан...

Саргьы зегьы ртәы схәоит уажәы, аха рацәак сызхатцаһама, сан? Ба ибмырдырзакәа, усгьы сзымхаи, сан, мышкызны цьара сиғахар, дыспыхьашәар уи, саб ишьа шызуа, ма дшысшьуа, ма грак шыныстцо хәа «ахатцара» сгәы итәкны!

Ааигәазоуп, сан, уажә сахьалацәажәогьы иашахатан сацәыпцхашьоит, аха сиғамхаи, дыспыхьамшәеи, сан! Анцәа исимтаз уи еипш амш хиа!..

Саб иразкы снанагеит хәагь исмыпцхьазеи, сан, убри дахьызбашаз сахьнанагаз!

30-тәи ашыкәсқәа раан шәкәыооык иахасабала даара аказара иланы хәпсуа литература иааланагалаз, нас шыоук хәбацәа реипцш, идырзыз, иршьыз ишыкәсхьиркәшак азгәартон. Уи иабиашья ица хтынхак, хәталагь хөыза бзиаиакәын, хнеипцхьеит аресторан «Амра» абанкеткәа рзалахь, иабиашья ду ииубилеи ашьтахь ихьзала аишәачарахь. Сахьдыртәаз сапцхьатцәкьа хәиғахарстәзаны хәиғәтәан зуафрахь инеихьаз уафы шлак. Теиспыхәк икын лада-өада акакачкәа еихьирцсо. Зегьы лакта цкьала, разрыла хәиғәпшуан, аха абни ашла, егьа лазундазгьы, ибла схимырцшылеит...

Ус, ныхәағәкәак рышьтахь, анцәа уиныхәааит, ххыбао, хбольшевик ду, х-Апсны ахақәитра азаазгаз, хатцала ирылагылаз... – ихәан, астал атамада ихьз алкааны (ишәымбои, ихьзтәкьагь схәар шыстәхым!) ихь найкәикит.

Абни ихьзи, нас хәзхатәаз ачеицьыка кәзтәзи рыжәлақәа анаидыскыла, схахәхарц акгьы сыгымхейт! Ихастцар стәхымхейт, исыватәаз снейзтәаит иакәтцәкьану хәа.

– Ыы, дыбзымдырзои, ихата иоуми, Гэдоута рболь-шевикцэа-ветеранцэа рхагыла, – ихэеит!

Суалуашо, стэуарызу, сыччарызу, сыхэхэарызу сзымдыруа, схагахо афынза сеиташэаны астал саахахейт.

Имааи,нас,сыззыхэоз,Анцэадсимтеисапхьадфеафаза дааганы дыртэаны, бшьа уы, бхэахьа нагза, ахы, аферым, хэа!.. Мап, дшысымшыуаз акара гэынхэтыстала издыруан. Аха йкамлои грак исыргар, зегы ишырбо ма тэыцак ихафымат (иматны избон, са сыдагы ус ирбон хэа агэра сымоуп!) инадпысххаалар! Уифас, акы ифеажь, уифажьцэа! – Имачызма аварианткэа! Ма ихэда тцааны ипсы дакэырпш!

Схэатэыхэатэуан. Аа, уажэы, аа, уажэы йкастцара хэа, аха, – уа шэанацэалбеит! – исызмыреейит, исызымгэагыт!

Ахэыцракэа сеимхтаркт: уажэы, иаххэап, акы изы-зуп, аха ипшзамхар? Зчеицэыка сахатэоу, зхакара пату сыкэызцо иахатыргыы батэыми! Егырт уркэатц, иара зыхьзала хайдтэалоу ихьзала иахьа затэык аргамахэарак, ныхэак, еишэачарак аныкала (мшэан, саб илахьынтца злахьынтцаз иами!..), сара саалаганы уажэы еилазгону?.. Нарцэы хэа мышкызны сызнеир, сангы лыгэыбган шпоубей! Амала, саб рыцха, ауафы лахэых, ауафы хазына, егы дсахэмаруа сирехэарын, – Аферым, Чымсика! – хэа... ма игэампцахэа аепныхэа ситар?..

Ажэакала, ак кэзтарц злымшо убаскак хыркыиага-ыххэага ипшаауейт, убаскак...

Акызатэык гэырдагас исзыкалаз, сныхэафа аныржэуаз, – Ари думдыруей, хпоетесса лоуп, Тар

Залтинцка ипца лоуп, – лаб думдыруаз, рыцха!.. – хэа, игэы иаахэап хэа, ианиархэа, даамадагымадэшэейт, иихэара дакэымшэо.

– Ааи, Тар Залтинцка ипца соуп! – схэейт, сгэышпы отганы, хызатэык еипш инейгэыдтцаны!

Устэкэоу, анстэкэоу хэагы ажэак изымхэейт, итеиспыхэ акакачкэа ахэхэахэа инейлеитцейт.

Хэ-минуткгы мтцит, сгэы еейм, ихэан, астал дсахытцны дцейт!

Уаха акгы сзыкамцейт, аха астал дахысцейт усгы!.. Сгэы итэуоз гэадура-гэыргыара хацхэкэак налсит.

Усгы хкада изнымхейт абри, мчыбжык сырчмазафны саман.

– Нас ишэгэалашэомоуп хэазыразым хэа ирхэаз? – срылтцит исхэхаз ахэыцракэа.

– Исгэалашэом, йкамзи, анцэа иныс, йкамзи!..

– Иахгэампхейт, рхэарызу, ма уажэраанза иахьыка-шэымтцаз азы хгэаауп, рхэарызу?.. – Итыстцауан тцака-тцакала.

Аргама избон анкэа исылымшаз азы схазгэаара хкыдкэатэыс ишышьтысхыз.

– Каи, йкамзи, седрума... Убасшэакэа, егысшэакэа... Иргэампцхаргы калоит тэа! Рыхьз иакэнаго хэ иахьыкатцома?.. Угэаацэап, йкамзи...

– Изалшом! – Циа снейфэапшит. – Урт ус еипш йказ уаам, зхэы кэнызшьаз ахэычы иейпш, рбака кэныршьо, ма игэаауа!..

– Хэарада, хэарада, биашоуп, йкамзи, урт ус йкоу уаам. Урт, йкамзи, дад, аеа уаан! Харт ихайпшу цыбшьома!..

Апстазаара абзиареи ашареи, аиашареи ахәахәареи, амазеи амаанеи зегь атцыздыраахьаз, заманалагьы зхы иазырхәаша здыруаз иакәызма сара акада акгьы ззым-дыруаз, ахәыжәхәа иҕаз сажәа зҕазыжьуаз?..

– Аа, арыцҕақәа! Ариабжьарак рызбахә ахьҕамаз акәхап, ыҕамзи... Апсы зегь адыруеит, рымхәои, иахауеит... – дҕагылеит.

– Сара избеит! – ацаха имтҕо, инаишьтасхәеит.

Даасҕапшит хаха, дшәазшәа иблақәагь аашаҕь-шаҕьеит!

– Избеит ижәбаз ахататцәҕьа! – схәеит.

– Ишпа, цьушьт! Ус иауама, ыҕамзи...

– Иауеит!..

– Аиеи тәа, цхызла иумбо иҕоузеи, ыҕамзи, аха бар-гьы, са сеипш...

– Аиеи, пхызлагь, аргамагь! Исархәеит, егьсхамыштзеит урт рбаҕа изазыразымыз. Исархәеит абри шәара ишшәархәазтцәҕьа!

– Цабыргну, аха изла... Ассир бхәоит, ыҕамзи!.. – даакәгьежь-аакәгьежьяаит. Дыспыртцыр шаҕа иҕахыз, дызхымсзо ахәаа дахызгаанза, аха иабаҕоу, ацашья дақәшәом! Аха импсыша ацьма – аматцә азымлаҕәуеи!

– Харитон Цьгәанатович, ара шәыҕоума! – иаб ихьз апсышәала ихәаны абни урысшәала иаңылшьыз ауп ассир! – Ак шәыхьыз цьысшьеит, сышпашәеи, шәанысымба! – ашә дылагылан амедиахәшья.

– Аа, бхатцкы, дад, ыҕамзи, ара сыҕами, исбырхьуаз!.. – ашырхәа днатцьсит ла лахь.

Ишәгәалашәома, бхыхь «бызгагоума» хәа шаҕа дақәшәаны ихәахьаз рацхья ара ханеибаба! Убастцә-ҕьоуп ари ажәагьы «исбырхьуаз» иатыңаны ишихәаз!

Саргьы уаха ццатә сымамызт, аха сҕәызгаза, сыла тыгга снацшы-аапшуа стәан акраамта сымацара.

Жәәангәашәеимҕьареипш еиҕаимҕьеит сгәала-шәара, хтыск ашәхымск сынхахәлеит еиҕах.

АРИГЬЫ ЛАКӘЗАМ

– Буаажәлар рпатретқәа ббар бтахызар, баала, иб-сырбап! Сказартаҕ иҕоуп, – днасыпхьеит зны еицыр-дыруа хсахьатыхьыцәа руазәы, сқыҕа иалцыз иреиуоу Халуашь Мирод. (Уи ашьтахь хара цьара автономтә ре-спубликак ахь нхара дцан, уа аус иуан).

Сгәырҕатцәа сҕалеит, сицны сцеит иҕазартахь. Апатрет анихәа, иаабац акы акәны сгәы иабеит, аха иззихәоз тыз дук ахышәара-тышәара иназо, ауаа рацәа зныз тызсахьан. Зынзак хца ыҕан дара. Егьырт ҕба ирныз иахья цқьа игәалашәом, сыпсымзар, Дәрыпшьаа хчаирта пшзақәеи хашьха пшза-цагьяқәеи ракәын ианыз. Амала, сахьноугалак сқәуеит, уаҕ им-бац апсабара тыпцқәа сурбаргьы, абарт Дәрыпшьаа хашьхақәа реипш ипшзоу шыҕам хәа. Дәрыпшьынтә уанрықәпшуа урт, убас харакырак, убас пшзара лым-каахрак убоит, уаргьы уацхалошәа убо уи аҳаракыра, уацпшзахошәа убо! Наҕ-ааҕ абахә шәапыцьяц иатцәа еилачыра ахьяаимҕьо харазантә, аха иузааигәазан иубоит зынҕы-пхынҕы сыбымбыл згым ашьха харак абахә кьоукьоура! Угәы иабоит убра интцәоит адунеи ахәаа, уи иаанагогь уа узхылцыз адгьыл ахәаагь убранза иназоит! Урт рцагьяра еихау цагьяра ыҕам, рыхаракырагьы еихау шыҕам еипш! Егья

угэи еимачыоны, ухы угэахшэаны указаргы, убарт ргэишпы цагыцагыкэа уанынаргэицышылалак – дара ркынза угэеихгара фазоит, адунеи еснаг ақэзаарагы абри атыц ахааназ апырымтрагь рыда цсы ухамкэа укалоит! Сызтаху, суасиаг назыгзаша азэи дкалар, хымпада, абра Дэрыцшь агэашашарае сижует, абарт ашьхақэа бзиа избо, сзыфэароу, сахыкказаалак исыцу, сгэи иқэцшуа, рылапш цагы хаала сфичаны, цбанат гылартагы сытаны! Сахы-шэымбаан, сқытауаа, сызкэыхшоу!

Сахнагацэеит аханатэтэи стема! Аха уи уасмыршыцылахэеи, сацхьаф хазына!

Абни ахпатэи апатрет – ханфнык атыз кьакьа ду иахызашаз, назазаз сылапш иххалаз панорамоуп. Уака ф-риадкны еихагыла-еитцагыла рсахьақэа тыхны иеаеаза, рыпсы тоушэа ианын сқыта ахьызхэарақэа – ахандеиоцэа, ачаифыхцэа казацэа, еицырдыруа ачаифыхфы каза Мариа Арзын-цха иналыркны афарацэа рфынза, иара убас аеафара аарыхоцэа... Абарт зегь (арк ыкан, ухэап, убаскак ирацэан!) икэартгаа, наныкьара изыкаланы, дгэыргьатцэа дыччо рыгэта дгылан уафэцшьк, хпашк, аха уафэазак-цааимбарк – уи сқыта исасдахь дуны иатаахьаз, сқытауаа рчеицьыка згэапхаз,– еихаразак рцьыка цьазшьаз! – дыззымдыррыдаз! – Хрушьчов иакэын! – Ускантэи Асовет хэинтқарра ахагыла! Хара апсуаа чыдала бзиа даабон уи зыхьз рфашьаз хтэыла атцеицэа рыхьз ахьриашаз, хара иртынхаз, ирхылтцызгы «ажэлар рага» дамыгацэгьа ахьахьихыз азы! Уи инацлеит уахь дара рахь иара инеира, атцых ду реишэачара дахатэаны иабац азэ иеипш ихы ахьымфэапигаз, ихы ратэашьаны, дымшэа-дмырха акрахьифаз, иахьижэыз ахь.

Снаскьаны сахэапшуа, сааскьаны сахэапшуа садгьежбылон атзы панорама.

– Ишцаббо, ибгэапхо? – сгэаанагара дахьццакит Мирод.

Аиашаз, иааилшази, ухэап, арскафьк рсахьақэатцэа тыхны, азэазэала иудыруа, рыгэта угылоушэа ухы убо...

– Уаха зтахымоуп, – сааччеит гэикала, аха... – Аха акалашэақэа избоит. Арт зегьы сыбжа заазаз шракэугьы, хэычкык итэымуаушэа избоит, измааноу сыздыруам, – схэеит, инагзаны ахэашьагы сақэшэомызт, арахьгы ииашамызт арскатэи цьабаа аграгылара!

– Аа, уи бахьашьыцылам ауп. Бара урт бызлагылоу, ибзиазаны ибдыруа роуп, зыпсы тоу роуп. Ари итыху рсахьақэа роуп. Хэарада, ус егыбыхьракэын, – аасатеикит. Гьамадак бакэзаап хэа ахэара изымгэагызшэа илактагы збеит.

– Акэхап, акэхап... – Уаха исхэоз?!

Уиакароуп, сындэылтцны сцеит.

Уахагы уинахыс цьаргы исымбеит уи апанорама ду.

Аа, абас хьшықэсака аатцхьаны, еитазбахит уи хқыта Акультуратэ хан уахьыныфнало афоие афы, игьазгьазуа, атзы зегьы ампытцакны икыдын.

Афынтэ раан иахьызбаз, сыбла ахьашьыцылаз акэу сыздыруам, аха еиха гэакьа цэак нахыскааит.

Снеины снадгылеит, ианыз зегьы-зегьы блала снархьсит. Зегь избац ракэын, избац асахьақэагы ракэын, хэарада, аха изласымбац акалагьы икан.

– Ари фыцхару, ма ани анкьатэи акэу? – сшанхашэа саакэхеит.

– Аиеи, анкьатэи ахатоуп! – дааччеит исыдгылаз.

– Ахата акөзар, дабакоу, нас... – сааҕахейт.

– Аа, Хрушьчову? Ишгэабтаз еразнак! Уи иахья ара дызланылахуеи, дахькыдкээз иахьябалак дырнытцхьазар? – дыччейт еиҕа, акыркырхэа лыбжы ныхтца-аахтаны.

– Убри ами, нас, саргы иҕыцхап зысхээз! – еиҕах иҕьасшьон.

– Ихарҕыцыз абни иоуп, аферым, асахьатыхыы! Шака казарыла икаитцазеи, бхэарауазеи, баргы ибызгэамтазар...

Исызгэамтандаз, ас стцауазма, аасгөыхэт...

Сыла ааитцыхны, «итцөылхны» снахэапшызар, аа, иҕаҕаза избоз: «асасдахь ду» Хрушьчов ихы ахихагылаз атыцан уажэтэи хколнхара ахантэаы – ххантэаы ихы ҕаҕаза иахаргылан, уҕаххар, убас иакөшөт, ианаалт, наҕьнатэ иатөызшэа, илахь ҕашаза! Егырахь ихэда, игөышцы, иматэа, ихыжэабжь, ишэпажэпара ухэа зегьы цсахрада икац заманаала ианрааланы!

Ишөымбахьей аҕьармыкьақэа рҕы цьара-цьара патрет-тыхцэакэак, цэа кьакья уархал еиқэатцэак өадахьала ашьхақэа цаҕьцаҕьуа иантцаны, агөҕа ашьтахьтэи ашьапқэа ирынгыланы, аҕыркьакьаны ҕык асахья антцаны, хы зхагылазам уаы назаазак иацсуа матэа ишөхашьшы, иҳазыртрақэа игөы икыдырцхааны, ихылцарч ақө ҳаракза ихаргыланы, изара ткөыцэаа убри аҕы дақэтэаны изызыкыду? Иахөҕоу ахэ-ацса узшөар, еҕа мгөалыҕек, кьахөк уакөзаргы, уабихаан ҕык ақэтэара акөым, унадгыланы азөы иеышькыл ушөаны иузымкыцзаргы, зегьакоуп, ухы нкылурхөхөар ахахөда аханьтэи акылаара, ее, уцацьцацьуа ҕык уакөыртэаны, Абатаа Беслан иеипш, уцшзаза, уекылхөаны, уҕаҕаза апатрет уа-

анылоит! Соуп зхөо цхөызбакгы, ҳаи, шыри хөа дзааумеилахари, нас?!

Зынзак абри ахата акөын ара иказ, абни аҕы цоуған агын умхөозар!

Скөызгаза саанхейт! Исывагылаз апцхөызба дцөытцаччо, деикөыгызмалха дсывагыежьюан.

– Амала, ибтаху мыст, аиаша шыбхөара, цөҕья ианимраалеи?

– Аиеи, аиеи, цөҕья ианираалт! Цөҕьягы данаалт! – сааччейт.

Иабакоушь уи апатрет иахья? Икыдхөаны өнык аатраҕе икажьума, леи көти нақөпало, ашөыга аҕыкөкөа, еимгөацөашьы, ауаа рсахьақэа хьбжа-ҕыбжаза, еицакны?

Ма уажөгы икыдума? Ианыц анума? Ианыларангы икада, руа дарбан насгы зхатыцан ианыло?..

Сқытауаа ирцөақөзыз рцьябаацса ауп игөнызго (патретцыпцхьаза шөнызкь! – ажөйтөала акөын), исеидароу хөа, дара еибгазааит, дара адөы иқөзааит, инхалааит, интцлааит, ацстазаара еихархалааит, иаламышхөбзазахалааит! Насгы еицөоу рымбааит!!!

Абас иуныхөалап, ахлымзаах – аибашьра, азра-цсра абырскатэи зхызгахьоу, абырскатэи хөрацөҕья имҕьазо уи амшала изну.

Шөара шөеибгаз, шөара шөсымаз, скытауаа, егыырт зегьы усума!..

АУАФЫ ИГЭЫ ИҢОУ ДАХЪЗАРЦ АЗЫ...

Еиҗах хара дсыцэгылеит с-Убыхтыпҗа.

Сызхымзаз бахэык дысцэафалеит.

Лара лахь снаргарц ишьтысхуа амѡақэа зегьы, лааигэа снеирц уамак шсыгым, саахьаргьежьны, архэара сѡавагаланы, срыма рѣыѡархоит даеацъара.

Слымҗагы иааицмырҗьазакэа азэы иҗеихэоит абас: «Мышкы иахыпаз – шэымш иахыцоит!..» «Мышкы иахыпаз – шэымш иахыцоит!»

Саргы инацыстцоит саакэыпсычханы: «Шэымш иахыпаз зқьымш иахыцоит!..»

Зқьымш реицш иагъа зқьымш...

Саазқэылаз абри с-Убыхтыпҗа дхъаауа сгэы да-нааталалак, аа, егъараан акэзаргы, иахьарнахыс лара сылтэуп хэа, лызхъаара сыенамаздацыпхъаза иаасгэаламшэар аузом акы – ипритчахаз:

Ғыызак ихы ныхтэо, дылҗыпсаауа, ажэеинраалақэа цикла илхиѡаауа, маза-аргама длышьтан цхэызбак.

Акраамтагы длышьтан, зны амцеицш игэы налцэкъато, зны ейбакуа, зны длызгэааны дбаны днымхо, зны – лыда цсы ихамкэа...

Лара ма лгэы дышьтнамхит, ма «хазшаз дирмач-җэикит» – издырхуада иҗалаз, аха знымзар зны лакта хаакгы лызимырбеит. Ажэа хаак усгы иалхэартэ, лара моу, иара ма илеихэартэ, уаха леылмырманшэалеит.

Иҗаитцахуаз, иаргы даалызхъаацыпхъаза жэеинраалак ааиѡуан, убриалагы хамтакы дааихирцсауан.

Шьта ани иҗамлаша акэхап...

Ус, ишааиуаз, уамакгы бжымскэа, енак иаахалафит уи цхэыс дигеит хэа, амала ддаеазэны.

Ицъахшьеит зэырѡы, ххаҗы аагара хцэуадаѡеит, ихы нхтэо азэы длышьтан, бзиа дибо, мшеи мыхэлеи жэеинраалала ипоетра лара лыхъзала игэлиртэаауа, дихымпсаауа дшыҗаз, ишҗа иаалырҗьаны азэ дшигаз!

Мчыбжык ашьтахь дызбеит сара уи, хэарада, идысныхэалеит иразҗы. Саамхаччан, исзицэымзеит сгэыѡбарагы.

– Усоуп, нас ишҗа, – ихэеит иара чча гэыбзыҗла. – Азэгы уѡны дыѡназароуп дунасыцны, уѡны апшэма лакэны, ухэыцқэа ранлакэны! Азэгы ухъз зху, уцсы зцу азэ лакэны адэы дыкэцаны думазароуп. Ибмахахъеи – «апшэма бзиа ирахэ иреиҗу абна илеитцоит», – хэа! Убригы сыхъз зыхны адэы исзықэу азэ лакэзааит!..

Исхаштуама сара абарт иажэақэа.

Даарагы илашаза, аччапшь хааза изҗықэу ахэыцрақэагы сзааргалоит.

Нас сыхъз зыхны исзықэу боума бара, с-Убыхтыпҗа?

Бықэыз, бысзықэыз, нас, с-Убыхтыпҗа, адэы, быҗаз сыхъз зху, сыцсы зцу азэ бакэны! Адэы исзықэу, сызмырааигэац, цқъа имшэтыц ашэтыц еицш, ипыҗэ-пыҗэа ана-ара споезия тла иҗоу ашэт гэылымтцқэа брылаз брыдпхаауа, абас иахъа бшысзықоу ашэа.

Аамта-аамтала снабышьталалап.

Аныхеицш снабымтагыланы, бабақоу, ара бықоума, схэалап!

Баргы, хара сыҗам, бара сбыцуп, баразэк сыбзыцшуп, бхэалап...

Агэра згоит ибхэо штцоуроу!

Аа, абар уажэгы. Ба бахь сназгарц сызнылаз амѡа аахъагьежьын, даеацъара схы сырхейт, сыгэгы иабе-

ит убри амѡахъ сзырхаз еита бара бхата боуп! Сқыта ртеицѡа, Апсадгьыл зхы ақѡызтаз ранкетақѡа, ртаарыхқѡа сыпхѡоит, с-Убыхтыпқа! Ирызку ашѡкѡы сыпхѡоит! Сгѡы былѡеит, с-Убыхтыпқа, сартѡом-сарцѡом!

Егъараангъы исзымѡыргъы, ибдырузааит, сычмаза-ѡуп! Исзымѡыргъы – сацьбал акѡхап, ҳагеита!..

ЕИТАХ, САН...

Еитах, сан!..

Еитах, сан бацѡажѡара!

Ус лассы-лассы хмеицѡажѡалои баргъы саргъы!

Ҳанеицѡажѡалогъ аныкѡу бымдыруеи?..

Убри аамта саатагылахт еита!

Баргъы баакылсхт еита, бгѡырраҳатгаха, быпсыртѡагаха!

– Сан, сан, еидарак сапыртцын, еидарак сатцалеит, исзышьтыхру, сан?..

– Ишьтыбхѡеит... Ишьтыбхроуп, бан!..

– Аха исзынамыгзар, сымч ақѡымхар, сан?.. Ихъмызгымхои, сан! Арт сқытауаа, айбашъра иалазыз рыпсы баша исыргѡакыр, сан!.. Рыгѡнаҳа хъантѡами, сан!..

– Рыпсы ангѡакуа, рыгѡнаҳа аныхъантоу – урт згѡалашѡо даныкам ауп, бан! Изхылтцыз, изхаану, зыпсы тоу ирхаштшам, бан!.. Аха урт анцслак, ианиаслак, иаанхо-иааиуа урт рызбахѡ рзеитазхѡода, бан!.. Уа ес еитцеиуа урт рыхъызқѡа рыцыбтцароуп, бан! Рфырхатцара рзынхароуп, бан!..

– Аиеи, аиеи, аха сшѡоитеи, сшѡоитеи, сан, сымч ақѡымхар, сымхѡеи, сан!..

– Бымч ақѡхоит, издыруеит, сымхѡеи, бан! Исымдыруеи, бан дбыкѡыхшоуп, хатцѡмпхѡысрак былан бимшеи!..

– Бара сбымшеи, сан!..

– Сара бысшеит, бан!.. Ҳадгъыл бахшеит!.. Иақѡнагоу ала бныкѡала, бан!..

– Сгѡы уашѡшѡыроуп, сан! Сабыдан сызхареи, бмыдара сынхареи, урт инарыцлаз сахѡшьа мцацѡа, быпқа хѡаша, лыпсреи лыкамзаареи цѡгъа сдыргѡакуеит, сан! Цѡгъа сшѡыркареит, сан!.. Цѡгъа сшѡырхеит!..

– Еихагъы бымгѡакуеи, бан, ус бынхазар! Бгѡы итоу бзынамыгзар, гѡак-еитагѡақрахоит, бан! Еитах уи бхыкѡоуп, бан, ибыхѡаран, бан!.. Ҳаргъы пстынчра хазто, бан!..

– Сан, сан!.. Еита бсыхѡарц баѡума? Бзан еипш, псынгъы бсыцума, сан!.. Скалам гѡаша сыпхѡоит, сан!..

Беиха, беиха, бан дбыкѡыхшоуп! Беиха-а!!!

С-Убыхтыпқа, сыпсытыпқа! Ҳаипыртцхуама еитах баргъы саргъы?.. Баргъы саргъы ҳапсы тоуп, ибзоу уаауп, аиеи, с-Убыхтыпқа, сара – адунеи сықѡынхоит, бара – са сгѡаѡы бтанхоит.

Ибзоу ихѡта – иара ицуп. Иахъа дызхъымзогъы – уатѡы дахъзоит! Ипсыз... икам... Ипсыз, икам, икам – итѡы хазуп!

Уи итѡы шѡымш акѡым, мышкы хырцашъа амам, ахырцарагъы уаѡы хѡоу ѡеи дықѡзымтцѡ гѡнаҳа баапсуп!..

Бзиала, с-Убыхтыпқа, бзиала! Аамтала!.. Ус схѡоит, аха...

ЕИТАХ ПИНДАРЛЕИ САРЕИ

– Боужышья сымазам! – лыхггы ышытылымхит Пиндарела Гиппократ-ипџа, аффаџа, «џтаарыхџа» халыртџаауан.

– Мап, мышкггы сааткггы аангылашья сымазам, – сажџеи суси хтџан сарггы.

– Аконсилиум кастџоит ахџашазы.

– О, уи даџа мчыбжык аџахуп!..

– Нас бхџаа цџа еилымкаазакџа, цшахьырса баазма?

– Иабаргузеи усггы акџзар! – Сыччон, убри аџны аџара сгџы бзианы схы збахъазушь зныкыр?!

Даасџапшит Пиндарела.

Лыбласаркџа дџаханы лылахь ианнадылтџа, цшыыблак лымазшџа даакалеит.

– Бысеилкаауам, аџыза!

– Сеилкаара удаџым. Сымцар калагџышьом.

– Икалазеи?

– Хырџашья змам.

– Иарбан «хырџашья змам?»

– «...Апџтазаара кџаџуп, аџазара мџа нџџара аџым, еснагь ауаџы аманшџалара имам, аџышџа еижџагоуп, ахџыцра удаџуп. Ауаа ррыцџаракџа ак хмызбар, ак кџахамџар амуа аџынџа хнаргоит, аха ихалшаран иџоу зегь халшартџа ханныкџауа, кџџариоуп иахзыцшу...»

– «...Аха зегь хџаџымџеиакџа, гџак хџхъуазарггы, иара убригь хдырра иахытџхырџтаны иџалоит...»

Ассир, ари с-Пиндарелла лоуп исзацызџа!

– Афырџхџыс, с-Гиппократ-ипџа! – ихџеит адуней амеџина аб Гиппократ, џ-нызкџи цшыышџа шыџџеса раџхџа инхоз-инџуаз!

– Ибзиоуп урткџа бахьрызџлымхџау. Издыруада ак бџырџ баџызар? – Стылџаауеит сыџсеикџырхџага, избоит кыр дысзыкџымшџышџеит!..

– Гиппократ изкнџу? Мап, уи рыџхџеит, еџтарыџхџеит.

– Даџа темахџап бгџы иџалаз?

«Сгџы иџалаз? Хы! – Исџџоз, нас? Сааччеит.

– Цџаахџак сыџтар, ибасџџап! – гџаныла исџџеит хџоуп ишыздыруаз, аха...

– Иарбан цџаахџау? – Пиндарела лыбласаркџа дџахеит.

– Аа, ус, сыхџмаруеит! – сааџахеит.

– Ауаџы игџы иџоу дахьзарџ азы игџабзиараггы дацклатшуазароуп.

– Сацклатшып уиггы. Уи хџџеит хџа, Анџџа иџоит, сызго акггы сымам.

Жџамш инареихџаны знаџаџы сыџказ, зџџатџы сахымџоз, сызмазџаакџа зыхьшџаашџаггы зымжџуаз уажџы снаџаџы дааган, дааган Пиндарела!

Пиндарела, Пиндарела!

Иахџаггы уатџџы абас зыхьзны сгџалашџараџ инхоу!

Бымцар буам, избоит, даара ус злоу акы бшышьџнамџааз, аџџеиара боуааит! – раџхџаза акџны даасыхџааччеит лара.

«Бан лхылымсааит, шаџа ибнаалозеи бџџиара мра шџахџатџас ианбылџхо!» – саагџыргџеит гџаныла.

– Амала, быхџшџџџара набызџоит меижџарада, насггы... насггы иазхоуп... – сыџџаауа даасџапшит.

– Иарбан иазхоу?

Еџташьџтракџелеит зныктџеи хџдиалог!

– Иарбан, бымбои, апа ишьтазаара!
– О, уи псыхэа змам усуп! Анцэақэа сыртыпқазар...
Иаасгэалашэеит сажэабжь аналагамтазтэи апритча.
– Ишпеилкаатэу уи? Бара бзышьтоу абрақаггы
бтазмыргылаз аус ду, атакпхықэра ду бымоуп. Уи
ахамеигзара атахуп...

Дабанзасеитцоу, арахь дасны дсылабжьоит, зылпқа
хаура!

Саахэыцит: урт афбагы исзеидымго шьюук роупеи
– аки-аки еибакпануа!

Q-блaк Анцэа итаны дзишарыз нас ауафы, акы
атқыс акы еиғуп, здазхэазтцамоп хэа, акы затцэык
дахаанимтэызар?!

Рыфбагы зда псыхэа имам, еипшны ихэтоу акы
акэны иитазар?..

Аус злоу – урт афбагы злаапшуа агэи, ахи, анархеи
имазааит Ауафы!

– Изаманоуп, нас, дасу итэы иара идыруеит. Боусы-
жьюеит, амала, иарбан ани атцэахақа хэа бызфыз?

Аа, ишылхамыштыз!..

АТЦАХАХА

(Санду ллакэқэеи лажэабжьқэеи ркынтэ)

Дықан ахақ. Пқа затцэык диман.

Быжьбаны еихагылаз ахан ақэцэан атцэабааш
дтакны диаазон.

Дииз аахыс мра лықэымпқацызт ақ ипқа, дгьыл
лшьапы ықэымсзацызт.

Дашэыртатаха, дынцэахшараха!

Бафлашалеи хчат мацаралеи ддырчон...

Илызхаит атыпқа.

Иахэеи уахеи лхэацэа-лгацэа ашта-агэара иазкуа-
мызт, аха махэы хасабла гэапқара иоуамызт ах, лара
усгы илазтаауадаз!

Ргэыларахьчакдықан, ахазынзакрыцқак, ишэымызт,
ихамызт, деихьыжэ-еикэыжэ, уахьынаихэацшуаз,
ижьы абжак аапшуан.

Хшыфлагь, теитыпшлагь уамак дықамызт, «мшыб-
зиа» ухэар, – бзиа убааит» хэа шуеихэарыз издыруа-
мызт.

Хьчаран дызфыз, гэартак апсаса дрыцын.

‘Енак ахьча абри атцэа бааш даваланы ирахэ има
дышнеиуаз, лашарак каччо иааифапхейт.

Хай, изакэызеи хэа даныфапш, атцэа бааш
саркьапсараха ахышэ даалибааит мрашэахэашэа
ипхоз, апшзара зхылтуаз ақ ипқа.

Еразнак игэы дықэшэеит уи ахьча!

– Сымшала бцэабтэымкэа бқалааит! – ихэан,
дналытцсны дцеит.

Ахьча лыг ифахэатэы қалон.

Ақ ипқа, дшааиуаз, акалашэа лхы лбо далагеит, аха
иахылхэаарыз лыздыруамызт.

Ус, зегы ирбартэ-ирахартэ иаалныпшит.

Дфахэатэхеит ах, еилагеит, ихагахт ақ итаацэа.

Ишпабыхы, хашпабшы хэа дықфарцалт атыпқа.

Аха лара еиматэаны дтцэуон-дтцэуон.

– Сышэшы акэымзар, исыхь сыздыруам, сызфаз-
гы дсыздыруам! – лхэон.

Ишынеимтцарк-ааимтцаркуаз, хшара длоуит ақ ипқа.

Длоуит, аха – ахазына, анцэахшара, атцеи лаша!

Ауаа шиууаз ашәа дшыимиз еипш, ауаа рызхашыагы
изхашыамхеит, мшызха-тхызха изхауа-изхауа мацара,
мызкы анааихытц, шықәсык зхытцуаз иеипш даақалан,
дкәыруа аоны дааоналт.

Дныкәеит, дцәажәеит, дхьзыхәарахеит!

Уаха икаитцоз ах, даалаган, ачара иуит.

Агәыла-азла, итынха-идыр, икәша-мыкәша инхоз
азә даанмыжкәа зегьы дрыцхьан, ирхәоуны аишәақәа
леиргылан, зегь лаиртәеит.

Фатәы еидарак наган рацхьа инықәйтцеит.

Ичахьазаргыы ичахьеит анигәахә, цылгыд дук
аакәихын, ахәычы дааипцхьан, инеииркын, абри ганы
уаб ит, ихәан, итәаз дларылеитцеит.

Шақа лакә ркынтә шақа лакә рахь ииасхьоузеи ари
«атцас!»

Ахәычы дхақәхақәуа, ипылгыдхы дакапануа, ауаа
дрылапшуа дцо-даауа, знык-фынтә дрылсит, аха
азәгыы ифьы даанымфаскәа даахынхәит.

Иабду иацхьа иаакәйтцеит апылгыдхы, саб дыкам
хәа аанарго.

Адырфаены еитах ауаа рылеитцеит ах, дахы, дтауад-
даамыстаха, дынхафы, дматцуфы, лак инасуа азә
шәаанымхан, ачара сымоуп хәа.

Еитах еизеит ажәлар.

Ишихәаз еипш, лак инасуазгыы днымхеит.

Дааит ани ахьча кәыртлахажәгы.

Зегь ртцыхәан днатәан, ажәжәахәа, анцәа ианиита, –
изхара ифахьаз цуушьо! – акрыфара дафьын иеақәшыха.

Ах ишыкаитцац, асаби дааипцхьан, цылгыдхы дук еита
инеииркын, уаб иганы ит хәа дноуижьит.

Шақа лакә ркынтә шақа лакә рахь ииасхьоузеи ари
«атцасгы!».

Ахәычы дкәыруа, ипылгыдхы дакапануа, ауаа
дрылапшуа, дрывсуа ифьынеихеит.

Ахицацәа, акьалантарқәа дрывсит.

Аамстеи-тауади рыцкәынцәа шыахәқәа драфсит.

Соуп зхәоз нхаф хатцак ифьы даанымфасит.

Дышлеиуаз, абни ахьча сахәтыражә ифьы данлеи,
апылгыдхы наганы иацхьа инықәтцаны, дыфьы иабду
иахь даагьежьит.

Ажәлар ари зегь зызкыз акрырдыруазма, ишанханы
ипшуан, аха ах деилагарц акгыы игымхатцәкьеит.

Ифьыкажаны афьы дныфьаналан, икәацалан имаз ицха
дылзытцкьеит: «Абни аччархә ифьы бхы шцанабгеи!»
хәа.

Аешьра лфьыкәылкит ицха, дгыылгыы жәфангыы ак
нылмыжьит, зегьы дырныкәт дшысзымдыруа, дшы-
зымбац хәа!

Ах дхәыцт, гәыграк еита днахьынхәлеит.

Акыс, ибоит ицха хара шлыдым, ацыхазыхь еипш
дшыцкьоу, арахь лпа дкәыруа афьы дыфьоуп!

Еитах ахәычы дааипцхьан, икалалак, фазнык дцыс-
шәап, ихәан, даеа цылгыдхык неиркны дноуижьит.

Аха баша дгәыгуан ах! Еитах уи апылгыдхыагы на-
ганы абни ахьчажә инаимтцеитцеит ахәычы.

Ах дгәааит, ихьымзгә духеит!

Икоумтцан, иумун хәа зегьы дышхьыржәжәауаз, –
Сыгәнаха уатцамлан, саб, рыцхарак сақәшәеит! – хәа
ипцха дшыгьатцәыгьатцәуаз, уалыр дуззак атц аамхны
ипцхагыы, ахәычгыы, ахьчажәгыы лтеиртәеит.

Иазкуаз еидарак афатә-ажәтә, ашәыр меигзарахда
илтеитцеит.

Ахфа цәымгла илахаирцабын:

– Ғаахәыра Анцәа ишәумтан! – хәа иркәымпылны илага амшын илеи-теит.

Ауалыр ацәкәырцакәа имцарсны агәахы ирыма ицеит.

Ах ипҗа дтәуон-дтәуон, лыцсы лызтымхит ауп, уах гәырфа лыгым. Ахьчажә иакәын – ассир!

Днахәны днатәан, уаха ажәакгы аалыкәимтцеит.

Ицеит мызкы, ҫымз, хымз...

Амшын ишхыц ихуп. Рыфатә-рыжәтә антәара иалагеит, иара дтәоуп дыштәац, исыт ихәом, исымх ихәом!

Атцыхәтәан илзымчхәит ах ипҗа, лхы неикәылкит ахьча:

– Уара интәаз, сабоуҗашы, сыгәнаха уабаталеи, хабеикәшәахьаз уаргы саргы?.. Зәумтуазеи?..

– Ғнакбытәцабааш сатцысны сышцоз, бкапхо ахышә банаалагыла, сбеилахәит. Сымшала бцәабтәымкәа бкалааит хәа адоуха кастцеит. Ишыббошәа, сдоухагы назеит! – ихәеит иара тынч, ауалыр ааикәжәаны амшын иалахаргы, уаха гәеитасрак имазамкәа!

– Унан, ахлахәада, нас ухәахьа калозар, амшын хазхушьылозеи! Хуалыр кәырны амшын акәара иныкәхааит, умхәо! – Дфыкәтәеит ах ипҗа, дгәашаха.

– Цәахахақ сыбтар, исхәоит! – ихәеит ахьча.

Ах ипҗа ажәжәахәа тәахахақ неилыркит.

– Хуалыр кәымпылны амшын акәара иныкәхааит! – ихәан, апырәхәа атәахаха длацхәит.

Ауалыр амшын иаатыфрны, икәыруа акәара иныкәлеит.

– Узцшусеи зкәыкәылах нтәаша, хуалыр ааикәфрны хәибга-хәизфыда адәы хныкәлааит, умхәо! – дгәатцәыгәатцәит ах ипҗа.

– Цәахахақ сыбтар, исхәоит! – ихәеит еиҗах ахьчажә. Тынч-тынч, усгы атәыла бгозаргы, дааццакны ажәак ихәап хәа указу!

– Абар, уанацәалбеит, уст! – дыццакуеит ах ипҗа.

– Хуалыр ааикәфрны, хәибга-хәизфыда адәы хныкәлааит! – Ихәан, итәахаха длацхәит ахьча.

Ауалыр кказа иааимыфрит.

Рыхфык еибгала адәы иныкәгылеит.

Дгәыргәеит ах ипҗа рыцха!

– Абриакара улшон аума, агәы хшыкәурхаз! Саб ах иахтынра авараф ханк цагыцагыа ихазгыланы, ахцас ханхо-хантцау хкалааит хәа зумхәозеи?

– Цәахахақ сыбтар, исымхәои! – ихәеит иара еиҗах!

Цәахахақ наилтеит, дгәакуа днеизыцшит.

– Ах иахтынра авараф ханк цагыцагыа ихазгыланы, ахцас ханхо-хантцау хкалааит! – иагыихәеит, атәахаха дагынацхәит, иагыикалт идоуха!

Ах адырфаены дшыцәаз,

– Уа хәх, хәх, ассир убо хавараф! – рхәеит иматцуәа.

Даадырфыхазар, абар ассир: ханк гьазгьазуа, исаркьацсараха инеифос ақәатцара иҗагылоуп.

Иаакәыршаны баашла икәыршоуп.

Ахьхьа-цыцяхәа ацшәымеи хтынусаи рыбжы уахауеит.

Уи агәы имазма ах, зыцха затә амшын дхызтцаз, аха ицьеишьеит, илакәишьеит иибаз.

– Изустқәоу еильшәкаа! – Ауаа ырфны ишьтит.

– Ахәк дынхоит, ирахә-имал, иахтныуаа еихафазфәо. Ассир ыкоуп! – Иишьтыз еибарыфны иааит.

«Уахыкала сывараф иааины инхаз дабатәи аху?..» – Аухантәарак ахыцра дафын ах.

Ах ипџа лхатџа ауатах дахьыџнатџаз дынкылсын,
дихџахт еитџа:

– Доухџа џатџа, уара, уатџы ианаашо аџыта зегьы еи-
заны џаишџаџара иахартџаны, сабгьы рыгџџа дтџаны
иџалартџ!

– Азамана, амала, тџаахаџак сыт! – иџџеит ахьџа.

Ах ипџа дааласын, тџаахаџак неилыркит.

– Уатџы ианаашо, џџыта зегьы еизаны џаишџаџара
иахатџааит, баб аџгьы рыгџџа дџалааит! – иџџеит ахьџа,
атџаахаџагьы днаџџаит.

Ииџџоз усгьы асаат иауаџџымшџаауаз!

Илкылшазар, гџыргџаран, џаран раџтынраџы,
амзырхаџы аишџа еиужьны ауаа ахатџан.

Атџыс џџтагь инаркны иџамыз иарбаныз фатџы
хкыс!

Зегь рыгџџа дтџан аџгьы.

Аматџуџџа ладеи џадеи ахы рыто, аџара дахагьџежь-
ан апшџмапџџџыс – аџџаџџ лаша.

Лыпшра-лсахьџа ауаа рылапш хнакуан, дџџеишьџон
аџ ихаџагьы.

Амшын еитџахьџаз ипџа лоуп џџа амалахазгьы игџы
иаанагџозма!..

Уи ипџсыз, изыз рахь дишьяхьџан, дигџытџихьџан.

Ах ипџа дыџџаџы-џџакуа днџеин, аџ пшра
ааихџазаргьы, ишыџџаз инхаз, мшеи мыхџелеи џаџтџартџа
имтџысџо иџџџџаз лхатџа дихџџеит еитџа:

– Уажџы аџхьыпџџџа рылыргџоит, саб аџ иџхьыпџџџа
иара изымдырџо иџьыба иџалааит џџа, уара мыџџа!

– Тџаахаџак сыбџар, исџџџоит! – итџы дахыпџомызт
ахьџа.

Атџаахаџагьы ырмазеины илкын аџ ипџа.

– Зегь рыџхьыпџџџа анрымтџырго, аџ иара изымдырџо
иџхьыпџџџа иџьыбаџ иџалааит! – иџџџеит ахьџа.

Уи акџџеит.

– Аџхьыпџџџа рылжџџа, аџхьыпџџџа! – лџџан, аматџуџџа
рахь адџџа џалтџеит аџџџаџџ – аџ ипџа.

Лара дрывагьыланы, аматџуџџа аџхьыпџџџа ыџџырго
иџон.

Ишлеиуаз, лаб аџ ианылаидгьыла, ипшызар, зегь
рыџхьыпџџџа ыџџоуп, аџ иџџьыпџџџа ыџџазам!

– Ухатџкы аџ, учџьыпџџџа џат, аџџџа уаџџоит! – лыб-
жьы неиџџлыргџеит аџџџаџџ лаша.

– Аа, абра иџџын, иабаџеи, мшџан? – иџџан,
дныџџџџит-дааџџџџит. Уаџы ишимбаџ иџџымыџџеит
аџ.

Ари зегьы еиџџџартџеит!

– Пџроуп исыџџџу, акџымзар исыздыруам изгџаз! –
иџџџеит аџ, пштџы ихамџџа.

– Зегь рыџџьыпџџџа рылымџаа уа учхьыпџџџа зџџаз,
аџ ухатџкы, рыџџарак умыхьџзааит! Уџьыбаџџа урџапши!
– лџџџеит ипџа.

– Иахьпабџџџо, аџџџаџџ бхатџкы, сџьыбаџџа рахь
сыџхьыпџџџа назгџои сара! – днџеиџрашџџеит аџ.

Ихьымзџишьеит уик зынза!

– Сатамыз, аџ, аха аус – усуп! Иџьыбаџџа
шџыртџапшы! – Инарыдылтџеит лматџуџџа.

Адых-сыххџџа инџеидџалан, наџ-ааџ иџьыбаџџа
иларџапшызар, аа, иџџьыпџџџа рхы ианкны иаатџырџеит!

– ‘Ешьроуп исыџџџу, исыхь џаџџызеи! Сара – аџ
аџхьыпџ зџа џахьџузеи? Ара рыџџарак џалеит, абаапсы,
сышџџы! – дгьатџџыгьатџџџа ауаа даарылапшит аџ.

Иџџџџџџџџџџеит аџ!

– Аха-а, ах, абри акэын истахыз саргы! Рыцхарак калеит, саб, сумшыын, сзыхкыз сыздыруам хэа, уцха хазына дшытэаатэаауаз, амшын днаган дазтаз уара уакэзами? Еилукаама шыта арыцхарақэа шыкалоз? – лыбжыы рымчны инеикэлыргеит ах ицха лаб.

Ах дшанхеит, иапхба игылаз ахкэажэ цкба даныналыхэапш, идырит ицха шлакэыз.

– Аа, сыпха! Сыпха лоуп, абаа! Ааи, сара хлахэацэгба!
– ицха лахэ днеихеит ах.

Ларгы уаха илзымчхаит, лаб лэынеигэдыжылеит.

Уи акэхеит, ажэлар еилагызит, еинкьеинырит. Шыкэсык ирызхашаз, ха хэынзагы илакэны иааргашаз ахэатэгы роуит!

Ахьча иакэзар, иахтэарта дыкэтэаны, апырэф-пырэфэа атэахаха афара дафын!..

Абри алакэ сгэалашэацыпхбаза схафы иааиуеит аччапшь зэфыкэхэхэы икоу хэыцрак:

Тэахахақ иоур, идоуха назон, уаф иимбац илшон ахьча! Атэахаха иацын Агэыгра, Аразкы!

Уаа шэанацьалымбеит, уаф қыа шэыкыами!
Сшэыхэоит, исышэта саргы уи Атэахаха!

Мап, алакэ афэти Атэахаха акэым! Исышэта аамта – илапшхырцагоу, игэыхэтэыхьзагоу!

Аамта – са стэахаха!

Икастдалак жэбап!!!

1970–2000

ЕИТАХ ДЭРЫЦШЬАА РТЕМЕИ С-КЭАНТРЕИ

Айыхэтэажэа ацымхэрас

Абри с-«Жэамш»... оны саналга ашытахь, шэыкэсала инеиужны еизызгон архивтэ материалкэеи урт итахаз Дэрыцшьаа ртеицэа здыруаз ауаа ргэалашэарақэеи. Заа сзыхызаз – заа изыоуа, сызхымызаз сашьтаны, аамта-аамтала акэымзар, инеицшьны сызрыдымтэало, – ажэашыкэсақэа цеит ахроника нагзаны изоаанза. Акэеи Гэдоутеи ахэынтқарратэ архивкэеи арратэ комиссариаткэа рархивкэеи рфы исыпшааит аматериалкэа рацэаны. Аха еихаразақ исыхэаз – скытауаа роуп, дара ачкэынцэа ргэыцхэцэеи, рфызцэеи, рыцеибашьцэеи роуп – дара ибзианы издыруаз, ирыцызхауаз, аус рыцызуаз, ирыцеибашьуаз, зывараф ани-ари дтахаз. Адгбыл афынза схырхэаны табуп хэа расхэоит урт ацхыраара ду исыртаз азы! Убас еитах табуп хэа расхэоит (иахьянза зыпсы там рыпсапхба схырхэаны!) айбашьра адэафы урт хтеицэа ирыцеибашьуаз, Ацсны антыц, егырт СССР ареспубликақэа рфы инхоз згэалашэарақэа, хачкэынцэа иаадырпшыз ахатарақэа имаашьызакэа, дакба рацэала ионы аматериалкэа сзаазышьтыз, зыбзоурала инеитцыхыз адокументтэ сахьаркыратэ очерккэеи ахзынфылақэеи зфыз, иагыскыпхьуаз апериодикатэ кыпхьаф. Урт реихарафык генералцэан, полковникцэан, командирцэан, иуаа дукэан! Икан насгы арратэ матцуратэ тыц дукэа змаз, убас тэанчарагы иказ. Урт раашьтымта ашэкэқэа иахьягы Дэрыцшьаа ртоурых ахьтэ схы иасырхэази исзамырхэази ухэа

аматериалкэа зегь еизганы изтоу, усқан еипш иахьагы тоурыхтэ оны матэарк еипш, гэлымтэахк еипш, сзыхзызаауа сархивкэа рчамадан афы хэы змам тэахык иафызоуп. Оажэа шықэса инреиханы, урт ачкэынцэа ирызку аматериалкэеи рпатреткэеи рыцстынха еизганы, ухчы иататцаны, апстазаара цэгъан, сдырчмазаоуа афынза исзыхьантан, игэырфа дуун!

Егъараан сыргэылалахьан урт сыгэжэажэо, стэуо, сылагырз наргэылатэо – сматериалкэа, ахьеизымхози иахьсымпшаауази, саамта ахьеизымхози ирыхкьаны! Анцэа ибоит, исылшоз ала акы агсмыжыр стыхын! Иахьагы ихьааны исзынхеит сызхьымзаз – Москва амтан ақалакь Подольск – СССР Атэылахьчара Ахэынтқарратэ Архив Хада ахьыказ. Адэахьтэи сыфнатэ пстазаарае сеилахарей-сеилымхарей – онык, таацэа дук рныкэгафок – лахасабала!– исмоуз атагылазаашьакэеи ирыхкьаны. Еихарак уахь сцара иапырхагахаз ирызсызы сыхэаракэеи сысаламкэеи ртак сзымааит, знык затэык ада. Урт реипш икоу архивтэ материалкэа рахь анеира зегьы ирзиным хэа! Убарт ажэакэа атсеипш ихьшэашэаза иахьагы стэы тдырхьтшьаауеит!..

Усгы икамыз ауаа ауааткэьакэа! – зхаткы сцаша?– шықэсалатэи сеидара исыцатцагылаз, атдыхэтэан сыгэтакы анагзара Анцэа иеипш иахэаз!

1984 шықэсазы (сара 50 шықэса анысхьтцауз иакэшэаны!– итытцит, – итсыжыит изулак! – хацсыра баны уи сыхроника.– «Уара утцеицэа, Дэрыпшь». Вада ишысхэахьоу еипш, уи рацхьатэи бакахеит итахах Дэрыпшьаа ртцеицэа рзы! Убри цакыс иаманоуп сышкэы ацэа асахьа антцаны ишышьтартцаз скытауаа

абака ахахэшьапы. Уи абака хахэшьап ашьтатцарагь бака нагза аартрак еипш, ныхэа дуны иазгэартеит скытауаа, Апсны ахи-атдыхеи ажэлар алархэны, аихьабырагь напхьаны! Убри аеноуп ианаадыртыз усқан Кэаста Габниа ибзоураны (ашьтахь хаибашьраан дтахеит рыцха, ипсата бзиахааит!) еификааз ацэыргақэтца – уи бжеихарак сара сматериалкэа рыла еикэыршэан.

Зегьы ирыцкыз – убри аеноуп ианаадыртыз итахах хтцеицэа рыхьз зыхтцаз Дэрыпшь агэашашарае икартаз аеырфортэ – жэлар реизарта ду ашта ду, – астадион.

Уи аенытэи амш ахгарагы хьантан сара сзы, сагыгэыргьон, сагытэуон, атакпыхкэрагь еиха исыкэыцэгэон!..

Суаажэлар убри аены саргы чыдала сыхьз хараркит, ажэа бзиақэа сыхрхэааит, ахатцаус ныкэыбгеит хэа, хатцатцас цсуа матэала сеилархэеит – ауапа шкэакэа сышэтцаны, изфычоз ахтырца шкэакэеи аразын камей ацны! – сеикэычаца снадыргылт! Абарт зегьы азмырхакэа, ажэа аххэааны хамтас исыртеит апара ду ахшэааны нхьтынтэ иаахэан иааргаз аеыз цеицеи! Агылашья, ацагыашья, аназаазашья – зынзак Нартаа ррашь еипш изумбарыз уи акабарда еы! Дэрыпшь аколнхарей ақытэи реихабцэа снарган, аеыф садыргылан ауаа иддырбарц ртаххеит, аха иамуит срашь, ааигэа снанамышьтит, изкэыршэшэо, икэаркэашьеиуа иалагеит! Стэы сыхьит цэгъала! Аха ауаа хатэрақэа – стэы дыртынчырц акэу, – ирхэеит: – Дад, уи хьаас икабымтан, ае бзиа апхэыс ааигэара днанашьтзом! – хэа. Инанамышьтлак – са снанашьтыр акэын хэа, иахьагы убри агэала сзынхеит! Иаххэап, иара адунеиае пстэыс икоу аеы ахьреигьысшьо,

сахъазышәәхәогъ азымацаразгъы – сеилнакаар акәын!
Схыздыруазар аахыс сгәазыхәара ду исыцу иахъагъы
исзынамзацкәа исымоу азыхәан мацаразгъы:

Анцәа сумшьын, – Анцәа сумшьын! –
‘Еык сақәтәаны дәдук сахымскәа!..

Сырәиараә шақацъара иупшаауеи, нас, аеы иаз-
ку! Иара сышәкәкәа руакгъы иахъызсымтцеи «Аеыхәа
иатцәа».

Аеырфрахъ ианеиха, сыхъз ахтцаны идырфит уи аеы!
Ажәлареикәара еилақызқызуа игылаз рыгәта
иалхәаны ашта иахыкәыршаз аеырфортә мәа иануаа
инеиуан уи, зынзак лакә рашък иафызаны!

Абрака сзавсуам (‘азны афыха смоур?!..) уи аенытәи
аныхәа злахшәыркәшахаз алаламбатәи арыцхареи.

Сеыф, с-Кәантра (иара тәым бызшәала ‘еак ахъзын,
аха сара убратцәкәа ус иахъзыстцеит!) извагылан
ифеиуаз аеи иареи инеипас-ааипасуа, бжеихан еи-
вагыланы ишътхысаа ишнеиуаз, (егъырт аеқәа
ирышьтаз зегъ афбатәи ахыкәшараан иқәтцхән!),
апхъанеира шеимаркуаз, егъи аеыф иақәтәаз ақкәын
иеы дәахыууаан, ес, дцаны дкахаит (акгъы имыхът,
Анцәа ицъшьахартә!), аха иеыф аанымгылеит, аидара
ианатцыт, еихагъы икәарт! «Уи сапысны, ишпа!..» –
ахәозшәа, зынзак ишътхысит с-Кәантрагъ! Ахәапшцәа
рзы алаламбатә кәлеит, хәхәарахеит, напеинкәарахеит,
трышәасрахеит!

Шьюуы – Икәыжәга, уара, ихәжәоит! – рхәеит!
Шьюуы – Ицалааит! – рхәеит. Ирбоз алакәцъашъахә

ихнацааит! Урт абыжъкәа, атрышәбыжъкәа ухәа зегъ
захауаз, зшьамхы еихагъы иартцарыз аеыфкәа еихагъы
итхыст, еиваст...

Афбагъ еивагылан мацара амба италт!

Апхъахәкәа аныршоз, хымцада акәны рыфөеык
актәи апхъахәкәа рзырзбеит, аха шьюуы гәрымуан, зе-
идара иатцытцхъаз аеыфәи аидара змаз аеыфәи (40 кы-
ла дықан аеыфчкәын иақәтәаз!) шъамхыла еикараны
ишцарыпцхъазеи хәа!

Ада хәатәы ыкамкәа, абас еимга-еимлысит уи
аныхәа.

Сгәаздуун с-Кәантра! Сгәы аздуун аныхәа, – убри
иапсан нас, хачкәынцәа рыцхәкәа, хачкәынцәа
хацәақәа!

Аеы сыртеит, са истәуп хәа «скәақәа иқәтцаны»
Акәака-сыфныкаиаазгозма, нас! Азәгъы исытцеимхәеит,
анцәа-ауаа, аха сыззыпшзамыз ахамта ду ансырта,
убракагъы «хатцарак» кәстцеит!

– Табуп!» – схәеит, – суаажәлар, скытауаа, ахамта
исышәтаз азы! Аха уи сатцалан афныка исызгом! Мап
сцәышәымкын, аеакалагъ сеилышәымкаан! Сыхъзала
абри аеы шәа шәкны иказар стахуп, аеырфәрақәа,
аицлабрақәа раан са исымтаны хачкәынцәа хацәақәа
рыхъзала ишәырфәларц хәа...

– Хаи, дад, Анцәа биныхәааит, убригъы хцеицәа рзы
ибылшахәоу ирыцкуп!.. – рхәеит абыргцәа.

Уи еипш иказ ажәатынхагъы хамта дуун сара сзы!

Ганкахъала сгәы тпрауан афныка саныхынхәуаз,
аха ганкахъалагъы агәтыха сыман, иараби, акы амы-
хында ‘еы мыжда хәа!

Адырѡаены...

Иагъыќалеит, нас, сыгѣтыха зызхѣаз! Дѣрыпшынтѣ
исызѡеит ажѣабжь хъантѣ, аеырыѡра ашьтахъ, атцх
асаат хѡа рзеипш иѡахеит хѣа с-Кѣантра!

– Ихѣжѣеит, рыцха! – рхѣеит!!!

Ишаасахаз еипш, хѣеит уахъ сыпшѣмеи сарей,
хагеитѣ, гѣакъак дсыцѣтахащѣа исзыќалеит уи
арыцхара.

– Исымхѣаз, илахар, дмаар лузом хѣа! – даагѣыргѣеит
усќан Дѣрыпшыаа рхатѣрауаѡ, руаѡ бзиа, хыызнага
Виктор Тѣанба (иахъа дыќам, идунеи ипсахъеит,
дахъымзагѣышьеит зегъ реихѣа иѡъабаа здыз уи ашьтахъ
кыр шыќѣса рышьтахъ, ааигѣаза идыргылаз абаќа ду!
Сыгѣгы иалоуп уи аартраан избѣахѣ азѣгы иахъимхѣаз!
Ус рмыхъыр акѣын иахъатѣи Дѣрыпшыаа!!!

Виктор имаѡара иакѣым, сышѡеиз захаз зегъы даа-
ра иѡъышъаран исырѣеит!

– Бхатцкы иѡеит, уи еиѓу хапхъаќа ибзааххѣоит! –
рхѣеит.

– Уигъы акы иазкуп, дад, цсатахѣыс Анѡѣа иритааит
хацкѣынѡѣа рыцхаќѣа! – рхѣеит.

– Амин аќѣитѡаит! – наќѣсхѣеит саргыы.

Исцѣызхъѡу, исцѣиасхъѡу сгѣакъаќѣа исызрыпшны
иахъагъы лассы-ласс исгѣалашѣалоит уи с-Кѣантра,
сѣы пшза, срашь пейѡеи! Сагъниасуазар акѣапа, нас,
убас, сцѣахѣа ишахѣаз еипш, – ѣык снаќѣтѣаны дѣ
дук снахъымскѣа!

Анѡѣа зегъ уитѡм тѣа!..

Абраќа иацсымтѡар ауам ѣакгыы.

Дѣрыпшыаа усќан исыртѣа хамтѣаќѣа патурыќѣтѡаны,
срылаѣырбо, саадырижътеи хамтас исыртѣахъѡу
исызрейгъны исымаз суапа шкѣакѣеи сыхтърѡеи
неиќѣтѡаны икнахъан сыѡны зегъы иахъырбо хсасааиртѣа
уада ду аѣы. Сќама еиќѣыцърѡыруа ссервант иѡан,
иааиуаз илапш ахънаќѣшѣѡз! Хазы хашѣќѣыќѣтѡартѣа
еихагылаѣ иѡагылоу хѡызѡѣеи хѣарей хпатрѣтќѣа иры-
вагылан сѣы ааигѣара сыргыланы хќорреспондентѡѣа
итърхыз. Уа дсывагылоуп (избѣахѣ мхѣакѣа сзавсуам!)
ипсѣата бзиахааит, ааигѣа ихапхаз, Дѣрыпшыаа рѡеицѣа
рбаќа аќатѡарей рыхъз акамыршѣрей зѡъабаа ду адыз,
аѓыракгыы зќѣаќѣа иќѣызхуаз, еицърдыруа ауаѡнага,
аколнхара «Дѣрыпшъ» жѣашыќѣсала иахагылаз Иван
Тѣаркыыл. Убригъы уи абаќа иадибалаз аѡъабаа азыма-
ѡаразгыы, ихъз ѣеила ихѣатѣын абаќа ду аартраан!

Шаќа ибзиами, ауаа ирхамыштѣа анырхаштѣа!..
Шаќа иламысми!.. Абри зегъ зысхѣѡ, убри апатрѣт
затѡык иахъыќатѣќъаз инхеит! Егъырт сгѣадура
хамтѣаќѣа – Дѣрыпшыаа исыртѣахъази ус зѣырѡы
исыртѣахъази зегъы срылхѣдоуп иахъазы! Хѣаибашъраан
аќыртѣа ќѣылаѡѡѣа Акѣа ианахаѡа, Гѣдоутѣаќа
хахтѣѣаны хамѡар анаму, знык-ѡынтѣа идырхѣит
хаѡны. Уигъы азмырхакѣа, хѣѡык аќыртѣа гвардеецѡѣа
иѡнашьќъыруа, раб иѡнакѣушѣа, иѡнан Акѣа
хацкѣынѡѣа ахы иаќѣитъртѣаанза. Акѣа анаага, ахымш
рзы, санѡеи, ашѣ аартны сахъыныѡнашылаз, рапхъа
сылапшь ахъынасырхаз суапѣи сыхтърѡеи ахъкнахъаз
ахъ ауп! Тааѡѣала хѣадырижътеи хапхъашала,
хаќѣрышьќѣа еиќѣыршѣшѣѡ еидаагалаз – уаѡы инапы
иазышьтхуаз ѡнымѣтѣеи, чысмаѡѣеи зегъ неидкыла-
ны, абарт схамтѣаќѣагъы нарылатѡаны исцѣыргеит.

АТЦӘАХАҘА ИААНЗА...

Абри ахәшәтәыртаә санышьтаз хәа ҫада зызбахә сымоу ахтыс аахыс жәашықәсала саамтақәа цахьеит. Исцәызыз, исхәауу рацәоуп, исыхтысызгы рацәоуп. Исцәымзкәан сызмыхәаз, исзымпшааз, инагзаны сызхымзаз, ихәаацәгәаха сгәы итыхо сусқәагә рацәоуп.

Убарт исцәыпсхәоугы, иахә разкышақә сызхаану сыпсы зыгроу сусқәагәы, сыззынамзас сырәиаратә ҫымтақәеи схадаратә ҫымтатә фырхацәәкәеи, зыпсытоу, аха сыззынамзас рахәтә лакәны дысзынхейт усгы, ҫадагә зызбахә сымоу, дуней лаапшыра зысмырбац – с-Убых-тыпқа!

Иахәанзагы схаәы мацараә инхоуп уи илызку, сгәы мацараәгы дынхоуп Л а р а!

Лассы-лассгы дыгәхәазгалойт, дызгәырҫалойт, сыхгы сацәшәалойт – абри дышсыгәтыхоу, уаха дәык дсызнықәымтцәкәа, сниягәгәа сцарыма хәа – уаә дахымаауа!

Санқәыпшыз аахыстә аамта-аамтала изыҫуа, сыгәтыхақәа, схәақәа, сыгәтакқәа зегы «ирчықмацьоу» – сымшынцә атетрадқәа рәгы анаара иуцылоит уи лызхәара ацәәхәәкәа.

Иараби, исзыҫгәышьар уи илызку ашәкәы – ажәытә хтоурыхи иахәтәи амши еимаздо цха ҫымтахон, изҫхәоу-итсыжхәоу зегы ирыцкны исзыкалагәышон! Сҫымтахадаакәхон!!!

Аха, аха... иҫоуп изсырххогы, сгәыҫуейт, анкәазны шака сгәырҫалоз, Дәрыпшыаа рцеицәа ирызку ашәкәы санағыз, ари ахаангы сзалгаран иҫам хәа! Аха, нас,

салымгеи! Иқәәиарангы исзыҫамлеи суаажәлар рәапхә!!!

Убас иудыруеи, сапхәә-сгәыҫырта, сазыназар уи илызку, уи илтәуаамтагә! Сылзыназар, дусырдырыр, дгәакәан, дсазнан са сзы дшыҫоу еипш, уаргы дугәакәан, дуазнан дҫалар!..

Аха уи аамта... Уи аамта – еатцәахақәк атахуп!..

Иип, нас, уи Атцәахақә, дихп уи алакәуаҫгы – зхәахала аус бзиақәа кало!

Уаанза, уи аамта аанза, уи Атцәахақәгә иаанза, хнаргәылапшып урт сымшынцә тетрадқәа – сыпстазаара амазеи аргамеи, ахааи ашеи, алағырзи аччеи зны-зынла иахәеизало, саныҫоугы – исыцҫоу, саныҫамгы, уасиат нымтцәк еипш, тынхәжәк еипш инхауа!

Сапхәә сымшашара!

Иҫамз, имизаз азә леипш думпхәзарц уи с-Убыхтыпқа, лызкажәәкәк узрылсыкәшәаар стахуп (хыхь уназқәсырцшыз рыхәтак адагы!) уи сымшынцә дакәкәа! Зеипш камло егыҫам, исмазар, сахымзар уи илзыскша аҫра аамта – истахым збагәа иаграцсыз аҫанч хәацы мыждеипш, азәы димбазакәа дсыграцсыр!

Уацхь, нас, угәра ганы, сгәы-сыпсы иатцхны иумыздойт – зегы, мап, моу, – рыхәтак! – исзымгәағуа мазақәкгы сымами!

С-УБЫХТЫЦҘА ЛЫЗХЪААРА

Сымшыңақәа ркынтә ацыңіәахақәа

«...Субых рыцхақәа, субых лахыцәгьақәа!

Шәабақоу, шәабану?.. Шәықоума зыцсы таны иахьанза инхаз! Ауарбажә иағешәаз ашәтыц еипш, иабыкәу шәахькаршәу?..

Шәызғиама, шәзынхама, ма, – дышьман! – шәиасма-шәынцәама!..

Избан, избан, аха шәа шәлахьынцәкәны избоит сара зны-зынла сыжәлар рлахьынцәгьы!..

...Сара хымпада инасыгзароуп, изыроуп абри ашәкәы! Уи сара суасиат акәхароуп!.. Смыткәма, с-Уоу акәхароуп! Ихәфсхәоу аамта хьантәкәеи хәзтагылоуи, уатәтәи амшкәеи ирызку ажәа тынхахароуп!!!

Аха иабақоу аамта?.. Хымпада, сцароуп, избароуп шәтәыла ссир, шәтәыла гәықәха! Аха ианба?.. Еспхны сәазысклоит анкьатәи шәыдгьыл ахь аныкәара, уи ладеи фәдеи аныкәпшра, атцәара. Аха еснагь иау-ам, цырхагак сзыкәлоит... Мамзаргьы, улас-фәст хәа, гәыхьымзар, цсыхәагас иуртои?..

Ех, сара рыцха, икәғархәаз аеыф еипш, сышпәкәғәхәоу, сышпәдғәхәалоу сыфн ашьақа цәеижылагьы псхашьалагьы! Сахьзарцу са сыгәтакы аб-жагьы?.. Агәра сызгом. Абри акәхоит сара сагьымпсуа-сагьымбзахо адәы сықәзырхаран иқоу!..

...Сан, сан, закә темақәоузеи, рцыхәакыхагь сахьымзакәан схы илтыбгьыжәаа ицо!.. Сан, сан, арыцха, агәакцәгьа бара, исзыбузеи, исымабкузеи

сымфәбжағә снаган снырханы?.. Бықәхтгьы, бсымахгьы быцсы таны, бгәы бзианы, зегь змыфхәзаарыз шыта!..

...Сара рыцха, схәыцрақәа шысхәыцроу инхәп, сар-гьы сшықоу сқалап сыграждәнтәи сышәкәыфәыратә ламыси рғәпхәа аара ду сыманы...

20.10.1965 ш.

«...С-Убыхтыцха, стыцха лаша! Бабақоу, бабану? Сгәы быштыхо бынхарцу?.. Мап!.. Мап!..

Сара срышьтан, с-Убыхтыцха, бызхылтыз, зшьа балтыз, срышьтан урт рабацәа-рабацәа, аха исзыпшаауам макьана, урт иреиуоу азәгьы!

Бызхылтызтәкьа, бан, баб ухәа рхәғәсахьақәа-нфылақәа сыпшаахьейт, иахьықоу, изеипшу здыруейт, аха исымбац, сзымназац дара рғынза. Срызцароуп. Бан лхәғәсахьаз прототипс исоуз Н. Г. – З-цха (Л. Аргәынцха лан лоуп зызбахә сымоу! – Н. Т.) лахь сцароуп. Лыцха убриақара лыхтысқәа салхәейт... Уаанза еитах сан лакәын лхәғәсахьа знызбаалоз, аха уажәы арт афыцья рхәғәрақәа еилалан исызрылтцит бан – Адила! – лхәғәсахьа! (Иббома, с-Убыхтыцха, бан лыхьзгьы здыруейт!) Аха баб?.. Дабаазгари, ихьызхари. Шақа хьзы еилсырхи... Атцыхәтәан, исыпшааит – Облагә!.. Сцароуп, сцароуп ди Надиа лахь! Мамзар сусқәа башахоит. Сғынасхар анахь ес сахьцалац (ахшарәиуртоуп зызбахә хәоу), кьаау-саау хәа еита сынгарлозар акәхәп, сгәы итоугьы – уа илтацсып! Еита аилы-хара, ахынтафынцара, агархра-агаратцара, аазара – инымтәаза-нымтәазо!.. Исзырыда сара аца, аца шысхәо хы, еитах хаас хәычык дихыр?..

Акызатцэык гэынкылагас исымоу – апқа лакэха-гэышьяр еита, сан лыхьз лыхьзыстцап – Вера, Верачка! – Убас исыхташэеит! Иацсуа хьзым, аха сан лыхьзоуп! Сызгэакуа иакэхар, (с-Маць ду иакэхар!) оо, иан дикэхышоуп!

...Цхызла иаха дызбон, мшэан, иззы, аха изшьа-пык ццэаны, ихьшэаны дихызшэа. Еигьу хэа азэ дсыртарц иалагахын, сара исымухт, агра имоуп хэа дышпансыжьюеи хэа, аешьра сафын. Дшыгразгьы сиқыгэхэаахуан, егыи ишамшамуа исыдыргалоз амалахазгьы сгэы сызидымкылахит! Иатцанакуеи? Издыруада уи мгэартагы еснагь ак ихьыр хэа сахьшэо акэзаргьы?.. Сантэа-сангыло, еихаразак аматэа мыжда – сызэзэатэ анкнасхауа – ашахақэа наскьягоуп азы, атзы садмыгэғалои... Амала, амала, срыцхамы еитах сгэыгэра башахар! Аха усгыи исзырфеи ажэеинраалақэа рцикл «Аца» ахьызтцаны, иира хэымз шагыз! Ишызфызгьы бдыруоу, с-Убыхтыпца, уахынла, амыз-тцхы схы иархэаны! Алашара лампа сацхьа иқэгыламыз, иасыркыр камлоз, аха дымфыхоз, нас, сыцстазаара зегь «цааимбарс» иастаз.

– Икалеи, икалеи! – хэа ихэарын, дфыхарын, дфыкэтэарын! Нас убри аминутазгьы ипсрын сцэахэақэа, ипсы хатарын! Шэ-лашарак сзауркыргьы, инеимбгьыжэаа убас ицарын, ртцыхэакыртагы смоуа. Схы сақэгэамтцуа, иаргьы сизагьуа сыцэагы саацэкьалозар акэхарын!..

Ибымбои, с-Убыхтыпца, арфеиара ауси аказшьеи шыкоу! Иаргьы саргьы хазеу акоуп, харфеиарауаауп, сеиликаар иауеи? Уи знык акэу цьыбшьома, ус шақантэ шақа жэеинраалеи цэахэеи сцэишьхьеи! Еи-

либакааша анеилибамкаа, нас ирыпсыхэоузеи ант еитэышьтэразамкэа еиднагало?..

Убри ақынтэ, убри амза шэахэа ахьшэахьтэ исзылашаны, сыфуан, сыфуан, с-Убыхтыпца, сыфуан мазала, сыцсы заны! Сцэахэеи сцэахэеи еикэцало... Шьта бара базхэыци, убригь шанак иазхэазами? Сара убарт амызтцыхқэа исдырфыхоу сажэеинраалақэа сыхьз зхэо исымоу иреигьысшьоит, урт исыртэз аразкы лашан! Саргьы слашан, с-Убыхтыпца, атцхаф! Уи еигьу тагылазашья ыказам арфеиафы изы! Шақантэ (уажэы цшьынтэны!) ахшараизыпцшра сташэахьаз, аха мызтцхыла акэым аенымыш каххаагы цэахэак ансымфуаз ыкан шықэсала!..

...Ех, с-Убыхтыпца, с-Убыхтыпца! Хусқэа феим, иееим! Бироуп, бысхылтцроуп бара, хымпада, аха стцеи шыахэгы дирууп! Шэфыцьягы сыцсы иахылтцуа, сыззыпцу шэоуп! Ус икалароуп! Уара – мгэарта дныкэызгоит, бара – схафы! Ба бызхэыцра санакеытцлак, иара изхэыцра салагоит, убас – иаархэынгы! Убас уахи-ени, есымша! Егырт зегьы сыцстазаараф – афбатэи аплан ахьоуп иахьыкоу!..

...Мап, мап, уара уироуп, сычкэын, уара сыпринц хэычы! Иагыагмырхакэа, иагыахмырцакэа иааиуа егыи амзас агэы анаафнашо, хымпада, ахэылбьехаз, асабша, ма амеша! Избанзар, уара уеикэхэалафуп, атцыхэтэантэи уоуп! Абни Толстои ифырцхэызба Наташа Ростова лкны ишыкалаз еипцш, хык апцацэа рышьтахьоуп дыззыгэышьуаз аца данлоуз! Мамзаргьы, агэагыра цэгьазаргьы, – азэ дысхыччаргьы зды-

руада! – аха зынза Пушкин икынгы ишыказ еипш –
уигы Апшьбатәи иааноуп апа данихшаз!.. Иббама,
с-Убыхтыпца!..

Абас икоуп сусқәа!
Ахкаара итоуп ахәысқәа!
Ғаанбзиала исцылаша!

22.05.1966

«...С-Убыхтыпца, с-Убыхтыпца! Абра уажә сапхьеит
спеи бареи ишәызкыз сгәакрақәа! Апа дсоуит, дсо-
уит, с-Убыхтыпца! Биқәныхәа! Зынзак истахыз,
дшыстахыз! Дзакә цоузеи мамзаргы! Диит ианысхәаз
амзасы, амзагәтаз, диит хәылбыгеханы, убриггы
ишысхәаз еипш, аха шәахьаны – амчыбжә ахы анакуаз,
сыпстазаара ғыцла ианышыақәгылоз!..

Аха бара, с-Убыхтыпца? Бабакоу, бабану?.. Быкам,
быкам! Бымиц иахьагы! Шака аамта бмааиузеи!
Шака инымтәозеи саргы сымға – бара бахь игоу!
Иахатәиашарак сышбеипчызуаз иаасыршеит! Бара
бцәажәон, сара сцәажәон! Хаизгәырғьара хәаа ама-
мызт! Ех, сааигәа иказтгы сөыга калами скбаади,
убри еипш цәахәакәак бзызфрын! Аха ишцазури, саба-
цари, с-Убыхтыпца, зымшгы шоу, сытцхгы шоу! Уаха
сырғиаратә шыара сзықәымлеит, акәыт царта змауз
еипш, сықәгьежьюеит, иаасмоузеит уаха тыпк налка-
ан, сахьбызтәашаз, сахьбызхәыцшаз, сахьбызфышаз!
Икамлеит уаха сзыхәан тышәынтәаларк, цсеивгарак,
хи-гәи еизныжьрак...

«... С-Убыхтыпца, ибдыруама сара еитәх исыхьыз?
Амышмыхәла шысықалаз? Ибдыруама бара сара

фымз раахыс закә гәырфәуу сызтагылоу – сахәшьазатцә,
сахәшьазатцә, сеитцбызатцә! – дшәартахеит! Илыхьит,
с-Убыхтыпца, сан рыцха илыхьыз, сан рыцха дызгаз!
Сара издыруеит, – уа издыруеит! – уи сынтәа дамгар-
гы – хапхьа дшаго, лыпстазаара ахац ишарку, лызшыа-
пык ала нарцәы дышгылоу...

...Еиқәымшәа, разкыцәгьа, сахәшьа! Уама
ззытцәахыз! Сыбшьит, хәызба цагәыла сыхәда
хыбтцәеит, бсылгеит, бахәшьа!.. Сара убас иказ уафы
лахәыхын, убас гәамчхарак сыман, акы иаркәуаз,
иареицьюаз сакәмызт, аха ибымуит, схәыбжәеит!..
Схы аус ауам, сшыара сықәкьюуп, сызхара исзымаазоз,
шықәсала сыззыпшыз сычкәын хәычгы снапы даку-
ам! Иан лыпсы штәз – дицәыпсит, дицәыбшьит бара!
Иа Анцәа, гәнахас ибимтааит!..

...Иара усгы, цәгьарас икахтахьаз, хзыхкьазеи,
сахәшьа, абыскатәи еиқәымшәара, рыцхара хакәны
хаишартә! Хшыхәычкәаз – хаб дхәцәдырзуа, абыда
хәтымха ихазхауа (бара усгы хаб дантаркуаз бихьаз-
ма, ашытахоуми, бахәшьа!), хан хапсыра баны хлаазо.
Убриггы дахмазо, дызлымгаша лыхьуа, дахцәыпсуа...
Хзыхьаз зегьы мчыла хрыхьзаны, апстазаараз хәқәца
хәтәтәкьаны!.. Уи зегь азхар, иазхар, аха иаума, ибу-
ма бара! Ибыпсыхәеи, бахәшьа! Сара сыпсыр еигьын,
хараза еигьын, егьахәтан, сахәшьа, избанзар са
сшәеихабыми! Аихабы дшыкоу – аитцбы дцар калома,
итцоуроума ауафьтәыфәса идунеиаф!

...Апстазаара стахымкәан акәу цыбшьо, бахәшьа,
ас зысхәо, мап, цәгьа истахуп, кыр ныстыр стахуп, аха
иазызуеи, сахәшьа, шәара зегьы шәылымкаа, сыпсы
ахьынзәтоу скоукоууа, сгәы стәтцәуо... Ах, сахәшьа,

сахэшьа, ишысхэо-шысхэозоуп ахырзаман ахь ишкы-лыбгаз. Ианаамтаз, сара сгыатцэыгыатцэуа ианбасхэоз, бхы бахэазтгы, хэышэтэрак бахысызтгы! Цоуп, ауаф иацьал дзахыцом, рхэоит, аха иҕами иахыцо? Убригь лахынцазар аума?.. Аха, издыруада, хышықәса бнеиуеит, акгы быхуам, рымхэеи! Уаанза бызнейуаз быказар, здыруазар, хабгы ицсхэын, хангы илыпсхэын! Аха уанза бнанагома?.. Лцэа цшқацэоуп, дуафы цшқацэоуп, дҕацэоуп, шака лшыа шуа – убриакара иаргы аапкуеит...» – лымхэеи бхақым. Иаапкытцэҕахызар, сахэшьа?.. Аха акыба чымазарақәа зегь еижэлам, рымхэеи, зегь иреицэаз, зегь реиха иаапкыз бара ибызкылсну?.. Иаххылтцыз злакым, аразкыцэҕақәа хара!..

...Уаа с-Убыхтыпца! Сышбацэажэоз, иббома сахэагаз! Аха Анцэа ихэар, сахэшьагы ак лыхэап, ма шықәсқәак днеип, баргы бынсыжырым! Амала, сгэы бтам цыбымшыан! Сгэы итақәоу, исыгрыхақәо, тынч цстазаара сызымто рацэоуп, урт рытцака цыара бынхейт макьаназы, аха сыбзыхынхэуеит, с-Убыхтыпца! Абри сахэшьа мыжда иааиталхэан дзыкалар, дзыкалар, дзыкала!..

Бзиала, бзиала, аамтала, с-Убыхтыпца!..

Уи аамтала иаауеит, с-Убыхтыпца, иахьанзагы!

Уатцэынзагы ицозар акэхап!

Сағамыз, сағамыз, с-Убыхтыпца!

Бысцэымзын! Бысцэымзын! Бысцэымзын!!!

Усыхэа, усыхэа, абаа, санду лтцэахаха!

сентябр–октябрь

2000

АЛИРИКАТӘ ЕТИУДҚӘА

АСЫ

Акәа иауит асы.

Акәа икахаит асы.

Икәаш-кәашза афн хыбқәа хнакьеит.

Агэарц хэыцқәа, аштақәа зегь кәашза икалеит.

Ашэапыцьяц иатцэара хцэышаақәа, зеипш мағәак ршэыртцеит.

Еимгэашлахэаз ауаф иаргэтцыстақәа реипш, аулица аганқәа цышлааит.

Амашынақәагы икарцеит дара ртэы.

Ахэста ацэагэарстақәа реипш, рышьтақәа аулицақәа иалхэа-алхэаны инагоуп.

Ицакыа-цакыаза, ахаргь шкәакәа хэычинзарақәа реипш, илеиуеит, илеиуеит асырхәқәа.

Сырхэык зышьтамгылеит.

Шә-сырхэык зышьтамгылеит.

Аха ашэаиактэи асырхэы шытагылеит.

Уи иашытахх илеиз – асырхэгы.

Ишэмахахыеи, амза атыф иакны «ианамырхуа?»

Акәкәахэа ана-ара ахысра тарцоит.

Ашықәс ҕыц иапыло цыушыап уажы!

Шә-бцарк азхоуп амза иакәшаз атыф.

Шә-хымтак рахытә хымтак ақәшэоит...

Уи ахымтак амза иамцкыаа иагоит атыф.

Абракагы убри еипшу ак калеит:

Ашэаиактэи асы шыталоит.

Ашәи хҗа.
Ус, ус...
Икәашза иаархыбуеит адгғыл.
Иахәлатәазар акәхап арскатәи цәаакыра
икәнацәцааз.
Акәа иауит асы.
Икахаит асы.
Икахахататәкьейт.
Адгғыл аҗы – асы.
Ажәған аҗы – асы.
Амшын ахь – асы.
Ашьхахь – асы...
Асы – аонхыб аҗы, аштаҗ, амған...
Иахьабалак.
Ааигәа-сигәа аламала иамуц, ихамбац.
Аламалагғы изышьтамгылац.
Илеиуеит, илеиуеит асырхә цакья-тыпхацәа
шкәакәкәа.
Шәара шәхала акгғы шәзырәеиуам, сык зымбац
адгғылаҗ рхәошәа, ирышьтагылоит урт ирапа-рапаза,
арҗар реипш, ипаҗа-паҗаза иауа асрыпхракәа.
Есаaira икәашхоит адунеи!
Ахәыцкәа рдәылыкькьойт аоналартакәа.
Рыбжы мбатәха, митә рымышха асы дунеи илоуп.
Рнапкәа рраханы асбыбышкәа ирышьтоуп.
Амашынакәа ирыкәхәаны асрагәакәа шытырхуеит.
Ибз бгғыц хәычы ашыоҗәа иналхәо инапсыргәытца
дануп, аа, Даур хәычы!
Ихьшәашәаза асәыткәа ифоит!
– Аршәы! Зынзак аршәы еипшуп! Агьама беи! –
арахьгғы иоызак иабжыгоит.

– Даур, иумфан! Иумфан! – Иааоуеит хыхьтәи иан
лыбжы. – Уаасымсхааит, ицкьоу цьушьома?
Диашоуп уи, аха дагыашам.
Дрыцхамы ахәычы, асы агьама збар зтахыз?
Абри аминутазы зхәычра сатцашыцуа сгылаз
ахәычы сара дсытцашыцыртә сабанзаказ!
Сара исфахьейт асы.
Сара исфон асы, ашыжәхәа снапсыргәытца ианзалоз
зегь шытхәаны.
Сара исәартахьейт, асыхәмар аныкахьтоз, қытак
ахәыцкәа сыкәибахәаны.
Сәы зеихамло азна ртәны, сылакәахәаны, акькьахәа
исхытцны ицахьейт.
Сызхара асы сылабылгахьейт.
Сылалахьейт макәахәара ипуа, аграпара алдо,
спартфел хәычы кны.
Сзамоакәа җыкапшыааза, фырқкьхәа сцынтца соахо,
санылахьейт асы моаду.
Атцла мазала снатцаны амахә ршәшәаны
агәгәахәа соызцәа ирыкәсыпсахьейт.
Сшьапы арбаазахьейт.
Сышьхәа арцахьейт.
Сагьарчмазаохахьейт, ицлабны амандарина зфо
реипш, гәыдк азна асрагәакәа зфаз уаха дышпакаларыз
нас!
Ацанахкәа хрынтәаланы ма хаибаркәымпылны
шакараантә хтеибатцахьаз агәао лаша!
Ма атцкәа неипшьны иантцалак?
Чаразыртас ишпахамаз аоаршьтракәа, азмахракәа!
(Иара урт азмахракәагғы абакоу иахьа?)

Ахаскын ыкәшышы еимиаан, адгылы дарей
ейкарахан, еикәызаа икоуп.

Иахья жәйтә змахк атыцағгы азәы ағьарахәа
дахьыкәынхогы убап!)

ҶаиҶа ичаразуа хәа, шыжәжәхәа атцаа ханпраа
хашнеиуа, шаҶантә хпынтцакәа ашыа рташәхьаз, хәе-
хазнымкылазакәа апкьяцахәа атцаа хәыгәра ханаа-
халак!

Ҷаууаа хаданы ханыкәпалалак, шаҶантә кылпхәа
шыамхахьы халтахахьаз згәы тапахәыз атцаа змах!

Усытдашьыцп, аиашазы!

Усытдашьыцыртә сыкоуп, сгәыла хәычы!

Сеытк уеы итоудан! – уангы дархәхәеит, саргы
укәеыстырц акы аасыгымхеит.

Амала, дабакоу са схаан соызцәеи сарей ихаргылоз
астакәажә?

Уи лцымхәрас уоызеи уарей «аракетодром» аргыла-
ра шәаеуп.

Аракета ахагалара шәаеуп.

Узхацәеит, соыза хәычы, узхацәеит!

Ухалацәеит, ухалацәеит!

Аа, уажә арахь улбаазгоит:

Иудыруоу уара ачалт захьзу?

Азбахә уахахьазар калоит.

Икалоит ус ртцага шәкәык аеы цьара асахья анны иу-
бахьазар.

Быцак шышны икатцаны лабак апхьала иатцаргәаны
игылоуп уи, асы тыбгытааны, матцуртак аварае.

Ма цак аварае.

Ахәаша-маша атцадсоуп.

Акәша-мыкәша – асыбыбыш, уаха акгы.

Аханы атцла махә хаха икәтәоуп ахәынтәырҶапшъ.
Уи уарей сарей хәаста зынзак гәырпдынцдакгы
иакарам.

Амахә икәгьежьюеит-икәхынхәуеит.

Иныкәпыр-аакәпыруеит.

Убас имлашьуеит, зынза ахәыц аафнатцәартә.

Аха иазыгәагьуама афатә ахьыкоу атцалара!

Уака, афатә ахьабо, апсцәахагь дабоит!

Иахьынзазычхауа иачхауеит, аха нас?

Икалалак калааит хәа иныкәпрауеит.

– Прышәт! – иныцдакәыруеит ачалт!

Ахьшәтхәа ахәашагы инамтцасуеит.

Аха уи албаадаха абамоу тынч?

Инапшы-аапшуеит, имтцасуеит, инапшы-аапшуеит.

Ишпашәо, рыцха!

Ишпадыруеи, рыцха, апеипш цәгьахә!

– Хьыжәжә! – инаткьоит алаба, иатцагылазамшәа...

Сцәа саатзызауеит сара абра.

Рыгәнаха, рыгәнаха исзымгаша, шака тыс рацьал
калахьоузеи снапаеы?

Насгы, зынзак исызхымго, шака хәицлабуаз уи аус
аеы ахәыцкәа зегьы!

Ишпанхартцәоз рыцхашьарада, гәеилымгарала?!

Аха иагышпанымтцәоз дара!

Убаскак иахьырацәаз акәзар хара хгәы абни ачалт
итцафаны, акгы еилнамырго изыкәз?

Мтдык ушьыр, атыпан шә-мтдык аауеит, рхәоит.

Нас, изымаазей тыск атыпан шә-тыск?

Еиха измачхәзеи урт – уаоы еиха ихәашаз?

Схәычра адунеи азна икәзшәа избоз?

Аа, абыржәы избошәа сыкоуп:

Ҳца авараф игылоуп атама.
Уи амахә хаха иқәтәоуп цынца чақәа-афыбгқәа,
ахътеи амлеи ихәапза идырчыз.
Ана-ара атдысграқәа, ахәынтцәырқапшьқәа, ачынча-
хәычинчақәа.
Ладеи җадеи абнара, аандақәа ирылпраауеит
ардәына чахқәа.
Архына цылақәа.
Иабақоу, измачхазеи иахыа урт?
Мтзык ушьыр, атыцан шәы-мтзык аауеит, нас цыск
ушьыр, шә-цыск загхозеи ацсабара?..
Сқапшьхоит абра, сгәыла хәычы!
Сара издыруеит, уара ус коутцом.
Ачалт умазаргы, иухауам!
Амала, шақа илымха тцхаагоузеи уфызцәеи уареи
иахыа хәлаанза ишәыхәмаруа «шәеибашьра» абжы!..
– Тах-тах-тах! – шақа игәырзызагоузеи!
Иугәаланамыршәо икоузеи?
Сара шақа истахыз шәара шәыхәмаруазар.
Даеа хәмаррак ала ихартәаазар шәхәычра зфыда.
Шхәычра – знык шәантыс нахыс, уаха хынхәра
зқәым.
Зышьтақәагы акыр иҗаҗаза нақ-нақтәи шәыцста-
заара ианхало...

Иқам уи атама.
Иқам уи ацагы.
Иқам уи ачалт иҳазгы.
Иқам цасатәи асеипш асгы.
Инхеит урт зеггы цъара затцәык:
Уаргы иахьубартам.

Даеазәгы иахьибартам.
Инхеит урт шта иатцәак афы.
Ахаскын қашәо уарқалха изқәыршәу, адәыкакачқәа
рыцхны излацсоу, илацшхырпагоу штак афы.
Сара схәычра аштаф.
Схәычра!
Убасқак иссирыз, убасқак ибеиаз, убасқак иныхәаз
зегь рыла!
Иара абри иахыа иҗыцбарахха Ақәа икаҳаз асы ала-
ггы.
Җажәа шықәса иреихауп усгы агәарахәа меигза-
рахда сук ауны сныламгылеижьтеи.
Сызхара сук сыламышәмарижьтеи.
Амала, ишцарацәоу иахьатәи асы згәы арқкәыназ!
Амшынҗықә апарк ахь ицаны атақәажәцәагы асы
илахәмаруеит, рхәеит.
Асы илабылгьо, еибарбылгьо илоуп, рхәеит!
Аха зегь акоуп, иқам сара ссытцәкы.
Уи нхеит схәычра аштафы ихыбны ишышьтаз.
Уаха иагьацымлеит.
Уаха иагьагымхеит.
Схәычра шақа исцәыхарахо, исцәыхарахоит уи сыс-
ггы.
Зны, зынзак иангәхьаазгаза, исхәеит убас,
иагьақәстцеит:
– Мап, исымбозар акәхап уаха асы.
Исзамуазар акәхап лассаамтагы.
Сылахь ианымзар акәхап!
Ақәа салтцны уаха цъаргы санзымца.
Сцеит хәагы, иахьызбац исымбозар.
Аха ацара сгәамхәозар.

Исгәәхәазозаргы – сгәы ззыхәо сымазар уи.
Аха сышықәсқәа еихалацыпхьаза, уи исымбо иана-
лага, енак исхәеит еиҫа, иагьақәстеит еиҫа убас:
Мышкымзар мышкы, сажәымҫаҕахаз, усгыы избозар
акәхап асы.
Асыҫдәкьа.
Сажәымҫыҕахәа шҫагыы ахыбуазар акәхап схәыҫра
ашҫа зхыбыз асы.
Иахьа избеит усгыы уи ахәынгаак.
Сажәымҫыҕахәхь макьана сшыкьам ала схы сгәазҫаны.

Адгьыл аҕы – асы.
Ажәәан аҕы – асы...
Зехьынҫьара...
Еимааҕышәта.
Шьамхышәара.
Зарашәара.
Хыб ҕазара (асду анауз еиҫш).
Асы, асы бымбыл.
Асы цқьа.
Асыҫдәкьа!
Ани схәыҫра ашҫа зхыбыз.
Схәыҫреиҫш ибымбылыз, ибыбышыз, икәымшәы-
шәыз.
Абри амшын уажә шака исзыраҫәоу акара
исзыраҫәаз асы.
Нас – Сара.
Сара – ахцәышла.
Абри адгьыл уажә шака сыла ибеиоу жәаба – шәкы
рыла ибеиоу.
Абри акәхарушь «жәымҫа шкәакәарагы» захьзу?

Асы шкәакәа – жәымҫа шкәакәа!
Шака ихеибартәауазеи!
Шака еибарҫшзозеи арт ажәакәа!
Шака ихьзибаркуазеи!
Шака рифмарагы рзеибауазеи!
Азәы ихәар ауеит:
Ашкәакәа – шкәакәа хәа рифмара злазууазеи?
Иаххәап, шкәакәеи Шькәакәеи реиҫш?
Икоуп ус адәахьтәи аиҫшрақәа, аҕраҫшрақәа еиҫа
пату рықәызҫо.
Ажәа атцакы азхәыҫра иацәыгәнымәу.
Асышкәакәаҕы – шкәакәа нбан ҫакыла иахәо ауп.
Жәымҫашкәакәаҕы – шкәакәа, метафорууп, ажәеи-
ҫарсуп.
ҫакы хырка, ҫакы хьзырка икаҫоуп.
Убри акынҫә сара сзын иабанзеиҫьу еибарҫшзар
дара!
Иара абри шкәакәа – шькәакәагы ааста.
Абри ажәа иамамзар убас еиҫш илаҫшхырҫагоу
мчык, иаххәап, ажәымҫа иадыркыларҫә, сгәы иаанаго-
ит шкәакәа усқан астдәкьа изышкәакәахомызт хәа.
Ашкәакәа!
Шака хьзы амоузеи, шака пату ақәузеи усгыы ауаә
ихдырраҕы!
Убаскак ицқьаз, убаскак ицшьаз акы акәхап, Ауаәы
даниуагы ашкәакәа дылархәозар.
Даныҫсуагы ашкәакәа дылархәозар, ма ишәыр-
ҫозар.
(«...Ақьафын шкәакәа дылақәаны атоубыҫ дынҫар-
ҫеит...»)
Аразкы шәхымс зшьапы ахызгозгь, шкәакәала
деилархәозар.

Атқы шкәакәа.
Аймаа шкәакәа.
Акасы шкәакәа.
Атцыхәтәан шкәакәа матәазар иршәу ауаа ргәабзиара
зыхьчо, изхәышәтәуа.
Ахәышәтәыртаҕ акаруатқәеи адулац хәыцқәатқәкьеи
шкәакәа шәыгала ишәны икартцозар...

Асы шкәакәа.
Адгьыл шкәакәа.
Ажәәан шкәакәа.
– Уажәымта шкәакәахааит! – дырныхәоит Ауафы.
– Касышла бымәасааит! – дырныхәоит Лара.
Ари еихау ныхәара аздырзом хәа сыкоуп ацсуа
иныхәара!

Иззымдыруада ма уи ацсуа ныхәара закәу?!
Ашәеиҕартәгы шыкам.
Ажәеиҕартәгы шыкам.
Атцыхәтәан, жәеинраалагы шыкам!
Иреиҕу ныхәароуп.
Абри аныхәара иахылтцзар нас ажәеинраала?
Шака ныхәапхьз ыкоузеи ацсуаа рҕапыц хәамтаҕы!
Ажәеинраалеицш тцыхәапцәарада еихышәшәа ицо.
Ацсуаа жәытәнәтә аахыс ирымоу, иртәытқәкью ауп.
Атцыхәтәан, аа, сахьыргәыларгалаз хтоурых адакья-
қәа.
Урт убриакара ижәижәыхқәоуп, сара уи ақьяад
агәра шснархьюугы, лымхала зқьынтә ишсахахьюугы,
рыгәрагара сцәуадаоуп.
«...Ажәытәан ацсуаа ауафы данцслак, шәыс ишьтыр-
хуаз аиқәатцәа акәзамызт.

Рхы инаркны ршьапақынза адима шкәакәа
ршәыртцон...»

«Жәытәза бызцозеи! Ааигәазагы абра Абҕархықә
таацәарак зегь ашкәакәа ршәын шәыматаәс.
Ашаецәеицш игылаз рцеи шыахә дантаха...»
Исызлырцабыргит абас санду цсата бзиагы зны.
Мап, сара иахьагы схаҕы исзаагом абри.
Ишпыкәу ауафы данцслак ашкәакәа шыршәыртцо
шәыс?

Иарбан диныз уи зыдхәалаз?
Иарбан доухаз уи цсыс иахаз?
Уи адырра, аилкаара сашьтамлац, сагьашьтам.
Амала, еснагь ицъасшьоз абри адоуха цсыс иахаз
акәын:

Абри асы шкәакәеицш (иахья иауз асы цәиқәара
акәым, аләақ зҕашәу, ачышә иаргоу, иахзымдыруа,
ихамбо ахәтац-ссақәа зларыцху, абензинфөы зху,
аихафөы зху акәым, мап!) ишкәакәаз, ицшьаз, ицқьаз...

Асы шкәакәоуп, ицшзоуп.
Иагыцоуп: уабылуеит!
Еитах слымха итасуеит сабдуцәа рлакәқәа
рцыптцәахақәак:

«...данцшы, цсык дышкәакәаза дгылан...»
«...Ибеит уи лыпсыншьан: лоуразоуроу дкәашза
дгылан дизыцшуан...»

«...лааигәа даннеи, ес, днытцаба дцеит. Дкәашза
ақьашана дазааигәахон...»

Шака цыптцәаха угәалашәари!
Ицьюшьаша, Анцәагы дышкәакәоуп!
Амаалықьцәагы, ашацәагы...
«...ауха дахьнышьталаз ашацәа кәаш-кәашза иааин
алагәра иаакәтәеит...».

«...Дшыцэаз, пхызла цааимбарк дааихагылеит: иоу-
разоуроу дкэашза, шкэакэа матэала деилахэаны.

Ипатца зышза, ижакэа шкэакэа имаќэахэара илахы-
суа. Иагьихэеит абас...»

Шаќа лакэ, шаќа легенда, шаќа жэытэ жэабжэ рэы
иуцшаауазеи абарт рэызцэа?

Уимоу, аныхазгы ирхэо сахахэеит:

«Ажэан даннатцапш, илапш наќэшэеит еилыбзаауа
амцапшь зхыкэырша икэашза ихыла ицоз акы.

Уи Дыдрыпшь ныха акэын.

Лзаатэи аныхахь ицон...»

Хэашьас иамахузеи араќа зќышыќэсала ауафы
ихацаны дызмаз адин аус шауз.

Иаратэы шыќанатцаз ахдыррафэы.

Аха адингы жэфантэ илбаафрыма!

Уи апызтцаз ажэа ашкэакэа апызтцаз, ишааиу-
аз, ашкэакэагы зшэызтцаз, ишааиуаз (аќьабараан)
ашкэакэагы зшэызхыз иоуп.

«...Ашкэакэа ацымхэрас айќэатцэа ршэыртцо иала-
геит, избанзар, аныкэгара удафын, лассы иќьашьуан,
ицэашьуан, еицакуан...»

Слымха итафэуеит санду лажэакэа.

Сара ак иќьасшьо:

избан иќьашьуа, ицэашьуа, еицакуа изалагаз уаанза
имќьашьуаз, имцэашьуаз, еицамкуаз?

Ускангы иршэымыз, иныкэрымгоз?

Ма иќазма зхаан еиќа ипшьаз, еиќа ицќьаз ашкэакэа?

Издыруада, зыхдырра еиќа еиќахаз, еиќа
игэѓахаз ракэзар ашкэакэа рызныкэымго ианалага,
ишыќазаалак, ишныкэаагалак хэа иахэампшыз?

Ирымќьашьыкэа, ишышкэакэаз, ишыпшьаз иаа-
ныжны айќэатцэа шытызхыз?

Абри еиќа схафэы иааиуеит сара.

Мамзаргы цсцэаха бзиа дќалахэоума?

Цсра шкэакэагы убахэоума?

Ацсра – гэырфэоуп.

Агэырфэа – еиќэатцэоуп.

Аиќэатцэа – шэуп.

Адуinei афэы дыќамзар ќалап шамаха шэыс айќэатцэа
ныкэзымго.

(Ани иныкэзымгазо ракэым сара сызфэу уажэы.)

Аха зегы еипшы иныкэыргом уи.

Иќоуп аерапшраз иныкэызго.

Иќоуп гэыла-цсыла иныкэызго.

Иќоуп иалашьцыланы зыцсахьынзатоугы ины-
кэызго.

Иќоуп убас азэы иуасиаќ ала иныкэызго.

«Санцслак хышыќэса ашэеиќэатцэа ныкэга», –
ихэеит Пушкин дуззагы данцсуаз.

Дышуаф дуззаз убри алагы иааирпшит.

Быцсы ахьынзатоу иныкэгала хэа леимхэеит, лыпсы
ахьынзатоу аныкэгара лара ишлыкэнагозгы.

Идырзар акэхап уи ззышьтыхуаз баф шлыламыз На-
талиа Гончарова!

Уи азын иќалеит Пушкин изы ноунагза ашэы ныкэызгаз
– Урыстэыла ду!

Аха уи ашэеиќэатцэа арамка дтытцхэеит Игениреи
Импсреи рыла.

...Адгыл афэы – асы.

Ажэан афэы – асы...

Мап, изымлеиуазаап уаќа илеиќэаханы ськ!

Ицаќьа-цаќьаза, ибымбылха, знымзар-зны аиарта
шкэакэа инылатэартэ абри адунеи!

Асапын шәәх шкәәкәә иладыртәаз ахәыч иеипш,
зныкгы иламхәмаррыз уи Адунеигы!

Иаазқәылаз ахәмаррақәа зцәуадафхаз!

Ишпаеиеипшхой, нас, уи ахәштәара иеҳәатәаны,
инаивс-аавсуа, ихагъежьюа ихоу злакытца тархәлакны
ирыхәапшуа апшәма баапсы.

Ауаатәыфса рыхныкәгарақәа ҫыцбарах иабошәа.

Урт рлахьынтцеи иара алахьынтцеи хәыки шьхаки
рыбжьоушәа.

Ицәгыами, ицәгыами, нас, адунеи апан!

Алеишәа!

Аха избан?

...Есаaira ицәылаша-цәылашо икказа еихго аҫаа-
нахеит амш.

Иумбазо мчык икәзәзәааны, мап, икәцәцәааны иа-
гоит асы икажью.

Иаҫахеит асырхәқәа.

Урт шьта исырхәқәам, ис гәырпынтцақәоуп.

Реааныркылар ртахуп урт ахауаҫ.

Ихәмарыр ртахуп ахауаҫ.

Ирдыруашәа тцака адгылаҫ илеир, рацәак шнырым-
тца, акгы шрызмыреиуа.

Адгьыл ахь алеира ишахымыццакуагы – ртыхәтәа
ццакуеит:

Зызқәа хара амра икыднаршааз ажәфан рзыхарам-
хан, рцацбарақәа зегь аргәзәзан, ажәфан лыхәта
итцнаркәкәоит.

Иауам, илеиуам уаха сы.

Ус ихәмаруеит ахауаҫ, апсыткәи хәычы еизго.

Иалагазар иауаз, хаи, иаха атцхагәтаз!

Издыруада еиха анарха аиур.

Еиха ишьтазар иахья шьыжь иалагаз.

«Шьыжь шәәпшь – шьыбжьонынза, хәылц шәәпшь –
жәаха-жәымш!»

Сгәы иалоуп, сгәы сыхьуеит.

Еитах инеиужьны иамуит ськ.

Сееик.

Сцарыма ақытахь?

Схәычра агара сыла ихыбны игылоума?

Схәычра аштә сыла ихкьюума?

Схәычра ачалт ду ацатцака ихаума?

Ацарақәа рыбжьы гома?

Урт счалт иатцалома?

Цыхьеипш, сшашәа саахан, ачалт цсцәаха рықә-
сыжьюама?..

Шака ибзиаз ауаф ихдырра еснагь акы ианцаны акы
ианымкьозар!

Сара сахьхәуп.

Срыхьхәуп схәычра агазарақәа, агәеилымгарақәа.

Аха икәми шьюуы, урт цәафаны назаза иззынхаз,
иагьныкәызго?..

Урт иреипшу ракәхарыма, нас иахья атцарақәа-
тцәкыагы абас инзыртцәаз?

Итамцәзоз, еилып-еилысуаз хзиасқәагы цсыз
еицакыагы аламала изырттам?..

Сгәы сыхьуеит еихагы, ицегьы:

Иамузаап уаха ськ – сееик.

«Импсыша ацма аматцәа азылакәуеит!»

Снахьынхәлеит гәыграк ахацхә:

Сажәымта шкәәкәахоит усгы сара!

Ишкәәкәахоит абриакара сархәәцәазар иахья
иаалыркыан иауз асы!

Стагылазаашыа иашаны еилызкаауа, сыгэтыхақәа
сыцейкәызшо зәыр дыказар, убла иаахсыргылар стахуп
сахбак:

Адгьыл ағы – асы.

Ажәған ағы – асы.

Амшын ахь – асы.

Ашьхахь – асы...

Аулицағ, аштағ ахыбқәа рғы.

Иахьабалак.

Зехьынцъара.

Имарымажаха!

Ғәырт-ғәырт-ғәырт!

Шьамхышәара ишытоу асы пуа, аграпара алдо днеи-
уеит Атцеи.

Днеиуеит Атцеи, азә лыхьзала шапхьатәи ашықәсқәа
саламс ирытоу.

Цәала-жыла, гәыла-цсыла, усла-тцасла шапхьатәи
ауатәышәа рера лыезламалдаз, дызлапылаз.

Днеиуеит Атцеи асы пуа, амәа алдо.

Амрагыларә лышьтахь аиарханы (лыпстазаарағ
рапхьа акәны!) днаргон Лара, уи амәа илзалидаз дых-
галаны.

Уи Атцеи Иан.

Иан хцәышла, мағашла еилахәоу.

Зшьапы атцаа иашьыз шәтеикәатцәа затцәык зқәыршә
шкәакәа иақәыршәу.

Шәтеикәатцәак, уаха акгы.

Илызхамыртәаакәа инхаз ақбаад ианхалаз ацъшьара
дырга затцә иеипшү!

Даеа хамтак апсы тамзаауаз абри ашәтгы, атцаа
ахьымзар?!

Днаргоит Атцеи Иан.

Дхаракны дыкны.

Амәа – атдыхәтәантәи лара лымәа – апстазаара уаа-
ра шкәакәара илзалган иназго Лтцеи илзалидаз – дых-
галаны.

Ажәлареикәара – атынхара, аиуара, ақәларә-
еишызара – лышьтагылоуп мрагыларә рапхьаза акәны
зышьтахь аиазырхаз.

– Ғәырт-ғәырт! – Ицәажәоит, ицәажәоит асы.

Уи абжыы акәзоуп инеиужьны иуахауа.

Шака ибзиаз уи абжяда уаха бжыык мгауазар!

Амала, иацзар уи абжыы даеа бжыык.

Бжыы затцәык.

Ацсуашәа!

Уи лхәон Лара еснагь.

Гәаныла акәыз.

Аргама акәыз.

Илхәон даныгәыршәоз, лгәы аналакамыз.

Илхәон дангәыргьоз, ачара анлымаз.

Иагылыртцәуон, иагылырччон уи ашәа.

Дшартцәуоз, дшарччоз еипш иаргы.

Иказам, нас, адунеиағ уи еипш ашәа!

Иагыгәыршәашәаны.

Иагычарашәаны!

Убас икоуп уи анарха, ианатахха, цхара ауеит Ацсреи
Апстазаареи рыбжьара ираамтан ицсуа рзы.

Ианатаххагы ихәаахауеит – хытцшьа змам хәааны
икалоит – ианраамтам ицсуа, апсра зықәнамго ауаа
рзы.

Адгьыл ағы – асы.

Ажәған ағы – асы.

Асы... асы...
Жэымта шкэакэара!
Цсра шкэакэара!
Аха уаанзагы истахуп сара асы.
Асытцэҕья
Сажэабжьхэарагы абрака интэоит.
Избанзар, уаха иауам асы.
Ихкэеит.
Асы – сразкышкэакэа.

ЦСРА ЦШЗА

©-шьхак рышьхэа еивтэоуп...
©-хра цагыак рызкэа еизхоуп...

Ақыта амѡа иаанытцит автобус.
Азеипш мѡаду агэы ашшара инанылеит.
Уажэраанза хашьтахь зеихаз, хашьтахька инхоз
ашьхақэа уажэы хара-хара, варала харгэыдыпшылон.
Усоуп ишыкоу урт ашьхақэа, инсыжыит шухэо, иаа-
увалоит.
Сырдыртт шухэо, уаарпылоит.
Хэаа нтэара змазам амшынгэ ухыпшыларгыы, дара
рхықэцэқэа гьазгьазуа иаазаубалоит.
Усоуп ишыкоу урт рдан, ртцасгыы.
Ха хыхыкоу – даргыы ыкоуп.
Ха хыхыкам – даргыы...
Мап, хакоуп даргыы харгыы.
Ршыкыбжь дуун хазлатэаз, автобус тыртэаа
иақэтэаз.

Уажэ ачарахьтэ иаауа цышьап, алаф рхэоит, амц
рхэоит.

Азэ дкьачакьуеит, азэы азэы ихэашья каитцоит.
‘Еазэы – дзықэшэаз ихэоит.

Дзықэшэаз, аха иарбан дзықэшэаз?
Ухшыѡ ззушьтша, угэы иаатымтэаша акакэну?

Харазак уи акэым.

Ус, рччагак, гэхарштгак.

Атцаул усқэа иахья арака иртыпым.

Шықэсык аахыс, ма инеиханы, инеидтэалан зызха-
ра имеицэажэац, зызхара еибызымхэац ауаа, ацэгья
акэыз, абзиа акэыз, еидызгалалак, акы ианеиднагала,
аамта рхыргоит лафла.

Иахьатэи аамтазы дыкоума, зыпстазаара зегь
акэым, ма абжагь афны изхызгахьоу?

Зегь акака ирѡуп, акака ирызкуп.

Дасу усуртак-хырхартак рымоуп.

Есымша еидтэалоу, зыпстазаара абжеихарак еицыз-
фо, иац аусураѡ иааидытцызгыы абар уажэ иахьеибарч-
чо.

Анцэа хрыцхашья, ишеидтэалаз рхапыцқэа
еибаѡеит, арахь, еибырымхэац еитак ак рымоума?!

Жэашықэса иеицтакыз ѡыцьа ахэсақэа антрыжьгыы,
абахта апхья игыланы даеа х-саатк еицэажэон, рхэеит!

– Арт ахэсақэа шыкоу ухэеит хэа! – икьатеиах
птэоит хѡызак, стдыхэан итэоу.

Ахэса ртема иаргэатеиуазар акэхарын дызлатэази
иарей!

Хы, ахэса!

Мамзар ахацэа ус икамшэа!

Са сгәанала, иахъя сахынапшаапшуа излазбо ала, ахацәа рақара зхәатәы нымтцәо, зухәан-схәан рацәоу дықазам!

Хәатәык анроу, лымха ганла акы анаараха, ес, еиманы хәқалақь амшын пшахәа шықоу, ихәо, инейтахәо, инейдызбало-аидызбало ирыма рфынархоит.

Сыгәра зымго дықазар, хәылбыгехак пшахырсра хәа улавалеи уи ацшахәа?

Пхәыскдықәны дубом шамаха (ацшьацәа ираамчы-дарахаз), аха уи азын агәы ғыгьуам, итынхадам ацшахәа.

«Хәатәы рацәа» ахацәа рыла итәуп.

Абра ишықәу атхгы даара инаргоит.

Убра иахак иқәыз роуп абра еилатәоу бжеихара-фыкгы.

Зцәажәара нымтцәо.

Злаф нымтцәо.

– Ирылзыршозеи, иараби?! – шақантә срыз-хәыцхьоузеи?

Шақантә сагырташьыцхьоузеи!

Схарахапшуа аценцьыр салцшны сықәпшуан амәа, ха хазныз.

Абар сыззыцшзамыз!

Аулица аган иаваршәны днеиуеит тыцха хыш хәычык.

Лара латцкыс әба иқоу гарак датцаланы.

Ааи, бхатцкы сцааит!

Ааи, иныбтцран иқоу ақара әба ныбтцааит!

Саагәырғеит.

Саалеигәырғеит зны харантә игәастаз, нас – еихә-еихә сыззааигәахоз ахазына!

Срылтцит сызлатәаз ауаа.

Исхаштит сахықаз атыц.

Сазхәыцуамызт снеираны сахықаз.

Сацхя днеиуан ахыш хәычы, агара датцаланы.

Изгарада, иззыбгода, схыш хәычы?

Ибызида, адунеи иацлада, схышәт хәычы?

Нагзара ақәзааит Аира!

Нагзара ақәзааит Ацстазаара!

Абри сбырхәарц, абас сбырхәарц азоума абрака бзысцылаз, бгара батцаланы?

Абжәапны зны акәымкәа, мап абри амштәқьа, абри аминуткцәқьа!

Ханцозгы акәымкәа, мап абри ханаауаз асаатцәқьа иақәыршәаны!

Бахпызгалазеи, схыш хәычы?

Уи ала ихабхәарц ибтахузеи, схышәт хәычы?

Ә-шьхак рышьхәа еивтцоуп?..

Ә-хра цагыак рызқәа еизцоуп?..

Снаргәыдпшылеит сгәы дара ирақараны, хара-хара хамәа иацныкәоз ашьхақәа.

Зынзак рееимаданы иқоушәоуп урт уажәы харантә уахьрыхәапшуа ишубо.

Аха цқя упшытцәқьар, иубоит рыгәта аайкәшаны азыцшахәа шаагоу.

Убри азыцшахәа, калт хырчагак еипш, ишавоу машына мәак.

Уи амәа ахы ахытцнахызоуп иахықаз арака испьб-галаз:

Зышьхәа еивтаз ашьхақәа руақы.

Зызқәа еизхаз ахрақәа руақы.

Абжыаапны ахьхьахэа апшахэа зегьы зырцэажэоз
азиас абжыы акала ихэаены иахья уа.

Ихэаеын аңьабара абжыала.

Азнырцэ акызгарафэти амзырхафэы иқан апсра.

Ажэлэр қызықызуа ашта, агэарбжыара ртэны игы-
лан.

Иқаз азхозма ма, анеира иафэын ауаа – атцэуацэа,
адашшылацэа.

Абзиара иамшызтггы иахья, затца арт рыба
ейтабжагы умбарыз!

Абри азы акэхап изырхэо, атынха рацэа, ақэла
рацэа змоу, измам удырырц утахызар, унеи, хэгеита,
цсытбарак данакэшэо.

Иқоу унрылапшыр, иудырп.

Аха азэы имацара итынхаз, иқэлаз ракэмызт арақа
иқаз.

Иахья арақа иқан наңьнатэ аахыс ари атаацэара
иалахэыз атынхацэа.

Наңьнатэ аахыс аоны хыбафцэас иамаз рықэлацэа.

Абан урт, ашта аган иладыргылан ирадны иқатцоу
атэартфэы итэоуп.

Зегьы – зажэра итагылоу, зықэра итысхьоу.

Аха урт иахьатэиала арақа еизаз хэынтэ ишаны
рыхэтак роуп.

Егырт зегьы абри агэарата иахылтыз, хэфы-уаа
идырхаз ауацэеи ақэлацэеи роуп.

Еихаразак хара чыдала зыхьзала хэказ иқэлацэа.

Иқызықызуа иқэгылаз, иааиуаз, ицоз унарылапшыр,
угэы иаанамгарц залшом, Апсны ахы-атцыхэа зегь абра
еизама хэа.

Иагыиашан уи.

Апсны-дгьыл, абыржэ иахьынзақоу акэым, ажэытэза
зегьы иашьтаркыз адгьыл зегь ампытцакны иқазаргьы,
зегьакакэын, ахи атцыхэеи рқынтэ еизар акэын абра.

Иабац телеграммак ала, амилацқэа шыоуки
рфеипш, адашшылара ахаангы иқамызт.

Иагынамысымхозар акэхап цхьакагы.

– Анцэа ицъшьоуп, хадгьыл уамак иахьдуум, мамзар,
есымша аашар, цсрак амфа хшықэу, ханцэытцэцсуан!

Игэынқлоит шыоукгы, амфа хареи инымтцэо апсра
мфақэеи идыркарахоу.

Еилыскаауеит урт ргэамцра.

Аха исахаргьы стахым хадгьыл азы ирхэо.

Уи иақэнаго, иатахьтцэқьоу хнавагыланы, бжеихан
аерапшра мацаразы хэа хнықэозар, иахароузэи иара?

...Амра качца иқан.

Аха афаршьтрақэеи атафарақэеи асаркьеипш
ихызфаз, аха ауаа ршьапышьта иадыргаз, атаацэыхақэа
ргэышпцэа хаххала ишьтан.

Урт амра ашэахэа рылахэмаруан, зынзак шэлакта
еидаркаанза хэычык шэгэы аасырқэандап ахэошэа.

Аха атаацэыхақэа ирдыруазма абырскак ргэы
зырқэандаз еиха ишшэартаз, ахэынтцэеи иареи
еилазқэақэаз ашьапышьтақэа рааста?

Уеизгы, иалнапшааргьы акгы амам иахьатэиала.

Амра фаскьацыпхьаза еикэазытуан даргьы.

– Цсата цшза, цсра цшза! – иаагеит тахмадак ибжы.

– Иумбои, закэ мшы хазыноу иқалаз, иаци иахьеи,
еимаоны сык аурашэа, ачкэахара ишафыз!..

Цсата цшза, цсра цшза!

Рацэа ицсра цшзахап, хэарада, шэышықэса
унартысхьаны, еихык-ейтык инхо хэ-таацэарак уран-

ны, урхыбаоны, ахкэажэ леицш, рнапы укэыргыланы, укэ-утцас зеггы абас инагзаны амѳа икэыртцо уакэны указар!

Ари аѳн ыыц, ицеицеиуа, арашь шкэакэеипш, интыпраашашэа, ашта итагылоу, иагэалашэом, ииашаны, ари апцхэыс, ишыапы мышха ари агэара дантанагалаз анкэазны.

Уи, тэамбашакэ зкышэ инага итадыргылаз, уаха зылшо ицсра убеит хэа, илѳақрхараха игылоу ацацха акэымзар.

Жэынгы-еангы ахьхэа ицэажэо лбаа ирывсны ицо азиас акэымзар.

Сара избоит уи ацацха ариабжьарак еиѳа ишхынааз.

Ари азиасгы ишагхаз цэыкэбарк.

Издыруада, абри еипцкэа, иахэа агэарата зтагылоу ирыхкэаны акэзар иахэа измачхаз апсуа пацхақэа?

Еиѳа изтабаз паса ихышхытцэаны, меигзарахда ииас ицоз азиаскэа?..

Сара зныкада дсымбацыт ари апцхэыс.

Ускангы апсра ыкан абра.

Ускангы кэапеишэа итэын ари ашта.

Аха ускан игыламыт ари ахан, арашь шкэакэеипш, ашта итпраарц уажэ иаѳу.

Ускан ихынаамыт ани ацацха, уажэ иааганы зпышэ ари тадыргылаз.

Уажэеипшгы алахэ еикэымыт ускан.

Избанзар, иадырузар акэхарын иара, азшыакак қаазаргы, ишынхаз даѳа шыакак.

Иахэа иамамыт азшыакакгы, аѳшыакакгы.

Иахэанза, уаха зылшо ицсра убеит хэа, игылан.

Хыхы ишысхэаз еипш, апсра ыкан ускангы ари агэаратаѳы.

Иахэы еишэа еинтэаны, ладахы деипшхэаа дыкэын алыгажэ.

Дцаимбар шкэакэаха.

Ицатца шла дарцшзо.

Уигы шэкы дыртысхэан, аха дабанзацкэыназ иахэатэи лааста!

Жэытэ пцхэыск ишлатэаз ашэа, деикэѳа-еикэпцы дгылан лара ускан абри лхатца ишыапаны.

Зшэагаа рацэак икэамыз, адунеи азна гэырѳала итэыз, аха изакаразаалак акала изынзырпшырц иаѳыз.

Саакэымтцзакэа слыхэапшуа саналага, избеит сара зны-зынла арыцхацэа лхыхэхэа апсы иахэ дшынапшуаз.

Лхы даназымиааиуаз аминуткэа лымазар акэхарын.

Тэымыртэнык днаганы даанижызшэа лхы бо, гэыбган ито дихэапшуан ускан уи.

«Икоутцаз иашам, сахынужыыз иашам, уа уакэын ари аѳны хыс иахагылаз, сара хыс исхагылаз, ххы ххыхны иумгандаз!» – ахэон уи ллакта.

– Сгэы иалсит, сыцсра ббандаз!

Абра иааиуаз рыбжеихараѳык лыдгылон лара.

Згэы иалырстцэкэаны лагырзыла изхэозгы дубарын.

Аха дубарын ус, ихэатэуп хэа, зхы аалыдызкылозгы.

– Анцэа шэумшыын, нан! Шэахэыцгы Анцэа икау-мыршэын! Шэахэыс сыкоуп, нан!

Адаш еикәатцәкәа зылпыкка иказ лнапы канзала
рызкәа лшышыуан.

Сара агәра ганы ськан, иара ицымхәрас абра
бықәзароуп рхәаргы, жәахәарада ишыналыгзоз.

Аха, икаларын, имур уи иара.

Ианамузах, хәыцьагы хазкәатыц еизакызааит хәа,
иеааитцых дныкәиарын.

Итцегь данфаз акәзар, изыгәагырымызт ус, иагына-
мысхарымызт.

‘Еа мфакгы ихы иакәнаиргомызт уи нас!

Ипцтазаара зеггы абри ианлыцифа.

Игәы дшаласаз абас илеидашла ианца.

Изхымгаша агәырфа ла лыгәшәымшәала ианихига.

Убри азы акәхап уи ахаблафы зны-зынла дзыкыж-
кыжлоз гәыла цхәыск, зхатца ила згәы намзауаз:

– Иахьатәи сашьтам, мышкызны абри дад иеипш
ушысыкало здыруазар! Аха уаха умцсит!

– Хаи, афырцхәыс, быхгы бныхәеит, саргы сыб-
ныхәеит! Нас, абант реипш хаидажәло акынза хнеиуеит
акәу?!

Дхәытцаччо алаф лылихуан уи, гәыбган зыртозгы.

– Ех, нан леипш бкалаанза!– даакәындкәындуан
атцыхәтәаны.

Изнанымзгы издадымзгы зеггы рзыхәан инанын,
идадын урт.

Убри иеипш иказ ауафы дицәнымхараны лара
дицәынзырхаз – лыцсы иеигьшыаны акәмызт.

Илдыруазтгы анра-ахшара агәама лзыркыз
лцеихабы ипсыбаф ахьыкоу хәа, дназдыпшыло
хатгәынк цьара ишгылоу.

Ипсы ахьихыцыз, иахьынхаз хәа дгьыл фатцак
шыкоу.

Цсы лыхьызма уи ускан!

Аибашьра аналагамтазы дахьынбжьахәашаз –
назазагы дынбжьахәашеит уи.

Агәкәа рыбжьара ибжьашәаны изыз агәразеипш...

Илызхымгар каларын лыгажә игәырфа, абжьаацны
акәзар.

Аха абри лца итәы данамга, зтәы дагоз дарбанхыз!..

Уи акәым, лыпсыбаф гартак аман иказар адунеи афы
уаха, сца илымкаа зкәатыц сышәымтан хәа ауасиат
нлыжьрын.

Зны затцөык, убри аены затцөык, дызбеит сара уи
атакәажә.

Уахагы лыпсы таны дсымбеит.

Ақәыршә шкәакәа лоуразоуроу илыкәыршәын.

Шака истахыз избар уи лхы-лфы!

Иахәоз еилыскаар.

Апсы ианакәызалак ифыкәу атцыхәтәантәи
игәтыхақәа, ихьаакәа роуп, рхәоит.

Аха урт ахьаакәеи агәтыхақәеи зәыр интырхәцааны
итцахьоума?

Шака нижьуазеи Ауафы адунеи ахь!

Шакагы иманы дцозеи!

Амала, уахьала (икоу аха!..) зәырфы иеидара мариа-
хахьазар, леидара мариоуп усгы ари апхәыс.

Ишырхәо еипш, «дкәацтәкьо» цьанат дцеит!

Ари ас шакәу рхәоит еихык-еитцык еифаку
ахәыштаарақәа.

Уи лгәы-лыпсы зеипш хәыштаараны измаз,
изхылтцыз.

Ари ас шакәу ахәоит еитанеитасуа илхагыжьуа,
дызтәоу лцацәа цшьфык рхымфәапгашья.

Ран лныкэгашья.
Лразкы злабзиаэ даеакгы ыкоуп ара:
Хэыџ-пацэа айбашья амца ашыра илзалан
цшышыкэса.
Азэы затэык ида, егырт зегы еибгала ихынхэит,
уиакара ихыдамыз гракэак, хэракэак рыманы.
Дышпанхарыз, шээзхэыци, ауафы, айбашья хэоык
амца иалазтаз, ишыхэоыкызгы илазцэалаз ицаз,
азэы затэык уаха даалкэашьымхазакэа?!
Ус икоу азэ иоума иахья?
Оыцья роума?..
Дзугэаламшэари аурыс такэажэ рыцха, жэыџпацэа
айбашья иззалаз, азэызатэыкгы, дкбалан акэзаргы,
дыззыхнымхэыз?..
Шакаоы ртэы ухэарыда?
Шакаоы угэалашэарыда?!
Разк лыман, аиашазы.
Уи лдыруан ларгы.
Илдыруазар акэхарын, ахаан лпацэа ааидыргыла-
ны, рацхья днагыланы бзартанык дзымнеиуаз.
Лразкы дацгэыргьяуа, уи ацгэыргьарала ауаа, зыб-
ла алагырз иахэхяз, рыба фыц илхэыр лтахымзар
акэхарын...
Рханьтэ ршыапанынза ашэы рхыиссы игылан
лыпхацэа, лтацацэа, лыхшара рыхшара.
– Нануаа, шыта уаха нану хэа засхэода-а!..
Мыткэмак схэоит хэа дафын, аха фыц аётра иалагаз
арбагычышь еипшоуп уи лыбжы хырвырза ишыкоу.
Илтцагэышьоит...
Атцара далагагэышьеит адстазаара арыцхаракэа
рныкэгашья!

– Ихэала, нан, шэыззымаазазоз шэанду хазына
лами!
Ахэычы лызкэа лышьшьыхуан цхэыск.
Лкышэ еимархэа-еимархэо, лагырзык аалгар
лтахуп.
Аха ма ибахьян, ма иаауамызт уи.
Даараза гэакыак иакэымзар, имаазаргы ауан, аха
абни мчыла изаалгоз – убри аилкаара уадаоын...
«Цсра цшза» шлакэыз оашьомызт уажэи-уажэи рму-
зыкабжы гэытшыаагаха ирышьтаргыланы, жэофыла,
оажэофыла, инеиханы (ауа иуах, акэла икэлах!..), зхы
кыдкыо, зычешьюа апхья игылаз азэы, оыцья антаргалоз
уанахэапшуаз.
Сыла рывызгоит ант акьяад шэткэа зтаркыакыаны
иаарго айрызкэа.
Иахьягы уатэгы схахы исзаагом, исзеилкаауам,
ашэт, нас икьяад лых, иштэтыткэа, – иштэуп, апсы
ихэуп, ирцшзагоуп, уи азпыртэахьеит.
Аха абарт айрызкэа ирытцаркуазеи?
Исабацуп, нарцэхэык алеижэлап хэа?
Икоума нарцэхэы, ма нарцэы хэа дунеик?
Ма иаххэап, иказаргы, иабаихэагэышьо ари айрыз?
Иабеипшаагэышьо?!
Уатэы аашар, даеа кьяадк шэткэак нтаргыланы
даеа цсрак ахь ирыманы индэыкэлоит, цсататэк еипш,
ахы ианкны.
Анцэа ицьшьоуп, шахак ахаршэны ирныкэо ашта
иахьтарымгалаз!
Нарцэы хэа ус цьара ак ыканы иказаргы, ани
сара сеирыз ауп, егы – мап хэа, апсцэаха рыцхакэа
анибартцэара иаламгашеи!..

Акааметгы абри акэымхой, аарцэтэи реимакқәа
мачызшәа!

Са исхарам сажәабжьхәара хәычык иласцәахазар.

Амцхә, иатахым, иацым, иатцасым икоуцто уаналага-
лак – уахагы иамуазар акәхап.

...Сгәы шцарцшааи ашәацьхәара музыка!

Сахьнанамга иудырузеи!

Шақантә сгәы тнашьаахьоузеи!

Шақантә сымала сеысзымшьуа агәырфәа мыжда
снатахьоузеи ари абжьы!

Сыбла иаахгылеит рацхьаза иахьсаҳаз атыц.

Ускан хлафсан иказ хчаиртаф ачаибгыы фыхуа ххын
сахәшьеи сареи.

Ххәыцқәан.

Ус, иаалырқьаны хтцыхәахьтәи, Гәатасаа зланхоз ала,
икәхәхәа афәанахеит амузыкабжьы.

Убасқак игәытшьааганы, игәырцшааганы...

Сахәшьеи сареи хнейфәпшын, илеимахтәеит.

Атцәуара халагеит.

Убас иахгәапхеит, убасгыы хгәы арцшааит...

Хаб гәақ, ауаа шыцсуаз ашәа дыпсыр, абри иаргыы
изадмырхәоз хәа...

Амузыка акәым, ех, издырхуаны сықазар, дгьылфәацә
хәычзак афәи акәзаргыы, нышәнапык цьара ишимоу
ақара!

Ахәычы хшыф уабандатлари нас иахьа...

Схәыцра сааллырқьеит исывагылаз.

– Бара, абри илбаз ақара бзиа баны ацсра цсроума?

– Бза мыцхә дыббахьоума, ибыхьи?

– Бахәшьагы дыпсит, дыртцәуеит, абригы...

Дцәажәон еита уи ацхәыс.

Сылагырз фәин, исыхәлачуа иалагеит.

Сгәы дтатәазма абри?

Сахәшьа, сахәшьа рыцха!

Быцсра шцасызфьцхои ес цсрацыпхьаза?

Бгәырфәа, бгәынгара шцасызцәырццуеи есымшааира,
ифьццхараза!

Зегы ирдыруама, мамзаргыы зәыр идыруама са
смыдара, бара шақа аамта кьафәла бафнахыз ари аду-
неи?

Икоузеи 29 шықәса?

Абри ацсра пшза лыпстазаара ду хынтә инеиханы
ишаны хәтақ.

Лхылтц ихылтц, уи ихылтц бакәзар ауеит.

Зәыр идыруама шақа ирацәаз, шақа ирхагагаз уи
бхьаа мыжда – цсцәаха мыжда?

Бара быхьыкын ацсцәаха лахьышәышә сара
исцәигоз.

– Шәсыхәа, абаа, шәуаами, абаа, сахьцсуа шәымбои!

Ахаан сгәы иттәарааны икоума быбжьы!

Нас, бнацәкьыс хәычы ихшәо бнапхыц хәрбо
фәабтыхуан:

– Шәызегы абриақара-абриақара гәабзиара
хәычык-хәычык сышәтар, сыбзиамхой, шәаргыы
уиақара иабашәыгхоз!

Быччошәа, блафуашәа буан, аха шақа хьаа мыжда
сгәатцәфәи иартцысуаз уи «блаф!»

– Сан пшьышықәса днанагеит ари «хьзымхәа» мыж-
да (ус башьталт бара нас, ахьз еснагь изыбхәозеи хәа
баныск). Саргыы, анцәа ихәар, хцақа шықәса снанагап!

Ускан жэамш рышьтахь бахэшьа илыкэшэараны
дыкан!

Шака быргазаны бамаз зны-зынла!

Шака бжьажьо багоз!

Оымыз дузза уаха хмыцэа, иахья хмыцэа, хөыцья
быцстазараз хақэпон (сыда напык бакуазма усгы!)...

Хшеикэтэашоз, атыхэтэан иаатбыркышэит быцс
хэычы.

Быцсы пшза.

Быцсы хаа.

Быцсы халал.

Са сыцсы ааста жэантэ еитцаз.

Аха уи ааста жэантэ ицшзас.

Жэантэ иссирыз.

Иабабтахыз уигы бара?

Ибхазар иауаз са сыцсы еипш икоу цсык?

Ба беипш икоу ауаа зхызгаз, ирылхэдоу.

Ба бкынзагы изхызгар зылшо.

Издыруеит: ба бансхызга, ба санбцэынха, кырза-
кырза сцоит!

Дбымдыруеи ани ханду – хан қэашьда лан?

Зцэеи зыбафи еикэыршаны, зоура-зытбаара
еитцаланы, агэырфа иарфаны, ацбабаа нымтэа иафаны
иахьягы адэы иқэу?

Уи лнапқэа кэаркэаруа иалагахьеит.

Лхы цыстысуа иалагахьеит.

Дкэындшэындуашэоуп лқышэ еихацқэа еснагы
ишыкоу – итыстысуеит азы.

Лзамқақэа зынза иташэашэан, лыцламхэа кьэза
илхаанхан, лхыцхныга хэычы кэынтрышэза илхагыло-
уп.

Избан абри сара изызбарыз уи бнышэынтра дахагы-
ланы, абыржэы-ушытан дааикэжэоит ухэо дантэуыо!

Сара изсахарыз агэырфа алагырз зыхэлачуа уи
лмыткэмабжы?

Адунеи ағы уаха иашарак ыказамкэоу, нас?..

– Унан, сан рыцха, уа, сара хэаша!

«Сыцсэа» саарылнагеит уажэы иаагаз атэуабжы.

Аа, лпеихаб иоуп, ани итахаз аихабы
иаамышьтахьтэи.

Аеырэырхэа илеимастэеит, сгэы уаанза итцачуаз,
сызхэаеуаз сылагырз.

Анцэа уиныхэааит, дааиаанза умнеиааит уан рыцха!

Ацсгаха сүтеит, цэгьацсышьала сөыкэжо сышгылаз!

Анцэа уиныхэааит, лакара ақэрагы нутцааит!

Лфынкэра схэар, иацсышэа мацарахап.

Атэца скызар, еита иамоу рацэоуп.

Ускан аныхэарақэа шака еихадыргыло акэзар, акру-
ра-акрыфарагы зутахузеи?

Укьатазан адэы укэымзаауеи!

Иан жэымта шкэакэа лацхья днышьамхнышлан,
дитэуон уи.

Деитцакызыкызуа, игэы даакыдсыло.

Ацъар еилагылаз зегы ааилакызыкызит.

Убаскак ргэы ирцшааит!

Убаскак ргэы атцагарақэа кылипшааит!

Адунеи ағы, шыоукы-шыоукы ахацэа убас итэуоит,
ацсы мыжда, мчы имам акэымзар, дзымгылахри!

Сара уаха акы сахэом, сымпсыр анаму, исыгымхаа-
ит сашья затэ илагырз.

Саб ихэыштаара амцахэ затэ итэуара!

Саншыцэа хэйдраазкэа рцэуара!
Уи закэу сара издыруеит.
Издырхьеит хан данцсыз амш еиқэатцэаан.
Иахьягы сгэы иқэыфэуеит уа убжбы.
Игэкылжэаган – уан дыцсит азы.
Игэазырхаган – сан рыцха зхэоз атцеи дахбылтынхаз ала.

Иаххэап, рыцха, абри ацсы Акэа лыцкэын
иквартирафэы дыкфазар, абрака ишеифэкаахаз еипш
еифэкаахарызу?

Абра икарцо абжа-еитабжагы рзыкатцарызу?

Ара умыхэхэар, умтцэуар, ламысдароуп, гэатцэа-
дароуп.

Ақалакь афэы ухэхэар, (изакара гэырфэуу узырхэхэаз
гэхьяас имкзакэа) аулица агэта иангыланы ихэааз
амшэ еипшоуп ушырбо.

Иабатаху, аиашазы, ахэхэарагы, акаарагы инамы-
цхэны?

Аха шэышыкэсала иааиуа уара унеины захэа-
бжыиндоушэа излааихутцэарызеи?

Шэышыкэсала итымхааз акыркқэагы – иахья из-
латхаарызеи?!

Ихэхэоит...

Икыызкызуеит...

Ргэы иранахэоит ус.

Амала, абри атакэажэ ицсыз лакэ-сакэны сыкказар,
шэзустзаалак азэы лагырзык сызкашэмыршэын,
хахэыцкгы сызкашэмыршэын хэа уасиатс икастцон.

Абыркатэи мшгы сагыкфашэымтцан хэа расхэон
срыдкэыланы.

– Схэахья инавагыло азэыр шэыкказар, шэын-
сыштаргалааит! – схэарын.

Ма убри иацэшэаны исхэо нармыгзар иабацарыз?!

– Нана, снана рыцха! – ашэы лхыыхэхэа, акэшацэа
ргэараан ахы кны лфэалхеит пхэыс еиқэа гэык.

Уи, рыцха, ани аибашьрафэ итахаз ипхэыс лакэын.

Даеацэара фнра хэа дышцахэоуггы, ари
агэаратафэгы лыкэ-лтцас налгзоит.

Иаарылшазозеи хэса мыжда!

Иахья аа-мшуп ирыцкэаны ацсы дыкфэеижьтеи.

Иахья аа-мшуп шыжы инаркны уаха илеихашэа
ихэлаанза фэааихак рымамкэа ихэхэоижьтеи.

Итцэуоижьтеи.

Рыгекидыркэоижьтеи!

Азэ дантцэуо иаалцеипшны, ажэытэан еипш, еиқэтца-
еихаргыла жэлар ргэы итымтцэо иааилазырзырфэыша
мыткэма гэытшыаагак азэы илхэап хэа укоу!

Егыртгы уи иаалцеипшып хэа укоу!

Уаха цсеивгарак хэа рхы инамтазо, зеггы
еицыхэхэоит, еибаркаауеит.

Мамзар икамлои инацшуа, азэ дтцэуон, егыи
дзымтцэуозеи хэа, неимтцактэык-ааимтцактэык роур?

Ацсы имыхэо, абзагы дызмырцшзо!

О-ох, арт гыамада атцэуарақэа!

Аерацшра мацараз ахымфэацгарақэа!

Хэарада, икоуп иахьягы рылацшра, рзызырфэра ма-
царазы уызтэаша ахэса:

Ацсра мацаразы уызтэаша ахэса:

Ацсра жэытэ гэыла, жэытэ тцасла, иахмыркыакэа,
имырбыжкыкэа, алацшхырцаразы, аерацшра мацара-
зы акэымкэа иныкэызго.

Ауафы ипсы антоу изуузоуп хәа, данцслак на-
хыс абзацәа иаххәо-иаауа еитах хара иҳахәаша, хара
хтызгашоуп.

Еитах арака ицәыртхуеит, ақә-атцас хәа хыызшьарас
ишнеиуа ишьтызхыз, аеогоизмра акәырчахак.

Абар лара хдиректор ипхәысгы, ари атакәажә цсата
шкәакәа лтаца еихабы (ицахьоу даламтцакәа).

Ганкахьала, даара слытцашьыцуеит уи сара.

Мчыбжьыкоуп усгы дангәафыз ацс рыцха.

Лора (лыхьзоуп, амала, исхаштыз, уигы хара
хҕны аус луеит) уахыкгы ачымазаф лыдтәалатәыс
илықәымшәеит.

Зымхатцәкгы илымтаны илымжәит.

Иагылымжәыцт хәышықәса раахыс, уи цқьаны из-
дыруеит, избанзар, атакәажә лымчкәа еизхомызт, дара
рахьтә даартә.

Егыггы аламала даауамызт арахь.

Дааргы, саатк-фсаатк дсасуан ауп.

Шьюкы ишрықәу ухәеит хәа!

Ани анкьаза лабхәа данцсызгы убасоуп, уажәгы
убас.

Дыцсит хәа ашәацьхәаф длыртан, дааит, уаха ак-
гы...

Фыцьа-фыцьала, хөы-хөыла ауаа хрылтцуан.

Хмашьына усгы иханы игылан.

Минутқәак рышьтахь хаибарфьыгеуа автобус
хтеибахәон.

Дәеа хамтак ашьтахь иаанҳажьуан уи атыц.

Еихачапаз еихатә гәашәк зәаз штак дынталеит уи
схыш хәычы.

Схыш хәычы, схышәт хәычы!

Лара леиха фба иказ агара датцаланы.

Итцуазеи хавсижьтеи уи ашта-агәара.

Хавсижьтеи уи афны, шыакак еиқәкаца изтцагылаз.

Зыхәштаара мца фьыц еибакыз.

...Итцып шықәсык, фышықәса, инеиханы...

Иагыараан сықәнагалап сара абри аганахь.

Абзиараз.

Ацәгьараз.

Иагыараан сылапш абри ашта иазхап.

Иагыараан дықәзбаап уи Атцеи, иахьа ари амшазы
иины адәы инықәлаз.

Згара рыманы амфаду ианылаз.

Иагыараан издырп ацәгьеи абзиен рышьхәа
шеивтцоу.

Иагыараан сыбла ихгылап ф-хра цагыак зызқәа еиз-
хоу.

Хымцада, уи цсра цшза лыцсра цшзара зеггы
иахархаз акоуп иахьатәи асахьа:

Ахәычы.

Уидызтцазагара.

Иззыргоз Атцеи.

ТХЫБЖЬОНТӘИ АШӘАХӘАФЫ

Тцхагәы инахысхьан.

Цәамтхаак усгы икастцахьан сара, убжьы санарфьыха.

Саакәтәеит.

Сацхьа адашьмаггы абықхәа ак нықәхаит.

Уи, цәымхәада измыцәо ахәыч иеипш, зыда
сызмыцәо сышәкә акәын.

Усгыы ухаа иагырааны сышьтазаргы, шәкәык шы-
ску сағымцәаар, ухаа лацәааихьшь сзыкатазом.

Убас змыцәарак сысны сыкоуп саазкәылаз.

Уцстазаара наскьяцыпхьаза, ушыкәсқәа
еикәылацыпхьаза узмырцәо, угәы итыхо рацәахозар
акәхап.

Еихарак еикәшәшәа-еикәзац, зегь рыла Анцәа
ииныхәаз шыоук реипш икоу ануакәымха.

...Сарцәеит, ажәакала, ухаагы уи ашәкәы.

Сагырцәарын уи шарпазынза, аха...

Акихәа ашәа хәо, атц хзацшәмахаз аквартал зегь
ухагаланы, уаауан ура убжәаланы.

Азныказы саагәамтцит: дызустада ухаа атцхьбжьон
Анцәа имырцәаз, ихәаа-заауа ихалахаз?

Аха иаха-иаха убжы ааскьяцыпхьаза (ааскьярагы
даара иуцәуадафны), сгәамтра еикәтәон.

Ачча сәыкәххы атц салапшуан.

Убаскак ирччаган, игәалакара шытыхган ура уашәа!

– Уашәа – адунеи ағы шәа хкыс иааудыруаз зегьы
шәи-қашы реипш еилазызәаз.

Ашәак алагамта даеа ашәак антцәамта иацшьын.

Даеакы агәта егы иахыкәыргылан.

Зтыхәа ианкны икәдыргьежәауа ацгәы еипш,
икәуржьежәауан уашәа – ура мацара авторс узмаз.

Асаат снахәапшит, апенцъыр ахьтә алашара иааиуаз
салпшны.

Хца рахь аус аует.

Ицәгьам, арпыс!

Ицәгьамкәа аамта ухугоит!

Уинтерес шпашьтысхи, умхәои!

Уарбан абри ура?

Убжәала усыздыруам.

Издырраны икоугы уакәхару?

Ашәларшә снахан, ашә аатрааны ашышьыхәа
сындәылтын (уашәа иазмырґыхазгы таацәак сыма-
ми!), хсоф сныкәгылеит.

Атротуаргы акәым, аулица агангы уавагылан
акәым, мап, амәа агәы ашеишеира иарханы уаауан
ура.

«Уаауан» схәар ауазар!

Амшынґыкәахьтә умәа ааган.

Издырит, аресторан ґыц «Амза» аґны ахы ытцнахит
«умаршрут».

Иахьынзацо дыршьа сзатом, азхәыцхагы сымам.

Амза ахататәкәа улбаазшәоуп акькы ушәахәо уша-
ауа!

Унапкәа бґяаа-бґяаауа аулица иануп.

Узжәоахырк ахац аарла иарку уплашьч азганк, асаа-
ра ишьтахәазо, ала атцыхәеипш иушьтоуп.

Ушьапкәа?

Анцәагы ауаагы, урт ура иштүөымыз!

Мамзар астәкәа уафы ибахьоума?

Аахьхы ушыкоу – нахьхы ургоит.

Лажьхы ушыкоу – оахьхы ургоит.

Зны удыркәашоит.

Зны удыркәаруеит.

Зных, зынзак убас иааутцантәоит, еикәашәазшәа,
апслыш махә еипш итары-маруа, абар-абар ак угзам
пшыәа ушьтарыкшарц!

Аха уи ацсыкоуп, нас уаадыриашахуеит...

Уазтада абриакара икәз афы мшын?

Мамзаргы ушпоурыжы?
Мамзаргы ура уеипш адунеи «ртэны» иҕазма иу-
цыз зеггы?

Харантэ абла жжаза иаацэырцит Анцэа ицэымгү
машынак.

Есаaira иааигэоит.
Алашара еиха иартбаауеит.
Ахызатцэ еипш иаауеит.
Сгэы атхаратҳара инеисит.
Унахылымсеит, ари аазгоггы уа уеипш
шыапеилацсак иакэзар?
Утеирхоит, имџа узапырымтыр!
Сыхэхэаны сзымышэхэеит.
Сыгхырбганггы – сзумыхэеит акгы.
Сшыапы ықэыргэгэа икны асоф адаан
сыенадсырпсылеит.
Убгэауа анахь уцо, угьаланы арахь уаауа,
уапырахеит уи ауаџ имашына.
Ирқыжит, ирқыжхататцэкеит, аха уаха умцсит!
Улымха ухытны ицахьан.
Ихыхэхэала мшынк ихын.
Избан уаха уаапырымтцзо аларта узтахаз?
Уаха зынза угэатцэа акы еилнамкаазону?
Ус дқалома, нас, ауаџ абас аан?
Аа, иаасгэалашэеит.
Сарггы убас еипш ак схызгахьеит.
Иашья затцэык иоуп исымоу сара саб игэаратахьала.
Ахьхьа-цъдьяхэа еилаз атаацэа ду, атаацэа гэыргьахэ
ззырхэоз акынтэи иахья иаразэк иоуп инханы исымоу.
Ус камлалои апстазаарафэы, алу злагара иахьяабаца-
ла имгьежыкэа, иаахэны даеакала игьежьюа ианалаго.

Акэашара зхаштхьаз, гэыкала аччашья зхаштхьаз,
ашэхэхэашья зхаштхьаз (џы-шықэса рыцкьаны итуан
иарей сарей хэхэшьейтцбы хазына апсра мыжда
дахцэагеижьтеи!), сықэны сықан сашья пхэыс да-
нааиго, ачараан сшыкэашоз, ашэа шысхэоз, аџы
сыгешасыршыуаз хэа.

Абарт рыхпа рқынтэ акызатцэыкоуп инасыгзаз –
атдыхэтэантэи.

Егырт рахь:

Иамуит – исзеихымгеит сшыапы, исыкэашэеит.

Иамуит – исзеихымхит сфэы, сылагырз сахэаеит.

Акызатцэык – изжэит аџы!

Ахаан х-тцэыцак еиқэкны ишысымжэыцыз здыруаз,
сашья дгьатцэыгьатцэит.

Исылымшарашэа ипхьазеит уи!

Аха сара иссырхауа сықазма!

Ура иудыруеит сықэны сшыкоу, схэеит!

Саџоумтцан, амала, џба сзынагзом, схэеит!

Ихыжэжэа-хыжэжэа сцэажэон.

Сгэыцшаара сыцэхыжжыр хэа сшэон.

Издыруада иара абри ахцатэи амч снатар, егырт
аџба насыгзартэ?

...Изжэуан.

Сыччон.

Амцхэггы сыччон.

Сыччарц сафэын ахаан сшымыгчцац.

Сгэыргьарц сафэын, ахаан сшымгэыргьац...

Аныхэафеақэа аки-аки еишьтастцон.

Иржэуаз ак бжьасыжьюамызт.

Аа-тцэыцак зыжэхьан.

Иахъеипш исгәлалашәоит: амыцхә сыччон!
Аха исзеихымхит уаха сәы.
Исзеихымгеит угъы сшыапы.
Амала, ех, исымазтгы убаскан қәатқак.
Уаф дызтқамыз, сыда пшәыма дызмамыз қәатқак.
Убрақа инаганы исызгылазтгы сахәшьа мыжда
лқьашана!
Иагъа, иагъа стәуарын.
Иагъы мытқәма схәарын...
Са сакәызма еиха изатәаз, нас, абри агәыргъара?
Тәацәа дула зегъы иахъеи уахеи хаззыпшыз,
хзеипхызуаз хчара затә – сашъа ичара – алахәра,
аныкәгара?
Убысқак схы ахызбаауазар акәхарын...
Убасқак схы сымхарацәазар акәхарын...
Сыччон.
Изжәуан афы.
Атәцеи атәцеи еишьтаргыланы.
Ахаан исзымхәацыз аныхәәәқәа еихаргыланы.
Убри аены ақара сара ауаа рыгәта снагыланы, қәаад
чышәрак шыздыруаз азәгы исмырбацызт.
Атдыхәтәан (сзаахәхәала сзаалахъан уи уара узху
еипшу мшынк!), иааныскылеит пшьатәцәқак.
Сашъа дысныхәеит.
Ипхәыс хәычы дысныхәеит.
Сашъа дызлагылаз ауаа сныхәеит.
Апшьбатәи хсыркәшеит сахәшьа рыцқа лыцсы
таны дықазар, илкышаз атәца ала.
Лцымхәрас еитә дысныхәеит сашъа.
Еитә дысныхәеит стәца. Сашъа дызлагылаз.
Лцымхәрас...

Ла лхата лакәзар, шақа еиңылкаарыз, илхәарыз!..
Шақа рыла имфәапылгарыз ари ачара!
Сара издыруеит, уи схатықан дықазар,
дагышыкәашоз.
Ашәагъы шылхәоз.
Сақара фба-хца ирцшзаны аныхәәәа шылхәоз.
Сақара фба-хцагъы афы шылжәуаз.
Ишылжәуаз, аха дшамшьуаз.
Мап, уи зынза даәакала иқаз уафын.
Адуеиажә, адуеи!
Са сакәмызт уара иахъанза иноугашаз!
Нак-накгы иноугашаз!
Лара лакәын.
Лара сеиха дапсан.
Сеиха дупсан.
Иуцәызыз абанзарацәоу иахъа уи дахықам!
...Сәықажаны, хататқас исхәеит адхәатәи
аныхәәәқәа.
Аха ани лцымхәрас исхәоз аныхәәәаан исзымхәеит
исхәарц истахыз абжагъы.
Сәы акит.
Сылагырз сахәәеит.
– Бышнеиц, бышнеиц, сахәшьа! Еилабымган
бфырпхәысра!
Ғәаитүан сашъа, сыбжы сыхәлашәацыпхъаза.
– Мамоу, умшәан! Ах иеипш сыкоуп!
Ақәа цәыкәбарқәа зхыхәхәы ицо апенцьыр
саркәеипш сыблагә ихызазон алагырз цақәа.
Схатәхеит, ииашан!
Анапеинкъарақәа игаз знык ақара дыдрабжык
еипш сгәы иқәыфәуан, нас?..

Насоуп акаамет!
Еес, сынтахэаша тымитышак ахь сагеит.
Зпынтца стагылаз ашыкьбжыы хара злагарабжык
еипш исахауан.
Ифынтуан зегьы...
Амала, акгы рылымшагэышьеит урт
апшьатцакгы.
Уаха исзеихымхит сёы.
Уаха исзеихымгеит сшьапы.
Сыхэхэала схын инымтэазоз, ирахатзас мшынк.
Аа, абри уара уажэы узху ахататэ́кья, атцхагэтантэи
сашэа́хаф!
Амашына анахь еихан, уахь угьалеит.
Ухы уа́гоума?
Уа́ьбал ушэ ихуцалама?
Шэнеивыс-ааивысуеит...
Сыбла иаахгылахт сахьяк еи́та:
Дыкэ́праа дкэашо дыкэуп арцыс.
Дпыруа дивагьежьюеит апхэы́зба.
Аарла зтэы́фа ылызгаз а́еа кэашеипш, дкахэхэа-
кахэхэоит.
Аха, абар, даакэ́тэиааит арцыс.
И́таххеит изара т́кэыцэ́аа дала́еырбарц!
Ахышьы́цбеипш дышьтасит лым́фа ааихтэ́аны.
Аха даакэ́тэиаахуеит ларгыы, егы́рахьала дивагье-
жы́рц.
Еи́тах лым́фа ааихитэ́ахуеит иара д́оатцпаны!
Лымаза лы́тихит лара леазылкаанзагыы.
Ибла цым́цымкэ́а л́еарцхо, бзымцеит ихэ́ошэа!
Аду́неиа́е ухшы́ф са́хаткала иахы́мнеиуа ы́коума
усгыы!

Мамзар сыбла иабаахгылеи ари асахья?
Арахь амашы́неи уареи, апсцэ́ахаи уареи шэ́еипш
шэ́еишьтоуп.
Атцыхэ́тан, амашы́нарны́кэ́цаф ихы ахы́шэ
иаа́тирхэ́хан, ду́кэ́кааит уара, уан, уаб нимы́жьюа...
Слым́ха снасны иски́т: убас́как исцэ́ымы́гхеит.
Ушхазза уаанхеит имашы́на апхья уахы́гылаз.
Ицэ́хабжэ́ афымцеипш еипш иусны.
Ибжы́ акэу́шь, иихэ́аз акэу́шь угэы ианќяз?
Уаангы́лара ихы иархэ́ан шы́тахьла имашы́на
неи́теиган, «хэ́ыс и́каз» зегь лау́таны, ес, длы́кэхэ́аша
дцеит.
Пы́трак узазо, апша́цэ́гья икэ́накы́з
а́еырпынтцлеипш, уеихы́таруа ты́цк а́еы угы́лан уара.
Уашэ́агы ухаш́тны.
Ухы ухшы́фа́е иааугарц уа́еызар акэ́харын, аха уи
зтэ́ызтэ́хьаз хыхэхэ́а и́цон...
Еи́тах иаа́цэ́ыругеит уашэ́а.
Ани уашэ́а б́зиахэ́, уара ума́цара затцэ́ык авторс уз-
моу.
Исызды́руам, амала, са сыма́цара савторуп хэ́а
уаа́кэ́гыларгыы, ша́каф цэ́ыртцша, ртэ́ы-рымаа а́цэ
ахеипш ианкны иалы́рго!..
Ушьапы мы́ждакэ́а анахь урго, арахь урго, еи́та ине-
ихугеит.
У́хавган кыр у́оаргеит.
Абар аули́цеи атроту́ари иры́бжьюу ажра еи́кэхэ́ашь.
Зынгы́-пхынгы́ и́тамбазо азы цым́хэ́хэ́ар зты́сны
и́цо.
А́қалакэ́ а́центр иа́цэ́ыхараз анкы́атэи х́ха́бла
це́нтрхеи́жьтеи и́тцзо́еи!

Аха убри ажра уаха хазаапырнамгеит ақалақь ағацә!
Аа, унхықәххылеит!
Умахцәы снамтасны уаахьасыргьежьрашәа саана-
пырхахеит.
Цхьа снеихеит.
Иабакоу, арахь, аџбатәи аетаж ағы сықәгылоуп!
Мап, удырблақьахт ушьапқәа.
Дгылк ушықәгылоу рдырузар акәхап...
Уцоит убжьаланы.
Анцәа меигзарахда иуиҗаз амџа ахи атыхәеи, ухы
агәра умгошәа, шыағала ғыц ишәо.
Уцоит, уашәа затә, уажәтәиала ухьызхәара затә
ухагалан.
Бзиашәа, итацәын аулица, амашьынақәа
иреицлабырҗамызт җынлеицш.
Аха усгыы иҗами уарла-шәарла зыбла жжаза атцх
агәы еиџызшо, иџиас-лиасуа?
Урт макьаназ иувсуеит.
Уцоит.
Сгәы уцны ицоит.
Сыбла уцны ицоит.
Ахьҗа шыҗа ишсылсуагы, сгылоуп ус.
Жракы уҗамханда, иараби!
Машьынак уатҗамханда!
Уеибга-уеизџыда узнеиуанда уџны!
Дуҗылозар акәхап уан.
Ацҗа шәартәицш икаткато узынхалаз ари амџа ахы
анукуаз, дҗыхахьазар акәхарын.
Ма дмыцәазацзаргы акәхап умџа дшазыцшыз...
Дурҗыхозар акәхап уцхәыс!

Ари усгыы шыҗа даауам хәа, лара лтәала, даара
дузгәааны ацәа җеазҗахьоу.
Ма ухәы ампахьшыы иҗахџаны ишадтәалаз, астал
зхы нықәҗцаны иавацәаз...
Шаҗа истахузеи абри атыхәтәантәи лакәзар уара
уцхәыс!
Хәарада, уи уара иацсоу азә уакәны.
Ирыцхауп апхәыс лгәы, иацсазамкәа ауаџ изы
мыцхә игәакуа.
Мыцхә ибылуа.
Уаха мҗак ззынеиҗамкыз акәастхеицш, илеикәа-
былны ицо.
...Уцоит.
Унаскьоит.
Уашәабжьгы уара уеицш инаскьоит.
Са сеицш уи иарҗыхаз зәыр дыкоума?
Дыҗами, нас, згәы иқәымсызгы, згәы
ианымкьазазгы уашәабжь?!
Иҗалоит, ацәа зынзак дзалнамхыкәа, ус варала
даархәны дықәнариазар.
Цәамҗхаа бзиа иоуааит уиггы!
Ишеисуа еислааит сара сыгәгы, уара ацшқа иеицш
уахак умахцәы уанкны уназго.
Уи уара иубом, җазәгы ибом, хәарада.
Мап, гәыҗра лашарак сымоуп:
Издыруада, иара акәзар ажра ахықәаҗ уаннеи-
лак, ухбыкьырц ак угымхо ушыкоу, уааихазыртраауа
арахь?!
Издыруада, иара акәзар ацсәаха иеицш убла ала-
шара хырпхало, иааудгыло амашьына наҗ инаухан
уапырызго?

Укамхакәа, усгыы жәа-шьаҕак анахь-арахь иҕам-
такәа шыаҕак пхьа узеитамтца, аха усгыы уназго иара
акәзар?

Амала, ииашаны, ара ҕара уаннышьтас, узыргыло
мчы умам.

Шьяп уттам.

Гәы узтам.

Урт хыхәхәала уаҕ иимбо мшынк изаауп уажәы...

Изустхарыдашь уара абас уаха уи амшын узаазтцаз?

Ҕафшақә акәу?

Ҕагашақә акәу?

Гәагшақә акәу?

Иарбан гәыргъараз иумаз, абыскак адгьыл
хкәмырсзакәа ахауа уалакны уазго?

Иарбан гәыроу ма ихуеыз – абри амшын
лацшхырцага узаахәхәала уанзаалоз?

Сыцшуан.

Сушьтацшуан.

Уцон уара, ушцац, аулица агәы иарханы.

Ех, еснагь бзиа иубозар иарбан усзаалак аҕы абас
хаха амҕагә иашара анылара!

Бзиа иубозаргыы калап...

Уажәы, абас уара ушыкоу еицш даныкоу ауп ауаҕы
еиха данцоурахо, рымхәои!

Ае кәыҕеицш иутцагылоу угәы, избоит, уагоит
уахьгатәу, дара ахы адыруа ишыкамгыы.

...Сылацш унытцтит.

Уналазит атцх еиқәа.

Зны-зынла ҕахьхьы ҕара иаацәыркьо машьынак
алашара иснарбалоит аарла ухәынгаа.

Усыздыруам.

Уздырыцгыы сәазыскуам.

Аха иудыруаз, акгыы умыхькәа уеиқәханы аҕны
унеира – уара мацара иуцъшьам.

Иҕазаарын абри атцх аҕы нцәахәык еицш
иухылацшуа уназгоз гәык...

Иаашеит.

Иҕыхеит ақалақь.

Иыхәхәо жьыла итәны еитцахәаны игылоу, еила-
шыз ачанеицш, агәарахәа ишуа иааилаҕәеит ақалақь
цстазаара, иахак еитцацхьаны иҕаз.

Итынчын ақалақь алымха.

Ишәымдыруеи ма ишыкоу иара?

Атцыхәан ҕара ушьапы нкыдкьаргыы, ҕахьхьы
ахаҕазара игылоу иахауеит.

Уаҕеимшхара хтыс баацсык акәым.

Амшгыы мыцхәы иссирын уи аҕны, амра цәыркьа-
цәырасуа, иҕыхьтаза ишыказгыы.

АМРАЦХА

Адрама-феериа
х-актки, апрологи, аепилоги аманы
(К. Ломиа ипоема амотивқәа рыла)

ИАЛОУ

Быжьџык ахацәа – шьхақәа ашьхақәа рхатарнакцәа,
ахтыскәеи зегьы ирхаану, адрама бџеибаркырас иамоу.

Ахра

Амрацха

Амра

Ааңын-ссир

Анцәа

Сатәнеи-Гәашьа

Сасрыкәа инаур

Абрыскьыл ибжьы

Бзоу – Сасрыкәа ирашь

Адоутыңха

Ацьныш-тажәажә

Агәылышьяп

Агәылышьяп ахқәа

Агәылышьяп Ацыхәа

Аңхәыс

Ахаїа

Ахәса

Ахацәа дара роуп ахтныуаа, атәцәа

Амыткәмаҳәаџ

Быжьџык атыңхацәа – дара роуп:

Адоутыңха лмайуцәа

Еїәацьаа.

АПРОЛОГ

Зееиларсу бжьы-шьхак, дасу рахьтә бжьы-мџак
лыбааны иахьеипыло. Ашьхақәа ршьапамтәџе, иаласоу-
шәа игылоуп.

Абжьџык ахацәа, еиуеипшым псуа маҗәала еила-
хәаны.

Актәи

Бжьы-мџак ахьеихагалоу,

Иахьреиҗасыртәу бжьы-пшак,

Җарт ашьхақәа хчнызас хазмоу,

Амшын кәара шьалтас изышьтәу,

Иҗоуп тәыла ссирк, тәыла хәычык,

Уи иагьахьзуп Ацсныдгьыл, Ацсынра!

Ашьхақәа ирнытәуашәа, иаарыдтңны амџақәа
реихагылараџе иаагылоит *Абыжьџык*.

Аџбатәи

Ацсны!

Ахҗатәи

Ацсуа итәыла!

Аңшьбатәи

Ацснатәыла!

Ахәбатәи

Ацсынтәыла!

Актæи

Изырхæозеи Ацсынтæыла – ацса тæыла?
Изырхæозеи ацсуа ицс иахылтцыз?
Изыпцтæартæдаз абри адгъыл?
Измадаз зыцсы иатцатцæах иара?

Абыжьыфык (*азыухæа*)

Анцæа!
Хазшаз шьардаза зымчу!

Афбатæи

Ирхæоит, абри адгъыл абасоуп хæа
Ацсуа ишиднагалаз.
Ноунагза идгъылны, ицсадгъылны
Адоурых ишанхалаз.

Ахцатæи

Анкъаза-анкъаза, ажæйтæзаза зны,
Абри адунеи ду ианытцнахуаз ахы,
Анцæа даалаган, дрыпцхæит хæа
Милатс икæз зегъы.

Ацшьбатæи

Дрыпцхæит хæа, дагъалагеит хæа
Урт адгъыл рызшара.

Ахæбатæи

Арака икамыз дарбаныз мамзаргъы!
Арымзаа икæгылаз ирхæоуны,
Азæазæала дасу рыхæтаа адгъылкæа роуан.

Афбатæи

Цсаца цкъала – Анцæа ихауто
Зегъ хазыноуп! – зхæаз уа дкæлеит.

Абыжьыбатæи

Мап, абри сара исыта хæа,
Зыгекажь Анцæа ихæазгъы дкæлеит.

Ахцатæи

Шьоукы иртахызгъы маанала
Ицæызгазгъы дкæлеит.

Ацшьбатæи

Ауаа еилытцуа-еилытцуа,
Дасу ртæы-рымаа рго-ирго – иргазеит.
Анцæа абас ишо-ишо – адгъыл ишазеит.

Ахæбатæи

Атцыхæтæан даалгеит зегъ шаны,
Ох гæышьа хæа дкъыцаха днатæоны,
Илапш даатцашæит зегъы ртцыхæтæа инхаз.
Ипцхашьяцхатцо анастха игылаз.

Афбатæи

«Уара узустада уака инхаз?» –
Фæаитит Анцæа,
Ипцхзы ифæтцæа.

Актæи

«Сара сапсуоуп!» –
Ихæеит ацсуа дахьгылаз.

Аѡбатѡи

«Нас уажѡраанза уабаќаз?
Арскатѡи ауаа еимырцѡоз –
Узамыхѡеи акгы?
Ма иутахзамзар акагы?»

Актѡи

«Истахгѡышъан, аха...
Сжѡылан пхъаќа сзымцеит,
Арахъ, ишубо, акгы схымзеит!»

Аѡбатѡи

«Ипцхашъаз ихѡы рфеит!» –
Баша ирхѡом ауаа!
Зхы иззамыхѡаз – анцѡаггы
дихѡом рымхѡеи!
Ахымхѡа! Утцыхѡахъ игылазггы – игеит ихѡта!»

Ахќатѡи

Ѣимтит Апсуа, ахѡаркыираггы даламгеит.

Аќишьбатѡи

Гызмалрылаггы ахыхѡара
Даламгеит. Дымтцысит.

Аѡбатѡи

«Абар ассир!
Изысыпцаауазеи уажѡшьта сара?»

Ахќатѡи

Длаѡеиуан, длаѡеиуан, дхѡыцуан Анцѡа.

Ахќатѡи

Дрыцхаишьеит Апсуа Анцѡа,
Уи адаггы, ицъеишьеит Анцѡа,
Изтада абри ауаѡ абриаќара аламыс?

Аѡбатѡи

«Иќоу удыруама, Апсуа ура?
Рацѡа суќатѡеит ламысла сара!
Исыпсшьартан, исынхартан,
Сыпсы иатѡартан,
Дггыл ѣатцак сымоуп цъара.
Дауык исаса ѡеихихыр,
Итазашоуп иара.
Аха уи еигъу дггыл ѣацѡ
Ыќам ѣацъара.
Схы-сыпсы азын исыман уи тѡахны.
Аха ауадаѡра сантоутца абас,
Уламыс ала уансиааи абас,
Иумаз убри – нхартасггы нтцыртасггы.
Иудггылны, иупсадггылны!»

Ахќатѡи

Ирхѡоит, убринахысоуп Анцѡа
Ажѡѡан ахъ нхартѡ данца,
Идггыл цъанат, ипс атѡарта
Апсуа изныжь!

Актѡи

Иагъбзиан, иагъссирын уи адггыл ахѡќ!

Аѡбатѡи

Дыќѡынхеит, дыќѡынцит уи адггыла апсуа!

Ахҗатәи

Деитцеиуеит уи адгылаѣ!
Деицнеиуеит уи адгылаѣ!

Аҗишьбатәи

Ашәышықәсақәа!
Азқьышықәсақәа
Рыхарамрақәа иргәылга иааигоит!

Ахәбатәи

Рыхалалрақәа иргәтылак иааигоит!

Афбатәи

Имачзам иахтысхьоу,
Агәаҕрақәа изтысхьоу!

Абыжьбатәи

Алада ииасуагы – игарц иҗаххон!
Аѡада ииасуагы – игарц иҗаххон!

Актәи

Ашьхақәа ирхыган –
Игарц ҕазә дықәцон!
Мшынла дажәлан ҕазәы ицәирхәлон!

Аѡбатәи

Идырхәашон, акырынтә
Иаѡызартәуан ақьацта.
Аха ақьацта ужәра ҕыцны
Иҕалахуан еиҗа!

Ахҗатәи

Иазгылон ахандеиѡцәа!
Иазгылон афырхацәа!

Аҗишьбатәи

Ажәлар рҗеицәа!

Ахәбатәи

Ахацәа фырхацәа!

Афбатәи

Шарҗыетҗәеипш игылон,
Хәылҗыетҗәеипш иҗашәон!

Абыжьбатәи

Аха рыҗхарей рфырхатҗарей
Назаза Аҗсны иазынхон!

Абыжьѡык

Рыҗхарей рфырхатҗарей
Аҗсны иазынхон!

Актәи

Ах лыг ахагылахьан, –
Зқьынтә шыҗахьҕа иҗахьан.

Аѡбатәи

Ах ҕәыш ахагылахьан, –
Зқьынтә иҕеиахьан.

Ахҗатәи

Аха иҕеиауан!
Еиҗа ахәра арҕауан!

Аңишбатәи

Жәфанахьтә илеиуан ахаазага-аңсата.

Ахәбатәи

Анышәахьтә иәеиуан аңсәзаара аката!

Афбатәи

Иңсатәылан!

Имратәылан!

Абыжьбатәи

Аха еснагьгы имратәылан

иказу иара?

Еснагьгы иңхозу Амра абра?

Актәи

Жәытәтәи легендоуп уажә

Ишәәхәарц хазәу.

Хара хазхаану, кыр зхытцау

Ажәабжьуп иара.

Згәы былуа, игәеилгоу изы иматәахәуп!

Алакәраз илакәуп, алакәра иузацәгом!

Абыжьфык

Лакәк еиңш ирхәеит,

Лакәк еиңш ицоит!

Актәи

Аамта, уамажә аамта

Аракетеиңш хәгәылсып.

Алакә ссир, алакә хьанта

Аштафә ханкылсп!

Дасу неины ашьхамта ртыңкәа рфәы иаагылоит,
асцена агәы алакә хтыс иазныжь.

Актәи акт

Аҳақ бааңс

Асахьа: икаң адекорация. Аҳ иахтыңра. Илашьцоуп,
есааира ишарккоит. Алашьцара иалубаауеит ауаа –
ахтныуаа, ашара иазыңшу. Рыгәта ииартақәтәартан
икаитцаз атәцәа рызкәа иееимыртага дыкәиоуп
Аҳ. Итәцәа роуп хыбрарагы шыакарагы изызуа.
Дыцәоуп уи, ихәдабжьы уамыргыло. Зны ишьтытцуеит,
зны ихәламшәа цтәазшәа, аңсык иааивахоит, аха
еиңеирфәыцуеит, дыкрымфәрымүеит, дцәафалоит зны-
зынла.

Арбагькәа рыбжьы, иаатцысуеит ахтныуаа, дасу
рускәа рахь инаңцакуеит, ркыт-шәыт ыкамкәа ршьапы
икәгыланы, **Аҳ** дфәыхар хәа ишәоит.

Амра агыларә

Есааира илашоит. Ашьха бжьара есааира дхало
даацәыртцуеит **Амра**, дычча-ччо, афәыхареи, алашареи,
аҳалалреи иңны. Ахтныуаа дасу рускәа иааркәатцны
иааиңеиңшуеит уи.

Амра (*Аҳәиңәхәа ацыңхь икьоит, ирлашоит*).

Уа шьжьыбзиа, Ажәфәан!

Уа шьжьыбзиа, Адгьыл!

Шьжьыбзиақәа, ашьхақәа!

Абахәқәа, ахәқәа!

Абахчақәа, адәқәа!
Аҳаа, шәлаша!
Аҳаа, шәкапха!
(*Аҳәицәхәа ицыцхь икьоит, иаашоит зынза.*)
Уа шьжыбзиақәа,
Ауаа қыақәа!
Сымра цыцхьқәа шәыгымхааит!
Сылашара шәзылыпхааит!

Ахтныуаа

Есыуаха уҳазташәо,
Есышьыжь уҳазгылалааит!
Ухаазаган уҳазкацхо,
Улашара ҳагымзааит!

Амра

Сылашара шәыгымзааит!
Шәаргы сара шәсыгымзааит!
Ахтныуаа
Уҳагымзааит! Ҳаигымзааит!

Ацыцхь рылейкьоит. Зегь гәырғоит, илахәыххоит,
Ах ида. Уи дыцәоуп ихәдабжьы уамыргыло.

Иҳақ баацсхаз ахымта

Амра

Зегьы-зегьы сыцыцхьқәа шәыхьзама?

Ахтныуаа

Зегьы-зегьы уцыцхьқәа ҳахьзеит!

Амра

Зегьы-зегьы амш ссир шәсырбама?

Ахтныуаа

Зегьы-зегьы амш ссир хурбеит! (*Ах ихәдабжь.*)

Амра

Аха дызустада ани – цәыблакә илырчыз?
Зыхәдабжьала адунеи алымҳақәа тьызхыз?

Ахтныуаа

Шьшьы! Ссы! Уи ҳақ иоуп, ухатцкы!

Амра (*дыччоит ибжьы ныхцаны*)

Ҳа-ҳа-ҳа! Шәыбжьы ишәырҳа!
Дшәырғыха абыржәйтцәкья!
Ихышәкья ибжьыцәгья!

Ахтныуаа

Ҳаицәшәоит, Амра ухатцкы!
Ҳаишьуеит. Амра ухатцкы!

Амра

Уажәйтцәкья дысмырғыхои!
Дысмырчыхәчыхәуеи!
Ижәбап, ашырҳәа дышғыхо!
Ижәбап ашьыжь дшазгәырғьо!
Ҳагоу ашьыжь далхәдахааит!

Ахтныуаа

Ҳагоу ашьыжь далхәдахааит!

Амра ахәйтәхәа кәытәак ацыпхь изикьоит **Ах**
иахь, ибла итаирпхоит. Даамадагьмадәшәоит **Ах**, ибла
тәахуа.

Амра (дыччоит)
Ха-ха-ха!

(**Ахтныуаагьы** ицыччоит.)

Ах (дхықәтәалоит, дхәауеит)
Сзырҕыхада?

(**Ахтныуаа** рыччара ааиқәтәоит.)
Сырҕыхара згәагьыда?

Длыбаақьоит итәцәа рхы, ркәақәа амардуан еипш
днықәцало.

Алақәа! Ақәыцьмақәа!
Сара ишәсырбап!
Иарамшкала шәынсыртәап!
Сзырҕыхада, сымхәеи? Изгәагьыда?
Шәа шәоума, алапынтца икылкьақәаз?!

Ахаїа
Мап, мап, Ах ухатқы!
Уахмырҕыхазеит азәгьы!
Шьалтара узуа,
Хыбрара узуа,
Уцәа хцапшьон,
Утынчра хәхьчон!

Ахтныуаа
Мап, мап, Ах ухатқы!
Уахмырҕыхазеит азәгьы!

Ах
Нас сзырҕыхада?
Ишәхәа, изгәагьыда?
Мамзар иарамшкала
Зегьы-зегьы шәынсыртәоит!

Амра (дыччоит)
Ха-ха-ха!

Ах
Иччо дызустада?
Схыччара згәагьыда?

Амра
Сара соуп, Ах! Шьжыбзиа!
Астәкьа ацәалапсра –
Уафьтәыфса ибахьоу?
Са соуп узырҕыхаз,
Са соуп иагьыччаз!

Ах
Ахаа, абар уахьсәашәаз!
Са сырҕыхара ианасыжбуам Анцәагьы!
Иуанасыжбуам иара уаргьы!

Ахтныуаа шәаны еилагьызуеит.

Амра

Агэнаха коумтан, Ах!
Уи аткыс уалатхаць
Ашьыжь узпылаз!
Амш иузгылаз!

Ах

Игэнахароу – сара сырҕыхароуп!
Убри азыхэангы – уахсырхэыроуп!

*Амра дыччоит еихагы. Ах иабцъар харшаланы Амра
иникэикуеит.*

Ахаа, иумаз хамтас абри!
Сылахэмарра улшарым ҕазны!

Дхысуеит **Ах**. Ахысбжы дыдрак еипш ицэгъахоит,
икатара днамтасуеит **Амра**. Даазазоит. **Ах** цас дыччо
днеины деитанышьталоит.

Амра

Агэнаха узталаз узыцэгъахашт уара,
Аха избан, избан уи зыкоутцаз
Ужэлар зегы рзыхэан, утэылазы
Игэаг баапсха, ихақ хьантаха!

Иаалашьцоит, днытцабоит Амра.

Зегы

Амра! Амра! Амра тахеит!

Аңхэыс

Мап, уи тамхеит, аха ҳа ҳауп
Итаһаз! Ҳа ҳауп интцэаз!

Аҳәса

Амра лашара уаха ихамбарцу?

Ахацәа

Атымитыша лашәы-лашьца ҳташәарцу?

Аңхэыс

Азә ицэгъара, игъангъашра
Хазфарцу? Хантәарцу ҳара?

Ахаїа

Издыруада абахә иавталазар?
Издыруада ма атыф иакызар?

Зегы

Аиашатцәкә! Атыф иакит!

Аңхэыс

Атыф иакызар – иамхтәуп нас!
Еи, абцъар змоу шәыкәми!

Ахацәа

Ҳакамкәа, ҳакоуп!

Аңхэыс

Шәеихс! Амра атыф иамшәх!

Ахәса

Шәеихс! Шәеихс! Атыџ иамшәх!

Агәгәахәа еихсуеит, аха иҕам Амра.

Ахаїа

Мап, ахәса, аргама ишәымбеи!
Амра хаҕылаша леикәаблы имцеи!

Аңхәыс

Шәыңши! Шәыңши! Есааира илашьцоит!

Зегьы

Илашьцоит! Илашьцоит!

Аңхәыс

Нас ихаңсыхәоузеи?
Нхашьас ихамоузеи?
О, Анцәа, зхьышьаргәытца ҳакәыхшоу!
Иахҕәыумблаан Амра лашара!

Зегьы

Иахҕәыумблаан Амра лашара!

Ахаїа

Уа анцәа! Азә имдырра, игәатцәадара
Җаҕоумтқан ҳара!
Иахцәумган Амра лашара!

Зегьы

Җаҕоумтқан! Иахцәумган Амра лашара!

Иаха-иаха илашьцонт, ауоубжыы ытцыџны игоит.
Абжышьхак рымтца иаагылоит **Абыжьџык**. Урт уажәы
инеибанеипшны аңсуа маҕәа еиқәатцәала еилахәоуп.

Абыжьџык рдиалог

Актәи

Мап, иҕамызт Амра ахабар!

Аџбатәи

Ажәлар башаза иазңшың уи есшар!

Ахңатәи

Аамҕа лахьышәышәха, иқәха ицауан.

Аңшьбатәи

Нарҕаа рымтца атцазшәа, гәаҕк еилашуан.

Ахәбатәи

Иҕамызт Амра.

Афбатәи

Дыҕамызт Анцәагьы.

Абыжьбатәи

Аха зегьы ҕатцәыҕатцәуа
Ианиашьапк, ианихәа Анцәа,
Знызатцәык дцәыртцит. Ажәлар дырзааит.

Анцәа иашьапкра

Анцәа

*(алашьцара далхәхәа, даацәырїуеит **Зегьы** рханы)*

Ишәыхьзеи, шәзынхьауазеи, ауаа?

Зегьы

Анцәа! Анцәа! Аннәа даҳзылбаацшит!

Анцәа

Ишәзыкастцаран икоузеи еиҫа?

Аңхәыс

Анцәа дузза, шьардаза зымчу!

Ихалашароу! Ихалашьцароу!

Аҳәса

Уаҳзылцха! Уаҳзылбаацшы!

Ахаїа

Уара ҳаушеит, уара ҳнырха!

Ахацәа

Уара ҳаушеит, уара ҳнырха!

Анцәа

Сара харас исывыжәбозеи уеизгьы?

Ахаїа

Ахааназы хара змам,

Харас иувахбозеи!

Ахааназы зымчқәа мшәо,

Амчқәа иреихау, ҳазшаз уоуп уара!

Алашара ҳцәызит!

Алашара ҳхытцит!

Аңхәыс

Ахьта, атцаа ҳазтысит,

Ҳгәыгра лағырзышха ихаззысеит!

Зегьы

Уҳахәа, Анцәа! Ҳаикәырха!

Алашара ҳдумырхан!

Анцәа

Мап, Ауаа! Шәиашам, Ауаа!

Астәкьа хымдырра, хыдара

Жәбахьоу? Ишәаҳахьоу?

Сара шәа шәзы изгәағьит

Ахаан азыхәа исзымгәағьоз.

Дгьылағ тәартак сывамкәа,

Сықәхеит сара сшымгәығьоз!

Сыдгьыл шьам, сыцсы адгьыл

Шәыстеит нхартас, ғиартас, зхартас!

Исхароузеи нас сара

Шәхы ишәзамырхәазар уи шәара?

Ишәызныкәымгазар? Ишәзымыхьчазар?

Аңхәыс

Анцәа ду, зхьышьаргәытца ҳакәыхшоу.

Ҳара иаҳхароузеи, хзыхтнукьозеи.

Аҳас ихәуҫаз деилымгазар?

Дыцсәаҳаҳа дҳазгылазар?

Анцэа

Сара ишэыстаз адгьыл ауп!
Шэах аҳас дказтаз шэа шэоуп!
Ишэзныкэымгазар, шэхы иахажэга,
Дадраа, шэхы агэаг!
Ишэзыгъашкып уи Адгьыл аҳак!
Ицэгьоуп, ихъантоуп
Уи Адгьыл аҳақ!
(Дцоит.)

Апауза

Ах итахарара

Аҳэса

Дцеит, дцеит Анцэа!

Ахацэа

Ҳаанижыт Анцэа!

Зегьы

Амра ҳазгэааит! Дҳазгэааит Анцэагьы!

Аңхэыс

Шэызгылоузен, ахацэа.
Шэхы шэыкэае, шэеикэышышы?
Ишэаҳама иихэаз шьарда зымчу?
Шэышцеихэацшуеи ауаџ –
Зымшала ҳантэо?
Уи итахарала ма ак ҳахэар камло?

Зегьы

Аиашатцэ́кья! Аиашатцэ́кья лхэеит!

Аңхэыс

Иаахтны имхэеит, аха, издыруада,
Убри акэзар иҳабжыгаз Анцэа?

Зегьы

Убриоуп, ииашаны иҳабжыгаз Анцэа!

Аңхэыс

Дышьтэуп Ах, дышьтэуп!
Итатэуп псышьацэ́гья!

Зегьы

Дышьтэуп! Дышьтэуп!

Ижэлоит Ах, итцырхуеит итагылоу атэцэа. Зегь
ихалоит лаба-ламсыла. Рыбжы цэгьоуп. Игоит Ах
ихэаабжы. Цсатахэ артошэа, ипсыбаџ шытыхны Амра
иамтаркуеит.

Амра! Амра!

Аңхэыс проп. со стр. 426 до 428

Аҳэса

Шэхахэа! Шэхахэа!

Ахацэа

Ишыжэбо, иахьатэиала дҳамам фырхатқак,
Етэак кыдпааны ҳашта итазырпхаша! !

Цхара кэытцэак нхалатцан,
Хамтак хааикэзырхаша!
Едырфегь быда цсыхэа збом, о, Апхэыс!
Бара инабыгзароуп зеггы ихамоу гэтакыс!
Уа Сағанеи-Гэашья! Хажэа бырха!
Икатца уа бдоуха!
Икатца, нас, бымпшыкэа!
Баалаганы, бхазипцхья Сасрыкэа!

Зеггы

Бхазипцхья, бхазипцхья Сасрыкэа! Бхазипцхья
бымпшыкэа!

Сағанеи-Гэашья

(дцэырдцны абахэ даакэгылоит)

Нан, нан, с-Сасрыкэа, нан!
Сычкэын сыгэлымтцэах!
Уан уара дукэыхшоуп!
Уан уара духатцкуп!
Адуниеаф пхэыс хақ ыказар,
Сдоуха ажэытэ мчы амазар.
Уан гэаша сыбжы урха!
Ужэлар ргэакра угэафы инагза!

Абыжьфык рдиалог

Актэи

Деизыхаа дкажын, ихэеит, игэы фарханы...
Уажэы-уашьтан хэа апсра дазыпшыны...

Афбатэи

Ашья рацэа илтцыз адэы зеггы хнакьон, ихэеит...

Ахцатэи

Ишьапы атцалз иалтцыз рфашха ицон, ихэеит...

Ахэбатэи

Ипсы аикэырхара азэы илшо дыкамызт, ихэеит...

Асахья: ахэамта ишахэо еипш, деизыхаа абахэ дафажьуп апсра иазыпшу Сасрыкэа. Дтцысуам, дгызуам, ихахэыршэырахахьоу, ажэлар иртаз ихафсахьоуп уи.

Сағанеи-Гэашья

Зиишья ишья еипшымыз,
Нартаа дукэа ирашья ссирыз,
Цырла идырзрыжэыз, зкыркы дырхэыхэыз,
Уаф иимбжыац арашь зыбжыаз,
Зашьцэа аетцэ рызкыдызпааз!
Адау уафцжыфацэа нзыртцэоз!
Адуние азна абзиара ныказтаз.
Адуние азна ахатцара ныкэызгаз,
Сычкэын ду, сгэыгра ду!
Иубома арыцхара хшақэшэахыз,
Алахьынта цэгъара шхатэахаз!
Ухацхраа, ухахэа, уан дукэыхшоуп!
Ахатцара еита иузыпшуп!

Абыжьфык рдиалог

Ахэбатэи

Адгьыл еиужь ду цэартас иман, ихэеит...
Ажэфан цеицеи хыбрасгь иман, имхэеи...

Афбатәи

Хәыхәи тыси ишәацхәацәан, ихәеит...

Абыжьбатәи

Ашәацыцап, ихәеит, ицабафын...

Саҭанеи-Гәашьа

Нан, нан, сыхәшәыц затә,
Сычкән сынашанара!
Уа исхәо уахауама?
Уа ҕазнык исхәауама?

Сасрыкәа инаур

Сан, сан, зхышььаргәытца сакәыхшоу!
Арейкәарак еитцазааз!
Ибхәо сахауеит,
Шәгәакрагы збауеит!
Аха иабакоу, сан стахагәышьяхеит,
Урт бычкәынцәа, Нартаа дукәа
Гьангашрыла исылгагәышьяхеит!

Саҭанеи-Гәашьа

Уан, уан, урт уара уреигьми, уан!

Сасрыкәа инаур

Сахьреигьыз – санармыжьит, сан!

Саҭанеи-Гәашьа

Ахатцара зыциз,
ахатцарагь зцыцсыз,
Сычкәын, ду, сгәыгра ду,

С-Сасрыкәа затә, уан!

Ууаажәлар ирыцсыхәоузеи, уан?

Сасрыкәа инаур

Сан, исымчым, ббоит, исымчым!
Нарцәынтә бкаууа бысмыцхьазан!
Имгылац аетә самейцхьызуаз!
Имиц, имшәыц сырмеигәыцзуаз!
Урт бара ибымами, хышььаргәытца, сан!
Брыцхь, ахатца мөа икәтца, сан!
Бипцхь, бипцхь, сан, Абырскьыл!
Нцәеи цааимбари ирацлабуаз.
Нцәеи цааимбари ирабашьуаз,
Зыжәлар рзы, зтәылазы.
Зхы зтиуаз, зыцсы зтиуаз
Абырскьыл бипцхьа, сан!

Иниасуеит асахьа.

Зегьы

Абырскьыл! Абырскьыл!

Абыжьык рдиалог

Актәи

Ирхәоит, ажәытәза зны
Дыкан хәа пшрей сахьей змаз,
Пхәызба ссирк, пхәызба пшзак.

Афбатәи

Ғаҭахьастгы илиман хәа
Хатца сшымцара хәа.

Ахңатәи

Аха лтәымта дынтагылон еипш,
Икалеит икамлац, шамаха.
Апхәызба лцәа далашәеит ахшара!

Аңишьбатәи

Дагьылхылтцит апхәызба тцеи нашанак!

Ахәбатәи

Иишьа иишьа ишеипшымз еипш,
Изхашьагь зхашьа еипшымхеит.

Афбатәи

Гәылеи шьамхылеи
Дарцыс гьефны,
Дхатца гәгәаны, даакәгылеит иара.

Абыжьбатәи

Дызтахыз рзы дыгәзырхаганы!
Агацәа рзы дыбгаптцәаганы!

Актәи

Иаарласынгьы ихьз налтцын Ацсны,
Зехьынцъара деицырдыруа дкалеит.

Афбатәи

Ирхәоит, ибарақьатран хәа
Ацсны Абырскьыл ихаан.

Ахңатәи

Ирхәоит, ажәқәеи акамбашьқәеи
Ҷнак хынтә-хынтә ирхьон хәа.

Аңишьбатәи

Ауаа ирпырхагоуп хәа амг, ақәыц ирхуан,
Зехьынцъара ахаскьын иатцә қашәон хәа.

Ахәбатәи

Ирхәоит ибарақьатран,
Икашырран хәа убасқак,
Акәтагь былгьон хәа.

Аңишьбатәи

Анцәа диацлабуан уи.

Абыжьбатәи

Анцәа диандатлон уи!

Актәи

Азахәа бжьындатцәкья пикон уи иахьабалақ,
Санатсуа, анцәа симтцахырхәошәа
икалоит хәа.

Афбатәи

Ирдыдларын, ирмацәысларын,
Анцәа илшо сара исылымшо иарбан
икоу хәа!

Ахңатәи

Ижәлар рзы абас дымшхәбазаны,
Ацсны агацәа рзы дмықәшәатәны
дықан уи.

Аңишьбатәи

Иагьихьзын Абырскьыл!

Ажэлэр рдоуха

Ахаїа

Бицхьа, бицхьа, Саҕанеи!

Бицхьа Абырскьыл!

Аңхэыс

Бицхьа, бицхьа бдоухала!

Зегьы

Бицхьа, бҕазицхьа Абырскьыл!

Саҕанеи-Гэашьа

Мап, ажэлэр! Сасрыкэа дҕахеижьтеи,

Мчы амам са сдоуха!

Еихау иҕоузеи ажэлэр шэдоуха!

Иҕашэтца, ажэлэр, шэара шэдоуха!

Шэицхьа Абырскьыл!

(Дцоит.)

Ахаїа

Абырскьыл ду, хҕеи ду!

Җаикэырхаф, ҕахьызхэара ду!

Җадгьыл, хнышэнап еиқэырха!

Җадгьыл, хшьам дгьылаф хнырха!

Зегьы

Җаикэырха, Абырскьыл!

Ахаїа

Иагьараан инамзахьазаргьы ҕагэҕақы,

Иахьа хназоит, Абырскьыл, ура уфьы!

Ацэашькэа! Иаажэг ацэашькэа!

Җдэықэшэтца Абырскьыл иахь!

Зегьы

Ацэашькэа! Ацэашькэа!

Җдэықэшэтца! Абырскьыл иахь!

Җдэықэшэтца!

Абыжьфык рдиалог

(Ацэашькэа кны ана-ара иаакэҕалоит, амфаддырбоит.)

Актэи

Абырскьыл!

Уакэзар зьжэлэр амца рзаазгаз Прометеи!

Афбатэи

Зыхьз ахьтэахьоу зехьынцэара адунеи!

Ахҕатэи

Ипытэтэа урт ухэагэыжькэа!

Аңшьбатэи

Ипытэтэа урт адацкэа!

Ахэбатэи

Хьла уасны икьлжэа аҕапы!

Афбатэи

Шьамхьла уасны иҕарэыл агэахьы!

Абыжбатэи

Ухацхраа, ухахэа, Абырскьыл!

Абыжъык абри рхэонатцы, ажэлар еибартцысуеит Абырскьыл иахь. Амѡа хъантоуп, уагеимшхара атэыла бгоит: аурт, апша, идыдуеит, имацэысуеит, аха еихоит ажэлар, иагыназоит Абырскьыл дахьтакты ахацаѣы.

Асахъа: Алегендаѣы ишахэо еипш. Абырскьыл дызтаѣахэоу ахацы. Иара дубом, ус харантэ ихэынгаа унахьыцшуеит, ибжыгы аарла итыѡны ауп ишуахауа. Уажэи-уажэи ахьхэаха иааѡуеит дызлаѣахэоу ахэагэыжъкэеи ишьамтлахэкэеи рыбжыы.

Зегъы

Ухахэа, Абырскьыл!

Ухацхраа, Абырскьыл!

Абырскьыл ибжыы

Уа шэарбанкэоу, шэызусткэада,

Хъаас сышьтызхыз, сыцшаара згэагъыз?

Ахаѣа

Хэ хауп, Абырскьыл!

Ууаажэлар, у-Ацсны жэлар!

Ахацы утаагар хтахыуп!

Абырскьыл ибжыы

Ааи, шэанацъалбеит, шэабаказ?

Шэышпакоу, шэышпану?

Са сықэтиижьтеи икоузеи Ацсны?

Ахаѣа

Уа уқэтиижьтеи ѣеи ыкам Ацсны.

Атымитыша азыкалт Ацсны.

Абырскьыл ибжыы

Ишца? Ауаѡапшыи, алагэыгреи,

Ауаа цэгъакэеи анылахма Ацсны?

Ахаѣа

Ааи, ианылахт!

Абырскьыл, иѣиахт!

Абырскьыл ибжыы

Араси, азахэа бжындеи,

Амг баапси ѣиахма еита?

Ахаѣа

Аиеи, дад, иѣиахт! Еитаѣиахт!

Абырскьыл ибжыы

Ааи, стэыла рыцха!

Ааи, сыжэлар рыцха!

Уеизгы шэаазцазеи, сыжэлар.

Шэзықэшэазеи еита рыцхарас?

Ахаѣа

Хамра тахеит!

Алашара хацхеит!

Абырскьыл ибжыы

Ааи, шэанацъалбеит!

Ааи, абри смаҳакәә!
Рацәә атцыхәтәә цтәәзаап Апсны!
Ех, шәарт агәәкқәә!
Излатоузеи шәыңсы!
Саргы цәгьала стахейт, аха
Шәаргы цәгьаңсышьәла шәтахозаап!
Шьта уаха сашәымхәан! Исзыхгом
Сыңсадгыли сыжәлари шәгәәкра!
Арахь сәшәейт сара ахымхәара!

Ахаїа

Уда цсыхәә хамам, абаа, Абырскьыл!
Утың ахаңы! Еикәырга хаңсы!

Зегьы

Утың ахаңы!
Еикәырга хаңсы!

Абырскьыл ибжы

Мап, сыжәлар! Уи калашья змам усуп!
Са сеикәырхара шәылшом шәара,
Шәә шәеикәырхарагь сылшом шьта сара.
Шәарей сарей уаха хзеибабом ахаан!
Шәара арахь сара сышкә шака шәааскьо,
Шака шәааигәахо, убриакара сара нак
сагоит!
Ишәахауама, сыжәлар, нак сагоит!
Шәхынхәы шәышьтахька ишәымоу
шәцәымзала.
Сзыниаз агәәкра жәлары инарашәхәала!
Исхәогьы шәшәырга!

Аецәә шәызкыдпааны, шәыңсы
еикәырхаша,
Агәамчи афырхатцарей шәә ишәхылтцроуп,
Сыжәлар, шәхатцкы!
Иироуп шәара шәгәәфьы!
Шәара шәгәәфьы!
(Иниасуеит асахья.)

Ажәлархьягәгәә ихынхәуеит, игызуеитигәытшьаагоу
амыткәма.

Амыткәмаҳәәф

(абахә даақәгылоит)
Шәан, шәан, сцәеицәә хазынақәә, шәан!
Шәан, сызатцәқәә, сгәытрақәә, шәан!
Уаф иишьа зишьамхаз!
Уаф иңсышьагь зыңсышьамхаз!
Мышьтацәгьа зқәылаз ирхылтцыз, шәан!
Итцәи мышьтацәгьахақәаз, шәан!
Шәә шәыла интәәма ахацәә, шәан!
Хцыхәтәә цтәәейт, рхәама, шәан!

Ахәса цәыуоит, еилагызуеит. Ахацәә рхы рыкәәе
игылоуп.

Аңхәыс

Иа анцәә ду, зхьышьаргәытца сакәыхшоу!
Аңхәыс лхәқи адгьыл ахақи
Акы акәны икәзар,
Хдоуха ажәыгәтә мчы аман икәзар,
Исхәо урха!

Хажелар ртцыхэтәа пумтәазан!
Иабаказ рхәо ианумыхзан!
Җаңсы еикәырха!

Ахәса
Җаңсы еикәырха!

Абыжьык рдиалог

Актәи
Мыткәма-матанеирыла
Дарбан уск зырәиахъаз?!

Аәбатәи
Дарбан хирк иахъзахъаз?!

Ахңатәи
Шәзырышьтоузеи шәжәытә фырхацәа,
Изтахыда ажәлар,
Изтахыда атәыла,
Сасрыкәеи Абыскылы
Рыда зхылымтцыз?

Аңшьбатәи
Урт ргәыжәла змаз дзышьтамгылаз?

Ахәбатәи
Зкәиц цахәцахә азәы ицрамлазас?

Афбатәи
Дымгыларцу уаха цейк?

Абыжьбатәи
Дымгыларцу уаха цейк?!

Абыжьык
Дымгыларцу уаха цейк?!!

Ахра иира

Ахаңа
Җахаи, Сағанен-Гәашья!
Баша бхалам бгәашьян!
Еитах шәара ахәсақәа
Ихәхәара ак кәшәца!
Адуinei ашана ашәырба!

Сағанеи-Гәашья
(даацәырңны даарылагылоит)
Уа ара хәкоуп ахәсақәа!
Уа ишәахахааит исхәахуа!
Уа апхәыс хәк ыказар,
Уа уаха мч сыман сыказар,
Уа хан гәы хәаамтахааит!
Уа хуал ду хгәатцгазааит!
Уа ахацәақәа, шәнаскья-ааскья!
Уа ахәсақәа шәаасывагыл!
Уа сгәашьямхы аасымыжәда!
Уа исхәоггы аасыцышәхәа!
Ишьташәтц ашәеикәара ишәхарцоу!
Цкья кәашароуп хә ихәхәтоу!

Ахәса илхәаз иацныкәаны даарыгәтыларкуеит.
Илывагьежьюа икәашоит, ркасқәа рыхцааны.
Илыцырхәоит ашәа.

Ахәса рашәа

Уа ацстазаара хәгәашьазар,
Уа апхәыс хәа хәхьзны хәказар,
Апхәыс луал ду хгәатцгахааит!
Ахацәа гьөккәа хәгымхааит!
Уа хәшәфык дазәыкитәааит!
Уа хәзәык дышәфыкитәааит!
Хәцеицәа иреигьу хатцахааит!
Уа хан гәы хәаамтахааит!
Уа хзыргәакуа дхәитахааит!

Рашәеи рыкәашареи есаaira аекстаз ахь ииасуеит.
Еилахәхәоит: «Уа хзыргәакуа дхәитахааит! – хәа. Уаха
рыламкәа рхы ааиларкуеит, ркасқәа леилацсаны.
Иааихсыгыуеит хамтакы. Рхы аилакра – ркасы
мышәкәан дөылиауеит ашәт еипш арцыс ссир,
дшеишеиуа. Уи **Ахра** иоуп!

Ахра

Шәымшәан, сыжәлар!
Сара шәеикәсырхоит!

Зегь шанханы рхы цшьяала ифьшьтыхуа инеилытц-
ааилытцуеит ирылиааз **Ахра** иҕацшуа, рхы агәра
рзымго.

Абыжкәа

Ари дызустада? Дызтәыда?

Ахаїа

Уара узустада, дад?
Узтәыда, узцада?
Уара уеипш икоу хара хкны
Макьана дымиц!
Дихьазаргыы, дымшәыц!

Ахра

Сихьеит, сагышәхьеит!
Ишыжәбогы шәа шәкынза саазеит!

Икасы-гаракәкәақәа нкажьюа днарылсуеит, дрылац-
шуа.

Сара сиит абыржәы.
Сагьгартцит абыржәы!
Са сахылцит шәа шәгәақра,
Шәара шәгәырәа!
Иагысыхьзуп Ахра!

Зегьы

Ахра! Ахра!

Ахаїа

Ахра уакәзаргыы, ибзиами, дад,
Анцәа инеигзаша уакәхааит атцеи!

Ахра

Шэыжэахырқэа хыдышышь,
Шэеицьпыцны, шэлаҳэны,
Шэызгылоузеи ара,
Шэфеи шэнапи еикэтцаны?
Мрада, лашарада, цхарада! –
Дзынхома, дзеикэхома ауафы?

Ахаїа

Дад, арцыс!
Хгэы иану ахэра
Умырмжыжькын! Иуанамхар ауеит!
Уи акэым иухэаша,
Иарбан узлаҳахэаша?

Зегьы

Ихэа, ихэа, арцыс!
Узлаҳахэаран икоузеи?

Ахра

Шэгэакра сахылтцит,
Шэгэакрагь нсыртэоит!
Сара сцоит, сыжэлар,
Амра шэзаазгоит!

Ахаїа

Дад, Ахра! Умч ақэхарым уи!

Зегьы

Узгода? Уаазгода?
Иахыыкоу узырбода?

Ахра

Аҳаҳаи, акы шэацэымшэан,
Сыжэлар шэхатцкы!
Шэа шэшья сылазар,
Шэа шэгэы сызтазар,
Исылымшо икоузеи?
Ажэоан аархэтэызар – иаасырхэып!
Амра ацыпхь азазеипш,
Абрака икасырхэҳэып!
Акы затцэык исыцыз
Шэа шэгэыгтра, шэа шэымч!
Амра ыырба-ыырбо
Абрака ишэсырбап!
Ацыпхь лаша-лашо
Хтэыла иахацхап!
Бзиала, сыжэлар!
Гэыграла шэтэыз!
Сымоа шэацшыз!

Ажэлар ртцеи ишьтаныхэара**Аңхэыс**

Амра лаша, ҳадсеивгара!

Ахаїа

Хлахьынтца, ҳадгьыл ахафэра!

Аңхэыс

Убла атапшра хцэыхэшэымхааит!

Ахаїа

Удлацсара хтцыхэтэамхааит!

Аңхэыс

Имфамшхааит дызқэылаз ҳа ҳтцеи!

Зеггы

Имфамшхааит дызқэылаз ҳа ҳтцеи!

Ахаїа

Еиниааит, еикэшэааит Амреи иареи!

Зеггы

Еиниааит, еикэшэааит Амреи иареи!

Аңхэыс

Амра ашэахэа ифытцрак иаҳзааигааит!

Зеггы

Амра ашэахэа ифытцрак иаҳзааигааит!

Афбатэи акт

Амфохьантэ

Адекорация иҕац, амала уажэы урт ашьхақэа
храқэоуп, бахэқэоуп, цынгылақэоуп – мфохьантэоуп.
Иҕам ажэлэр. Ртыцқэа рфы иаалиаауеит **Абыжьфык**,
гэырҕафэхэашак еипш акоментарикэа азыруеит **Ахра**
имфохьа, ишырхэо еипш, зны ихало, зны илбаауа, зны
убла иацэызуа.

Абыжьфык рдиалог

Актэи

Ицеит бжы-мшы. Ицеит бжы-тхы.

Афбатэи

Ахра дафызаха иткьаз ахы,
Дафысит ахра! Дафысит ахэы!

Ахҕатэи

Арфаш баацс дырит!
Ашьха баацс дхашылт!

Аҕишьбатэи

Дафысит афаҕья, цыгшэа дафыст!

Ахэбатэи

Абахэқэа рыбжьара ацхатцэры дықэст!

Афбатәи

Цъара дцәыралейт, дцәыртцит цъара!

Абыжьбатәи

Иқәым тәара! Иқәым шәара!

Абыжьфык

Иқәым тәара! Иқәым шәара!

Ахра

(даацәыркъоит абахә аханы)

Ма сыңсыроуп, ма сынхароуп,

Амраф, Амраф са сназароуп!

Дцарц инатқьамтаз ифны имфа иаацгылоит
Абыжьфык.

Актәи

Угәтак анагзара ус мариам, арцыс!

Афбатәи

Амраф аназара гәагыгуацәоуп даара!

Ахңатәи

Ухы ақәуцоит, арцыс!

Утахар ауеит!

Ахра

Издыруеит, стахаргыы ауеит,

Издыруеит, сымфа мариам!

Аңиьбатәи

Агәагыра ду улазаап!

Агәыгра дугь умазаап!

Ахра

Ажәлар ргәыгра иахылтцыз

Агәра шцасымам!

Урт рыгәагыра иахылтцыз

Агәагырагы шцасылам!

Ахәбатәи

Иудыруама, арцыс угәтак анагзараф

Умажә цынгыла шузыпшу?

Абыжьфык

Амитә, амитә цынгыла узыпшуп!

Ахра

Са сзыцәшәо, снызкыло,

Ижәдыр, цынгыла ыказам!

Ацсык аанфасхагы сымазам.

Ишәхәа, иарбан цынгылақәоу

Сара сымфаф испылақәо?

Актәи

Актәи ацынгыла –

Ацынгылақәа рацгыла:

Уара иубома фы-мфакы?

Акы мфа кьафуп, егы аууп.

Иауу амфа ускак ицәгыазам,

Аха иатахуп бжы-шықәса цкьаны.

Афбатәи

Егыи бжъымш роуп иаџахыу,
Бжъымш ныкәа иаууп.
Аха иазуеи, даараза ицәгъоуп.
Ауаа рыцсыбаџ ала икәашзоуп ишгоу.

Ахра

Сара аамџа раџәа сымазам,
Сахъзароуп сыжәлар рыцсы!
Сара иалсхуеит афбатәи.

Ахџатәи

Уеибга-уеизџыда уи амџа уананыс,
Иахъаанџәо рџашк ахықәан убра
Гәылшьап дуззак кажъуп еиџырџахә!
Аха иубахъоу гәылшьапым уи!
Ххык ахагылоуп, иамоуп хымгәак.
Хык хыутџәаргы, хык нхап!
Рыхџа хыутџәаргъ – рџыхәа нхап!
Иааукәџәашан убра уеиџнатџәап!
Аџыхәа хыутџәаргъ – ах ду еибгахап!
Алеи-џси рбжъара аџсыџәгъа уахәхап!

Аџшьбатәи

Еигъуп. Ахра, уеигџа ухы!
Уаџ дызмышәоз уқәлеит мџақы!

Ахәбатәи

Агәылшьап уаџәџаргы, ушнеиуа ахәәџы
Амра иеәџаны диоуп доумыжъхак.
Быжъ-хык ихагылоуп.
Ихоуп нас бжъы-џсык!

Афбатәи

Иаххәап, анџәа имчала,
Уивсит, душьит Адауы,
Ускан иузџәыртџхуеит џынгыла бааџсык.
Ушнеиуа, унадгылоит Адоутыџџа лхачашъ.
Убри иџнысноуп умџа хара шџо.
Аха уаќа иџналаны,
Еибга-еизџыда иџнысны иџахъоу
Уаџытәыџса хшара адунеиаџ дмиџаџ!

Абыжъбатәи

Хаха дужәланы иухылкъар лќамчы,
Ноунагџа ухашхатәаран унхоит уара убра.

Актәи

Иќалоит, лымч мырха, илџәугар лќамчы,
Зегъакоуп, уаџьалџәгъа калоит лара лџы.

Афбатәи

Дулахәмарны, дулатхәџьны,
Убылны, уџычны, дулгоит шарџазџа!

Ахџатәи

Уи лџәа-лжъы ссируп убас,
Уахъылбыл умбазакәа, улыблып, џынхаз!

Аџшьбатәи

Издыруада улџәынхар уи Адоутыџџа,
Иуалхәап уара наќ-наќ иуџеипшү.

Актәи

Уца, уаха акгы ххәом!

Абыжьык

Уца, уаха унхархом! (*Амәа иртәит.*)

Ахра

Шәымш аабзиахт! (*Дцәит.*)

Агәылшьапи Ахрей

Асахьа: арәаш лбаәфрны иахьлеиуа әееимыртаға иаңыражьуп Агәылшьап, х-хык ахагыланы, Атцыхәа ду ыршаны. Ахқәа наӀ-аӀ пшыхәра иқәкуп. Ишьтызза-шьтыззоит, абжы мамыршәагаха ашәа ахәоит Агәылшьап, иаңдыргызуеит **Ахқәеи АӀыхәеи.**

Агәылшьап ашәа

Са суамажәуп, е-хе-хеи!
Са сгәылшьапуп, о-хо-хой!
Адуinei ду сыграбгоит!
Ауаатәыәса зегы сфоит!
Сыда ах дамамкәа икастәоит!
Сыда хы дамамкәа иқалоит!
Са суамажәуп, с-хе-хеи!
Са сгәылшьапуп, о-хо-хой!

Агәылшьап

(*ашәа иаӀӀәыӀны, ажәаны*)
Насоуп Амраә санназо,
Иқазамшәа иантасыршәо!

Хыцхәа ссаса итасырпқап,
Сымгәа еимгәамза итасыртәап!
Хәи, рацәа-рацәа сарпхап!
Рацәа игәыршшаганы иқалап!
(*Ашәаны.*)

Са суамажәуп, е-хе-хеи!
Са сгәылшьапуп, о-хо-хой!
Гәылшьап тыцхоит адуinei!
Сакәхоит, сакәхоит ах домбеи!
(*Ажәаны.*)

Ус, Амра апха ләы сназоит,
Хатәы пхәысыс са дызгоит!
Сгәы лшәахәала илашалап!
Агәылшьапқәа лыхшалап!
Гәылшьап тыцхап адуinei!
Сакәхап, сакәхап ах домбеи!
(*Ахқәеи АӀыхәеи рахь.*)
Уа сарма хы – Схыбылдыз!
Уа саргъа хы – СхеицаӀкы!
Уа стцыхәа ду – Сыматацшь!
Шыц-сыц, шыц-сыц! Шәус жәула!
Шыц-сыц, шыц-сыц! Шәыцқәа шәхла!

Ахқәеи АӀыхәеи

Шыц-сыц, шыц-сыц! Хус аауеит!
Шыц-сыц, шыц-сыц! Хәцқәа ххуеит!
Хәа хгәылшьап ду ахәы қәхтәоит!
Хәа хгәылшьап ду агәы қәхтәоит!

Агәылшьап

Еи, уара Схыбылдыз!

Еи, уара Схеицаќа!
Уа стдыхаа ду – Сыматацшь!
Шәүскәа шқакоу? Ишәылшахьоузеи?

Аѡбатәи ахы

Гҗхәысгы днымхеит,
Хатцаг днымхеит.
Адгьыл ду кказа итацәит,
Умгәа уаала са исыртәит!

Ахҗатәи ахы

Азқәа зегьы тасырбеит,
Зегь ҳарѡаш ду иацыстәалт.
Ашәапыцац зегь сырцәхәит,
Уахдынра цшза иакәсыршеит!

Ибжъажьуп стр. 448-449

Аѡбатәи ахы

Дааиуеит, дааиуеит, уа ҳгәылшьап,
Амарца, ҳусқәа абра ицәгьахап!

Ахҗатәи ахы

Амрахь, Амрахь уи дымцозааит!
Амра апҗа ссир цхәысс димгозааит!

Агәылышьап

Шәыбжьы сшәмырхан!
Ари арыцҗа иеипшума
Сыгреикәатцәа итабгахьоу?!
Анн апшка иакәхьума,

Амра апҗа ссир дсымх дызго!
Иабцъар ыќам, иахра ыќам,
Апышәа имам, амчгы имам!
Җаи, скьатеикәа еилапытцәтәоит!
Җатцахә бзиа дышроуа рбоит!
(*Ахкәеи Аҗыхәеи рахь.*)
Шыц-сыц, шыц-сыц! Шәус жәула!
Шыц-сыц, шыц-сыц! Шәыцқәа шәхла

Ахкәеи Аҗыхәеи

Шыц-сыц, шыц-сыц! Хус аауеит!
Шыц-сыц, шыц-сыц! Хацқәа ххуеит!
Җатцахә бзиа дахзаауеит!
Дықәќа-дықәќа дахзаауеит!

Агәылышьап

Стдыхәа, стдыхәа Сыматацшь!
Сыхқәеи уареи шәеимадаз!

Атцыхәа

Ухқәеи сареи ҳаимадоуп! Ухқәеи сареи ҳамч акоуп!

Ахра

Шәнаскьа-ааскьа! Амѡа сышәта!

Агәылышьап

Сишь, закә чытбжьи исахауа?
Иарбан, иарбан уи зхәауа?!
(*Ахра иахь цас ицәажәо.*)
Иазууеи амѡа, арцыс хәыч?
Уабаццакуеи, ассир хәыч?

Ахра

Амрахъ, Амрахъ сыццакуеит!
Сыжэлар, стэыла еиқэырхатэуп!

Агэылышьап

Уеҕ адунеи зегъ хамфазаз?
Уаџпсыжэла днымхеит хэа шэымхэаз?
Иабаказ арт ауаа, ари дызтэу?
Изустада, изакэ жэлари?

Аџбатэи ахы

Мрада иқэзаауа, ишыбзаз инышэхаз.
Фатэыс иҳазумтеит, иҳазуатэамшьеит!

Ахра

Даныкамла адгылаџ ауаџы,
Ианыкамла псы зхоу акы.
Пъшзарас иамоузеи адунеи?
Агэылышьап, исхэаз умаҳазеи?

Ахра

Санишоз исыцишеит убас,
Сыда дамоуртэ уи аҳас!

Ахра

Аҳас узауада, зегы нтцээр?
Адгыл хэаз тыпны икалар?

Агэылышьап

Сара, уара, Амраџгы сназоит!
Амра апҳа ссир пхэысс дызгоит!
Убас лшэхэала стэы лырцхап.

Убас гэылшьапқэак хэа лыхшап,
Амрашэхэоушэа ауаа ирбалап,
Арахъ иныртцэаган икалап!
Гэылшьап тыпцхап адунеи,
Саргы сакэхап аҳ домбеи!

Ахра

Улымҳа саркыада иубараҳа,
Сара иусырбом уи аҳра!

Агэылышьап

(есааира ихьайуеит)
Уа, уара, Сыматапшь!
Имазам убо ари хэартапшь?!
Уара, автциаа, иухэахуазеи?
Усиааиртэ мчыкгы узтахуазеи?

Ахра

Уара ахэхэа ныкэгаџуп,
Ауаацсыра урныртцэаџуп!
Сара аиашаз сыкэцаџуп,
Алашараз сыпсы стахуп!
Абри ауп излеихау са сымч!
Аамта сымам, сызгылом тынч.
Ажэа уныстцоит, Агэылшьап,
Исхэо урҳа, мгэа тасхап!
Ауаа рныртцэара уакэытцуазар,
Назаза адгыл нужьуазар,
Ихэа: «Уашхэа мақьацсыс!»
Саргы сукьысрым, нак супыртцп!
Мап анакэха, утдыхэтэа птцэап!

Агэылышап

Уа уара, ари авциаа амцхэ ихэоит!
Арахь скьатеикэа еилапытцэтэоит!
Ҷа-Ҷаи, уара Схыбылдыз!
Ҷа-Ҷаи, уара Схеицакья!
Стдыхэа мыжда – Сыматацшь!
Ҷацахэ шэымоуп, шэеибага!
Арпыс Амра мѡа ишэырба!

Изытрысуеит *Ахқәеи АҶыхәеи*, икәтцәашоит. Дра-
башьуеит хацәнмырха ***Ахра***. Иареи дарей реидыслара,
рытцәаабжыы уажэы-уажэы игоит. Илашьцоит, ила-
шоит. Уи иалакны.

Абыжьѡык рдиалог

Актәи

Ижәлеит, ижәлеит Агэылышап Ахқәа!

Аѡбатәи

Дрыжәлеит, дрыжәлеит адгьыл аца!

Ахқатәи

Еикәтцәашеит!

Аңишьбатәи

Еибакьеит!

Ахәбатәи

Хык хитцәеит, хык нхеит!

Афбатәи

Аѡба хитцәан, Ахқатәи нхеит!

Абыжьѡатәи

Рыхцагь хитцәан, Атдыхэа нхеит!

Актәи

Атдыхэа дасын, ах ду бзахеит!

Аѡбатәи

Ах ду хицкьяан. Атдыхэа шакьеит!

Ахқатәи

Цеи мыжда!

Абыжьѡык

Цеи мыжда!!!

Аңишьбатәи

Абар дахәхоит!

Ахәбатәи

Абар дтахоит!

Абжьѡык

Дтахоит!

Афбатәи

Мап, деикәхеит!

Атдыхэа дақәцалан, ахы ахирцеит!

Абыжьбатэи

Уи акәхеит, уи акәхеит! –
Агәылшьап ду тахеит!

Абыжьфык

Агәылшьап ду тахеит!

Иаалашоит. **Агәылышьап Ахкәеи Аңыхәеи**, иарей
еилараа ишьтоуп. Ахра дкыпчаха дырхагылоуп.

Актэи

Ирхәоит, убринахыс адунеи ианытцит хәа агәыл-
шьап.

Афбатэи

Убринахыс апстазаара фыц игъацеит.

Асахъа: Ахрей Адоутыңхәи

Икәашза цсыбафыла ичапаны ахра иафаакатцоу
Адоутыңхә лхачашь. Харантә ихәхәаза алашара ақәцәа
иаанаго амфа, аҳацашь ифнысны иахьцо, цсыбафыла
ичацоу лысқам ҳарак апыраргыланы дтәоуп лара,
зыцшрей-зсахъеи мбатәу, уаф дзызо дшәартә алеишәа
чыдагъ змоу. Фабаны ипаны илыкәуп лыхцәкәа – лыцсы
злоу. Илкыуп лкамчы доуха, ауаа злаҳашхатәаралтәуа.
Ана-ара ахра иафагыланы, рхы апшыхәра иқәкны иркуп
Быжьфык атыпхацәа – лматцуцәа. Рлымхә азкыдуп
харантә иаафуа, хара иахамбо **Ахрей Адоумыжьхеи**
реидыслара.

Адоутыңхә

Еи, атыпхацәа, зфышәымтуазеи,
Иабанзанеихьюу аибашьра,
изышәымхәозеи?

Актэи

Уа ҳахкәажә, ибаххәозеи,
Уаф иимбац еибашьроуп,
Уаф иимбац еидыслароуп!

Афбатэи

Даапкит, дпацашькит
Амамыршәага доумыжьхә!

Адоутыңхә (дгәаны)

Ҳаи, ахәақышә! Ҳаи, ақрамәажә!

Ахңатэи

Быжь-хык ихагылоуп.
Быжь-цсык, нас, ихоуп!

Аңышьбатэи

Арцысгы хатца гәгәазак иоуп.
Гъсцартак хәа интазом Адоумыжьхә!

Адоутыңхә

Ҳаи, аферым! Ҳаи, афырхатца!

Ахәбатэи

Аха иабакоу, нтәара рықәзам
Адоумыжьхәжә ихқәа!
Акы ихитқбаан – акы нхеит!

Афбатэи

Гъсык ицәтихын – цсык нхеит!

Абыжьбатәи

Хык атыцан – быжь-хык ихагылт!

Актәи

Бжьынтә-быжьбантә!

Бжьынтә-быжьбантә!

Аџбатәи

Дкарахеит арпыс, дқыцахеит!

Ахкәажә, уа дыбкәашьымхеит!

Адоутыңа

Ишца, уи дыскәашьымхеит?!

Итцысхуеит уа шәхацлымхәа!

Ахңатәи

Иаххароузеи, хшәацьхәацәоуп!

Адоутыңа

Изахьзузеи шәшәацьхәацәоуп?!

Шәыкәсхуеит, шәынсыртәоит!

Ахәбатәи

Арпыс дыкам, дбыцәтахеит,

Адоумыжьха ицсы дахәхеит!

Адоутыңа

Изахьзузеи уи дтахеит?!

Ишцажәгәагъзеи абас хәаны?

Уа шәкалааит шәматханы!

Ашыжә-шыжәхәа лкамчы рхыкьоит, дасу дахьгылоу дматхоит. Ссы-ссыхәа аршәаа иасуа, итцәи-тцәиуа ана-ара иавыхәхәоит рыхкәа.

Ахаа, усоуп! Ахаа, усоуп!

Ижәбап ашәацьхәара зеипшроу!

Шәақәымшәеи нас ишәыхәтоу!

Уиоуп, аха, исыпсыхәоузеи!

Адуinei ду иқәысхуазеи,

Абри еипшу силхәданы?

Схала затцәык сыканы?

Сымцашоура зырцәода,

Даеазә уаха дсызтода?

Маҗ еикәатцәа, митә еикәатцәа!

Атак сашәхәа шәласзаны,

Дыкәзар арпыс деикәэханы?

Иааилыџоуеит рбыжькәа, ицәицәиуа рыхкәа убоит.

Аматқәа рбыжькәа

Хәхкәажә, хәхкәажә, бгәыргъала,

Хәхкәажә, хәхкәажә, агәыргъафәхәа!

Ипсы тоуп, уи деикәхеит! Деикәхеи-и-ит!

Адоутыңа

Ипсы тахароуп, нас ишца!

Са сзы деикәхароуп, нас ишца!

Абри еипш агәыргъафәхәа сызтаз,

Ахы, шәкалааит шәдагъкәаны!

Шәлыбаа, шәлыбаа, са сахь шәласны!

(Лкамчы ашыџә-шыџәхәа ирхылкьоит, идагъкәал-тәуеит.)

Ашәа шәхәа! Шәыхәмар-шәычча!
Сгәы ҕашәтца! Схы ҕашәтца!
(Атыңхацаа-дагықәа кәаңкәаңуа ылыбааны иааила-
гәежбуеит, ашәа хәо иацкәашоит.)

Адагықәа рашәа

Кәаң-кәаң, кәаң-кәаң! Хәа хдагықәоуп!
Кәаң-кәаң, кәаң-кәаң! Ус иахәтоуп!
Хәахкәажә лаша ус лтахуп.
Хәахкәажә лаша халхатцку!!!
Хәаказ, хәаказ ишылгәаңхаз!
Лхәура хәагмыз, лашта хтаз!
Кәаң-кәаң, кәаң-кәаң! Хәа хдагықәоуп!
Кәаң-кәаң, кәаң-кәаң! Ус иахәтоуп!

Актәи

Хәахкәажә, хәахкәажә, бгәыргәа, бгәыргәа!
Башта дталеит ибразкхаз!

Аәбатәи

Башта дталеит арпыс,
Ахатцара зылзыршаз

Адоутыңха

Сашта дталеит, шәхәама?
Абас дласны даазама?
Уа ишца?! Уа ишца?!
Уа наныкәара гәышьақәа!
Агәыргәафәхәа еитасызтаз,
Шәысыкәала шәгәил кәаңшьа!

Лкамчы рхылкьоит, игәил кәаңшьоит адагықәа.

Адоутыңхаи Агәил кәаңшькәеи рашәа

(Еицыкәашо еицырхәоит еимданы.)

Адоутыңха

Уа сшәыркәаша, сымасқәа!
Уа сшәырмазеи, сбырлашқәа!
Сиетцә шаша сыкәашәеит,
Сымза гяагыа сыкәтцәашеит!
Шәааилазаза, шәааилагыагыа,
Схәчашь хәычы шәырцшзахи!
Сымәа икәу сразкы наза
Сыхьтәы гәашәқәа изаашәырти!

Агәил кәаңшькәа

Уа бхармазеип, бхармазеип!
Уа бхаркәаша-харкәашап!
Уа бхәчашьгы харцшзахуеит,
Уа бгәашәқәагы изаахартуеит!
Уа хәахкәажә хгәыргәара.
Уа ба бзыхәа хәаками!
Аетцә шаша быкәашәеит!
Амза гяагыа быкәтцәашеит!
(Лареи дареи еицырхәоит.)
Уа чарира, чарира,
Чари-чари, гәыргәароуп!
Уа чарира, чарира,
Чари-чари, насыпхароуп!

Ашәа хәо дааргәтыларкуеит **Адоутыңха**. **Ахра** иаа-
цәыртцымтаз, амыдагьцәеипш, хыхьтәи лымаәә
аалшәхцааны, **Атыңхацәа – Гәилкаңшықәа** даарылтңны
днеипылоит зынза дыпшзаханы, дөырба-өырбо. **Ахра**
дшанхоит урт рәацхәа.

Адоутыңха

Уа уарбанда, уарбанда,
Зымәа хьантә ззылашаз?
Иетцә шашан исыкәашәаз!
Имза гьагьан исыкәтцәашаз!

Ахра

Уа сагьыетцәам, сагьымзам!
Адгьыл иахылтцыз ауаә соуп!
Амрахь, Амрахь сымәа хоуп!

Адоутыңха

Уеибган сашта уталт, аха
Уеибган сышә узхытцаама?
Амра, Амра ухәеит, аха
Игәагьны уахь усзышьтуама?

Ахра

Баштагь стәлеит, бышәгьы схытцуеит,
Амәа хара исымоугь сықәлоит!

Адоутыңха

Арцыс, арцыс сатәоумбазаап!
Арцыс, арцыс сузымдырзаап!

Избоит, даара гәымшәак уоуп,
Аха саргьы нас акала сшоуп!

Лкамчы афывфывхәа икьаны ихахәыршәыралтәуеит
Атыңхацәа-Гәилкаңшықәа. Иаргьы ихылкьарц ианын-
дәықәылтцо, артцәаа рганы иаалымигьыцәаауеит. Адоу-
тыңха ларгьы илхикьар хәа дшәаны шытахька дцоит.

Аа, цьым, цьым, икоутцеи,
Скамчы доуха сымухма?
Уа иууазеи, иууазеи,
Сзанаат уал сатцухма?

Ахра

Зны исабымхәои, изыхбыркьозеи
Бкамчы цсцәаха иахәыбтәқәахьоу?

Адоутыңха

Исхароузеи, исхароузеи,
Рразкьыцәгьара сышка иқәнагалазар?

Ахра

Излыхыузеи, излакатцоузеи
Бзыәноу ари бхачашь мыжда?

Адоутыңха

Уа уеипш икоу ахацәа ссирзақәа
Ихашхатәарастәыз рыпсыбафь!
(Дхылхырц еитә днешоит иа иахь.)
Сиетцә шаша исыкәашәаз!
Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!

Са сымшыкәа сықәра еилазгаз,
Еибга-изфыда сышә ихытцыз!
Сара сзишаз – уа узын акәхап!
Уара узишаз – са сзын акәхап!

Ахра

Ҳаизишазар, хазуп, аха
Ҳаизимшазар – ибхәозеи?

Адоутыңға

Уи анадамха, узеибгахомызт,
Ас разкылагь хзеикәшәазомызт!
Сиетцә шаша исыкәашәаз!
Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!
(Дидгьежьило, дхыхуа)
Цәгьа усгәацхеит, цәгьа усгәацхеит!
Укәиц мцабзны сгәы уташәеит.
Уара сыблы! Уара счычы!

Ахра *(длыдкьаны дцоит)*

Уа шәанаңьалбеит, дабатәи нцәахшароу,
Сара сымџаџ испылахыз?
Закә бжьи ссирузеи илхоу!
Уа лажәақәагь закәыхузеи!

Адоутыңға

Иубахьоума, сиетцә шаша,
Ари еипшу асахьа шана,
Аиџартәышья, ачапашья?
*(Хыхьтәи лыцкы лишәылхуеит, есааира лцәа-лжьи
хылтуеит.)*

Ахра *(дшанханы)*

Мап, нсымбац!

Адоутыңға

Уара иутәуп! Уара иуразкыуп!

Ахра

Сара истәуп?! Сара исразкыуп?!

Адоутыңға

Сиетцә шаша исыкәашәаз!
Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!
Иукәшахьоума абри еипш азара,
Иумғалахьоу имақаны?

Ахра

Мап, ахаангьы!

Иңсы лылахоит есааира.

Адоутыңға

Сиетцә шаша исыкәашәаз!
Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!
Иуқәпхахьоума алашара,
Сыбла ихытцуеипш ихааны?

Ахра

Мап, зынза!

Адоутыңға

(дикәцәашо)

Сиетцә шаша исыкәашәаз!

Сымза гьагьа исыкэтцәашаз!
Уашьышьхьоума, иукәшахьоума
Снапеипш икоу анапы? –
Икәымшәышәны, иразны?

Ахра

(есааира иңсы илққоит)
Мап, цьушьт! Мап, цьушьт!

Адоутыңға

Сиетцә шаша исыкәшәаз!
Сымза гьагьа исыкэтцәашаз!
Иудлахьоума, уабылхьоума
Ари еипш ацәеижь хаа, ашәыртата?

Ахра

Мап, мап, цьушьт! Мап!

Адоутыңға

Сиетцә шаша исыкәшәаз!
Сымза гьагьа исықәлашаз!
Уагәызхьоума абри еипш ақьышә,
Гәил қацшьушәа иуәазытуа?

Ахра

О, мап! О, мап!

Адоутыңға

Арцыс, арцыс, угарантцазаап!
Апстазаара закәу умбацазаап!

Уааи са сахь! Уааи са сахь!
Сара устәуп! Сара устәуп!
Сымза гьагьа исыкэтцәашаз!
Сиетцә шаша исыкәшәаз!

Ипсы илшәшәаны дналгәйдхалоит, ашьшьықәа
дхышәтны дкахауеит. **Адоутыңға** ахьшь млақымлатцә
еипш игәы лызшьапык ныкәкны дааихагылоит
дгәыргьо. Убасқан иахьынтәаа уағы изымдырзо
иаафуеит **Амыткәмақәа** – иан лмыткәма.

Амыткәма

Уан, уан, сычкәын затцә,
С-Ахра затцә, уан!
Уан, аихагь змазас,
Агарлахагь змазас, уан!

Фырхатца дызгымхазо
Жәлар ирхылтцыз, уан!
Фырхатцагь дахьнымхазо
Атәыла зтәылоу, уан!

Змышәкәан хәычы илшәаны,
Жәлар ргәакра абылреипш иалашәаз.
Жәәан мшын иалатцәрыз.
Жәәан мшынгы иалазыз.
Уан, неитамхәа, уан!
Уан, еикәымшәа, уан!
Зыцсадгыли зыжәлари
Ззеикәмырхазас, уан!
Зыцсадгыл анышә гәакьа
Знышәнапымхаз, уан!

Уан, неидамхэа, уан!
Уан, кэрахьымза, уан!

Ахра

(атхарцэхэа далцүеит, дөайкьоит)

Мап, мап, сан!
Сара сыкоуп!
Сара снейеит, сан!
(Адоутыңха лахь.)
Бнастха, бнастха!
Ахаа, Адоутыңха!
Шьта ибылшогы збап!

Алеи-пси рбжьара лыхцэы хитцэоит. Лара
дгьатцэыгьатцэуа дынкахауеит.

Адоутыңха

Цьым, цьым, исзуузеи!
Иазуузеи, сыхцэы цьашьахэ!
Сышцоушьи! Сышцоушьи, арцыс ссир!
Иузызузеи цэгьарас,
Узатцалазеи сыгэнаха?

Ахра

Бара шакаф рыгэнаха
Батцоу бгэаларшэеи, Адоутыңха?

Адоутыңха

Шьта акыр сацсоума?
Шьта акыр сымчума?

Ахра

Иахьынзабымчыз мачыбшьома?
Зацал батцоу кэныбшьома?

Адоутыңха

Урт зеггы-зеггы ирзууазеи,
Амыждараз исыкэшэаны,
Амыждаразгы сгэы икэшэаз!
Сыхцэы хыутцэеит, усгы ихыутцэеит,
Аха сухэоит, исцэумгазан!
Зынза стдыхэтэа цумтэазан!
Арцыс, арцыс, сыцсахэа ныжь!
Сызлаухэо цьара ак калап!

Ахра

Ихэа, иарбан цынгылақэоу
Исыцгылоу шацхьа?

Адоутыңха

Сара усафсит аха, тцангы,
Уи узлыцэцом, арцыс, уеибганы!
Ушнеиуа, умшаф дубоит цьныш-такэажэык.
Иаалыкэршан лгэаратцэфан
Ауаа рхыбаф ала ихкьоуп.
Уи иамкыз агэгэахэа, еикэылтцан имцаха,
Афэахэа дафуп абылра.
Уи апхара леалтан,
Улбоит уара цхыз.
Млакыраха илысын,
еифылтцэоит ахэыц.
Иагья уургы, иагья ухэаргы,

зегъ акоуп, арцыс, уи узлыцэцом!
Хэызба дакуам, хы дазгом!
Цьалда диит адунеи ахы анытцнахуаз.

Ахра

Схы злалцэызго акы ыкамкэа икаларым,
Ибдырузазар, ихэа!
Мамзар быхцэы уаха иббарым!
(Хаерайцас инаны иакэиршоит.)

Адоутыңха

Аа, иумун! Аа, сумшыын!
Апша уафы ибо аха улымбо,
Лышьтахьала унеины ууааза улхыпа.
Лапхьакала улкапан, –
Иахьарнахыс сбычкэынуп, сыкоуп бнапафы!
Ибтахыу сызуы! – Абас нахэаны,
Али-пси рыбжьара уааибаганы,
Лкыках узацхар уласзаны,
Ма амфа уқэылтцап, ма лыпсыцэгыа уахэхап!
Аха еигьымхоз, арцыс, са усоур разкыс?
Абырскатэи жэларак ахацэа,
Ахацэа гэгэақэа, ахацэа каиматқэа
Сыпшзара акамеипш иафеаблит,
Уи еигьу цсракгы дамыхэт иреицеаз.
Уара узустада исиааиз, иухьзузеи, интцеаз?

Ахра

Сара сзустоу, исыхьзу хэа,
Ахэара уажэала имыцхэхап!
Бымпсыр, мышкызны ибахартэ икалап!

(Илымцаиришэуеит лыхцэы.)
Ахахаи, атыпхацэа! Шэфыха!
Шэфыха шэласны! Сымфа сшэырба!

Акамчы рыхкьаны рыцсы теитцоит. Ахацашь ионгоу
амфа аартны идырбоит. **Ахра** дцоит. **Адоутыңха**
дымчыдаха деизкэыфены днатэоит.

Абыжьоык рдиалог

(игэыргьайда ана-ара иаакэңалоит)

Актэи

Лхачашь дыфныууааит.
Дыфныпрааит цсаатцас!

Афбатэи

Цсрак еита дахыцеит,
Зеггы-зеггы рцас!

Ахцатэи

Уа иан лдоуха ицныкэеит!

Аңшьбатэи

Уа ижэлар рразкы датцанакит!

Ахэбатэи

Уа игэагыра – иааирахеит!
Уа игэымшэара – имфахеит!

Афбатэи

Уа цъара дызтэахуама!

Абыжьбатэи

Уа стахап хэа дшэахуама!

Абыжьфык

Уа анцэа дырманшэал!

Уа анцэа дырманшэал!

Асахъа: Ахрей Ацъныш-такэажэи

Агэара тѣфан зегъы кѣашза хыбафла ифычоуп.
Ахыбаф мца агэгэахэа еикѣтаны, амца леатаны диоуп
Ацъныш-такэажэ, дцэарпхызуа дыкрымфрымүеит,
дцэажэоит уажэы-уажэы. Ана-ара ахыбафкэа
шьтоуп. Дѣыхоит. Амца датцоит, амла деикѣыцэоит.
Дыкэгъежь-ыкѣхынхэуеит, хыбафк ааштыхны
доамцклас-аамцкласуеит. Нас инархэы-аархэуа
дахэапшуеит.

Ацъныш-такэажэ

Амла! Амла!

Уа мшэан, ари зхыбафдаз

Дарбанда, дарбанда?

Хе-хе-хе, дысгэалашэом, убо!

Дабастахыгугь умхэо!

Унан, диди, унан, диди!

Изакэызеи алахь иану? Уи акы иазхэану?

(Даңхьоит.)

«Иубаз еицэоу убааит!»

Хьи-хьи-хьи! Адунеи умбааит!

Узтэыз дысгэаламшэо акынза снеихьеит,

Зынзак ухэтэырц акгы угымхеит!

Акэа уастан – уазэзэеит,

Амра уастан – уасырфееит,

Ахьхьа улго усыршшеит.

Уцша хэмарган укастцеит!

Нас иарбан иубаз еицэаны.

Иубаран икахыу, цаны? Хье-хье-хье!

Абри акэзар? Хьи-хьи-хьи!

(Иршэны амца иаакэлыжьбуеит, еак шьтылхуеит.)

Сишь! Ари еакзоуп зынза,

Уамак ахытцуам, цкъа имыпшшац!

Изтэыдаз, мшэан, изтэыдаз?

Дабантэааз, дабатэииз?

Аа, дысгэалашэт, аа, дысгэалашэт!

Ассир иакэмыз, амаалыкъ!

Ижьы-ицэа ухэа, зынза апышэтрыкъ! –

Сашья ишьа! – хэа дѣыжэлахит!

Иахэа кыларуа дсыжэлахит!

Рфыцъа ссиркэан, аиаша ххэозар,

Амчгы рыман, атеитпшгы рыман,

Импсыр, уггы цъара ак рылтцуан.

Аха исхароузеи, изхаттамхазар?

Рацъал са скны иаанагазар?

(Ахыбаф иану дахэаңшуа.)

Сишь, аригы ак анны?

Ных хэыч, ных хэыч, иахэои, уеизггы?

«Сысзтэыз иеиха игэгэоу дбыниааит!»

Еиха дыгэгэамкэа!

Хэаи, иумхэазкэа!

Уеиха игэгэоуггы синиахьеит,

Уеиха ицэгъоугъы синиахъеит.

Аа, абар, аа, ари!

(Уигъы амца иакэцаны еак шьтылхуеит.)

Ани чкэыни еитцазмыраазоз,

Махэи хэыхэи еикэзмыртэоз,

Ауаа нзмыжбуаз, инзыртэоз,

Амшын хзыжбуаз, итазырбоз,

Змагэшъхэа атэылақэа атцантэоз,

Зшьапышьта ажэларқэа тантэоз,

– Исеипшу дыкам! – хэа умхэоз!

– Исиааиуа дыкам! – хэа умыхэхэоз!

Иубома, зыкны уаанагаз!

Указамшэа узфатцахэаз!

Амала, даара ужы мақан,

Мызкгы усхамхауа усыгран!

Хье-хье-хье! Хьи-хьи-хьи!

Изакеузеи, уарггы улахь ак анума?

Арт ирнымыз ак ухарц утахыума?

(Даңхьоит.)

«Зегъ рхашъа бнызхуа ауафы дбыниааит!»

Дыснымиакэа! Дыснымиакэа!

Зегъы рхашъа снимыхкэа!

Анцэажэ! Хай, анцэажэ!

Уи еипш икоу хатца дмизац!

Дихъазарггы, дмышэзац!

(Дыфшышэоит.)

Сишь, уафцс ффык сахауеит!

Абан, абан, дықэхэхэа-дықэхэхэа

Фатцахэ ссирк дысзауеит!

Шака дыссирузеи!

Шака деинаалоузеи!

Изара ткэыцэаа, дкалаза!

Афырпынтцлеипш дкатаза!

Иагъа дхаахап, оф шьыр-шьыр!

Иагъа дкъаф катцагахап!

Лычкып ду, лахэызба фкъакъа ду цэырганы еикэкны
ихуа, деикэыцэо. дгэыргъатцэа даатэоит лэырхианы,
ифараз.

Иагъа дкъаф катцагахап!

Даацэыркэоит Ахра лышьтахъала, дыуааза
дылхыцаны Ацъныш, агэатцэеилгаха лымтазакэа
лкыках дацхауеит.

Ахра

Иахьарнахыс сбычкэынуп,

Сыкоуп бнапафы! Ибтаху сызуы!

Ацъныш-такеажэ

Хай, срыцхара укэшэааит!

Хай, сыгэнаха узымгааит!

Ишцасыцэурзи сфатцахэы!

Баша ишпааугеи сфытца азы!

(АгэарАхэа икалыжбуеит лмыругақэа.)

Ахра

Сара сзы бануп, бнапы сануп!

Ацьныш-тажэжэ

Цьымхеит, цьымхеит, сыбла ирбои?
Уаф дызнымсуаз, уаф дызмыхэоз
Амѡа укэымззакэа аранза узлаазеи?
Унан, диди, уанлхылсеит!
Соуп зхэо хатцакгы дзыцэнымхоз
Адоутыцха узлалцэынхазеи?
Уамак, гэгэазак уакэымкэа уќам!
Арпыс, арпыс, қэашь ду уман!

Ахра

Ишыббо, былцха сыман!

Ацьныш-тажэжэ

Узынќазеи, узынпазеи,
Ухы зыхурќьозеи усќангы?

Ахра

Сара сќоурых шэќэы ианзалом,
Ўыки бзыки излархэарызеи?

Алашара аќуа-ицэо иубоит ихтыс Ацьныш ишлеихэо,
лара илеихэо цыашьаны дшизызырѡуа. Ихтыс хэаны
даалгоит Ахра, алашара аќуеит.

Ацьныш-тажэжэ

Уа арпыс, иухэаз саќаит!
Узыќэшэазгы мбатэуп, аха
Иугэаѓыызгы – хатцароуп!
Узхысхьоу ауадаѡраќэа
Рхы-рыцсатцкыс узымцари.

Узрытэцос удыруазар,
Узриааиуаны уќазар
Наќ-наќ уара иупылаќэо
Нтэашьа змам апынгылаќэа.
Уажэшьтоуп, арпыс, ахгы атыхэагы.
Цсыхэас иумоугы акы затэыкоуп!

Ахра

Сан боуп, схэеит!
Аныс бќастцеит!
Анра-чќэынра аахэан сбыхэоит,
Излауала амѡа сыќэтца!

Ацьныш-тажэжэ

Хатала сухэартэ сыќам рацак,
Аха издыруеит иухэо ак.
Абра ушнеи-шнеиуа.
Унхыќэгылоит Кэбина ацшаќэа.
Убраќа иќэуп ѡы ссирќ,
Зынзак аќоуѓан!
Адгьыл изыќэгылом,
Ипыруеит бжеихан!
Азќышыќэсаќэа цеит интаќэќэа,
Иахамлеижьтеи уи уаќа гэракы.

Ахра

Изтэу азэ дыќамкэа,
Цшэымак уаќа дамамкэа,
Усгы иќаларым!
Ак бдыруан исабымхэар,
Ихќ пшзахарым!

Ацъныш-тажэжэ
Иуасхэоит, иуасхэа!
Аха азэы иумырхан!
Сасрыкэуа ирашьоуп уи!
Азбахэ умахахъеи?

Ахра
Сасрыкэа ирашь!
Бзоу акэну уи?!

Ацъныш-тажэжэ
Аиеи, аиеи, Бзоу!
Цсрақэым, ибзоуп!
Шаќаф хацэа Ѓламќэа
Реазыркхъеи ирыбжьарц?
Аѓэра нахаршэны знык абѓаф иназарц.
Аха уаф хшара амцын днанашьтуам.
Ирхэоит, иамоуп агэынчыхъа иахамштуа.

Ахра
Иарбан гэынчыхъоу!
Ибдыруеит, ихэа!

Ацъныш-тажэжэ
Хаи, ибдыруеит, ибдыруеит тэќья!
Идыруа дыќазар дунеиаф азэы.

Ахра
Сан боуп, схэеит! Банра наѓза!

Ацъныш-тажэжэ
Дзакэ хэычы мыждоузеи, мшэан!
Дабасыднагалеи, ухэарауазеи!
Иуасхэап, нас иуасхэап!
Аха исымхэеи, азэы иумырхан!
Хабжьара инхааит, хабжьара!
Ухы уаахи арахъ! Иаздырзом уи
Нартаа шанытцхъоу адунеи.
Инадгылалак, днарту цъшьа,
Дпыххаа дагоит.
Адуinei иќэу зегъ реиха
Уи урт ирагоуп.
Ѓанѓашрыла дахъыршьызаз,
Дахътадырхазаз рашъа!
Иахъаѓы уатцэгъы уи
Сасрыкэа итахара гэынго,
Иавоуп азиас Кэбина игэырфо.
Ампын унеирц, уадгыларц утахызар,
Ихэа абас, арцыс, уназааигэан убра:
«Сара соуп Ахра,
Дгъыли жэфани ирцоу!
Сузааишьтит Сасрыкэа ахатца ихатца,
Уара уќны иќоуп са сус, са суахта!»
Нас иќанатцогъы убап,
Ма уцсып, ма уеиќэнархап!

Ахра
Ѓабуп, сан, табуп!
Стахар – стахеит,

Стамхар – ба бзыхэа скалап!
Ахахаи, бымш аабзияз!

Ацъныш-такэажэ

Мѳамш уқэлааит, нан, мѳамш!
Аха анцэа иусхап уи!
Узеикэхар ассир, ашана,
Аха узеикэымхар, ди-ди,
Закэ ґатцахэузеи исцэугаз сара!

Алашара ыцэоит.

Абыжьѳык рдиалог

Актэи

Уаанґас, Ахра!
Умчқэа ураґамхан!

Аѳбатэи

Ухы уцэымґымхан!

Ахңатэи

Изызымкха, ибнеикха...

Аңишьбатэи

Уаґытэыѳса имч зқэымхо...

Ахэбатэи

Соуп зхэо хатцакґы инапаґ изаамгаз...
Уара уоума, арцыс, иахэо уи?!

Афбатэи

Ааигэа инеиз ижэлан дашьуеит!

Абыжьбатэи

Дуадышхыраха Кэбина дтанацсоит!

Ахра

Ма сыцсыроуп, ма сынхароуп,
Зегь акоуп, уи снапаґы иқалароуп!

(Дрылцэраа дцоит. Иаалырқъан дыдрацас аґыкыркыырбжьы.)

Асахьа: Ахреи Бзоуи

Ацшахэа. Аназара игылоуп арашь – **Бзоу**, амитэ кыркыырбжьы зхылтцуа, избанзар дааиуеит изхэынчарц згэы итоу. Ахра даацэырцуеит, абжьгыи еиха ицэґахоит дазааигэахацыцхьаза.

Ахра

(Бзоу ааигэа днеины)

Сара соуп Ахра,
Дгьыли жэѳани ирцоу!
Сузааишьтит Сасрыкэа ахатца ихата!
Уара уқны иқоуп са сус, са суахта!

Бзоу

(дцъашьо)

Ахатцара зыцииз,
Ахатцараґ зыцсыз
Ихьзала исьдгылаз
Ихьзала усыдыскылоит!
Ихэа, арцыс, сықны уаазгаз,
Гэақрахап узықэшэаз!

Ахра

Ирхэоит, уарггы иулоуп хэа ауаф ишьа,
Сухэоит нас, исхэо урха!
Амфа хара сымоуп!
Уда схэартам!

Бзоу

Гъангашрыла зфыза дызвыршьаахьоу,
Ахацэеи ахатцареи раамта зцэызхьоу,
Уажэакэа ахэеипш избауеит,
Сгэалақэаггы еиха ирызхауеит!

Ахра

Ахацэа еснагь ифоуп, Бзоу!
Ахатцара еснагь иаамтоуп!
Иахьеипшоуп, Бзоу!

Бзоу

Зқышықэсала акэадыр зымбац,
Уаф зыбгаф дымназац,
Уахэарым, арцыс, уахэарым спан!

Ахра

Сара сыхиоуп!

Бзоу

Ус анакэха, уааи, агэымшэа!
Уааи, хдибашэап!
Умч сықэхар,
Сузнагар унапафы – иахьухэо сыхиоуп!

Ахра

Сыхиоуп, Бзоу!

Ахреи Бзоуи реидыслара, алашара иакуа-ицэоит,
адыд-мацэыс, аеыкьыркьырбжыы мбатэхоит. Уи иалаг-
заны

Абыжьфык рдиалог

Актэи

Дышьтыгууааит, дышьтыцеит арцыс!
Абахэ ахьтэ дыцеит, дақэтэеит арашь!
Али-пси рыбжьара икит агэра афэршэ!

Афбатэи

Ихагахт, иаапкит, Бзоу ацэа итытцт!

Ахцатэи

Икьыркьырит, аекеыднакьеит, иасит ашақэ!
Ажэфан даннакьарц, иалатцэрит хцас!

Аңшьбатэи

Аха амгэа дытцалт, Ахра дацыст!

Ахэбатэи

Ахыкэлааипш италахт адгьыл даннакьарц!
Аха Ахра аракагь дацыст,
Амгэа дытцсны абга дазкылст!

Афбатэи

Арымала дкыднакьеит, зынза дархэашарц!

Аеашәеит! Аеаршәшәеит!
Ихагахт, иаапкыхт!

Абыжьбатәи

Аха башаза, башаза амчқәа ашәеит!
Амаза атцыхын, Ахра дааааит!
Инеиргылт ицыхза, ағәра ағархха!

Иаалашоит. **Ахра** дгылоуп иртеислымыз **Бзоу** ағәра ағархха.

Бзоу

Усиааит, арцыс! Иахьүхәо сыхиоуп!

Ахра

Ус анакәха, нас хдәықәтца, Бзоу!
Иахьарнахыс ҫызасгы, цызасгы,
Иашьасгы исымоу уа уоуп!

Ицоит. Алашара ыцәоит.

Абыжьҫык рдиалог

Актәи

Изҫыгәхәауаз афырхатцара
Азыхынхәит еиҫа!

Аҫбатәи

Иацәызхьаз афырхатцагы
Дазцәырцит ихата!

Ахҫатәи

Ахызатә еицш ишьтыууаан,
Иалатцәрит жәҫан!

Аңишьбатәи

Амацәыс ыршан, ахәда иаханатцеит!
Адыдқәа анааихоз, наҫ ирбыжькьеит!

Ахәбатәи

Игәы итцпрауан Ахра, дахьақәтәаз арашь!

Афбатәи

Етәақәак кыдикькьан, иҫеитцеит хланцы,
Дхынхәаанза ижәлар иалеиқәхарц рыпсы!

Абыжьбатәи

Итгәыхаа илага ианитцаз ацәахәа,
Асар рымҫа хәа иашьталт ҫацхьа!

Ахҫатәи акт
Ахра амра аҫха дшааигаз

Абыжьҫык рдиалог

Актәи

Ицеит бжьы-мшы!

Аҫбатәи

Ицеит бжьы-тцхы!

Дызустада ҳамра шта игәагыны италаз?
(Дласны наӳ дныџналоит.)

Ахра

(Иибаз изхара изџамшьо.)
Җабаанагеи, Бзоу?!
Уаџ иимбац алакә тыц!
Аџашьахә! Алацшхырцага!
Ишпағъазғъазуа аханқәа,
Хъзыла икәабоу!
Ипцоит, ихәмаруеит
Ашәахәаз урт ирхьыршоу!
Ицеицеиуа икәиц иатцәан
Азаза кацсоуп.
Имыцәазо мцабызха
Ашәтқәа җырбоит!

Бзоу

Амра ахтынра ахьыкоу аброуп!
Уус ахгы-атцыхәагы, Ахра, уажәшьтоуп!
Санутахьу азы сара сыхиоуп!
(Ицоит.)

Ахра

(днықәс-аақәсны, изхара изымбо)
Еи, апшәма! Апшәма укоума?

Ааңын-ссир

(даацәырцны асоф даақәгылоит)
Дызустада җызтыз?

Ахра

(уи дџашьаны)
Дызустада ари ассир иаацәыртыз?
Уафык дшааизгы анымкәзеишь лгәы!
Иабакоу Амра? Иабакоу сзышьтоу?
(Ааңын-ссир лахь)
Уа мшыбзиа, ма хәлыбзиа,
Салам бымоуп, атыцха бзиа!

Ааңын-ссир

Бзиара убааит! Бзиала уаабеит!
Аха, мшәан, узустада, уабатәиу?

Ахра

Сара суаџуп, суафытәыџса хшароуп!
Сбыдыбкылар кәмлари?

Ааңын-ссир

Ауафы? Ауафытәыџса хшара?
Абар ассир! Абар аџашьахә!
Бзиашәа, угәарлеит хәылбыҗа!
Мамзар амрацыцхь уаблыр кәлон.
Ухал, угәа арахь, митәы згәағъыз,
Митәыкгы уаргәакуазар акәхап,
Ас хамеигзарыла уныкәазар иахья!

Ахра

Бара биашоуп, ақкәажә!
Сзыргәакуагы сымоуп.
Иагьмачсаҗым уи!

Ааңын-ссир

Уи збоит, нан, саңөымџашь!
Утәа, нан, утәа!

Ахра

Атәаха, агылаха
Сыман хәа сыказам.
Сыџны сызмыртәаз,
Абранза саазцаз,
Бдырузар, ахкәажә бара,
Дәеакала бсыхәацшрын!
Ибылшо алагь бсыхәарын!
Аха сара исыхәон икоу,
Азәы зазәык иоуп адунеи! –
Уи Амра иоуп!

Ааңын-ссир

Амра? Ибзиами, духәап уигьы,
Сара исцәүзо мазамзар рацәак,
Арцыс, исоухәар камлари!
Сызлаухәо ак сымбари!
Сара усцәтәымымхан!
Уагьысцәымшәазан!
Сара Ааңын-ссир соуп –
Амра ахкәажә цхәыс лашара!

Ахра

Хәа, иудыруеи разкымџала
Еихызгазар сшьапы?
Ахкәажә, Ааңын-ссир бхатцкы!
Бара атәылақәа зегьы
Быртаало ес аадны?

Ааңын-ссир

Хәарада, атәылақәа зегьы!
Есышықәса хымзы-хымзы
Сыртаалоит сара.
Ацстазаара ґыц ашьа рылатцан,
Схынхәлоит сара арахь!
Аха уаанґасшь, икоуп тәыла хәычык,
Дгьыл ґацә хәычык цьара.
Убрака саґамаалоижьґеи –
Даара акырґуеит.
Схатца Амра сишьтуам даазкәылаз убрахь.
Исыздыруам ґыґцгас икеитцо рацәак,
Аха издыруеит ишимоу усгьы гәынхарак.

Ахра

Сара убри адгьыл, убри атәыла хәыч
Анкьа иссирыз, инцәаґыңыз,
Сахылґит, ахкәажә бхатцкы!
Убрахьынтәоуп сагьахьааз.

Ааңын-ссир

Ассир, аґьяшьахә саґауеит!
Арыцха хәыч уара!
Иулшазазеи, иугәагьзазеи! Момзар
Иахьанза икану инхо-инґуа
Лашарада ауаа?
Сара издыруеит, сыцшәма уахь дыцхазом,
Лашара змам уаџытәыџса
Усгьы дзынхазом.
Шәызлеикәхазеи иахьанза?
Шәызлаазазеи абранза?

Ахра

Агэыгра! Амра азгэыгра ирымаз
Рыхэеит дара, ахкэажэ бхатцкы!

Ааңын-ссир

Аха Амра даараза-даараза
Игэы нырхоуп!
Уи ардсасира-аркэандарагь
Даараза ихъантоуп!

Ахра

Стэыла рыцха, стэыла изыкэтцааз,
Сахьымзазакэа ицэарцу заа?
Ихьшэашэаза инхарцу назаза?
Агэы иныкэымтэакэа икэандоу азаза?
Ианыззаан ицарцу
Уи зшьоу, издоу ажэлар –
Рдац гэакьакэа адгьыл инамжэан?
Дкэмларцу изхэо рыбызшэа ицагьоу?
Са сзыхэа зегь реиха
Икэымшэышэу игэакьоу?
Ан дымшэахэарцу – дадтэалан агара?
Стэыла нхазарцу – ишашэу ацъангара!
Ахкэажэ, бсыхэа, бсыцхраа, абаапсы!
Бнапафэы икоуп стэыла аразкы!

Ааңын-ссир

Иухэаз саҳаит, сыгэгьы цшааит такэы!
Уа узыхэан исылшаран икоу сеигзом акы!
Ишубо, сыцшэма дыкам, дкалом уахазы.
Уааизыцшы шыжьынза, абрака упхья!

Ашьыжь ашацкыраз ибла тыпхаауа,
Асоф даакэгылоит ифэы-инапы зэзэауа.
Убаскан унеидгылан иахэа уззааз.
Иихэо уахап, икаитцогь аабап!
Аа, ушьтал, арпыс, абра!
Хамра мзырха узшьалтазааит!
Хажэџан ссир узхыбразааит!
(Дцоит.)

Ахра уи днаскьаганы дшааиуа, хыхь атэца бааш
ахышэ акынтэи иааифапхоит шэахэак. Уи **Амра аңха**
лнацэкьаракэа ирхылтцуа ашэахэоуп. **Ахра** ибла ацэы-
тэахуа, дшэаны акэакь ахь днаскьоит.

Ахра

Еитах уи ашэахэа!
Еитах! Изшэахэада сыбла итапхаз?
Иахья маза-аргама исыцу сара?
Амра ашэахэак кьаланы
Сазыбылуа цышьа, исышьталазар ма?
(Дышьталоит.)
Ажэџан! Ажэџан!
Уара убзиоуп,
Уара уссируп
Ааигэантэгьы!
Харантэгьы!
(Дцэантэауеит.)

Асахъа: Ахреи Ейъацъаа ртыңхацэи

Ажэџан аџы ана-ара иаалашоит аетџаџа. Агэтаны еизытџаны иаакыдлоит Етџацъаа – *Быжьџык атыңхацэа*. Дырбоит **Ахра** амзырхаџ иџэоу.

Ейъацъаа ртыңхацэа рдиалог

Актэи

Уа ари аштџаџ иџэада?
Уа ари арпыс дызустада?

Аџбатэи

Уа ари арпыс шыахэзак иоуп,
Хажэџан гэара дасасуп.
Уа рабнацэа дыџэами!
Уа рабнагэы игэуми!

Ахџатэи

Шаџа игэы ртынч аџа далору!

Аңшыбатэи

Шаџа игэы каршэ мрашџа дгарору!

Ахэбатэи

Уа изыжэуазеи, дыџэрахъымзоуп,
Хэылџахъымза-шарџахъымзоуп!

Актэи

Уа шэааи, нас, хаизлыбаахып!
Уа ашэа хэо хааикэшахып!
Абыжьџык

Уа хлыбаахып, хлыбаахып!

Уа ашэа хэо хааикэшахып!

Ахъхъахэа илеиуеит џаџа, еибарчча-еибархэмаруа инкаџоит. Икэашо иааикэшоит дџашыо.

Актэи

Уа шэихэаџши! Шэихэаџши!
Ауџшэыл ссирза иакэзами!

Аџбатэи

Иџыымшь ракэзар – џ-мзаџак!

Ахџатэи

Иџблак ракэзар – џ-етџак!

Аңшыбатэи

Шыыри-шыыри, схымаџаны симџанда!

Ахэбатэи

Шыыри-шыыри, сгэил џаџшыны
Игэы саркында!

Аџбатэи

Шыыри-шыыри, икэа станда!

Абыжьбатэи

Шыыри-шыыри, имагра станда!

Ахэбатэи

Уа шэйџэамџуеи, иараби!
Имашэкузеи, иараби!
Уа игэы иџеикыз неигзарами!
Уа зегы ирыџкыугь – уи акэзами?!

Актәи

Уа шәааи бара, уа дхарҕыһап!
Ашәа хәо хааикәшаһып!

Ейәаҕыаа ртыҕаҕа рашәа

Уа анцәа хшара,
Ауаф хшара,
Атдых шыцәоу – ицәаша!
Атдых шҕыхо – иҕыһаша!
Угыл, хажәа уацныкәа!
Угыл, хашәа уацныкәа!

Акыркыр иччо инеихатәеит, ддырчыхәчыхәуеит.

Ахра (*дҕыхоит, дшанханы дрыхәаҕшуеит*)

Уа мшәан, сызлоу закәузеи?
Пҕхызума, лабҕабоума?

Актәи

Уцәан – уцәам!
Узлогы – цхызым!

Ахра

Шәызустақәада, шәызустақәада,
Шәарт, аҕышахәкәа, шәарт, ацшзақәа?!

Афбатәи

Хара? Хара Етәаҕыаа хауп! –
Уцәа зчапшьоз, уцстазаара зыхьчо!

Ахҕатәи

Угыл, арцыс, акылантар!
Еигьуп, еигьуп са сахь уаалар!
Сара усҕак сцаһазом,
Уагьызбылуам, уагьсырцхом!
Уара сурпхар – убри хазһап!
Угыл, арцыс еихыкәта!

Аҕыһбатәи

Сара усыздыруам, уагьысымбац,
Харантә знык сагьумалацәкәыц!
Абра узбеит, усгәапхеит, –
Убзиабара сгәы итацхеит!
Угыл, арцыс, усыцныкәа!
(*Длыргылоит, длыма дцо.*)
Усыцаала уахь сахтныкәа!
Уафшара дшымгәыргәац,
Усыргәыргәап, суеигәыргәап!

Афбатәи

Мап, арцыс, са сахь уаала!

Абыжьбатәи

Мап, са сахь, са сахь уаала!

Ахәбатәи

Уа шәйкәамтцуеи, иараби!
Имашәкузеи, иараби!
Уа игәы иҕеикыз неигзарами!
Уа зегь ирыцкугь – уи акәзами!

Ахра

Ишпазури, сыпшзақа,
Сабацари, сыцьшыахәқә!
Бара сбыццар – ари дынхоит!
Бара быпшзоуп, егы дыпшзоуп!
Антгы ракәзар – зынза имбатәзоуп!
Ишпазури, сыпшзақа!
Сабацари, сыцьшыахәқә!

Актәи

Уаала, арцыс, еихыката!
Уаала уахь ха ҳахтныка!
Уафшара дшымгәыргъац,
Ухаргәыргъап, хуеигәыргъап!

Абыжьфык

Амра! Амра шаша гылоит!

Ахра

Амра!!!

Актәи

Арцыс, арцыс, уахәа ухы!
Аца уамшьыргъ – апха уашьып!

Абыжьфык

Арцыс, арцыс, уахәа ухы!
Амра уаблып, ашәахәа уашьып!

Ахра

Мап, сыпшзақа!
Мап, сыцьшыахәқә!
Ма сыпсыроуп, ма сынхароуп,
Амраф, Амраф са сназароуп!

Актәи

Ус анакәха, унҳажьроуп, арцыс!
Ха ҳаамта цеит, хтып ахь хцароуп!

Афбатәи

Умшәан, уиетдәахәқә ха ҳауп,
Уантәи, уантәи уҳахьчоит!

Абыжьфык

Уа анцәа урманшәал!
Уа анцәа урманшәал!

Ицоит. Ахьхәахәа инеины ртып афы инкыдлоит. Иаалашоит. Асоф афы иаацәыртцуеит *Амреи Ааңын-ссири*. Игоит Амра агылара аныхәатә музыка. *Ааңын-ссири* агәыгәым ала азы лалышьтуеит, *Амра* ифы-инапы изәзәоит, ирбоит.

Ахреи Амреи

Ахра

(дгәыргъацәа)

Амра! Амра!

Амра

(даатгыланы *Ахра* дизиңшуа)

Дызустада бара ари арцыс?

Аа, ихата! Ихата иоуп!

Бжьы-шьхак рынхытц дәхәыпшк афы

Дызбеит сара ари! Дабаанагеи ара?

Ааңын-ссир

Уаниқәлаша, дғьатцәығьатцәуа
«Амра» – ихәеит!
Угәы иаанагарызу ахаан умратәылағ
Уафьтәыфсак ишьапы теигалап хәа!
Уи зылшогы башамашак шиакәым!
Уихәаңши цқьа! Дыссири шақа!
Аетцә реипш ибла тыцхоит,
Ушәахәа дахылтцызшәа, ихы-иңы лашоит!
Ерцахә абахә акьышәкьышәрағ шьабстак
Меырбалои! Убри дызлеипшыми зынза!

Амра

Ихаҭа дшыссиру – уи лабәабоуп,
Аха абри иигәағьыз изыргәағьыз –
Са сзын имазоуп! Еи, арцыс, арцыс!

Ааңын-ссир

Пшьаала, амарцъа, даурблып ушәахәа!

Ахра

Уа шьыжьбзиа, ма мшыбзиа,
Салам умоуп, Амра қьиа!

Амра

Бзиара убааит! Бзиала уаабейт!

Ахра

Адуinei лашарас, цстазаарас
Иамоу Амра, Амра ухатқы!

Амра

Бара сара арақа ассир дызбоит!
Бара сара ари даара-даара дысгәацхоит!
Абри жәаха нахьхьи адәхәыңшағ даниаз,
Иббазшәа бықазар,
Сылабара дшеигәыргъаз!
Сшәахәа убас деиха дахьынхәлеит!
Убри аахыс дыцхатцәатцәаза
Сыкәа дсызталейт!

Ахра

Сара убасқан ада ахаан
Усымбацызт, Амра ухатқы!

Амра

Узустада, арцыс хәың!
Уабатәиу, алмас хәың?

Ахра

Амра ацыңхь зыцәурзыз,
Гәағ мыжда зхуго, иушыуа
Атәыла афьнтәуп сара.

Амра

(дааилашәоит иаразнак)
Аа, абар, абар, арцыс, асахатк
Стәы уцәыбжьажьо сшықоутцаз!
Амра аихсра згәағьыз ирхылтцыз атцей
Аханатә уздырызтгы, уасырбылуан
сшәахәа!
Уамашәа иубаша, рыцсы тоума
Уажәыгь урт? Итцуазей бара?..

Ахра

Бжышықәса акарахәа
Иаантәеит, Амра ухатцкы!

Амра

Бжышықәса! Ааи, аха,
Ауама мытцзеи?
Исахәа, арпыс,
Шәнымтәазакәа шәызлааизеи?

Ахра

Агәыґра! Амра узгәыґра иҳамази
Ҷаламыси рыла, Амра ухатцкы!

Амра

Агәыґра? О, уи ухәар саҳаит!
Аха пстазаарас, псеивгагас ишәымаз
Амра атцыкхәа еихсыз ауаа –
Убарт рыламыс – зааицәом схаґы!

Ахра

Ламысдак, гәатцәадак дґкалазар,
Амра ухацкы, ажәлар зегы
Ирхароузеи? Изрывбоузеи?!

Амра

Убри аупеи иухәаша!
Убри аупеи ицьюушьаша!
Аха ишпеиури, ишпеихәари,
Изыхәтамкәа, изхарамкәа
Згәы нырхоу, ахәра зынтцоу?

Ахра

Идыруп, еилкаауп,
Амра ухатцкы!
Угәартә иґкалеит, аха хәаа змам
Агәаара, агәаґ баапс ҳауаґоу ибааит!
Уа уазхәыци шыґа, ишыґоу атәыла,
Уи атәыла рыщґа, сызхылтцыз, сзаазаз!
Зыпсеиқәырхараз абранза саазаз!
Адамреипш еиқәыхьшәашәа
Инхазарцу убас?
Иґказамызшәа, инытцабга
Ицазарцу жәларак?
Дґкамларцу изхәо рыбызшәа ицаґьоу?
Са сзыхәа зегь реиґа
Иґкәымшәышәу, игәакьоу?
Амра лашара, исхәо урґа!
Апсык иадамхарґы, улашара ҳарба!

Амра

Бара, ари сара ссиршәа дызбоит!
Бара, ари сара сгәы ирпшааит, иббо?!

Ааңын-ссир

Уазхәыц, нас, иуеиҳәаз!
Уазхәыц уи дызухәаз!
Ҷанцәахәы даахәан сухәоит,
Ҷапґа затә лыхьз пшзаґы
Санықәуеит, уихәа арпыс!
Тґааи мґеи иргәылсны,
Апсра амгәа итысны
Дахыкәша адунеи,

Иааз ари ацеи
Игэы авасра, игэыхэтэ ахымгзара
Идуззоу гэнаҳарахоит!

Амра

Иухээз акэыз, изухээз нагзаз, арцыс!
Иссируп уфырхатцара –
Амѡа, абжа узнысыз.
Аха егы амѡабжоуп – аус ахы-атцыхэа.
Нас ихаргэагэарым!
Аа, уст, арцыс, абри агэыгэым!
Абри азна ашэахэа узлымхыр сыпха,
Ужэларгы рыпсы сеиқэырхоуп!
Уаргы уразкы чапоуп!

Ааңын-ссир

Амра лаша, избоит, уццакцэеит!
Уахь думышьтыр анакэымха,
Уаапшы хэылбыґеханза!
Иумдыруеи хазгаб илхылтцуа ашэахэа!

Ахра

Иаажэг агэыгэым!
(Ирымхны ахыуґэа дхалоит амардуан – **Амра аңха**
лахь.)

Ейґацаа ртыңхацаа
(азэи-азэи реинкьо, игґайґыґайґауа)
Умцан, умцан! Умнеин ла лахь!
Улбылуеит, лшэахэа уалыргоит!

Ахра

Ма сыпсыроуп, ма сынхароуп,
Сыжэлар, сыжэлар рпсы сиқэсырхароуп!
(Дхалоит.)

Амра аңха

(лсоф даақэгыланы)
Арцыс, арцыс, умааин!
Сааигэа умааин! Сааигэа умааин!

Ахра

Амра аңха! Абла пха!
Бааигэа сыканы, бааигэа сымнеикэа,
Уиакара амч сызтада сара?

Лмардуан дағалоит Ахра. Амацэыс, акаамет
бжыы тцысуеит, лшэахэақэа аапкны иғалакыуеит,
ддырблакьоит, зны пхья дцоит, зны шыґахька
дхьанархэуеит, убаскак ицэґьоуп урт рыхцша-рымч,
аха зегь акоуп – Ахра пхьяка деихоит.

Амра аңха

Умааин, уаанғас! Харантэ ипхоуп,
Ааигэантэ ицоуп сара сшэахэа!
Уабылуеит, арцыс!
Узбылуеит, арцыс!

Ахра

Сбыблыргы сбыблит,
Сара снеиуеит ба бахь!
Исыбтоит бшэахэа!

Амра аңха

Сшәахәагы устоит,
Сыгәгы устоит!
Уаханза иаачха!
Арпыс, исхәо урха!
Чоу хәа убжыы цар
Аннықәс хамзырха,
Мацәыстдас уанылкаца,
Исоуит, исоуит агәыргәаҕхәа:
Дааит, дааит схәеит сара сразкы!
Арпыс, арпыс, уеынкыл хамтакы!
Бзиа узбоит!
Сыцсы уеҕәароуп!

Ахра

Иара саргы! Бнацәкьарақәа ршәахәа
Анысҕабк нахысгы – бзиа бызбахьан!
Бааигәа сыканы – сгыларцу наскья?
Сыжәлар рразкы быманы,
Сбырцшырцу абырсҕак?
(Дхалоит ла лахь.)

Амра аңха

Аа, избоит, ухахәы еикәахәит!
Аа, избоит, уцштәхәы даеакхеит!
Убылуеит, арпыс, улылуеит!
Усцәыбылуеит! Сааигәа умааин!

Дыхәхәоит **Амра аңха**, дгьатцәыгьатцәуеит, аха **Ахра**
илхәо иахауам. Лшәахәа дшабылуа, амца дшалсуа
мҕашьо, днахәы-аахәуеит, деицьуеит, деихоит, зегь
акоуп, дхалоит.

Ааңын-ссир

Уццакцәеит, сыбла лаша!
Уатдалеит рацәа урт рыгәнаха!

Амра аңха

Умааин, умааскьян!

Ахра

Мап, снейуеит! Мап, снаскьоит!

Амра аңха

Арпыс, арпыс! Узбылуеит!

Ахра

Мап, мап, сбызбылзом!

Амра аңха (лхы лцәахуеит дцәыуо)

Узыблит! Узыблит!

Ахра

(Лшәахәа мцаңшь далсны лаңхья днықәғалоит)

Амра аңха! Сыхаара! Баацши арахь!
Сара соуп Ахра –
Дгьыли жәҕани ирцоу!
Быбзиабара былыбылуа имцацшьха
изыцроу!
Аа, агәыгәым! Уаха сыбмырцшын!
Исзыртәы, Амра аңха, бшәахәала!
Сыпс ахьынзатоу – ба сыптәуп хатала!

Амра аңха

(агәра лзымго, деиңхышьшьаауа)
Ублызар, иухъзар цъара?

Ахра

Мап, Амра аңха, сыбла пха!
Исызбыртәыма сгәыгәым?

Амра аңха

Угәыгәымгы сыртәит, сыгәгы узсыртәит!
Уда псыхәа шсымам – убоит уеизгы!

Ахра

Хашьты, сыбла пха, сымра пха!

Амра аңха

(лани лаби рахь длыман дааиуеит)
Саб Амра! Сан Ааңын-ссир!
Шәлыкәныхәа, дышәныхәа шәыңха!
Илтәаит, дафычеит абзиабара ашәахәа!

Ааңын-ссир

Иаабоит, сыңха! Иаабоит!
Уа инагзахарц аґәтахаь кастцоит!

Амра

Бгыл, сыңха! Бгыл, сыхькәыршәа!
Агәыңхара ибоуз – амшра быңцааит!
Бан Ааңыни сареи хәипш,
Шәеидажәлааит иалбхызи барей!

(Ахра иахь.)

Аа, узакә хшароузеи, Адгьыл аңа!
Дхыухит акәу азә изхымхзоз сыңха?!
Удгьыл аказшьа – указшьоуп уара,
Уигьы абас, уара уеипш, гәаңхарала итәуп!
Адхалара хәа уамак амоуп кәзшьас,
Шәара икәынхо шәакәым, хара
Хыхьынтәикәагь ихамоуп цъашьахәыс!
Планетацыпхьаза сызтамаауа ыкам, шамаха,
Ишыстахыу сыртаауеит сласкәантраза сара

Истаххар – инсыжьюеит,
Истаххар – исыдысхалоит!
Аха абри адгьыл – шәыдгьыл
Самыхәеит! Исыхоит, исыхоит!
Исыздыруам, амхылдыз еипш, уи злашақәоу!

Ахра

Идыруп уи, Амра ухатқы!
Ауафьтәыґса дыкәынхоит! Абриоуп уи
Ассирқәа излақоу ирыцку.

Амра

Уа усиааит, арцыс, аха
Ауафьтәыґса адгьыл дзыкәынхару,
Уи алашара иасто акәызыблаар?
Ихәа, са сакәзами уакагы
Кырза-кырза зыбзоуроу?

Ахра

Уи азами, нцәахәык иеипш ҳазутцапшуа!
Аха ихәа, Амра зухъзхарызу уара
Дыкамзар адггылаә Ауафы?
Ауаф иами иузтаз, иухъзызтаз уара
Адунеиаә ахъызкәа ирыцкыу – Амра?!

Амра

Уакаггы усиааит! Убри акнытә
Сара сахъхәит, цәгъа сахъурхәит!
Абырскатәи аамта арыцхара,
Агәакра – ажәлар идсырбаз –
Азхазааит уажәшьта, иазхазааит!
Иумбари закә лашароу ирысто уатәы!
Ахы, ҳазгылоузеи, сажкәажә бхатцкы!
Ҳамахәи ҳазгаби хаманы хцап!
Рымхара дхарбап!

Ааңын-ссир

Уара ишухәо – ихәоуп зеггы.
Уара ишухәо – ихәоуп зеггы.

Амра

Уафытәыфса изымдырзо, дызкәымныкәац
Планета ссирк сымоуп ааигәа сара.
Сшәахәада шәахәак зымнеиц ахааназ уа.
Сыцха набзытс илыцыстдарц,
Сгәы-сыцсы иататцәах исыман уи сара.
Арпыс, уансымахәа,
Уанылқәашьха сыцха,
Шәфыцьагъ ишәымаз,

Шәықәынха, шәықәгъаца!

Адггыл – дггылуп, уаха зтахым ауп, аха
Акык-фык, аймак-аиґак
Нтәара ақәым бзантцы.
Ахәагәыжъ еипш уқәырхха, иулацс уакуеит.
Ажәфәан, ажәфәан ласуп,
Ихақәитроуп зынза,
Ацьшьахәқәа рыцьшьахәқәа
Иршәындуқәроуп иара!
Урт акакала ишаауртуа,
Жәфәан гәы уцырпыруа ушалоу,
Уцстазаара ласкәантраза ицалап!
Сыпхаи уареи шәразкы –
Шыссирхо убалап!

Ахра

Амра, иахъылапшхәу, лашарас,
Ғстазаарас ауафытәыфса имоу!
Адунеи дузза иамоу!
Сара сзыхәа иахъа чыдала
Игәакъаны исзыкалаз,
Уажәа сахъапыфоло – издыруеит, ицшзам.
Аха ґакуп сзықәныкәо сара –
Усызгәаарггы даара иахәтам.
Сара адггыл сахылтцит, адггыл сацоуп,
Ауафы сыхылтцит, ситәуп ауафы!
Усцырхагамхан, Амра, сухәоит, сеилкаа!
Сухәоит улашара аахәаны!
Са схынхәуеит адггыл ахъ – сыдггыл ахъ!
Амра ацха, слахъынтца лаша дсыманы!

Амра

(даашташэоит)

Ее, дад, арцыс, адгьыл аңа!
Ишухэо – хускэа зцазом!
Ус анакэха, хаилытцроуп!
Иахьатцэ́кьагы хаипыртцроуп!

Амра аңха

(днартыххыланы)

Сан! Саб!

Амра

Баанҕас, сыпха! Исхэо бырха!
Адгьыл иагьа бзиара аманы и́каларгьы,
Зегь акоуп – ишыдгьылу инхоит.
Агэа́кракэа агхазом!
Арыцхаракэа амтцэазом!
Зны ибыллап, зны ихэашалап,
Интцэалап, иҕиалап!
Еитантцэалап, еитаҕиалап!
Ажэоан икэыртэа исаазаз,
Зыда дсымазам сыпха,
Уи адгьыл дысзыкэ́тцазом!
Уи сара исзыхгазом!

Амра аңха

Сан! Сан!

Ааңын-ссир

Амра лаша! Уара лаша!
Угэы ухьшэа, угэцшаашэа у́калан,

Зынзак агэка́харахь уеихеит!

Иумхэашаз кыргьы унархэеит!

Аха уара ишухэатцэ́кьо ицэ́гьахарым
Адгьыл аҕы апцтазаара, анхара-антцра.

Амра

Бара биазтцаа ари арцыс, биазтцаа,
Ша́ка ера аины ицахьоу!
Ша́ка уаатэыо́сара! Ша́ка уаажэларра! –
Быжьрабыжьтэа еикэ́тца-еикэ́тца
Иамоу ижны! Настгы уи акэым аус злоу –
Сыпха хара ды́каны – са исзыхгом!

Ахра

Уи зынзак хьаас и́кататэым!
Амра ухатцкы! Хцалап, хаалап,
Хшэы́бжьазаап сыдгьыли уареи!

Амра аңха

Аиеи, саб! Аиеи, сан!
Хцалап, хаалап!

Амра

Алакэ умхэан, алакэ умхэан, арцыс!
Лакэ мо́ак са скны уаанаган,
Енагь ус иауа цьушьоит! Мамоу, дад!

Амра аңха

Саб, иухьзеи, иуцдалазеи?
Сан, ибыхьзеи, зҕыбымтуазеи?
Шэы́цсы зыгроу шэ́хылтц-шэ́ыхшара

Дзыжэбылуазеи ѿ-мцак рыбжьара? –
Дзыкэыжэгалозеи ацха тэры,
Дыкэлар – шэа шэылцэызуа,
Дыкэымлар – лразкы дылцэызуа?

Амра

Бара бхэычын! Аханатэгы
Ас ак шбыхьуаз ѿшьозма?
Хара баххымхэыцуазаргы,
Уа бымала бэыбшьуама?
Харантэ ицшзоуп ари адггыл, аха
Укэгылар, бзантцы гэакра угхазом.
Бхэыц, сыцха! Бхэыц, скацха!

Амра ацха

Иаххэап, гэакра сыгымхеит,
Иаххэап, саблит сара уи адггыл,
Аха абзиабараз агэакра, абылра
Уи еихау, еигьу икоузеи, саб?
Уи зегы ирыцкыми, сан? Мамзар
Иалсхуазеи абри ажэѿан сара
Сшэахэа мацараны анхара?
Азэы изы сымбылуа,
Азэ са сзын дымбылуа?
Саб, сукэхышоуп, исхэо урха! –
Абзиабара сацныкэар стэхуп!

Ааңын-ссир

Амра лаша! Агэнаха коумтцан!
Абзиабара уапырхагамхан!
Уа улакта лашеи са сиатцэареи

Рыгымхар хамахэи хазгаби,
Адггыл афгы урт рыцстазаара
Ссирзан икалшт! Амра, уаахэыц!

Амра

Сара исхэаз хэоуп! Адггыл ахь
Исышьтуа – азэггы дсымазам!
Баргы сыцха бакэзар –
Са схэатэы бахыцазом!
(Диманы дцоит Ааңын-ссир.)

Ахра

Сара истэхыу, сызтахыу бакэзар,
Сара иахыисхэо бсыцныкэоит.
Мамзар мчыла цьаргы бызгом!
Уажэнатэ сымѿа сыкэлоит!
Бгэы иаанамгааит, исзымариоуп хэа,
Исхэаз, изуз зегь баша исхэеит хэа.
Бымш аабзиахааит, Амра ацха!
Бшэахэа стэыла афычап, аха
Быбзиабара – сара исыцсыртахап!

Амра ацха

Мап, Ахра, уаанфас!
Усышьтуам! Исылшом уи сара!

Ахра

Ус анакэха, гэыбган уаха исымамыз!
Ахахаи, уабакоу, Бзоу?
(Афыкьыркьырбжьы.)

Бзоу

(иаацэырйуеит)

Хахаи, сара сыхиоуп!

Ахра

(Амра апҗа дналыҗахны)

Сара соуп Ахра –

Дгылы жәфани ирцоу!

Са сзын иҗоу бакәзар,

Быц снапы иантҗа!

Быц, Амра апҗа!

Амра апҗа дыууааза дыцоит лхы мшата. Иналытҗахны даамтҗырцаауеит Ахрей **Бзоуи**, дрыма ицоит. Игоит *Ейҗацаа* рнапеинҗабжҗкәа, рааихабжҗы, амацэыскәа реинҗабжҗ, нас урт инарыцлоит ахатцарашәа, аеыкыркырбжҗы. Уи иаанагоит: Ахра ажәфан далуаа **Амра апҗа** итәылахь дааигоит!

АЕПИЛОГ

Апролог аҗтәи асахьа. Ана-ара ртыцкәа рҗы иныкәцалоит **Абыжҗык**. Урт уажәы иуаркалеиуа акәымжәы җапшҗкәа ршәуп.

Абыжҗык рдиалог *(Игдырзҗайҗа)*

Актәи

Афырхацәа аныҗам – аамтҗа ыҗазам!

Афырхацәа еснагь ииуеит!

Афбатәи

Иҗазар ауаа – урт зхылтцуа!

Ахҗатәи

Иҗазар ахтыскәа – урт цәырызго!

Аҗшьбатәи

Акыр зычҗаз – акрибеит, рхәоит!

Акыр зылшазгь – кыр дахьзеит!

Ахәбатәи

Ахахаи, ауаа, шәфыхақәа!

Афбатәи

Ахахаи, шәыхкәа шәаарыхақәа!

Абыжҗбатәи

Аиашареи ақьиареи ацҗжәара ргеит!

Ажәлар, шәгәатцәеилгара ассир дахшеит!

Актәи

Алашара!

Афбатәи

Апҗара!

Ахҗатәи

Апҗазаара!

Аҗшьбатәи

Ғыц ишәзааигоит!

Ахэбатэи

Амра ацха ссир дима даауеит!

Актэи

Бзиа шэықэын, ажэлар!

Абыжьџык

Бзиа шэықэын, ажэлар!

Есаaira илашо иаацэыртцуеит еицьны игылаз ауаа,
аха арт рдиалог ацэа иалнахуашэа, ргэырџа иалнахуеит,
рыхкэа иаарыхоит. Иаацэыртцуеит ахэаны *Ахреи Бзоуи*,
Амра ацха дрыманы.

Абыжьқэа

Ахра! Ахра! Ахра дахзааит!

Аа, илашоит! Алашара хзааигеит!

Ахра

Амра ацха, сыбла пха!

Икоуп, икоуп сыжэлар еиқэханы!

Ирылаша алашара ирзаабгаз!

Амра ацха ахэитцэхэа лгэыгэым аќынтэ ирылалшоит
амра ашэхэақэа, икказа ишоит, зегь гэыргэоит:
Алашара!

Ацхэыс

Ацстазаара хзыхынхэит!

Хачкэын дахзыхынхэит! Еи, ажэлар!

Еи, ахацэа, ахэсақэа! Ахэычы-аду!

Шэицыл, шэицыл хцеи фырхатца!

Зегьы

Закэ шаноу иахзааигаз!

Закэ лашароу илхылтцуа!

Амра ацха! Амра ацха!

Ахаїа

Хгэыгра шыназаз еипш, рацэа

Уразкы назааит хцеи лаша!

Ахаа, Сағанеи-Гэашья!

Баша бхалам бгэашьян!

Икатца, икатца уи бдоуха!

Блыкэныхэа Амра ацха!

Бақэныхэ хтэылеи хцеии рлахьынтца!

Сағанеи Гэашья

(дахьынтэааз умбазо, абахэ даақэгыланы)

Уа шамкэа сызшаз, лашара хзырбаз,

Ишубо-ишуахауа, икастцоит адоуха,

Шьяпымшла, напымшла

Дахтааит Амра ацха!

Амшраз-атцхраз дталааит

Хтэыла амзырха!

Дымшхэбзазаха, дмарымажаха

Дазыкалааит уама зыхтызгаз

Аха ацеипш ссиргы змаз

Хадгьыл хгэацацха, хадгьыл хапсы злоу!

Дцарахо, дыпцарахо,

Шэџыла илхылтцуа, шэџыла илаазо

Хтэыла иамбац атцеицэа ахэзо!

Иҗоуп тәылак, тәыла хәычык –
Тәыла цшзазак!

Афбатәи

Ихазыхәан анкьаза
Итцәахны имаз анцәа!
Ацсуа изы ноунагза
Инижьыз атәыла!

Ахҗатәи

Ацсынтәыла – ацс атәыла!

Аңшьбатәи

Ацсынтәыла – амратәыла!

Ахәбатәи

Ацсынтәыла – ацсуа итәыла!

Абыжьџык

Ацсынтәыла – ацсуа итәыла!

Ихалойт ашәа, иаацәыртцуеит уи хәо адрама иалоу
зегьы. Рыгәта иаагылоит *Ахрей, Амра аңҗаи, Бзоуи.*
Уртҗ иаарывагылоит наҗ-ааҗ Амрей Ааңын-ссири.

Антцәамтә

А Х Қ Ә А

Жәамш рхроника

Азыхь – зны инытцхәрааз.....	3
Жәамш.....	7
Имышьтацәгьахаз агазлампа.....	11
Анцәақәа ртыпҗа.....	17
Ацсцәахаи ани.....	25
Ацси ацси реизгәыкра.....	28
Аешья.....	30
Атцыхәтәантәи амш.....	32
Гиппократ имтцаныхәара.....	38
Ацьарсахья.....	43
Кәынта лажәабжь.....	46
Азрыџора.....	50
«Анцәа иашьяпкрахь» идырхаз аекскурсия.....	54
Еимхаапҗа Мина.....	68
Динара.....	74
Схыхь иазку абалладеи.....	88
Сыззыпшымыз.....	92
Пиндарела.....	107

Атацацэеи анхэацэеи еснагьтэи ртызшэа.....	110
Аубыхтыцха!.. С-убыхтыцха!.....	118
Итцэымг жьакцахаз амз тцхы.....	128
Аенышыбжьон.....	145
Адстазаара аепизод хэычы.....	148
Сқытауаа.....	153
Ареквием рацхьатэи аккордқәа.....	156
Иахьатэи агэыларгыла.....	161
Атцыхэтэантэи ахамта.....	166
Иахьатэи агэыларгыла.....	173
Инамз аз аґатахьа.....	175
Аригы лакэзам.....	181
Ауафы игэы итоу дахьзарц азы.....	186
Еитах, сан.....	188
Еитах Пиндарелеи сареи.....	190
Атцэахаха.....	192
Еитах дэрыцшыаа ртемеи с-Кэантреи.....	201
Атцэахаха иаанза.....	208
С-убыхтыцха лызхьаара.....	210
Алирикатэ етиудқәа	
Асы.....	217
Цсра цшза.....	234
Тцхьбжьонтэи ашэахэафы.....	253
Амрацха	266

Нели Залтинцка-ипцха ТАРБА

АФЫМТАҚӘА

Ахэбатэи атом

ЖӘАМШ РХРОНИКА

АЛИРИКАТЭ ЕТИУДҚӘА

АМРАЦХА

Нелли Золотинсковна ТАРБА

ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Том пятый

ХРОНИКА ДЕСЯТИ ДНЕЙ

ЛИРИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ

ДОЧЬ СОЛНЦА

На абхазском языке

Аредактор *Л. Чамагәуа*

Компьютерла еикәлыршәеит *Н. Картозиа*

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атираж 300.

Икәтә. акь. бгы. 12,25. Иныкә. акь. бгы. 20,3.

Ақәтәцәкә № 52.

Икыпцхуп “Акыпцхь афны” акны.

Ақ. Акәа, Ешба имәа, 168.

2. Н. Ғарпҗа. V ат.	20. Н. Ғарпҗа. V ат.
3. Н. Ғарпҗа. V ат.	21. Н. Ғарпҗа. V ат.
4. Н. Ғарпҗа. V ат.	22. Н. Ғарпҗа. V ат.
5. Н. Ғарпҗа. V ат.	23. Н. Ғарпҗа. V ат.
6. Н. Ғарпҗа. V ат.	24. Н. Ғарпҗа. V ат.
7. Н. Ғарпҗа. V ат.	25. Н. Ғарпҗа. V ат.
8. Н. Ғарпҗа. V ат.	
9. Н. Ғарпҗа. V ат.	
10. Н. Ғарпҗа. V ат.	
11. Н. Ғарпҗа. V ат.	
12. Н. Ғарпҗа. V ат.	
13. Н. Ғарпҗа. V ат.	
14. Н. Ғарпҗа. V ат.	
15. Н. Ғарпҗа. V ат.	
16. Н. Ғарпҗа. V ат.	
17. Н. Ғарпҗа. V ат.	
18. Н. Ғарпҗа. V ат.	
19. Н. Ғарпҗа. V ат.	